

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXV, 2007

S U M A R

IN MEMORIAM EUGEN DENIZE 9

GEOPOLITICĂ MEDIEVALĂ. TEXTE ȘI CONTEXTE

ȘERBAN PAPACOSTEA, Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472) 13

ȘTEFAN ANDREESCU, Marea Neagră în lupta pentru succesiunea la tronul otoman din anii 1510-1512 29

OVIDIU CRISTEA, Campania de la Çaldıran (1514): mărturia lui Alvise Borghi 47

GENEALOGIE ȘI PATRIMONIU

PETRONEL ZAHARIUC, „Soră după Sfânta Evanghelie”. Note despre neamul jupânesei Caplea și despre mănăstirea Sfântul Nicolae din București, ctitoria lui Ghiorma banul 69

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Neamul Golăeștilor. Pe marginea unui document „nou” 87

TÜDŐS S. KINGA, Testamentul voievodului Gavril Movilă și al soției sale, Elisabeta Zólyomi 99

“Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXV, 2007, p. 1-345

MIHAI – BOGDAN ATANASIU, Patrimoniul funciar al marelui vistiernic Iordache Cantacuzino (II)	111
--	-----

CATOLICISMUL ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

VIOLETA BARBU, Dreptul de protectorat al puterii seculare asupra misionarilor și comunităților catolice din țările române în secolul al XVII-lea (I). 135	
ALEXANDRU CIOCÎLTAN, Un fragment dintr-un <i>Status Animarum</i> al parohiei săsești din Câmpulung <1649-1650>	159

VARIA

ALEXANDRU MAREȘ, Criptogramele Crucii într-o versiune slavonă sud-est transilvăneană din secolul al XVI-lea	171
SAMUEL PAKUCS WILLCOCKS, Michel Beheim's Dracula song as a dark mirror for princes	183
BOGDAN - FLORIN POPOVICI, Problema demografică în regiunea Branului de Sus	197

ADDENDA ET CORRIGENDA.....	215
----------------------------	-----

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE.....	225
---------------------------------------	-----

MIHAIL CARATAȘU, <i>Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române</i> , vol.III, ediție îngrijită de Emanuela Popescu-Mihuț și Tudor Teoteoi, Edit. Pegasus Press, București, 2004, 427 p.; OLIMPIA MITRIC, <i>Manuscrise românești din Moldova. Catalog</i> , vol. I, prefață de prof. dr. Gabriel Ștrempel, Edit. Junimea, Iași, 2006, 502 p. + 25 facs.; <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale</i> , vol. VIII, 1654-1656, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2006, 856 p.; <i>Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova</i> , vol. XXVIII (1645-1646), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Edit. Academiei Române, București, 2006, 686 p. + 45 pl.; <i>Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească</i> , vol. XXXIII (1648), întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, Edit. Academiei Române, București, 2006, 517 p.; <i>Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească</i> , volumul XXXVII (1652), întocmit de Violeta Barbu, † Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, Edit. Academiei Române, București, 2006, 459 p.; <i>Documenta Romaniae Historica. Seria C. Transilvania</i> , vol. XV, 1376-1380, întocmit de Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain și Adinel Dincă, Edit. Academiei Române, București,	
---	--

2006, 912 p. +15 pl.; ION SOARE, *Documente slavo-române păstrate în arhivele din Oltenia. Ediție de texte, studiu paleografic și lingvistic*, Edit. Conphys, Râmnicu-Vâlcea, 2005, 287 p.; DUMITRU AGACHE, *Hrisoave inedite de la Ștefan cel Mare și destinul unor sate din Moldova*, Edit. Junimea, Iași, 2006, 467 p.; LUCIAN-VALERIU LEFTER (coord.), Sergiu Ștefănescu, Silviu Văcaru, *Dumeștii Vasluiului*, Edit. Panfilius, Iași, 2006, 385 p.; MARCO BANDINI, *Codex: vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646-1648*, ediție bilingvă de Traian Diaconescu, Edit. Presa Bună, Iași, 2006, 479 p.; SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati și epoca sa. Documente*, Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 p.; ELISABETTA BORROMEO, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644)*, 2 vol., Maisonneuve & Larose, Paris, 2007, 1 156 p.; *Les historiographes en Europe de la fin du Moyen Âge à la Révolution*, sub dir. Chantal Grell, Presses de L'Université Paris-Sorbonne, Paris, 2006, 425 p.; PHILIPPE BUC, *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton University Press, 2001, 272 p.; *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, ed. Norman Housley, Palgrave Macmillan, New York, 2004, 251 p.; FLORIN CURTA, *Apariția Slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de jos în veacurile VI-VII*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, 412 p.; NICOLAE V. DURĂ, „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. *Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 2006, 267 p.; SORIN MARȚIAN, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XII. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit și cult [L'église sur les territoires des anciennes provinces daces (la Transylvanie, le Banat, l'Oltenie) aux VIIe – XIe siècles. Aspects d'histoire, d'organisation ecclésiastique, rite et culte]*, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006, 273 p.; *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, culegere de studii îngrijită de Adrian Andrei Rusu, Edit. Mega, Arad, 2006, 278 p. + 2 pl.; NEAGU DJUVARA, *Thocomerius - Negru Vodă. Un voievod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, Edit. Humanitas, București, 2007, 232 p.; ȘTEFAN S. GOROVEI, MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *Princeps omni laudae maior. O Istorie a lui Ștefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Putna, 2005, 629 p. + XI pl. color [Centrul de cercetare și documentare “Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna – 1]; ALEXANDRU SIMON, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 663 p.; ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel*

Mare. O analiză critică, în „Cercetări numismatice”, IX-XI, 2003-2005, p. 299-388.; В. Г. ЧЕНЦОВА, *Восточная церковь и Россия после Переяславской рады. Документъ* [Biserica Răsăriteană și Rusia după Rada de la Perejaslav. Documente], „Гуманиитарий”, Moscova, 2004, 176 p.; DAN FLOAREȘ, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, 357 p.; GHEORGHE LAZĂR, *Les marchands en Valachie, XVIIe-XVIIIe siècles*, Institutul Cultural Român, București, 2006, 437 p., ilustrații., anexe, hărți.; *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII – XVIII)*, coord. Ovidiu Cristea, Institutul Cultural Român, București, 2006, 365 p. + o hartă.; *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii*, coord.: Constanța Vintilă-Ghițulescu și Măria Pakucs Willcocks, Institutul Cultural Român, București, 2007, 302 p.; *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, autori Violeta Barbu, Florina Manuela Constantin, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea-Roxana Iancu, Gheorghe Lazăr, Institutul Cultural Român, București, 2007, 295 p.; ANDREI PIPPIDI, *Byzantins, Ottomans, Roumains. Le Sud-Est européen entre l’héritage impérial et les influences occidentales*, Honoré Champion, Paris, 2006, 337 p.; *Etnie și confesiune în Moldova medievală*, vol. întocmit de Ion Toderașcu (coord.), Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Gheorghe Iutiș, Liviu Pilat, Gerd Franck, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, 265 p.; PIERROT FRISCH, *Auswanderung zwischen Rhein und Maas nach Siebenbürgen*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2005, 206 p.; DANIEL URSPRUNG, *Schollenbindung und Leibeigenschaft: Zur Agrarverfassung der Fürstentümer Walachei und Moldau in komparativer Perspektive (Mitte 16. – Mitte 18. Jahrhundert)*, în „Südost-Forschungen”, Bd. 63-64, 2004-2005, p.124-129.; *Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice*, coord.: Susana Andea, Edit. Academiei Române, București, 2005, 360 p.; *Arhiva Genealogică*, an VI (XI), 1999, nr. 1-4, Iași, 2007. Revistă a Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”; *Arhiva Genealogică*, an I, 1912, Iași, 2005, VIII+208 p.; an II, 1913, Iași, 2007, 276 p. Ediție anastatică. Cu o prefață, *Istoria unei reviste*, de Ștefan S. Gorovei, Edit. Institutul Român de Genealogie și Heraldică “Sever Zotta”.

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE
VOL. XXV, 2007

SOMMAIRE

IN MEMORIAM EUGEN DENIZE 9

GEOPOLITIQUE AU MOYEN ÂGE: TEXTES ET CONTEXTES

ȘERBAN PAPACOSTEA, La politique étrangère d’Etienne le Grand:
l’option polonaise (1459-1473) 13
ȘTEFAN ANDREESCU, La Mer Noire dans la compétition pour la
succesion au trône ottoman 1510-1512 29
OVIDIU CRISTEA, La chronique venitienne d’Alvise Borghi sur la
bataille de Çaldiran (1514) 47

GENEALOGIE ET PATRIMOINE

PETRONEL ZAHARIUC, “Sœur d’après l’Evangile”. Note sur la famille
de *jupâneasa* Caplea et la monastère St. Nicholas de Bucarest, la fondation
du grand *ban* Ghiorma 69
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, La famille Golăescu d’après un
nouvel témoignage 87
TÜDŐS S. KINGA, Le testament du voïevode Gavril Movilă et de sa
femme, Elisabet Zólyomi 99

“Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXV, 2007, p. 1-345

MIHAI-BOGDAN ATANASIU, Le patrimoine du grand trésorier Iordache Cantacuzène (II)	111
---	-----

LE CATHOLICISME DANS LES PAYS ROUMAINS

VIOLETA BARBU, Le protectorat du pouvoir temporel sur les missionnaires et les communautés catholiques dans les Pays Roumains au XVII ^e siècle (I)	135
ALEXANDRU CIOCÎLTAN, Un fragment d'un <i>Status Animarum</i> sur la paroisse saxonne de Câmpulung <1649 – 1650>	159

VARIA

ALEXANDRU MAREȘ, Les cryptogrammes de la Croix dans un manuscrit slavon du Sud-Est de la Transylvanie (XVI ^e siècle)	171
SAMUEL PAKUCS-WILLCOCKS, Le chanson de Dracula de Michel Beheim comme miroir foncé pour les princes	183
BOGDAN-FLORIN POPOVICI, Le problème démographique dans la région de Bran	197
ADDENDA ET CORRIGENDA	215
COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	225
ABREVIATIONS	343

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE
VOL. XXV, 2007

CONTENTS

IN MEMORIAM EUGEN DENIZE 9

MEDIEVAL GEOPOLITICS: TEXTS AND CONTEXTS

ȘERBAN PAPACOSTEA, The Foreign Policy of Stephen the Great: the Polish option (1459-1473) 13
ȘTEFAN ANDREESCU, The Black Sea and the struggle for succession to the Ottoman throne, 1510-1512 29
OVIDIU CRISTEA, The Venetian Chronicle of Alvise Borghi on the Selim “The Grim” Persian Campaign (1514) 47

GENEALOGY AND INHERITANCE

PETRONEL ZAHARIUC, “Sister in Faith”. Notes on the Family of jupâneasa Caplea and on the St. Nicholas Monastery of Bucharest, Founded by ban Ghiorma 69

“Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXV, 2007, p. 1-345

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, The Golăescu Family. A “New” Document	87
TÜDŐS S. KINGA, The Wills of Voivode Gavril Movila and Elisabeth Zólyomi, his wife	99
MIHAI-BOGDAN ATANASIU, The Land Possessions of the Great Treasurer Iordache Cantacuzenos (II)	111

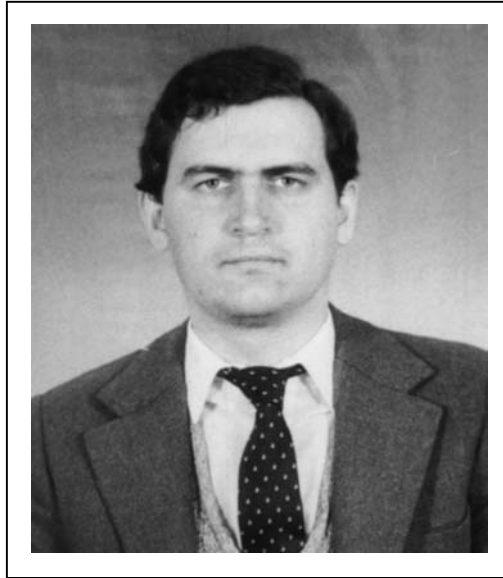
THE CATHOLICISM IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

VIOLETA BARBU, The Protectorate Right of the Secular Power over Catholic Missionaries and Communities in the 17 th Century Romanian Principalities (I)	135
ALEXANDRU CIOCÎLTAN, An Excerpt from a <i>Status Animarum</i> of the Saxon Parish of Câmpulung <1649 – 1650>	159

VARIA

ALEXANDRU MAREȘ, Cryptograms of the Cross in a Slavic Version from South-Eastern Transylvania in the 16 th century	171
SAMUEL PAKUCS-WILLCOCKS, Michel Beheim’s Dracula song as a dark mirror for princes	183
BOGDAN-FLORIN POPOVICI, The Demographic Dilemma in Bran Region	197
ADDENDA ET CORRIGENDA	215
REVIEWS AND BIBLIOGRAPHICAL NOTES	225
ABBREVIATIONS	343

IN MEMORIAM

EUGEN BERNARD DENIZE
(1954 – 2007)

O boală necruțătoare l-a răpit pe Eugen Bernard Denize prea timpuriu din mijlocul familiei și al colegilor. Născut la București, la 27 decembrie 1954, și-a făcut studiile în cadrul Universității București și a absolvit Facultatea de Istorie în anul 1978. După o scurtă perioadă de activitate didactică în învățământul preuniversitar, așa cum cereau canoanele comuniste, în anul 1981 a intrat în rândul membrilor Institutului de Istorie «N. Iorga». Din acest moment, preocupările sale s-au îndreptat către cercetarea istoriei medievale universale, cu precădere asupra raporturilor țărilor române cu lumea italiană și spaniolă. Un prim rezultat al demersului său științific l-a constituit teza de doctorat – ***Lumea italiană, spațiul românesc și expansiunea otomană (1453 – 1540)*** – pregătită și susținută (în anul 1995) sub îndrumarea profesorului Șerban Papacostea.

Pe această bază, în anii care au urmat, a continuat să publice un număr însemnat de lucrări, printre care ***Țările române și Veneția. Relații politice (1441-1541). De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș*** (1995) și ***Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*** (1996), ultima fiind distinsă cu premiul «George Barițiu» al Academiei Române. Pe lângă problemele de imagologie, care l-au preocupat în mod constant, Eugen Denize a investigat relațiile politice ale Veneției cu Imperiul Otoman și cu țările române în secolele XV- XVI. Această temă de fapt s-a înscris în efortul său de a înțelege și interpreta locul țărilor române în context central și sud-est european în intervalul menționat.

În paralel cu studierea Evului Mediu, Eugen Denize și-a extins, începând cu anul 1996, aria cercetărilor spre domeniul istoriei contemporane. Astfel, în urma unor laborioase investigații de arhive, au văzut lumina tiparului mai multe lucrări, dintre care un loc aparte trebuie rezervat celei privind istoria Societății Române de Radiodifuziune, lucrare masivă structurată în trei volume¹.

După 1989, odată cu dispariția regimului comunist, Eugen Denize a fost o prezență activă la numeroase reuniuni științifice internaționale, în scopul de a face cunoscută cercetarea românească după anii îndelungați de «îngheț», dar și de a conecta discursul istoriografic autohton la noile direcții, curente și metode ale școlilor istorice occidentale.

Pentru meritele și contribuțiile sale științifice Eugen Denize a fost promovată cercetător principal I și a devenit, în perioada 1997 – 2005, director adjunct al Institutului de Istorie «N. Iorga», iar din ianuarie 2006 a ocupat prin concurs funcția de director al aceleiași instituții. Merită a fi amintit aici atât faptul că pentru o perioadă de timp Eugen Denize a asigurat secretariatul anuarului *Studii și Materiale de Istorie Medie*, ulterior fiind cooptat printre membrii Colegiului de Redacție, cât și faptul că a fost unul dintre fondatorii Societății europene pentru istoria Mării Negre, societate ce editează revista internațională *Il Mar Nero*.

În ultimii ani de viață, Eugen Denize a fost și profesor asociat la Universitatea Valahia din Târgoviște, iar din anul 2001 a obținut statutul

¹ *Istoria Societății de Radiodifuziune*, vol. I, 1928-1944, partea I, 1928-1938. *De la începuturi până la dictatura regală*. Editura Casa Radio, București, 1998, 324 p.; vol. I, partea a II-a, 1938-1944, *Dicaturile de dreapta (februarie 1938 – august 1944)*, Editura Casa Radio, București, 1999, 352 p.; vol. II, *Instaurarea și consolidarea comunismului (1944-1965)*, București, 2000, 415 p.; vol. III, *România sub Nicolae Ceaușescu (1965-1989)*, București, 2002, 420 p.

de conducător științific de doctorat în cadrul Institutului de Istorie «N. Iorga».

Parcă presimțind un deznodământ fatal și prematur, în această ultimă perioadă a vieții, Eugen Denize a scris și a publicat cu febrilitate un număr impresionant de studii și cărți*. Locul pe care îl ocupa zilnic în biblioteca institutului, îndărătul teancurilor de cărți, rămas astăzi gol, ni-l va aduce mereu în memorie. Uimitoarea sa tenacitate, neistovita capacitate de efort și constanță în slujirea istoriei și a instituției în care a activat vor rămâne în amintirea colegilor săi ca o pildă de dăruire și sacrificiu.

* Pentru bibliografia completă a lucrărilor lui Eugen Denize, a se vedea **RI**, t. XVIII, 2007, nr. 5-6.

GEOPOLITICĂ MEDIEVALĂ. TEXTE ȘI CONTEXTE

POLITICA EXTERNĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE: OPTIUNEA POLONĂ (1459-1472)

ȘERBAN PAPACOSTEA

Înscăunat în domnie cu concursul Țării Românești unde domnea Vlad Țepeș, care a acționat neîndoiește în temeiul unui acord cu Regatul Ungar, Ștefan s-a distanțat curând de alianța cu sprijinitorii săi inițiali și a readus Moldova la legătura tradițională cu Polonia¹.

Situația internațională a Țării Românești și a Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV și în prima jumătate a secolului următor a fost covârșitor determinată de expansiunea răsăriteană și sud-estică a celor două regate catolice din Europa Centrală - Ungaria și Polonia, aceasta din urmă consolidată prin uniunea cu Lituania -, puteri atrase spre Marea Neagră de înfloritorul comerț desfășurat pe linii maritime și terestre între Asia și Europa de genovezii stabiliți în regiune după 1261, an în care au obținut din partea Imperiului Bizantin în curs de restaurare la Bosfor un regim de cvasi-monopol în bazinul pontic. Hotărârea de a participa la exploatarea avantajelor excepționale legate de comerțul pontic s-a aflat la originea acestei direcții de însemnătate majoră a politicii lor externe. După eșecul încercării de a stabili direct legătura cu bazinul pontic la Dunărea de Jos, Ungaria a acceptat mediatizarea acestei legături prin Țara Românească. La rândul ei, Polonia și-a asigurat legătura cu Marea Neagră prin intermediul Moldovei. Dubla legătură a celor două regate cu Marea Neagră a fost instituționalizată prin raportul de suzeranitate-vasalitate cu Țara Românească și, respectiv, Moldova. Cele două state românești au fost cuprinse în axe de interese diferite și cel mai adesea antagonice. Rivalitatea ungaro-polonă pentru hegemonie asupra teritoriului românesc extra-carpatic și control asupra marilor linii comerciale care îl legau de Marea Neagră - cu nodurile esențiale de la Chilia și Cetatea Albă - a constituit

¹ Întreaga problematică a intervalului discutat în studiul de față a fost fundamental înnoită recent de L. Șimanschi și D. Agache, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460-1469*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 334-366.

cadrul politic internațional dominant al politicii lor externe. Rivalitatea drumurilor comerciale, cel care lega Europa Centrală cu Marea Neagră prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească cu capul de linie la Chilia, și cel care traversa Polonia și Moldova cu direcția Cetatea Albă, a antrenat rivalitatea cvasi-permanentă a celor două regate catolice iar aceasta s-a răsfrânt asupra relațiilor dintre cele două state românești angajate într-o concurență acerbă pentru exploatarea liniilor comerciale internaționale care le străbăteau teritoriul².

Instalarea turcilor pe cursul inferior al Dunării la sfârșitul secolului XIV a introdus al treilea factor decisiv al situației internaționale a țărilor române până în vremea cuceririi Ungariei de turci în urma bătăliei de la Mohacs și a ocupării capitalei regatului de oștile lui Soliman II, evenimente care au modificat cadrul geopolitic al spațiului carpato-dunăreano-pontic. Până la sfârșitul secolului XV puterea militară a Imperiului Otoman a cărui expansiune era orientată hotărât în direcția Europei Centrale pe cursul mijlociu al Dunării a apăsător precumpănitor asupra Ungariei și a aliatului ei în regiune, Țara Românească. În aceste condiții, interacțiunea celor trei mari puteri care concureau pentru hegemonie în spațiul carpato-danubiano-pontic a defavorizat axa ungaro-munteană și a favorizat-o pe cea polono-moldoveană. Încă din vremea lui Mircea cel Bătrân și a lui Alexandru cel Bun, Țara Românească a pierdut teren în favoarea Moldovei în zona curburii Carpaților și la Dunărea de Jos - Chilia -, modificare de stăpânire teritorială care avea să încordeze pe termen îndelungat relațiile moldo-muntene și, la etajul superior, pe cele polono-ungare. Consecința a expansiunii otomane, contracția teritorială a Țării Românești în zilele lui Mircea cel Bătrân, după puternica ei extindere, inclusiv la sudul Dunării, în vremea aceluiași domnitor, și avantajul dobândit de Moldova ca urmare a acestei noi situații geopolitice au fost sesizate cu acuitate de Nicolae Iorga : „Cuceririle turcilor – constată istoricul – îi aruncară însă înapoi peste Dunăre <pe munteni>. În același timp, o coborâre a românilor din Maramureș luă *voivozilor celor mari a toată Țara Românească* partea răsăriteană a ținuturilor românești pe care ei și le păstrau pentru dânșii”. Și, mai departe: „moldovenii luă în același timp de slăbiciune a fraților lor și acest *pământ băsărabesc* și această Basarabie. Roman vodă își zicea *Domn până la Marea cea Mare*. Alexandru cel Bun înlătură orice urmă de stăpânire străină și el lăsă urmașilor săi și cele două cetăți. Mircea al Țării Românești se împotrivi în zădar, năvălind odată în Moldova împotriva lui Iuga: moartea lui făcu din Alexandru cel Bun și din urmașii săi cei dintâi domni ai Românilor. În toată perioada neatârării, *Marii Voivozi a Toată Țara*

² Pentru vasta bibliografie a temei, v. mai recent Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*. *Drum și stat*, în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1999, p. 163-220; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa Centrală și Sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, Iași, 1988 (extras din **AIIAI**, 19, 1982).

Românească au rămas de aici înainte în planul al doilea”³. Constatărea, cu nuanțările care se impun în stadiul actual al cercetării, își menține valoarea de lămurire a uneia dintre componentele de seamă ale istoriei politice românești în secolele XIV-XV.

Din ariile exterioare structurii de interdependențe directe în care au fost cuprinse, cele două state românești au suferit prin repercusiune acțiunea indirectă a altor „noduri” ale relațiilor internaționale dintre care, în intervalul amintit, un impact major, lesne de constatat, au avut conflictul polono-teuton pentru controlul accesului la Marea Baltică, cel ungaro-polon pentru dominație în Boemia, înfruntările din Asia Mică între puterea otomană în rapidă ascensiune în zilele lui Mehmed II, de o parte, și emiratul Caramaniei apoi hoarda Akkoyunlu, de altă parte, și războiul veneto-otoman pentru hegemonie în Marea Egee. Separat sau asociate între ele, aceste conflicte au constituit *al doilea cerc* al structurii relațiilor internaționale care au condiționat evoluția politică a Țării Românești și Moldovei în faza premergătoare instaurării hegemoniei otomane în spațiul carpato-pontic la mijlocul secolului XVI.

Relațiile internaționale sunt larg condiționate și de evoluțiile interne din statele cuprinse într-o arie de interdependențe. E cazul Ungariei, al Moldovei și al Țării Românești, în intervalul studiat, al căror antagonism armat s-a împletit strâns cu convulsiunile interne încurajate și susținute reciproc de conducătorii celor trei state.

Instaurat în domnie pe direcția politică susținută de Ungaria, Ștefan cel Mare s-a desprins curând din alianța care l-a adus la putere și a revenit la legătura tradițională cu Polonia, pe care o considera mai avantajoasă pentru Moldova, cel puțin în această primă etapă a acțiunii sale internaționale. Încă din anul 1459, alianța cu Polonia era restabilită, iar textul înțelegerii dintre Ștefan și Cazimir, prin prevederea care impunea domnului Moldovei să recupereze teritoriile înstrăinate în anii precedenți - referire evidentă la Chilia -, însemna *ipso facto* orientarea hotărâtă pe o direcție de antagonism cu Ungaria și Țara Românească. Mai mult încă, această reorientare consacrată în 1459 atrăgea implicit și integrarea în axa de interese și convențe polono-otomană. Încă din anul următor, Vlad Țepeș semnala această evoluție negativă în optica sa în cuprinsul unei cereri de ajutor adresate sașilor și secuilor în cazul unui atac din partea turcilor sau a moldovenilor⁴. Convența moldo-otomană de care se temea Vlad Țepeș în 1460 s-a adeverit doi ani mai târziu, când, concomitent dacă nu chiar coordonat, moldovenii și turcii au atacat Chilia, apărată de o garnizoană ungară, instalată în cetate încă din 1448 de Iancu de Hunedoara. Deși eșuată,

³ N. Iorga, *Desvoltarea hotarului Țerii Românești și a Moldovei*, în idem, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 134-135.

⁴ G. Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în *RRH*, VIII, 1969, 6, p. 992.

acțiunea evidențiază linia de cooperare internațională în care se afla înscrisă politica lui Ștefan. Dealtminteri, în acest răstimp, Regatul Polon a desfășurat o vastă acțiune diplomatică în spațiul nord-vest pontic pe care l-a integrat, cu sens de protecție, în raporturile sale cu Imperiul Otoman⁵. În 1465, o acțiune militară desfășurată prin surprindere, a readus Chilia în stăpânirea Moldovei. Semnificativ pentru cadrul internațional al acțiunii e faptul că sultanul Mehmed II a acceptat noua situație în schimbul doar al majorării tributului Moldovei. Nu mai puțin semnificativă e atitudinea locuitorilor emporiului dunărean care, potrivit cronicii polone contemporane, s-ar fi închinat nu lui Ștefan ci regelui Cazimir al Poloniei; constatarea evidențiază mai puternic cadrul de relații internaționale în care s-a desfășurat în această etapă acțiunea domnului Moldovei, cadru dominat de cooperarea, fie și neformală, dintre Polonia și Imperiul Otoman cu direcție antiungară⁶.

Cucerirea Chiliei a înscris raporturile moldo-ungare pe un curs de inevitabilă confruntare directă. Semnele premergătoare ale antagonismului apăruseră dealtminteri îndată după orientarea lui Ștefan spre Polonia în 1459, „trădare” la care Mathias Corvin a răspuns prin preluarea sub ocrotirea sa a adversarului lui Ștefan, Petru Aron, căruia i-a acordat găzduire în secuime, mai târziu chiar la curtea regală. Manifestare de ostilitate la care Ștefan a răspuns cu o primă incursiune în ținuturile secuiești⁷. Au urmat acțiunile lui Ștefan la Chilia în 1462 și 1465 care au făcut inevitabilă confruntarea armată între cei doi adversari. Paralel cu pregătirile militare, atât Ștefan cât și Mathias au luat în considerare dificultățile interne ale adversarului, firește cu intenția de a le exploata. Politica de centralizare a puterii, de eficientizare a aparatului militar, de subordonare a stărilor privilegiate și de sporire a veniturilor vistieriei au declanșat inevitabile reacții. În Transilvania, greu apăsată de politica regalității, stările privilegiate s-au revoltat în 1466 – etapă a unui proces mai îndelungat de îndepărtare de coroana regală – și au refuzat să mai recunoască autoritatea lui Mathias. Ștefan a sprijinit viguros răscoala antiregală din Transilvania, iar când aceasta a fost înăbușită în 1467 i-a găzduit în Moldova pe unii dintre conducătorii rebelilor⁸. La rândul său, regele Ungariei, pentru care înfrângerea

⁵ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în idem, *Evul mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p.143; M. Malowist, *Kaffa-Kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453- 1475*, Warszawa, 1947, p.174-177 și rezumatul francez, p. XVII.

⁶ Pentru invocarea protecției polone de către locuitorii din Chilia, v. P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în **RSL**, III, 1959, p.111.

⁷ L. Șimanschi și D. Agache, *op. cit.*, p. 336-337.

⁸ K. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia*”, 1972, 2, p. 21-30.

răscoalei în cursul anului 1467 nu era decât o etapă necesară a campaniei preconizate împotriva lui Ștefan, și-a proiectat acțiunea militară și în funcție de adversitățile interne declanșate de politica domnului Moldovei: adversitatea unei părți a boierimii, care avea să se manifeste în cursul campaniei și, mai semnificativ încă, adversitatea Țării de Jos, ostilă orientării politice adoptate după 1459 de domnul la a cărui înscăunare contribuise în măsură însemnată. Pretendentul adus cu sine de rege în Moldova urma să polarizeze ostilitățile numeroase suscitade împotriva sa de politica lui Ștefan. Tensiunea premergătoare izbucnirii conflictului armat și desfășurarea acestuia au învederat interacțiunea strânsă între raporturile interne din și relațiile externe dintre cele două puteri.

Vasile Pârvan a atras atenția asupra semnificației politice a opțiunii regelui Ungariei pentru pasul Oituzului ca loc de pătrundere în Moldova a oștirii în fruntea căreia se afla. Dar el a căutat explicația acestei opțiuni în ostilitatea manifestată față de politica sa de regiunea Bistriței în timpul răscoalei, la care de altminteri a luat parte. Această aprehensiune l-ar fi determinat pe rege să renunțe la trecerea prin pasul Rodna, opțiune care l-ar fi condus mult mai aproape de ținta campaniei sale, Suceava⁹. Mai însemnat însă e faptul, care nu era cunoscut când Vasile Pârvan și-a redactat lucrarea, că Mathias Corvin s-a întemeiat, atunci când a fixat itinerariul campaniei sale în Moldova, pe dispoziția presupus favorabilă lui în teritoriile Țării de Jos, speranță confirmată de evoluția evenimentelor. Se știe acum, în urma unei descoperiri relativ recente în arhivele polone, că în urma campaniei lui Mathias Corvin în Moldova, Țara de Jos se afla în stare de rebeliune față de Ștefan. Știrile transmise regelui Cazimir al Poloniei de informatorii săi, la câteva luni după încheierea campaniei ungare, semnalau între altele rebeliunea care persista în Țara de Jos față de Ștefan: „Căci mulți dintre valahi s-au îndepărtat de zisul Ștefan sau au fugit <de la el> și de curând toată Țara de Jos a Moldovei așezată spre Ungaria s-a răsculat, sustrăgându-se de la ascultarea față de Ștefan”. Motivul acestei rebeliuni ar fi fost, potrivit aceleiași surse, executarea unui șir de „baroni și nobili” din regiune, pe lângă mulți alții, acuzați de infidelitate în timpul campaniei regelui ungar. Și, mai adaugă informatorii regelui polon, din această cauză, Ștefan „nu îndrăznește să calce în Țara de Jos”¹⁰.

⁹ V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, București, 1990, p. 140; pentru expediția regelui Ungariei, v. Al. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, în vol. *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998, p. 309-326; Emanuel Antoche, *L'expédition du roi de Hongrie, Mathias Corvin en Moldavie (1467). Qui remporta finalement la victoire de Baia (14-15 Décembre 1467) ?*, în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Iași, 2003, p. 197-224.

¹⁰ Ș. Papacostea, *Un episod al rivalității polono-ungare în secolul al XV-lea: campania lui Matia Corvin în Moldova (1467) în lumina unui izvor inedit*, în idem, *Evul mediu românesc*, p. 199. Pentru numeroasa populație de origine ungară și secuiască din

Deși această informație însemnată e cunoscută de mai bine de treizeci de ani, istoricii nu și-au pus întrebarea care se impune de la sine: când a îndrăznit Ștefan „să calce” în Țara de Jos, când a readus-o sub stăpânirea sa? Răspunsul la această întrebare trece prin constatarea că Țara de Jos, înainte de a se fi răsculat împotriva lui Ștefan în contextul campaniei lui Mathias Corvin, se răsculase în favoarea lui Ștefan pe care l-a sprijinit să ocupe tronul și împotriva lui Petru Aron, cu zece ani în urmă. Numitorul comun al acestor două acțiuni aparent contradictorii e politica Regatului Ungar față de Moldova, efortul său constant în această vreme de a o aduce și readuce în aria sa de hegemonie. Ștefan a fost sprijinit de Țara de Jos în 1457 când a intrat în Moldova pe direcția politică susținută de Ungaria și a fost trădat de Țara de Jos în 1467 când s-a aflat în conflict cu aceasta. La rândul ei, această constatare ne conduce direct la problema identității geografico-istorice a Țării de Jos.

În esență, regiunea apare în surse în secolul XIII în funcție de efortul Ungariei de a-și asigura legătura cu zona Dunării maritime într-o vreme când, în urma evenimentelor din 1204, Marea Neagră începea să asume o însemnată funcție internațională. Coridorul care asigura această legătură a fost deschis în urma campaniilor cavalerilor Ordinului Teutonic și apoi, după izgonirea acestuia, direct de oștile regatului, împotriva cumanilor. Sub raport ecleziastic, noua entitate teritorial-politică a primit denumirea de Episcopia Cumană. Invasia tătarilor a pus curând capăt acestei creațiuni a regalității arpadiene, dar încercarea a fost reluată cu mai mult succes un secol mai târziu. La mijlocul secolului XIV, în urma ofensivelor conjugate ale Ungariei și ale Țării Românești, dominația tătară a fost respinsă până la țărnul mării, înainte de a fi total înlăturată de pe teritoriul Moldovei în curs de constituire ca stat. Entitatea politico-teritorială rezultată de pe urma acestor ofensive a căpătat denumirea de Episcopia Milcoviei, în funcție de centrul formațiunii politico-eceziastice care asigura legătura între zona curburii Carpaților și Dunărea maritimă. Intrată sub controlul Regatului Ungar, regiunea a fost puternic colonizată cu elemente secuiești, mijloc de a asigura dependența ei de coroana Sfântului Ștefan. Dar înlăturarea dominației tătare la Dunărea de Jos a dat naștere unei puternice competiții între Ungaria și Țara Românească pentru preluarea moștenirii tătare. La o dată imposibil de determinat, regiunea, anume aria ei direct suprapusă

Țara de Jos, v. R. Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, București, 1905, p. 36-38 (extras din **AARMSI**, s. II, t. XXVII); cu privire la boierii cu nume ungurești în documentele moldovenești ale epocii, *ibidem*, p. 3-7; V. Spinei, *Coexistența populației locale din Moldova cu grupurile etnice alogene în secolele XIII-XV*, „Anuarul Muzeului Județean Vaslui”, II, 1980, p. 170; interpretarea corectă a rebeliunii Țării de Jos împotriva lui Ștefan la L. Șimanschi și D. Agache, *op. cit.*, p. 354-355; observații judicioase cu privire la Țara de Jos în legătură cu politica regilor Ungariei în secolele XIV și XV la A. Simon, *În jurul Carpaților. Formele și realitățile genezei statale românești*, Cluj-Napoca, 2002, p. 437-443.

brațului nordic al Dunării – Basarabia – dar și curbura Carpaților au intrat sub controlul Țării Românești, devenind un teren de contestație cu Ungaria. În faza de maximă afirmare a puterii sale, Mircea cel Bătrân a dominat acest spațiu¹¹.

Bogdan Petricecu Hasdeu a susținut argumentat cuprinderea, într-o fază timpurie, în hotarele Țării Românești, a teritoriilor din sudul viitoarei țări a Moldovei; teza lui a fost împărțită de unii istorici, contestată de alții. Sigur e însă că, întărită de alianța cu Uniunea Polono-Lituaniană sub Petru I și Roman I din dinastia numită a Mușatinilor, Moldova s-a extins spre sud în direcția Mării Negre pentru a asigura dezvoltarea maximă a drumului comercial internațional care îi străbătea teritoriul. Sub Alexandru cel Bun, cel mai târziu, expansiunea Moldovei a cuprins și zona curburii Carpaților. Aflată în poziția de *tertius gaudens* în detrimentul celorlalți doi concurenți la stăpânirea regiunii – Ungaria și Țara Românească –, Moldova avea să înfrunte un șir de contestații dinspre părțile perdante înainte de a-și impune definitiv dominația asupra unor teritorii care aveau să rămână în cele din urmă în componența ei sub denumirea de *Țara de Jos*. Sudarea definitivă a Țării de Jos cu Moldova s-a împlinit în zilele lui Ștefan cel Mare în împrejurările deschise de înfruntarea moldo-ungară înaintea, în timpul și în urma expediției din 1467 a regelui Ungariei Mathias Corvin la răsărit de Carpați.

Așadar, când, după martie 1468, a readus Ștefan Țara de Jos în stăpânirea sa?

Anul 1468, cel puțin în primele luni, a fost dominat, din unghiul de vedere al raporturilor moldo-ungare, de preocuparea generată de intenția atribuită regelui Ungariei de a reveni în forță în Moldova pentru a-și atinge plener țelul¹². Teama inspirată de această perspectivă l-a apropiat mult pe Ștefan

¹¹ Pentru vasta bibliografie a problemei succesiunii stăpânirilor asupra acestei arii, v. R. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1923 (extras din *AARMSI*, s. III, t. XV, 3); V. Ciocîltan, „Către părțile tătărești” din titlul *voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, *AIIAI*, 24, 1987, 2, p. 349-354; temeinic documentată cu privire la evoluția situației politice a teritoriilor contestate între Țara Românească și Moldova e lucrarea lui A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X-XV*, Brăila, 2002, p. 91-111; S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia. Contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în vol. *Închinare lui P. Ș. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 205-224; v. mai recent importantele considerații și bibliografia la zi a temei în *Tezaurul toponimic al României*, I, 4, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca. 1395-1789)*, coordonator Dragoș Moldovanu, Iași, 2005.

¹² „Iară Mateiaș craiu, dacă au scăpat, de iznoavă gătise oaste ca să vie asupra lui Ștefan Vodă, ce viindu-i alte greutăți despre țara ceșască, s-au întors la Ceși cu oastea sa”; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)*, întocmit după Grigore Ureche Vornicul, *Istratie Logofătu și alții de Simion Dascălul*,

de Polonia căreia i-a solicitat insistent concursul. Noul tratat încheiat cu regele Cazimir în vara anului 1468 a accentuat considerabil condițiile vasalității, pe plan intern prin noi concesiile făgăduite boierilor filo-poloni emigrați, în frunte cu logofătul Mihul și pe plan extern prin angajamentul asumat de a nu întreprinde acțiuni militare fără asentimentul suzeranului său¹³. Această din urmă clauză se referea neîndoielnic, în primul rând, la Țara Românească, aflată în câmpul de interese al Imperiului Otoman, cu care Polonia se străduia să evite orice motiv de fricțiune, dat fiind cadrul larg de înțelegere realizat în anii anteriori. Preocuparea regelui Cazimir de a înlătura primejdia unui conflict armat între Ștefan și Radu cel Frumos și, pe această cale, de a evita primejdia mult mai mare a unei înfruntări de interese cu Imperiul Otoman, s-a manifestat tot mai categoric în anii următori. Or, sunt indicii că în zilele lui Radu cel Frumos, Țara Românească nu se resemnase încă cu pierderea teritoriilor din Țara de Jos. O variantă a cronicii lui Grigore Ureche, poate o interpolare a lui Misail Călugărul, afirmă cu privire la relațiile dintre cei doi domni, îndeosebi la aspectul teritorial al conflictului lor: „au fost având țările amândouă pricină, că Țara Românească vrea să fie hotarul său până în apa Troțușului, iară moldovenii nu-i lăsa”¹⁴. Pretenția, confirmată și de alte surse, lasă loc ipotezei că Țara de Jos revenise în sfera de influență a Țării Românești, cum fusese și la sfârșitul domniei lui Petru Aron. Oricum, în cursul anului 1468 nu sunt semnalate conflicte între domniile Țării Românești și Moldovei. În schimb e sigur că Ștefan a întreprins acțiuni militare în Transilvania, dintre care cea mai însemnată și cu țel strategic precis a fost îndreptată împotriva secuilor, teren preferat de regele Ungariei pentru invazia în Moldova și reazem al puternicelor tendințe secesioniste manifestate în sudul țării.

Anul 1468 a adus însă și o modificare însemnată în câmpul relațiilor internaționale în Europa Centrală care s-a repercutat și asupra poziției internaționale a Moldovei. Noua evoluție a fost marcată prin: declanșarea concurenței pentru hegemonie în Boemia, al cărei rege „eretic”, Gheorghe Podiebrad, a fost excomunicat de Roma; orientarea prioritară a atenției regelui Mathias Corvin în această direcție în speranța de a obține coroana boemă; hotărârea regelui Poloniei de a zădărnici acest proiect; sporirea tensiunii între cele două regate, tot mai accentuată în cursul anului; în sfârșit, renunțarea regelui la proiectul unei noi campanii la răsărit de Carpați, în perspectivă imediată cel puțin. Nu mai puțin însemnat a fost armistițiul încheiat în cursul aceluiași an de regele Mathias Corvin, atras de perspectiva dobândirii coroanei

ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 48; alte mărturii, străine, confirmă intenția lui Mathias de a reveni cu oaste în Moldova.

¹³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 300-304.

¹⁴ S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia*. p. 213, unde se citează textul respectiv al cronicii lui Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 59.

boeme, cu sultanul Mehmed II, silit să-și orienteze cu prioritate efortul militar în Asia Mică în lupta cu emiratul Caramaniei¹⁵. Îndepărtând pericolul unei noi invazii ungare, al doilea cerc al structurii relațiilor internaționale care au condiționat politica externă a lui Ștefan în acești ani a evoluat într-un sens favorabil obiectivelor sale, perseverent împlinite începând din anul următor, 1469.

În cursul primăverii sau la începutul verii anului 1469, oștile lui Ștefan au întreprins două expediții devastatoare în Transilvania, care au lovit precumpănitor secuimea. În cursul aceluiași an, Ștefan a dejucat tentativa de restaurare în domnie a lui Petru Aron, atras într-o cursă și lichidat fizic¹⁶. Dubla lovitură a lui Ștefan a frânt ostilitatea secuilor și i-a atras în cele din urmă în aria de influență a domnului Moldovei¹⁷. Terenul era netezit pentru înfruntarea cu domnul Țării Românești. La 10 martie 1469, voievodul Transilvaniei, Ioan Pongracz, era în posesia unor informații potrivit cărora voievozii Țării Românești și Moldovei făceau pregătiri de război¹⁸; la începutul anului următor, Ștefan a declanșat conflictul cu domnul rival devastând centrele comerciale ale Țării Românești pe cursul Dunării¹⁹.

E imposibil de stabilit pe baza informațiilor disponibile care dintre cei doi domni a avut, în sens strict militar, inițiativa acțiunii. Am atribuit într-un studiu anterior această inițiativă lui Radu, anume unei presupuse încercări din partea sa de a recupera Chilia, acțiune la care ar fi răspuns Ștefan prin atacul său pe linia Dunării²⁰. Mai probabilă ni se pare astăzi ipoteza potrivit căreia, Ștefan a intrat în acțiune pentru a recupera teritoriile pierdute în 1468 în sudul țării în urma campaniei regelui Mathias Corvin. În august 1470, când cerea regelui Poloniei să intervină în conflictul său cu Radu, Ștefan atinsese, foarte probabil

¹⁵ Fr. Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, p. 401; H. Inalcik, *Mehmed the Conqueror 1432-1481 and his time*, în „Speculum”, 35, 1960, 3, p. 422-424; Ileana Căzan, *Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468*, în **RI**, s.n., 3, 1992, 7-8, p. 669-682.

¹⁶ I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 229.

¹⁷ Foarte probabil tot acum a avut loc și *supunerea* secuilor față de domnul Moldovei căruia au început să-i plătească tribut; *ibidem*. Ajutorul militar datorat de secuii lui Ștefan e atestat în anii următori. Supunerea secuilor a înlesnit recuperarea durabilă a Țării de Jos.

¹⁸ Scrisoare către autoritățile din Sibiu: „Prudentes et circumspecti, nobis dilecti. Ex intimatis certorum fide dignorum hominum nostrorum intelleximus Wayvodas parcium Moldaviae et Transalpinarum se exercituando appromptuare” (10 martie 1469); Hurmuzaki, *Documente*, XV/1 (1358-1600), București, 1911, p. 70.

¹⁹ M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci și a Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1933.

²⁰ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei*, p. 146-147.

obiectivul său teritorial imediat, dar se aștepta la contralovitura adversarului său muntean. Preocuparea principală a regelui Cazimir în situația creată de acest conflict de hotar deriva din pericolul unei eventuale intervenții turcești în favoarea lui Radu, ceea ce ar fi putut submina politica sa tradițională în raport cu Imperiul Otoman²¹. Contralovitura lui Radu s-a produs efectiv în anul următor, dar a fost înfrântă de Ștefan la Soci.²² Când, în 1473, Ștefan a reluat ofensiva și a invadat Țara Românească, în alt cadru de politică internațională, acțiunea a pornit de la Milcov unde se stabilizase frontiera dintre cele două țări. *Țara de Jos* intrase definitiv în structura teritorială a Moldovei. Ofensiva sa în acest an s-a înscris într-o nouă finalitate: războiul teritorial cu Țara Românească a cedat locul unei mari acțiuni împotriva hegemoniei otomane la Dunărea de Jos și în Marea Neagră, evoluție care a integrat Moldova în marea politică europeană²³. Faza polonă a politicii sale externe a luat acum sfârșit.

Efortul constant al lui Ștefan de a integra Țara Românească în sistemul său politic în tot timpul conflictului care l-a opus Imperiului Otoman a generat o problemă de natură politică, diplomatică și terminologică, rezultat al efortului de a defini statutul celor două state românești în relațiile reciproce și pe plan internațional. În cercurile diplomației și ale lumii intelectuale europene, care foloseau corect denumirea de *Valahia* – Țara Românească – pentru ambele țări românești, în secolele XIV și XV se făcea distincția între *Valahia Magna* sau *Major*, pentru Țara Românească, și *Valahia Minor*, pentru Moldova. S-a presupus, cu drept cuvânt, că adjectivele „mare” și „mic” nu se referă numai la întinderea teritorială a celor două țări ci și, mai ales, la întâietatea lor politică în cadrul unității lor de origine. Când, în 1408, prelații occidentali reuniți în conciliu la Pisa au trimis un ambasador la puternicii lumii răsăritene ortodoxe pentru negocieri în problemele Unirii și ale Cruciadei, emisarul lor, episcopul Ioan de Sultanieh, „a dus scrisori și le-a prezentat domnilor Mircea voievod, domnul Valahiei Mari și lui Alexandru voievod, domnul Valahiei Mici”²⁴. În repetate rânduri în textele secolului XV – relatări de călătorie, acte papale, informații referitoare la concilii –, Moldova e desemnată prin denumirea

²¹ I. Ursu, *op. cit.*, p. 37.

²² Cu privire la localizarea așezării unde s-a desfășurat bătălia, în Țara Românească sau, mai probabil, în Moldova, v. M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci*, p. 79-80; în același sens, A. Paragină, *op. cit.*, p. 128.

²³ Ștefan S. Gorovei, *1473, an cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 389-394.

²⁴ „item simili modo, mutatis mutandis, portavit literas et presentavit dominis Marcho Wayvot domino Majoris et Allexandro Weywot domino Minoris Vallaquie”; Ș. Papacostea, *Țara Românească și criza de structură a Imperiului Otoman (1402-1413)*, în idem, *Evul Mediu Românesc*, p. 90.

*Walachia Minor, Wallackie la Petite, die Mindern Wallachy*²⁵, bineînțeles în opoziție cu Țara Românească „cea Mare”. Totuși, cândva în evoluția raporturilor dintre cele două state, în cursul secolului XV sau XVI, s-a produs o răsturnare a situației, o inversare terminologică, în urma căreia Moldova ar fi reținut calificativul de Valahia „Mare”, iar Țara Românească ar fi devenit Valahia „Mică”.

Mai însemnată însă și mai concludentă decât denumirea țărilor în geografia contemporană e titulatura domnilor. Potrivit unui raport contemporan, în 1526, în cursul negocierilor de pace cu Radu de la Afumați, domnul Țării Românești – purtate prin intermediul regelui Ungariei – Ștefan cel Tânăr, domnul Moldovei, a condiționat aplanarea conflictului de modificarea titlaturii celor doi domni, anume: „*se lo Voyvoda Transalpino era contento di chiamarsi Vayvoda minore di Valachia, lui era contento di pigliar la primogenita e di chiamarsi Vayvoda maggiore*”. Așadar, în cazul unui răspuns afirmativ în problema titlaturii, Ștefan cel Tânăr accepta să ia în căsătorie pe fiica mai mare a lui Neagoe Basarab și să o lase colegului său din Țara Românească pe cea mai tânără²⁶. Întrucât Radu a refuzat să renunțe la titlul său, Ștefan cel Tânăr a recurs la arme și a invadat „Transalpina”. „*Queste due provintie, Moldavia et Transalpina – adaugă izvorul – son la Valachia, colonia di Romani*”. A fost Ștefăniță un inovator sau un continuator când a formulat această exigență? Întrebarea îndreaptă firesc investigația spre vremea bunicului său, Ștefan.

În 1472, an de liniște în relațiile externe ale Moldovei, s-a constituit o nouă conjunctură internațională, exterioară cadrului imediat de determinare externă a situației țării, urmare a implicării concomitente a Imperiului Otoman într-un dublu conflict amenințător: cu Veneția, război pornit cu nouă ani înainte, pentru dominație în Marea Egee, și, mai primejdios, cu reductibila putere a Hoardei Akkoyunlu de sub conducerea lui Uzun Hassan în Asia Mică. În 1473, părăsind linia de politică externă de aliniere, fie și numai formală, la Polonia, Ștefan a angajat Moldova într-un conflict de lungă durată cu Imperiul Otoman²⁷. Acțiunea declanșatoare a conflictului a fost o nouă campanie întreprinsă spre

²⁵ V. Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI-XIV*, în **AIIAI**, XIV, 1977, p. 19; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei*, în „*Studii*”, 21, 1968, 6, p. 1113. Între țările dependente de coroana Ungariei în vremea regelui Ludovic, cel căzut în lupta de la Mohacs, sunt amintite: Transilvania, sub Ioan Zapolya, și în continuare: „*Maiori Valachiae, quam Moldaviam, Stephanus, Minori, quam Transalpinam, vocant, Radul Waivodae imperabant, uterque regi Ungariae subiectus; Stephanus Brodericus, De conflictu Hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohacs historia verissima*; ed. P. Kulcsar, Budapest, 1985, p. 24.

²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 523-524, text semnalat de H.I. Ursu, *Moldova în context politic european (1517-1528)*, București, 1972, p. 103.

²⁷ Ștefan S. Gorovei, *1473, un an cheie*, p. 389-394.

sfârșitul anului în Țara Românească în urma căreia Radu cel Frumos a fost izgonit din scaun, iar în locul său Ștefan și-a impus propriul său candidat la cârma țării: „iară pre Băsărabă Vodă l-au lăsat domn în țara muntenească”, relatează Grigore Ureche această nouă întorsătură a politicii lui Ștefan, urmând îndeaproape textul letopisețului slavon și al celui german, ambele contemporane evenimentului²⁸. Izgonit curând din domnie de Radu, care a revenit în țară cu sprijin turcesc, Basarabă „au năzuit iarăși la Moldova la stăpânu-său la Ștefan Vodă”, care în anul următor l-a „așezat” din nou în domnie²⁹. În 1481, în cursul aceluiași efort neconținut reînnoit, Ștefan l-a „lăsat” pe Vlad Călugărul să fie domn al muntenilor³⁰. Acțiuni care indică intenția sa fermă de a subordona Țara Românească, de a o aduce în vasalitate sa. Terminologia izvoarelor confirmă natura raportului de suzeranitate-vasalitate pe care Ștefan s-a străduit să-l impună Țării Românești. Când Vlad Călugărul, cântărind realist raportul de forțe, s-a orientat spre turci, potrivit cronicarului, el „au făcut vicleșug asupra stăpânu-său lui Ștefan Vodă...”³¹. „Vicleșugul” e „felonia” din terminologia feudalismului de expresie latină, iar „stăpânul” e „seniorul” sau „suzeranul” în același limbaj. În 1481, Ștefan vestește locuitorilor din teritoriile de hotar ale Țării Românești că vine să îl pună domn pe Mircea „fiul domniei mele” („sîna Gospodstva mi Mircea voievodu”)³². Termenii „părinte” și „fiu”, frecvent folosiți în terminologia politică a vremii, exprimă raportul de suzeranitate-vasalitate dintre doi conducători de state. Această uzanță a provenit fie din aria de influență a Bizanțului, unde a fost elaborată tema „familiei” principilor, care încadra fictiv pe toți potențaii lumii într-o încrengătură de înrudiri în fruntea căreia se afla „părintele” tuturor, basileus-ul din Constantinopol, fie din lumea popoarelor stepei, care exprimau în același chip raportul de suzeranitate-vasalitate. P. P. Panaitescu a susținut întemeiat că Ștefan a adus Țara Românească „în situația de stat vasal”³³. În aceste condiții nu surprinde afirmația cronicii muntene potrivit căreia Ștefan vodă „au șazut aicea în țară de au domnit ani 16”³⁴, adică din 1473, când a avut loc prima încercare de a aduce Țara

²⁸ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 54.

²⁹ „...und do satz der Stephan voyvoda den Basaraba voyvoda zu einem heren in Monthieni über das land”; O. Gôrka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, p. 119; aceeași informație în cronică slavonă a Moldovei; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 17, 50.

³⁰ *Cronicile slavo-române*, p. 51.

³¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 65.

³² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 361-364.

³³ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 60-61.

³⁴ *Istoria Țării Românești. 1260-1290. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4-5; după înfrângerea și executarea lui

Românească în dependența sa, până în 1489, când puterea otomană, revenită în forță pe frontul Dunării de Jos, l-a silit să renunțe la această întreprindere. Dar, dacă suzeranitatea asupra „celeilalte Valahii” a încetat de a mai fi realizabilă, dată fiind hegemonia otomană la Dunărea de Jos, a rămas ideea și pretenția aferentă. Ștefan a afirmat întâietatea sa în raport cu domnul Țării Românești încă din faza pregătitoare a acțiunii sale din 1473. Ecooul acestei revendicări ne parvine din sferele conducătoare ale Imperiului Romano-German, care urmăreau cu atenție încordată desfășurarea luptei pentru hegemonie în Boemia. Sosită la Baden pentru negocieri în această chestiune de cea mai mare actualitate în relațiile internaționale din Europa Centrală, ambasada regelui Poloniei a comunicat disponibilitatea acestuia de a interveni în lupta împotriva lui Mathias Corvin cu un însemnat corp de oaste polon, ofertă la care misiva regală adăuga: „el (regele) ar avea și o înțelegere temeinică și înștiințare din partea Valahului cel Mare, a cărui putere este atât de mare încât regele Ungariei, de-a lungul domniei sale, niciodată nu a fost în stare să-l aducă la supunere”³⁵. Considerațiile următoare ale mesajului transmis principilor electori de ambasada polonă semnaleză starea de spirit din Transilvania ostilă regelui Mathias Corvin și posibilitatea exploatării în contextul amintit a acestei situații favorabile. Așadar, la această dată, pretenția lui Ștefan de a fi „valahul mare” era nu numai formulată în cadrul românesc, dar și cunoscută peste hotare. Rezultă că pretenția lui Ștefan de a-i impune lui Radu de la Afumați recunoașterea titlului de voievodul „cel Mare” al Valahiei nu era decât un act de continuitate în raport cu situația creată de bunicul său Ștefan.

În concluzie: Ștefan a recuperat Țara de Jos, aflată în stare de revoltă împotriva sa în urma campaniei regelui Mathias Corvin, între luna martie 1468, când, potrivit informațiilor parvenite regelui Poloniei, revolta continua, și sfârșitul anului 1469, data cea mai probabilă, când, domnul Moldovei a readus-o în stăpânirea sa, în cursul acțiunii întreprinse împotriva lui Radu cel Frumos. Țara de Jos, în extensiunea ei maximă – până în vremea cuceririi Chilie și Cetății Albe de sultanul Baiazid II – a fost definitiv încorporată în Moldova; ceea ce nu a exclus dispute teritoriale ulterioare între cele două Valahii.

Țepeluș, Ștefan Vodă „i-au luat țara dă au stăpânit-o ...pen multă vreme” afirmă Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în vol. *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, p. 252-253; v. importantele considerații ale lui L. Șimanschi, *Ștefan cel Mare – domn al Moldovei și Țării Românești*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 434-438.

³⁵ „Regele Poloniei despre o eventuală acțiune militară împotriva lui Matia Corvin : „...so hett er auch ein gruntlich Verstentnuss und Wissen von dem grossen Walachen, des macht so gross were dass der konig von Hungern in zeit seines regiments nie hett zu gehorsam bringen mogen; *Politische Korrespondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles*, hrsg. von F. Priebatsch, I, 1470-1474, Leipzig, 1894, p. 555-556.

Trei ani mai târziu, în 1473, Ștefan a inaugurat o nouă etapă a politicii sale externe, cea a înfruntării cu puterea otomană, în cursul căreia s-a străduit constant să-și subordoneze Țara Românească. Această evoluție a pus capăt fazei polone a politicii sale externe. Intervalul 1473-1489 în care s-a desfășurat acest efort coincide cu „domnia de șaisprezece ani” a lui Ștefan în Țara Românească, potrivit cronicii muntene. Răsturnarea raportului de forțe între cele două state românești s-a manifestat pe planul afirmării de prestigiu în sfera terminologică prin asumarea titlului de „marele” de către domnul Moldovei în locul celui al Țării Românești și prin tendința de inversare a denumirii de Valachia Major și Valachia Minor între cele două țări în publicistica europeană. Teren de înfruntare între trei puteri – Regatul Ungar, Țara Românească și Moldova – în concurență pentru controlul legăturii dintre Europa Centrală și Marea Neagră, coridorul care lega Transilvania cu Dunărea maritimă a sfârșit prin a deveni parte integrantă a Moldovei sub denumirea de Țara de Jos, care i-a conservat identitatea istorică. Existența unei coroane separate a Țării de Jos în tezaurul domnilor Moldovei, atestată de Despot Vodă, e confirmarea simbolică cea mai puternică a acestei individualități³⁶.

Alianța polonă restabilită în 1459, i-a oferit lui Ștefan sprijinul necesar pentru a recupera Chilia și a aduce în întregime Țara de Jos sub controlul său. Protecția polonă i-a înlesnit domnului Moldovei și acceptarea de către turci a situației create de ocuparea Chilie. În același cadru de relații internaționale s-a situat acțiunea sa ostilă față de Ungaria lui Mathias Corvin a cărei reacție la pierderea Chilie o știa inevitabilă. Expedițiile sale în Țara Secuiască în 1468 și 1469 au pregătit acțiunea sa de recuperare a Țării de Jos, care se răsculase împotriva sa în timpul campaniei lui Mathias Corvin în Moldova. Îngenunchierea secuilor, atrași în obediența sa, a lipsit forțele ostile din Țara de Jos de un însemnat sprijin. Cel mai târziu la sfârșitul anului 1469, Ștefan a readus regiunea sudică a țării sub stăpânirea sa, evoluție care a redeschis conflictul de hotar cu Țara Românească. Atâta timp cât acest conflict s-a limitat la o problemă de hotar între cele două țări – hotarul pe Troțuș sau pe Milcov – el

³⁶ Despot s-a plâns solului imperial Joannes Belsius că din tezaurul țării, cât se mai afla după fuga lui Alexandru Lăpușneanu, lipsea „coroana Țării de Jos, căci sunt două” („...desiderarique coronam diadema regni sui inferioris, duae enim sunt, altera regni Principes (sic)...”, ceea ce l-a silit să-și confecționeze o nouă coroană. Faptul a fost semnalat de P. P. Panaitescu, *Tezaurul Domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, în „Studii”, XIV, 1961, 1, p. 64. Ștefan cel Mare a creiat un fel de guvernământ „în partea de jos a țării cu reședința la Bacău” în fruntea căruia l-a numit pe fiul său Alexandru”; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 380, citat de M. Berza, *Trei Tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul Istoric de la Moscova*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 590. Potrivit lui N. Iorga, lui Alexandru i s-a încredințat „apărarea și administrația părții muntoase a Moldovei de sud”; *ibidem*.

nu a afectat cadrul internațional existent, mai exact convergența de interese turco-polonă. De îndată însă ce Ștefan a încercat să aducă însăși Țara Românească sub controlul său, în 1473, și să preia controlul întregului curs inferior al Dunării, Imperiul Otoman a reacționat și a intervenit în conflict. Prin această evoluție a politicii sale externe, Ștefan a abandonat de fapt legătura cu Polonia și cadrul polono-otoman în care s-a înscris anterior acțiunea sa, și s-a apropiat treptat de Ungaria unde domnea în continuare fostul său mare adversar, Mathias Corvin. Acțiunea militară a lui Ștefan din 1470 a readus Țara de Jos definitiv în structura teritorială a Moldovei, iar cea din 1473 a deschis calea revendicării întâietății în raport cu Țara Românească în cadrul unității statale a celor două Valahii, exprimată prin titlul de „voievodul cel mare” al Valahiei.

LA POLITIQUE ETRANGÈRE D'ETIENNE LE GRAND: L'OPTION POLONAISE (1459-1473)

Résumé

Deux années après son accession au trône de la Moldavie, Etienne le Grand a rétabli les anciens liens d'alliance avec le royaume de Pologne qui avait lié depuis 1387 les deux pays. À cette époque le cadre international de la politique moldave était fondamentalement déterminé par les deux royaumes catholiques de Hongrie et de Pologne qui rivalisaient pour le contrôle du commerce de la Mer Noire et la puissance ottomane, installée depuis une soixantaine d'années sur le cours du Bas Danube. En s'alignant sur la Pologne et en s'intégrant dans la logique de la coopération polono-turque dont le sens fondamental était anti-hongrois, le nouveau voïévode de la Moldavie entra inévitablement en collision avec les intérêts de la Hongrie. En 1465 il s'empara de l'importante forteresse de Kilia qui dominait les Bouches du Danube, position occupée depuis une vingtaine d'années par une garnison hongroise. L'événement marqua le début d'une nouvelle étape du conflit moldo-hongrois pour le contrôle de cette position-clef de la route qui liait l'Europe Centrale avec la Mer Noire.

En 1467, après avoir écrasé la révolte d'une partie des cercles dirigeants de Transylvanie qui, soutenus par le voïévode moldave, contestaient son autorité, le roi Mathias Corvin envahit la Moldavie à la tête d'une puissante armée. Etienne réussit à résister au choc; cependant la présence de l'armée hongroise en Moldavie fournit à une partie des boyards de la Moldavie du Sud, «Le Bas Pays» - Țara de Jos – l'occasion de se révolter contre leur prince. La révolte continuait encore au printemps de l'année suivante selon un rapport des

services secrets du roi de Pologne. La question se pose de savoir à quelle date Etienne réussit à imposer à nouveau son autorité au pays révolté. La date la plus probable de cette reprise en mains de la Moldavie méridionale se situe entre la fin 1469 et les premiers mois de 1470 lorsque la guerre éclata ouvertement entre Etienne et Radu le Beau prince de Valachie. En 1473 au plus tard, Etienne avait réintégré le Bas Pays dans le territoire de la Moldavie. C'est à cette même occasion qu'il assumait le titre de «Grand Valaque» par rapport à son collègue de Valachie destiné dorénavant à occuper une place secondaire dans le cadre de l'unité idéale de la Valachie. Mais en subordonnant en fait la Valachie à son autorité en 1473, Etienne avait provoqué en fait la puissance ottomane ce qui éloigna sa politique étrangère de l'alliance polonaise.

MAREA NEAGRĂ ÎN LUPTA PENTRU SUCEESIUNEA LA TRONUL OTOMAN DIN ANII 1510-1512

ȘTEFAN ANDREESCU

A ieșit la iveală și a fost publicat nu prea de multă vreme un document venețian de excepțional interes pentru istoria Mării Negre la începutul veacului al XVI-lea. Este vorba de relația din anul 1512 a bailului Andrea Foscolo, care a urmărit îndeaproape, din Constantinopol, evenimentele din ultimii ani ai domniei sultanului Baiazid al II-lea¹. Rapoartele lui Foscolo, pe parcursul misiunii lui în capitala otomană, au fost folosite și până acum ca izvoare de bază pentru reconstituirea evenimentelor din acești ani tulburi². Dar de astă dată avem de-a face cu un tablou coerent, extrem de limpede, al evoluțiilor politice la care a fost martor, cu un raport de sinteză pus la dispoziția membrilor Senatului venețian. El este cu atât mai prețios, cu cât rapoartele sale curente nu ne erau de fapt cunoscute în original și în întregul lor, ci doar prin intermediul extraselor sau rezumatelor incluse în *I Diarii* lui Marino Sanudo cel Tânăr.

Cum se știe, cel ce a câștigat în lupta pentru succesiune din intervalul 1510-1512 a fost Selim, beilerbeiu din Trebizonda, care s-a aliat cu hanul tătarilor crimeeni, Mengli Ghirai, și a atras pe rând în sfera sa de influență pe domnii din Moldova și Țara Românească. Cu alte cuvinte, întreg litoralul nord și vest-pontic a fost antrenat în vârtoarea evenimentelor. Faptul că Selim a avut la dispoziție o flotă, cu care s-a deplasat și și-a transportat oastea – sau cel puțin o parte din ea – de-a lungul coastelor Mării Negre adaugă un plus de interes pentru studierea momentului.

Andrea Foscolo scrie că încă din 1509 sultanul Baiazid, „*in età provecta et mal condicionato*”, s-a gândit să-l desemneze drept succesor, pentru cazul morții sale, pe al doilea dintre cei patru fii ai săi în viață atunci, adică pe Ahmed, beilerbei de Amasya. Însă, văzând nemulțumirea din rândul ienicerilor, ca și alte semne – trecerea fără de veste a unui alt fiu al său, Korkud, de la Attalya (Antalya) în Egipt, la Alexandria și apoi la Cairo, spre a cere ajutor pentru sine –, a

¹ La noi acest document a fost semnalat pentru prima oară de Andrei Pippidi, *O solie din Moldova la Veneția*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, nota 8 de la p. 501-502.

² Vezi mai ales Sydney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana, 1948, p. 96-112.

renunțat deocamdată la acest gest³. A urmat apoi, la 10 septembrie 1509, un cutremur de pământ, iar, potrivit lui Foscolo, acesta a fost folosit ca pretext de către Baiazid pentru a se muta la Adrianopol: „... a cambiar aere respecto a la invaliditudine sua et ad ciò che interim se reconzassero le ruine facte per el terremoto”. În realitate, sultanul a vrut să se îndepărteze de ieniceri „per poder in dicto luogo de Andrianopoli meglio tractar et assestar le cose sue, circa al proposito et intention de voler conseguir la Signoria al Signor de Amasia”. A părăsit deci Constantinopolul la 22 octombrie și a sosit la Adrianopol în 5 noiembrie 1509. Aici, primul lucru pe care l-a făcut a fost să pună să i se pregătească reședința de la „Demoticho” (Dimotika, grec. Didymoteichon), la vest de fluviul Marița, unde dorea să se retragă îndată ce ar fi abdicat în favoarea lui Ahmed⁴.

Pentru începutul anului 1510, Andrea Foscolo a înregistrat deplasarea dincolo de Dunăre, în Țara Românească, la porunca sultanului Baiazid, a unei oști de 12-15000 de oameni, spre a pedepsi pe domnul de acolo. Această mișcare a fost folosită de autoritățile otomane spre a justifica amânarea din nou a rezolvării unei cereri venețiene de ajutor. Dar mai bine iată pasajul în cauză: „Et da poi varii discorsi, rasonamenti et proposte per che alhora dicto illustrissimo Signor haveva mandato exercito de 12 in 15 mila persone oltra el Danubio per reprimer li andamenti del vayvoda vlaccho, li magnifici bassà commençiorono ad excusarse cum dir che el Signor non voleva intrar in questa impresa se prima el non vedeva quello dovesse seguir del exercito suo mandato in Vlachia, ma rissolvendose dicta impresa in bon tenivano certo che etiam la cosa nostra prenderia bon fin, et cum tal excusation scorseno molti et molti zorni”. Cu toate că expediția din Țara Românească s-a încheiat cu succes, adaugă bailul, un alt pretext de amânare – reînnoirea armistițiului cu regele Ungariei – a fost invocat de aceleași autorități otomane. Iar solii regelui de la Buda nu au apărut la Adrianopol decât în luna iunie 1510⁵.

³ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. XIV, *Constantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*, a cura di..., Padova, 1996, p. 9-10. Vezi și S. N. Fisher, *op. cit.*, p. 106, care datează imbarcarea lui Korkud la Attalya în mai 1509.

⁴ *Relazioni cit.*, p. 11. Descrierea teribilului cutremur care a lovit Istanbulul – urmat de refacerea orașului –, la Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narrative privind istoria Europei orientale și centrale (1263-1683)*, București, 1977 [pe copertă: 1978], p. 280-281; vezi și Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (până la 1656)*, București, 1978, p. 146 (după refacere, care a durat numai 65 de zile, orașul și-a pierdut din aspectul bizantin, căpătând în schimb amprenta otomană).

⁵ *Relazioni*, p. 15. Pentru împrejurările în care Veneția a solicitat ajutorul militar al Porții vezi discuția lui Ovidiu Cristea, *Proiecte de alianță veneto-otomană în timpul domniei lui Baiazid al II-lea*, **SMIM**, XXIII, 2005, p. 174-182.

Mențiunea intervenției otomane în Țara Românească privește, de bună seamă, înlăturarea din scaunul domnesc a lui Mircea Pretendentul - fiul și asociatul lui Mihnea vodă cel Rău -, de la care ni s-a păstrat un ultim hrisov cu data de 5 decembrie 1509⁶. Cum se știe, el a fost înlocuit cu Vlad cel Tânăr, fiul lui Vlad vodă Călugărul, care a beneficiat în interior de susținerea decisivă a boierilor Craiovești⁷. Acum avem confirmarea că nu numai pașa din Nicopole, înrudit cu Craioveștii, a contribuit din exterior la schimbarea din pragul anului 1510, ci însăși Poarta a decis-o și a trimis ajutorul necesar⁸.

Întârzierea sultanului la Adrianopol chiar și după ce se încheiaseră lucrările de reconstrucție din capitală a început să stârnească murmure în rândurile ienicerilor, cu atât mai mult cu cât se iviseră semne convingătoare că sultanul, într-adevăr, vroia să abdice în folosul lui Ahmed, „*il Signor de Amasia*”. Pe de altă parte, aceleași semne sau semnale au ajuns și la cunoștința lui „*Selim bei, fiul menor de dicto illustrissimo Signor, qual dimorava in Trabesonda*”. Acesta, deci, a început și el să se miște „*a fin de voler a tutto suo poder impedir tal desegno del padre*”. Selim era „*persona bellicosa et per fama iustissima*” și de aceea poporul începuse să-l simpatizeze. Ba chiar fusese îndemnat în taină „*ad experimentar la sorte sua*”. Astfel, Selim, beilerbei de Trebizonda, a trimis la Poartă și a solicitat numirea fiului său, Soliman – viitorul sultan Soliman Magnificul! -, în fruntea sangeacatului de Caffa, în Crimeea. Scopul cererii era, în realitate, de „a pune piciorul în acel loc”, care era în zona

⁶ DRH, B, II, București, 1972, nr. 66, p. 140-141.

⁷ De altminteri, printr-un hrisov din Pitești, foarte probabil emis în 1 aprilie <1510>, pe când se îndrepta spre Curtea de Argeș, Vlad cel Tânăr voievod dăruia „preacinstiților vlasteli și celor ce au slujit cu dreaptă credință” domniei sale, Barbul banul Craiovescu și fraților săi, Potelul „tot” și gârla Cușmița (*Ibidem*, nr. 67, p. 141-142). Era vorba, în chip evident, de răsplata pentru ajutorul dat și aceasta, bineînțeles, nu va fi întârziat până în anul următor. Precizarea aceasta este necesară întrucât editorii actului l-au plasat vag, în 1510 sau 1511.

⁸ Expediția care l-a făcut domn pe Vlad este pe larg descrisă în *Viața Sf. Nifon de Gavril Protul*. Din acest izvor aflăm că pretendentul a jurat credință „denpreună cu boierii înaintea lui Mehemet pașa al Dunării”, nimeni altul decât Mehmed Mihaloglu, sangeachei de Nicopol, ruda Craioveștilor (Tit Simedrea, *Viața și traiul Sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului*, București, 1937, p. 16-17). Istoricii noștri au crezut că numai acesta a susținut militar instalarea lui Vlad cel Tânăr (Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1976, p. 225; Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 46-47). Doar Nicolae Iorga, care a citit mai atent *Viața Sf. Nifon*, a menționat corect că fiul lui Vlad Călugărul a fost „trimes de sultanul însuși” (*Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 276). A daug că la 29 martie 1510 la Veneția sosea din Ungaria vestea că „tutta la Valachia” a fost luată în stăpânire de o oaste turcească (A. Pippidi, *op. cit.*, loc. cit. Pe baza acestei știri consemnate la Udine, A. Pippidi crede că domnia lui Vlad cel Tânăr a început în februarie 1510).

europăeană a imperiului (*da la banda de la Grecia*) și, în consecință, foarte prielnic proiectului său. În pofida unor oarecare rezistențe, dorința lui Selim a fost satisfăcută. Aproape numaidecât după aflarea veștii cu pricina, Selim – împotriva voinței tatălui – trecu „*personalmente in dicto luogo de Capha cum certi suo navili et tolto l'haver et danari spectanti a la Porta, iterum ritornò in Trabesonda*”⁹. Putem data numirea lui Soliman la Caffa, precum și deplasarea rapidă a lui Selim acolo, cu confiscarea banilor pentru haraci în funcție chiar de un raport al aceluiași Andrea Foscolo din 21 mai 1510, dar pe care îl cunoaștem numai prin intermediul unui rezumat al lui Marino Sanudo¹⁰.

Puțină vreme după episodul evocat mai sus – bailul Foscolo vorbește de „zile” (*scorsi alchuni zorni*) – , prințul Selim a trimis iarăși un emisar la Poartă și a cerut de astă dată pentru el să fie mutat, căci „nu mai vroia să rămână în Trebizonda”. Explicația era una singură: căuta să vină „mai aproape de tată” și asta pentru ca „lungimea drumului” nu cumva să-l împiedice, la caz de nevoie, să intre în acțiune. Sultanul, însă, s-a împotrivit din răspuțeri „*per non lassarlo levar de Trabesonda*” și în mai multe rânduri i-a trimis mesageri, încărcăți cu frumoase daruri – totodată mărindu-i și subvenția (*la provision*) –, spre a-l convinge să rămână pe loc¹¹. Refuzul obstinat al sultanului Baiazid l-a făcut pe Selim mai întâi să simuleze că se pregătea și ar avea intenția să se deplaseze pe uscat ca să se instaleze în Magnesia (*fece demonstration de voler venir per terra a la volta de Angare per andar poi in Magnesia et li reponerse*). Vestea aceasta falsă l-a alarmat într-atât pe fratele său Ahmed, de la Amasya, încât el și-a mobilizat forțele spre a-l împiedica. În realitate, însă, ne lămurește Andrea Foscolo, Selim „*mai hebe fantasia de tuor quella volta ma de passar da l'altra*

⁹ *Relazioni*, p. 16-17.

¹⁰ Marino Sanuto, *I Diarii*, t. 10, Venezia, 1883, col. 667. Potrivit unei scrisori a lui Mengli Ghirai, Soliman era invitat să vină pe drumul de uscat, prin Cetatea Albă, iar hanul urma să-l întâmpine la istmul Perekop (*Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, ed. de A. Bennigsen, P. N. Boratav, D. Desai, Chantal Lemercier-Quelquejay, Paris-La Haye, 1978, p. 83-85). O altă versiune cu privire la originea numirii lui Soliman la Caffa este oferită de Jean-Louis Bacqué-Grammont: la cererea expresă a prințului Ahmed, Soliman, care fusese numit bei de Bolu, a fost transferat în Crimeea. Ahmed i-a arătat tatălui său că prezența lui Soliman pe drumul dintre Amasya și Istanbul putea fi un obstacol în clipa în care el va porni către capitală spre a ocupa tronul (*Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins, 1500-1524*, Istanbul, 1987, p. 25).

¹¹ Un asemenea mesaj (*firman*), trimis de astă dată prin mijlocirea hanului, este rezumat într-o scrisoare a acestuia către marele vizir Hadım Ali pașa. Selim a refuzat iarăși subliniind că: „Au cas où l'on m'offrirait un autre *sandjâq*, il me serait également impossible de l'accepter si les revenus en étaient inférieurs, ne serait-ce que d'un *akçe*, à ceux du Sultan Ahmed, puisse sa vie se prolonger” (*Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, p. 89-91).

banda verso Capha parendoli quel luogo et respecto a la commodità de i navilii et etiam de poder poi passar in ogni occorrentia a la volta de Constantinopoli per terra esser più al proposito de le cose sue". Foarte prețioasă este în izvorul nostru indicarea datelor între care prințul otoman s-a deplasat de la Trebizonda la Caffa, precum și numărul de corăbii din care era alcătuită flota sa: „*Et cussi successe che adì ultimo settembre 1510 dicto Selim bei cum tutti li suo schiavi se levò de Trabesonda cum navili 56 et adì X ottobre zonse in Capha*”¹². Anticipând primejdioasa vecinătate, domnul Moldovei, Bogdan, îl anunța încă din luna iulie 1510 pe regele polon despre pregătirile prințului Selim pentru a obține tronul, în competiție cu frații săi. În acest scop, știa domnul de la Suceava, el se căsătorise cu fiica hanului din Crimeea, Mengli Ghirai¹³, și, pe de altă parte, era pe cale să părăsească reședința lui din Trebizonda și „și-a ales pentru locuință Chilia”. În consecință, Bogdan, înspăimântat, îl ruga pe Sigismund să se consulte și cu regele Ungariei și să-l ajute¹⁴. Știrea despre sosirea lui Selim la Caffa s-a răspândit iute și, potrivit lui Andrea Foscolo, sultanul Baiazid „*ne hebbe grandissima displicentia*”, cu atât mai mult cu cât numeroase detașamente otomane au început să se îndrepte către Caffa „*per via de terra*” și să se pună în slujba lui Selim. De aceea, au fost practic blocate toate punctele de trecere peste Dunăre; nu putea traversa nimeni fluviul fără autorizație de la Poartă¹⁵.

Prezența unui fiu de sultan în zona europeană a imperiului era contrară obiceiului. Acești prinți primeau guvernorate în zona asiatică, probabil în virtutea faptului că aceasta era socotită adevărata țară de origine a turcilor otomani, dar și, mai ales, pentru că de acolo nu se putea ajunge atât de ușor la Istanbul sau Adrianopol. În plus, ei nu aveau dreptul să-și părăsească provinciile fără îngăduința Porții¹⁶. Ar mai fi de adăugat că de acum, din 1510, odată cu moartea prințului Șahin, lupta pentru succesiune s-a dat între ultimii trei fii ai lui Baiazid, anume Ahmed, Korkud și Selim. Iar rolul decisiv în înclinarea balanței

¹² *Relazioni*, p. 17.

¹³ Ea era văduva fratelui său mai mare, Mahmud, ucis în 1507 chiar din porunca sultanului Baiazid (S. N. Fisher, *op. cit.*, p. 105 și 107). În realitate, însă, cel care s-a „logodit” cu ea a fost nu Selim însuși, ci fiul său Soliman, sangeacbeiu de Caffa (*Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, p. 91).

¹⁴ *Acta Tomiciana*, I, ed. Stanislas Gorski, Poznan, 1852, nr. LXXXIII, p. 96. Vezi și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 179. În 7 februarie 1510, aflat la Iași, Bogdan vodă încheiase tratatul de pace cu Polonia (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II-1, București, 1893, nr. I, p. 1-10; pentru exemplarul polon al tratatului, *ibidem*, II-2, nr. CCCCLXXXI, p. 613-617).

¹⁵ *Relazioni*, p. 17-18: „*Fuorono poste gran custodie a le scale del Danubio ad ciò che per quelle non passasse persona alchuna senza saputa de la Porta*”.

¹⁶ S. N. Fisher, *op. cit.*, p. 103-104; Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XV-XVI*, București, 1991, p. 161.

îl vor avea până la urmă ienicerii, corp militar de elită, care, potrivit expresiei lui Nicolae Iorga, cu timpul deveniseră o autentică „Prätorianerklasse”¹⁷.

Prințul Selim a petrecut toată iarna 1510-1511 în Caffa, pregătindu-și, cu ajutorul hanului tătar, atât flota, cât și oastea terestră¹⁸. În Polonia, pe temeiul informațiilor culese de iscoade sau de negustori care frecventau Caffa, se zvonea în pragul primăverii anului 1511 că Selim ar fi izbutit să adune peste o sută de mii de oameni (!) și continua să-și completeze efectivele¹⁹. Este lesne de înțeles, în aceste circumstanțe, alarma neconținută în care a trăit curtea din Suceava. Bogdan vodă l-a ținut la curent pe regele Sigismund fără întrerupere cu situația dificilă în care se găsea, pregătindu-se totodată să-i facă față²⁰. La un moment dat, regele i-a comunicat fratelui său, regele Vladislav al Ungariei, știrea despre planul lui Selim de a ocupa Moldova cu ajutorul hanului tătar – cu care se înrudise prin alianță –, pentru a o folosi drept bază de atac când tatăl său își va da obștescul sfârșit²¹.

Andrea Foscolo pune în legătură cea dintâi deplasare a prințului Selim către Adrianopol cu răscoala izbucnită în Anatolia, în împrejurimile portului Attalya. Aici a început o revoltă cu caracter religios, a musulmanilor șiiți sau, cum li se spune în relația venețiană, „*dei seguazi del signor Sophi*”. Adică a celor care recunoșteau autoritatea șahului Ismail, întemeietorul dinastiei Safavide. În fruntea răsculaților, țărani anatolieni, s-a aflat Șahkulu (*Sacchali Calpha*), un „*homo tenuto de vita sancta*”, care până atunci trăise în locuri retrase din aceeași zonă și se bucura de mare respect în rândul populației. După ce a prădat și ucis mulți dregători de prin partea locului, mărindu-și efectivele pe

¹⁷ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, II (bis 1538), Gotha, 1909, p. 309.

¹⁸ *Relazioni*, p. 18: „*In Capha el predicto Selim bei stete tutto quel inverno mettendosi in ordine et de navilii et de zente per terra maxime mediante qualche favor l'haveva dal imperador de Tartari, cum el qual contrasse grande amicitia cum presupposto de passar poi più avanti come successe*”. De astă dată, pentru comparație, dispunem și de extrasul din raportul bailului Foscolo cu data de 6 ianuarie 1511, reprodus de Sanudo: „*Quel di Trabexonda è venuto a star in Chaffa, per esser più propinquo a queste bande, et ha de molti navilij et assai valenti homeni apresso de si; non se he senza sospeto, che questo instado non fazi qualche movesta per via da mar*” (Marino Sanudo, *I Diarii*, XII, col. 170)

¹⁹ *Acta Tomiciana*, I, nr. CCV, p. 162 (vezi și nr. CCVII, p. 166): „*...praefatum hostem plus quam centum milia hominum numerum excedere et continue congregari*”.

²⁰ Vezi Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb (1504-1517)*, București, 1910, p. 63-66; M. Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, în „*Studii*”, XVII, 1964, 2, p. 315-316.

²¹ *Acta Tomiciana*, I, nr. CCXXXII, p. 181; vezi și Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 66-67.

drum, Şahkulu a înaintat până la o distanță de două zile de Bursa (*fin zornate do apresso Bursia*). A încercat să le țină piept răsculaților beilerbeiul de Anatolia, anume Karagöz Ahmed paşa, dar a fost înfrânt, iar apoi a fost tras în țeară (*mettendolo sopra el palo et lo fecero sagittar et crudelmente finir sua vita*)²².

Față de această periculoasă împrejurare, sultanul Baiazid i-a trimis contra răsculaților pe marele vizir Hadım Ali paşa, precum și pe fiul său favorit Ahmed, beilerbeiul de Amasya. Iată cum sunt descrise efectivele puse în joc: „...*Et fo mandato el magnifico Ali bassà cum cavalli circa XX mila et ianizari 3 mila el qual passò per la scala de Galipoli et andò a quella volta et cum lui se unite el signor de Amasia cum altri cavalli X mila de li suo*”. Acum introduce bailul observația că trecerea acestor forțe în Asia Mică, pe la Gallipoli, a fost de fapt evenimentul care l-a determinat pe Selim să se pună în mișcare: „*Passato el bassà cum lo exercito Selim bei qual se haveva zà preparato per venir ala volta de Andrianopoli, capitata occasione, se levò de Capha adì X mazo cum li suo navilii et tragetò de qua dal Danubio le zente sue, li qual erano da 8 in X mila persone computando 3 mila Tartari l'haveva cum si cum uno de li fiuli del imperador. Da poi lui cum dicti navilii vene in Varna luogo largo de Constantinopoli zornate 6 in 7 et de li, lassati dicti navilii per ogni respecto, se messe in camin a la volta de Andrianopoli*”²³. Așadar, pe lângă forțele terestre, care au traversat Dunărea, Selim a avut la dispoziție și o flotă, care a ancorat la Varna. Acolo a debarcat el și a început să înainteze către Adrianopol.

Din fragmentul abia citat aflăm că prințul Selim ar fi părăsit Caffa la 10 mai 1511. Regele Sigismund al Poloniei știa, însă, atât de la vodă Bogdan al Moldovei, cât și de la Stanislas Lanczkorski, căpitanul său din Podolia, că la 1 mai Selim bei, cu o mare oaste, a ajuns la Cetatea Albă – unde se găsea o garnizoană otomană –, pe care a ocupat-o. În plus, alarmat, regele polon bănuia că ar exista și o înțelegere între Selim și marele cneaz de la Moscova, îndreptată contra sa²⁴. Un act otoman vădește și el că de la Caffa Selim „a ajuns cu o sută de corăbii la locul numit Saruyar, de lângă Akkerman”, unde i s-a alăturat corpul de oaste trimis de hanul Crimeii. Cum nici Cetatea Albă, nici apoi Chilia nu și-au deschis porțile în fața lui, într-adevăr trebuie că cele două cetăți au fost cucerite²⁵.

Sigur că, între cele două surse care oferă elemente cronologice, preferăm știrile sosite la Brzesc, în 23 mai 1511. Căci Andrea Foscolo se afla departe, în capitala otomană. Oricum, diferența cronologică nu este deloc mare. Se poate

²² *Relazioni*, p. 18; vezi reconstituirea desfășurării răscoalei din Anatolia la Aurel Decei, *op. cit.*, p. 145-146.

²³ *Relazioni*, p. 18-19.

²⁴ *Acta Tomiciana*, I, nr. CCXLII, p. 194; vezi și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 180.

²⁵ Tahsin Gemil, *Români și otomanii în secolele XIV-XVI*, p. 159.

așadar conchide că începutul primei tentative a lui Selim de a pune mâna pe putere a fost cucerirea Cetății Albe, la 1 mai 1511²⁶. Probabil că apoi el s-a îmbarcat pe una dintre corăbiile sale, cu care a navigat în lungul coastei Mării Negre, până în portul de la Varna. Vestea, potrivit din nou relației venețiene, a stârnit mare tulburare la Poartă, de unde au plecat îndată porunci la toți dregătorii din partea europeană a imperiului – „*a tutti li sanzachi de la Grecia*” – să vină iute, cu detașamentele de care dispuneau, lângă sultan.

Selim a sosit în 3 iunie 1511 la o jumătate de zi de mers de Adrianopol. De aici a trimis un emisar la tatăl său, ca să-i spună că dorește să-i sărute mâna și să stea de vorbă cu el. Dar sultanul nu a acceptat, din cauză că până în acel moment nu ajunseseră în preajma lui decât puține forțe. Ba mai mult, s-a retras „*dentro de la isola de la fiumera cum gran custodie*”. De acolo a ieșit numai când a dispus de suficientă oaste. A înaintat astfel până în fața taberei fiului său, unde și-a așezat și el tabăra. Dar, ulterior, în fiecare zi detașamente din oastea lui Baiazid treceau de partea cealaltă, așa încât în curând oastea lui Selim a depășit efectivul de 25000 de oameni. Între timp, acesta din urmă nu a încetat să trimită emisari, ca să-l asigure pe sultan de intențiile lui pașnice²⁷ și să-l informeze despre „*li mali governi del paese*”. Pe lângă asta, el cerea să i se acorde un guvernorat în zona europeană: „*dimandava luogo in Grecia per poderse substentar cum li suo schiavii*”. La rândul lui, Baiazid, spre a evita o confruntare, i-a trimis fiului său multe daruri – „*animali, schiavi, vestimenti et danari*” – și în final a acceptat să-i acorde sangeacatul de Semendria, cu nădejdea că astfel îl va potoli și face să se retragă. Însă, după ce i-a mulțumit, Selim nu s-a mișcat din loc, simulând doar, la un moment dat, că ar vrea să se îndrepte spre Semendria. Când a ajuns în „Zagora”, la numai două zile depărtare de Adrianopol, s-a oprit din nou și a început să confiște sumele de bani, adunate din partea locului și care ar fi trebuit să intre în vistieria Porții²⁸.

Într-una din scrisorile sale păstrate, chiar în cea în care comunica la Veneția vestea că Selim se găsește la o jumătate de zi distanță de Adrianopol, Andrea Foscolo pomenea și de blocarea intrării în Bosfor de către flota lui. Ar fi

²⁶ Andrea Foscolo raporta și el, la 18 iunie 1511, despre popasul lui Selim la „*Moncastro, ch'è sopra la Grecia*” (Marino Sanuto, *op. cit.*, XII, col. 508).

²⁷ Într-un raport din 10 mai 1511, rezumat de Marino Sanudo, bailul Foscolo reproducea în acest chip unul dintre mesajele lui Selim: „*...era 26 anni che non li havia basato la man, e voleva venir a farli reverentia*” (*I Diarii*, XII, col. 244-245).

²⁸ *Relazioni*, p. 19; cf. S. N. Fisher, *op. cit.*, p. 107-108, care arată că Selim a refuzat în ultimă instanță să se ducă la Semendria, deoarece se temea că, în cazul unei victorii contra lui Șahkulu, prințul Ahmed, susținut de marele vizir, se va întoarce în Europa ca să lupte împotriva sa. Vezi și Theodor Spandugino, în C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, t. IX, Paris, 1890, p. 178, după care în acel loc din „Zagara”, aflat la vreo 60 de mile de Adrianopol, Selim se comporta „*come se fosse stato esso imperatore*”.

fost vorba nici mai mult nici mai puțin decât de 80 de ambarcațiuni, dintre care 10 „galeote”²⁹. Acestea din urmă aveau de fapt misiunea să împiedice eventuala încercare a fratelui său Ahmed de a trece pe țărmul european și de a pătrunde în Constantinopol. În 24 iunie 1511, bailul, aflat în continuare în capitală, știa nu numai de acordarea de către sultan a sangeacatului „*di la Bossina e Samandria*”, dar și de cererea suplimentară a lui Selim pentru sangeacatul de Silistra, „*el qual è al confin di Andernopoli*”³⁰.

Revenind la relația concluzivă a lui Andrea Foscolo, el prezintă în chip concis campania marelui vizir contra răsculaților din Anatolia, cu bătălia finală de la începutul lunii iulie în munții din apropierea hotarului cu Persia, în care și-a pierdut viața însuși Hadım Ali pașa. Vestea aceasta l-a întristat mult pe sultan, căci într-adevăr, dacă marele vizir ar fi biruit „*in Turchia*”, la înapoiere ar fi trebuit să-l aducă în Constantinopol pe prințul Ahmed. Ceea ce, adaugă Foscolo, a fost „*potissima causa che Selim bei non voleva aluntanarse dal padre, ma andava temporizzando et continue stava attento a tal causa*”³¹. Așa se face că Baiazid, pentru siguranță – „*per segurtà de le cose*” – s-a hotărât să părăsească Adrianopolul și să se reîntoarcă în capitală. La 23 iulie s-a pus în mișcare, cu întreaga lui oaste, trimițând olăcari cu porunci ca porțile de pe uscat ale Constantinopolului, ca și castelele de la intrarea în Marea Neagră (*le castelle de la bocha de Mar Mazor*) să fie bine păzite. Asta deoarece se temea ca Selim să nu cumva să i-o ia înainte!

Prințul Selim, la rândul lui, judecând că această mișcare a tatălui său nu avea alt scop decât întronizarea fratelui Ahmed, nu a întârziat să-l urmeze, în fruntea celor peste 25000 de oșteni de care dispunea. În plus, susține bailul, el era incitat în taină și de un număr de dregători ai tatălui, care-i făgăduiseră că, în cazul unei confruntări între cele două tabere, ei vor trece de partea lui.

Potrivit izvorului nostru, ciocnirea între cele două oști a avut loc în ziua de 28 iulie 1511, puțin după amiază. Izvoarele otomane indică faptul că lupta s-a dat lângă localitatea Çorlu, sultanul Baiazid, care avea picioarele bolnave și „n-avea putere nici să încalce pe cal” privindu-o dintr-o „haraba” (trăsură)³².

²⁹ Marino Sanuto, *op. cit.*, XII, col. 509. Ulterior, în 24 iunie, va preciza că flota era alcătuită din 80 de nave încărcate cu provizii și din „9 galeote, zoè fuste come galie” (*Ibidem*, col. 511).

³⁰ *Ibidem*; vezi și S. N. Fisher, *op. cit.*, p. 107.

³¹ *Relazioni*, p. 20 (vezi și mai sus, n. 26).

³² Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 284; vezi și *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel, Graz, Wien, Köln, 1978, p. 258-260. Istoricii arată, însă, drept dată a luptei ziua de 3 august (V. J. Parry în *A. History of the Ottoman Empire to 1730 [Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern*

Atacul dintâi a fost dat de beilerbeiul Greciei, dar a fost respins. Ulterior au pornit la luptă chiar corpurile de oaste aflate sub comanda directă a sultanului, iar „*tutti li sanzachi se mosseno insieme non possendo per honor loro far altramente*”. Văzând că acești dregători nu trec alături de el, Selim a abandonat lupta și, lăsând în urmă carele, „*se messe a scampar verso el monte et le zente sue se sperseno in qual et in là*”, fiind urmărite până la lăsarea nopții³³. Selim, împreună cu fiul hanului Mengli Ghirai, care-l însoțea, „*se ne ritornò incognito in Varna dove erano li suo navilii et da poi dimorato in fusta alchuni zorni fin tanto ch'el raccolse alchuni de li suo seguazi passò poi in Capha tutto deserto et mal in ordine*”³⁴.

S-a discutat mult în istoriografia noastră despre momentul în care domnul Moldovei, Bogdan, a încheiat pace cu Selim și cu hanul tătarilor din Crimeea. Fapt neobservat, dispunem de un termen *post quem*: în Polonia circula la un moment dat zvonul că Selim, numaidecât după ce își va consolida poziția de nou sultan, vroia să-l „nimicească” pe domnul moldovean, deoarece mai înainte, în vremea când lupta cu tatăl său, „i-a ucis rămășițele oastei sale”³⁵. Cu alte cuvinte, după lupta pierdută de la Çorlu, Bogdan vodă a crezut de cuviință că trebuie să preia inițiativa și să lovească în detașamentele înfrânte și fugare ale oștii lui Selim, care de bună seamă s-au retras peste Dunăre³⁶. Acesta este un indiciu că până la sfârșitul verii și începutul toamnei anului 1511 nu se poate vorbi sub nici o formă de vreo înțelegere cu hanul tătar sau cu pretendentul otoman. Un alt indiciu, poate și mai convingător, este acela că în august-septembrie același an tătarii crimeeni, desigur pentru a sprijini efortul lui Selim, erau pe punctul să atace Moldova, în care chiar au și pătruns. Numai vestea că între timp sălaşurile lor din Crimeea, rămase fără apărare, au fost atacate de tătarii nogai i-a făcut să întrerupă campania și să se retragă în grabă³⁷.

History], edited with an introduction by M. A. Cook, London, New York, Melbourne, 1976, p. 68; A. Decei, *op. cit.*, p. 147; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 159).

³³ Descrierea luptei și în raportul lui Andrea Foscolo, redactat în Pera, la 27 august 1511 (Marino Sanuto, *I Diarii*, XIII, Venezia, 1886, col. 115-116; cea mai amănunțită reconstituire a luptei de lângă Çorlu, la N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 310-311).

³⁴ *Relazioni*, p. 21.

³⁵ *Acta Tomiciana*, II, nr. CCXVIII, p. 183: „...*Iratum enim est, quod, quo tempore cum patre de imperio victusque esset, idem Voyevoda reliquias sui exercitus fugientes trucidaverit*”; vezi asupra acestui act: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 181; Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 75.

³⁶ Andrea Foscolo semnaleză o amnistie a sultanului Baiazid, care a fost dată după ce el a intrat în Constantinopol la 14 august 1511. Acest gest ar fi dat rezultate, căci „*cum tal mezo levò gran parte del seguito a dicto suo fiul*” (*Relazioni*, p. 21-22).

³⁷ Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 69-70. Într-o scrisoare a lui Bogdan vodă adresată Porții, atribuită cronologic de editorul ei lunii septembrie 1511, se vorbea de

Schimbarea atitudinii voievodului de la Suceava față de Selim pare să se fi produs la puțină vreme după ce acesta s-a ivit din nou în vecinătatea hotarelor sale. Potrivit relației lui Andrea Foscolo, prințul otoman a profitat de faptul că, la apropierea iernii, în 8 octombrie, sultanul Baiazid, conform tradiției, a îngăduit demobilizarea oștilor din Europa (*li sanzachi et exercito de la România*). A plecat deci din nou din Caffa la sfârșitul lunii noiembrie, cu aproximativ 6000 de oșteni, și s-a instalat la Cetatea Albă (*Moncastro*). De aici s-a adresat iarăși Porții, cerând în chip decis și explicit „*alchuni sanzachati sopra la banda de qua del Danubio*”³⁸. Adică la miazăzi de linia fluviului, ceea ce însemna ... în apropierea capitalei! În pofida încercărilor de a amâna, cu diferite răspunsuri, rezolvarea favorabilă a cererii lui Selim, până la urmă, pentru a da satisfacție și ienicerilor, „*li fo...concesso el sanzachato de Sylistria, Nicopoli et alchuni altri paesi circumstanti vicini a Constantinopoli per 6 in 7 zornate, et li fo costituita intrata de ducati C mila al anno, al qual pagamento fuorono deputate le intrade de Capha et de le scale del Danubio. El dicto <Selim> hauta tal concession passò de qua da la fiumera et se messe in Sylistria non facendo altra novità immo dimostrando extrinsecar de voler esser obtemperante a li mandati paterni*”³⁹. Dintr-un alt raport venețian din Constantinopol, al cărui autor este Nicolò Giustiniani, datat 23 februarie 1512, aflăm că, într-adevăr, sultanul Baiazid a consimțit din primul moment să-i acorde lui Selim „*sanzachadi sopra la Grecia, zoè Nicopoli et uno altro locho*”, însă marii dregători s-au opus. A trebuit ca ienicerii să se pună în mișcare și să-i oblige să stea închiși în Serai timp de trei zile pentru ca să accepte și ei această decizie⁴⁰. Se poate prin urmare

apropierea hanului tătar cu o numeroasă oaste, fapt pentru care domnul s-a deplasat „cătrea apa Nistru, la apărarea marginii” (Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în **AI**, IX, 1972, p. 134-136 și anexa I, p. 141; vezi și Idem, *Românii și otomanii în secolele XV-XVI*, p. 160). Tătarii au părăsit Moldova pe la mijlocul lunii septembrie, oricum anterior datei de 22 septembrie (*Acta Tomiciana*, I, nr. CCCI, p. 227).

³⁸ Cererea i-a fost sprijinită și prin intervenția la Poartă a hanului Gazi Ghirai. La început, acesta pretindea că Selim ar fi vrut să se înapoieze la Trebizonda, când a aflat că fratele său Ahmed „*a saisi dans la poignée de l'appropriation la province de l'Anatolie la bien gardée*”. Această veste l-ar fi făcut de fapt să se îndrepte către Rumelia, unde hanul ruga să i se încredințeze din nou sangeacatele care-i fuseseră atribuite anterior (*Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, p. 93-94).

³⁹ *Relazioni*, p. 23-24.

⁴⁰ Marino Sanuto, *I Diarii*, XIV, Venezia, 1886, col. 50; vezi și Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, ed. I. Ursu, București, 1909, p. 270-271. Merită a fi citată interpretarea lui Nicolae Iorga cu privire la teritoriul intrat acum sub autoritatea lui Selim: „*Noul stat tătaroturcesc al lui Selim se întindea, ca al vechilor regi sciți, asupra întregului țărm al Mării Negre, până la Kalliakra, unde a găsit un loc*

presupune că încă de la începutul prezenței lui la Cetatea Albă prințul Selim a căutat să-l atragă de partea lui și pe domnul Moldovei. Iar semnele tot mai evidente că de astă dată el va câștiga „partida” l-au făcut pe Bogdan vodă și sfetnicii lui să opteze pentru cauza lui.

Înțelegerea era încheiată la 25 ianuarie 1512, când, aflat la Cetatea Albă, „Selim șah” emite un act *în slavonește*, prin care, între altele, este confirmată cedarea spre folosință a unor lacuri din apropierea gurilor Dunării, privilegiu acordat anterior de către Baiazid al II-lea, probabil în anul 1486, lui Ștefan cel Mare, cu ocazia stabilirii liniei de hotar după cucerirea Chiliei și Cetății Albe⁴¹. Curând după această dată, în 9-18 februarie 1512, aflat de astă dată la Tulcea, același „Selim șah” emite un firman către comandantul cetății Chilia în legătură cu un diferend între autoritățile fiscale moldovenești și otomane⁴². Altminteri spus, el traversase Dunărea în drum spre capitală, iar autoritățile otomane din gruparea care-l susținea i se adresau de acum ca unui sultan!

Aceasta era de pildă poziția lui Hasan pașa, beilerbeiu de Rumelia, care-l anunța că „toți beii de seamă ai Rumeliei și tovarășii vestiți, oriunde se găesc, se vor aduna lângă padișahul cel fericit”. Asigurarea o putem citi în cuprinsul unui raport adresat lui Selim – „Padișahul nostru”! – despre evenimentele abia petrecute în Țara Românească, la începutul anului 1512, și față de care prințul trebuia să decidă dacă să se reacționeze sau nu⁴³. Din același act mai aflăm nu fără surprindere că prințul otoman avea pe lângă el un pretendent – „feciorașul de domn” – pentru Țara Românească. Așadar, Selim a avut în vedere atragerea în sfera sa de influență a ambelor state românești de la Dunărea de Jos. Numai că un alt dregător otoman, Mihaloglu Mehmed bei, de la Nicopole, profitând de slăbirea autorității centrale, a luat pe cont propriu, însă de conivență cu boierii Craiovești, inițiativa înlocuirii lui Vlad vodă cel Tânăr, cu

de adăpost în clipa unei momentane înfrângerii” (N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 284). Într-o scrisoare a regelui polon din 3 aprilie 1512 se arăta, pe temeiul relatărilor solului său revenit de la Poartă, că sultanul Baiazid „...*Dedit autem eidem filio suo Selimbeg incipiendo a Caffa omnia castra usque Nicopoli ipsa inclusa*” (*Acta Tomiciana*, II, p. 63-64).

⁴¹ Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *Știri otomane privind Moldova pontodunăreană (1486-1520)*, în **AIIIX**, XXIX, 1992, doc. nr. 2, p. 107-108 (foto la p. 114) și comentariul de la p. 88-89; Marcel Dumitru Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în **RdI**, t. 31, 1978, 7, p. 1262 (text slav) și p. 1263 (trad. rom.). Vezi și Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XV-XVI*, p. 160.

⁴² Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *op. cit.*, doc. nr. 3, p. 108-109 (foto la p. 115) și comentariile de la p. 89-90 și 103.

⁴³ Vezi Mustafa A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în „*Studii*”, t. 21, 1968, 5, anexa I, p. 926.

care aceștia nu se mai înțelegeau⁴⁴. A pătruns deci în Țara Românească și, după ce a înfrânt oastea lui Vlad cel Tânăr, pe acesta l-a prins și l-a decapitat la București⁴⁵. Faptul s-a petrecut în 23 ianuarie 1512, când de fapt a început și domnia lui Neagoe vodă Basarab⁴⁶.

Abia după executarea lui Vlad, potrivit tot scrisorii lui Hasan pașa, Mihaloglu Mehmed bei a trimis la Poartă un memoriu, al cărui cuprins, surprins și citit la Giurgiu de către sangeacbeiu de Semendria Yahiapașa-zade Bali bei – un alt partizan al sultanului Baiazid –, este rezumat în chipul următor: „Voievodul Vlad i s-a supus prințului (*sultan*) Selim. Deoarece Barbul <Craiovescu> l-a sfătuit să nu i se supună, el nu s-a înțeles cu Barbul și și-a pus în gând să-l omoare. De aceea i-am tăiat capul. Să dați steag rudei mele Pârvul-oglu <Neagoe Basarab> și să-l numiți domn (*bei*), astfel că, dacă prințul Selim va merge asupra voastră, supusul de mine să mă duc împotriva lui, din orice parte mi se va porunci, cu oastea Țării Românești și să dau cu 100000 de aspri mai mult decât haraciul din trecut”⁴⁷. Vedem astfel cu toată limpezimea în ce măsură evenimentele din Țara Românească au fost conexe luptei pentru succesiune la tronul otoman. Nu știm, însă, dacă în realitate a existat într-adevăr o „închinare” a lui Vlad cel Tânăr față de prințul Selim⁴⁸. Cum s-ar explica atunci prezența lângă pretendentul otoman a aceluia fiu de domn – „care

⁴⁴ Pe temeiul aceluiași izvor M. Neagoe a observat că schimbarea la tron din Țara Românească s-a făcut „fără încuviințarea sultanului”. Greșește, însă, când în continuare face următoarea afirmație fără acoperire: „Craioveștii îl ridicau pe Neagoe domn nu cu prețul unei umiliri, ci cu promisiunea că-l vor ajuta pe sultan împotriva fiului său” (*Neagoe Basarab*, p. 52).

⁴⁵ Pentru sfârșitul lui Vlad vodă, vezi Matei Cazacu, *Cea mai veche biserică din București: biserica Doamnei Maria*, în **GB**, XXV, 1966, 9-10, p. 845-853. Asupra chipului în care Craioveștii se înrudeau cu Mihaloglu Mehmed bei, vezi Cristina Feneșan, *Mihaloğlu Mehmet Beg et la principauté de Valachie (1508-1532)*, în „The Journal of Ottoman Studies”, XV, 1995, p. 143-145 (crede că mama lui Mehmed a fost, probabil, Maria, fiica lui Neagoe ban Strehăianul).

⁴⁶ În 17 ianuarie 1512, la Deva erau cunoscute evenimentele în curs de desfășurare în Țara Românească, mai exact izbucnirea luptelor dintre Vlad vodă și adversarii săi, sprijiniți de dregătorul otoman de la Dunăre (Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, București, 1911, nr. CCCXCI, p. 217). Pentru data morții lui Vlad vodă și cele dintâi vești despre înscăunarea lui Neagoe, vezi T. G. Bulat, *Personalitatea religioasă a voievodului Neagoe Basarab al IV-lea*, Craiova, f. a., p. 12-13.

⁴⁷ Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 927. Suma de 100 000 de aspri nu era altceva decât adaosul la tributul anual al Țării Românești, oferit pentru a obține recunoașterea noului domn (*Ibidem*, p. 923).

⁴⁸ Aceeași rezervă la M. Neagoe, *Neagoe Basarab*, p. 51; trecerea lui Vlad de partea lui Selim este admisă, însă, de Tahsin Gemil, care presupune că a avut loc în noiembrie 1511, „când, după răscoala ienicerilor din capitală, șansele acestuia crescuseră în mod evident” (*Românii și otomanii în secolele XV-XVI*, p. 161).

este cu adevărat beizadea”! - , pe care beilerbeiul de Rumelia propunea să-l așeze de îndată pe tron, în cazul în care Selim nu ar fi decis să meargă „de-a dreptul” la Adrianopol?

Pe de altă parte, printre multele vești culese și trimise din Constantinopol în a doua jumătate a lunii aprilie 1512 de Nicolò Giustiniani se află una, care de bună seamă a fost înțeleasă confuz: „... *che Selim sultan vol cazar di stado uno sanzacho si à fato soto il Valacho*”⁴⁹. Este vorba aici, cred, tocmai de intenția lui Selim, abandonată ulterior, de a-l înlătura din domnie pe Neagoe vodă Basarab. Ceea ce înseamnă că sugestia lui Hasan pașa din scrisoarea de mai sus nu a rămas fără ecou. S-ar putea ca știrea ajunsă deformat la cunoștința lui Giustiniani să fi plecat din Silistra, unde „Selim sultan” a adăstat o vreme, în cursul lunilor februarie-martie 1512, așteptându-și clipa prielnică.

Andrea Foscolo povestește, în relația lui finală, despre confruntarea din luna februarie 1512 dintre prințul Ahmed și nepotul său de frate, sangeacbei în Caramania. Bailul a sesizat că după înfrângerea acestuia din urmă a devenit evident că obiectivul lui Ahmed era acela de a se face „*signor de tutta Natolia <Anatolia> per disponerse poi ad altri effecti*”. Succesul lui a stârnit neliniște în capitală, iar sultanul Baiazid i-a cerut să se înapoieze la guvernorul său, la Amasya. Refuzul lui Ahmed a accentuat criza și i-a făcut din nou pe ieniceri să se tulbure. În 27 martie, o delegație a lor s-a înfățișat sultanului, „*narrandoli prima come el paese andava in ruina né più ne era obedientia et che le intrade de Turchia più non venivano a la Porta, preteera ch'el era necessario far exercito per passar in Turchia a reprimer li andamenti del signor de Amasia*”⁵⁰. Baiazid, „*non poder far altramente*”, a încuviințat expediția de represalii contra lui Ahmed, ca și cererea venită îndată după aceea pentru a-l desemna în fruntea oștii pe „Selim bei”⁵¹. Decizia din urmă a iscat o mare bucurie – „*li schiavi et el popolo hebe gran contento*” – , a doua zi, adică pe 28 martie, un emisar al Porții fiind trimis la Silistra spre a-i anunța lui Selim numirea și a-l chema la Poartă⁵².

Totuși, lupta pentru succesiune încă nu se încheiase. Pe neașteptate (*ex improviso*), în capitală și-a făcut apariția în 30 martie prințul Korkud, celălalt

⁴⁹ Marino Sanuto, *I Diarii*, XIV, col. 162.

⁵⁰ *Relazioni*, p. 24.

⁵¹ *Ibidem*, p. 24-25.

⁵² *Ibidem*, p. 25. Într-o scrisoare a lui Andrea Foscolo către fratele său Piero, datată 28 martie 1512, bailul susținea că dobândirea celor două provincii (*doi zanzachadi*) din zona europeană a imperiului, „*che mai altri fioli di Signori non sono stati sopra la Grecia*”, ar fi fost motivul pentru care prințul Ahmed a căutat să se înstăpânească asupra Anatoliei. Căci era limpede că după moartea lui Baiazid nimeni în afară de Selim nu putea deveni sultan, „*sì per la comodità dil loco, sì etiam per esser molto amato da' ianizari e universalmente da' populi*” (Marino Sanuto, *I Diarii*, XIV, col. 292).

frate, din Magnesia. Mai precis, el a sosit pe țărmul anatolian, la „Michaliçi”, și de acolo, pe o barcă, însoțit de numai doi oșteni, a intrat în oraș. S-a dus de-a dreptul la cazarma ienicerilor unde, potrivit lui Andrea Foscolo, a declarat sus și tare că el s-a pus în mișcare „*per paura del fratello sultan Achmat, et esser venuto per andar da Selim bei*”. Dar, de fapt, observă bailul, spre a-și încerca și el norocul, fiind chemat în taină de către partizanii săi. Sultanul Baiazid i-a cerut, însă, să plece de îndată. Până la urmă, după 3-4 zile, a acceptat totuși să-l primească, dar numai „*come privato sanzacho et senza pompa alchuna*”. Iar asta, ni se explică, spre a nu da de bănuț ienicerilor sau lui „Selim bei”⁵³.

În 16 aprilie 1512, continuă Foscolo, a sosit și prințul Selim. A fost întâmpinat în afara zidurilor de către pașale (*li magnifici bassà*) și de către toți dregătorii și căpeteniile ostășești. A venit să-l salute până și prințul Korkud, care și-a mai amânat însă plecarea. Selim, după ce a pătruns în oraș, și-a așezat tabăra „*in certa campagna vacua dentro da li muri*”, nevrând să se instaleze în reședința care-i fusese pregătită. Apoi, lucrurile s-au desfășurat în chipul următor: pe 19 aprilie, Selim s-a înfățișat înaintea tatălui său, iar pe 21 i-au fost trimise actele oficiale care făceau din el căpetenia oștilor, cu misiunea de a trece „*in Turchia*” (Anatolia), sau în orice alt loc, spre a-i nimici pe dușmanii statului. A doua zi, însă, Selim i-a chemat la el pe toți comandanții și înalții dregători ai Porții, înștiințându-i că, din punctul lui de vedere, înainte de toate, spre a putea îndrepta lucrurile din țară era necesară o altă soluție. Și iarăși ienicerii i-au oferit sprijinul lor ferm. Ceea ce l-a obligat pe Baiazid, care încă mai încerca *in extremis* să temporizeze, să-i restituie mai întâi, în 22 aprilie, „*tutto el suo Casnà et altre robe li fuorono tolte quando el <Selim> fu rotto*”⁵⁴.

În ultimă instanță evenimentele au căpătat aspectul unei lovituri de stat, căci ienicerii au amenințat că îi vor „*tăia în bucăți*” pe „*magnifici bassà et tutto el resto de la Porta*”. Numai așa Baiazid a acceptat să se încline și să cedeze tronul în favoarea lui Selim. Astfel, pe 24 aprilie 1512, acesta, însoțit de o mulțime de ieniceri și alți locuitori ai orașului, s-a prezentat la Baiazid. Iar bătrânul sultan „*li confirmò la concession del dominio, dandoli la spada et facendolo publice sentar et salutar come principe*” (=sultan). Numai acum prințul Korkud a înțeles că partida este complet pierdută și, cu îngăduința fratelui său – care începuse numaidecât să-și exercite autoritatea –, pe 26 aprilie a părăsit

⁵³ *Relazioni*, p. 25. Izvoarele otomane confirmă că prințul Korkud „s-a urcat cu doi-trei indivizi într-o corabie din partea Galipolului, <și de acolo> au venit la Istanbul și au intrat într-un mecet (*mescid*) în apropiere de cazărmile (*oda*) ieniceresti. Sultanul Baiazid auzind aceasta, l-a scos din mijlocul ienicerilor și l-a așezat într-o casă din oraș. De acolo, venind cu permisiune, a sărutat mâna tatălui său și s-a dus iarăși în odaia sa” (Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 285). Rezultă că, într-adevăr, Korkud a încercat să obțină, fără succes, sprijinul ienicerilor.

⁵⁴ *Relazioni*, p. 26-27.

Constantinopolul, cu „*do gallie et 2 fuste*”⁵⁵. Așa a început, deci, domnia viitorului cuceritor al Siriei și Egiptului, poreclit mai târziu „cel cumplit” sau „cel crud” (*Yavuz*).

*

Am reconstituit, în cele de mai sus, împrejurările din ajunul înscăunării sultanului Selim I călăuziți de „firul” expunerii lui Andrea Foscolo din relația lui scrisă după încheierea misiunii, în anul 1512. De bună seamă, el s-a folosit în redactare de rapoartele trimise la Veneția, pe parcursul misiunii, de el însuși. Dar aici, în textul relației întocmite după revenirea în patrie, a eliminat ceea ce era numai zvon în momentul când își redacta diferitele rapoarte sau scrisori și care, ulterior, nu s-a adeverit. În plus, acum Andrea Foscolo judecă desfășurările la care a asistat retrospectiv și, bineînțeles, surprinde conexiuni între fapte care inițial îi scăpaseră⁵⁶. Pe de altă parte, multe documente privitoare la misiunea lui nu s-au păstrat. De aceea, în relația concludivă găsim informații noi, cum ar fi de pildă cea despre data sosirii lui Selim în Caffa în octombrie 1510, precum și asupra componenței flotei care l-a însoțit din Trebizonda.

Gheorghe I. Brătianu, în partea a doua a cursului său închinat istoriei Mării Negre, în care cea dintâi prelegere poartă titlul: „Marea Neagră, lac turcesc”, nu a consemnat și comentat episodul de care ne-am ocupat în cele de mai sus⁵⁷. Totuși, în cuprinsul aceleiași prelegeri, a făcut următoarea reflecție, de la care vom porni și noi în interpretarea faptelor petrecute în răstimpul 1510-1512: „Dar sunt anumite legi, Iorga le numea «permanente», care își cer drepturile în anumite momente ale evoluției istorice. Pentru stăpânirea turcească, care înaintase în jurul întregului bazin pontic, care își întinsese stăpânirea pe tot țărmul acestei mări, care stăpânea Peninsula Balcanică până la Dunăre, problema se înfățișa la fel cum se înfățișase cu mai bine de un mileniu și jumătate înainte pentru stăpânirea romană. Ea nu putea fi deplin sigură că stăpânirea ei a țărmului pontic era asigurată, fără ca să nu se întindă și dincolo de Dunăre, fără să nu cuprindă și bastionul acesta carpatic care este situat în centrul țării noastre. Și atunci, aveți explicația întregului proces care s-a desfășurat în primele decenii ale veacului XVI”. Iar ceva mai departe își deslușea și mai apăsător gândul: „Oricum ar fi, politica turcească a procedat exact în prima jumătate a veacului

⁵⁵ *Ibidem*, p. 27-28.

⁵⁶ Pentru însemnătatea postului de bail la Constantinopol, ca și asupra calității informațiilor culese de acesta, vezi Robert Mantran, *Venise, centre d'informations sur les Turcs*, în vol. *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, a cura di H.-G. Beck, M. Manoussacas, A. Pertusi, I, Firenze, 1976, p. 113-114.

⁵⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Chestiunea Mării Negre*, II, curs din 1942-1943, copie dactilografiată păstrată la biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

XVI cum a procedat politica romană în primii ani ai veacului II al erei noastre: pentru a asigura țărmul pontic a trebuit să stăpânească regiunea dunăreană și carpatică⁵⁸.

Să întoarcem, însă, medalia și să-i privim cu atenție cealaltă față. Am văzut că în momentele de criză, cum a fost cel din răstimpul 1510-1512, controlul țărmului pontic, din Crimeea până în regiunea dunăreană, amenința direct centrul, capitala, și oferea prima șansă la succesiune unui prinț otoman, cum a fost Selim. Generalizând, putem spune deci că studiul acestui episod ne ajută din plin să înțelegem mai bine însemnătatea țărilor române și a Hanatului Crimeii pentru sistemul otoman, mai cu seamă în perioadele când acestea cădeau pradă tendințelor centrifuge. Însăși prezența padișahului în fruntea expediției din 1538 împotriva lui Petru vodă Rareș al Moldovei capătă din această perspectivă o anumită semnificație, dacă ne reamintim că în 1510 și în anii următori viitorul sultan Soliman Magnificul fusese sangeacbei de Caffa și, din această poziție, a urmărit îndeaproape și sprijinit ascensiunea tatălui său. Pe de altă parte, din lectura relației bailului Andrea Foscolo rezultă că Dunărea era socotită hotarul și linia de apărare ultimă a împărăției otomane. Când s-a răspândit vestea că Selim a părăsit Trebizonda și, în 10 octombrie 1510, s-a instalat în Crimeea, la Caffa, autoritățile otomane au dat numaidecât porunci să fie pusă „mare pază la schelele de la Dunăre pentru ca prin acelea să nu treacă nici o persoană fără știința Porții”...

Fiindcă a venit vorba de acele „schele”(=*scale*) de la Dunăre, care erau punctele de trecere și de vamă, este vrednică de desprins din textul examinat cifra totală a venitului obținut anual de la acestea, împreună cu venitul din vama de la Caffa: 100000 de ducăți. Sigur, nu știm cât din această sumă îl reprezenta venitul din vămile din lungul Dunării. Dar este cel dintâi indiciu concret asupra intensității comerțului atât de aici, cât și din guvernoratul Caffei, după transformarea Mării Negre în „lac otoman”⁵⁹. Abia pentru sfârșitul secolului al XVI-lea tot un izvor venețian ne va oferi o informație asemănătoare, de astă dată exclusiv în legătură cu taxele vamale percepute de autoritățile otomane la Dunăre⁶⁰.

Revenind la chestiunea raporturilor țărilor române cu Selim în intervalul studiat, merită să mai stăruim o clipă asupra situației din Țara Românească. Izvoarele de care dispunem atestă că Bogdan vodă al Moldovei era, la începutul primăverii anului 1512, un adversar al proaspătului domn din Țara Românească,

⁵⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

⁵⁹ Pentru Caffa, vezi și Halil Inalcik, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea*, I, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 1995, *passim*.

⁶⁰ Ștefan Andreescu, *Comerțul la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XVI-lea: noi observații*, în *RI*, s.n., XVI, 2005, 5-6, p. 51-55.

Neagoe Basarab⁶¹. Ne putem întreba dacă nu cumva această ostilitate, care coincide perfect cu înaintarea lui Selim către capitala otomană, nu a fost cauzată de căderea, odată cu Vlad vodă cel Tânăr, a principalului său sfetnic, marele vornic Bogdan. Acest boier de origine moldoveană, după ruptura lui Vlad vodă cu Craioveștii, întâmplată nu mult după 28 noiembrie 1511, le-a luat locul, trecând în fruntea sfatului domnesc⁶². Nu știm, de fapt, dacă nu cumva vornicul Bogdan era înrudit cu familia domnească a Moldovei. S-ar putea ca, într-adevăr, prin mijlocirea acestuia Vlad vodă să fi fost atras spre sfârșitul toamnei anului 1511 către gruparea partizanilor pretendentului Selim, așa cum se susține în scrisoarea beilerbeiului de Rumelia, Hasan pașa. În acest caz, beizadeaua de pe lângă Selim era de bună seamă doar o soluție de rezervă. Oricum, în ambele variante trebuie subliniat că Țara Românească a intrat, alături de Moldova, în planurile prințului otoman.

THE BLACK SEA AND THE STRUGGLE FOR SUCCESSION TO THE OTTOMAN THRONE, 1510-1512

Abstract

The present study is based on the account made by the Venetian ambassador Andrea Foscolo in 1512, published not long ago, of his mission to Istanbul, which occurred towards the end of Sultan Bayezid II's reign.

The battle for succession between the Sultan's sons, which began rather early, was eventually won by Selim, the beylerbey of Trebizond, who made an alliance with the Khan of Crimea, Mengli Giray, and who was able to place under his influence, successively, the princes of Moldavia and Wallachia.

The new data provided here include the accurate chronology and the number of ships with which Selim sailed from Trebizond to Caffa, Crimea, in the autumn of 1510, and the information according to which, once the news about Selim's enterprise had reached the Ottoman capital, the crossing points on the Danube were blocked. All the efforts made by Selim in 1510-1512 attest to the importance attributed by him to the Black Sea, in his struggle against his opponents. A better assessment can also be made of the major role of the Crimean Khanate and the Romanian Principalities, especially at a time when the Ottoman Empire was subjected to centrifugal tendencies, such as in the case investigated here.

⁶¹ *Acta Tomiciana*, II, nr. LXXIX, p. 94; vezi și Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 71 și 73-74.

⁶² Vezi A. Sacerdoțeanu, *Hrisovul cu sigilii multiple al lui Vlăduț vodă către brașoveni*, în *RM*, VIII, 1971, 4, p. 332.

CAMPANIA DE LA ÇALDIRAN (1514): MĂRTURIA LUI ALVISE BORGHI

OVIDIU CRISTEA

Rivalitatea dintre Otomani și Safavizi în veacul al XVI-lea este bine cunoscută grație, în principal, cercetărilor întreprinse de Jean Louis Bacqué Grammont¹. Capitolul de față nu își propune altceva decât să introducă în discuție un izvor venețian inedit, *Historia Vinitiana Secreta*, elaborată de Alvise Borghi și versiunea acestuia asupra campaniei de la Çaldiran din anul 1514².

Născut la Veneția către sfârșitul secolului al XV-lea, Alvise Borghi a urmat o carieră diplomatică, însoțind în calitate de secretar diverși ambasadori venețieni la curțile europene: în 1533 la Roma, în 1534 în imperiu, 1539 în Franța. Calitățile de care a dat dovadă au dus la numirea sa, în 1542, ca secretar extraordinar al senatului venețian, poziție din care, la un moment dat, a primit din partea „Consiliului celor Zece” împuternicirea de a redacta o istorie a cetății lagunelor³. Lucrarea pare să fi fost terminată la 26 iunie 1554, dată la care autorul își dedica opera „*al Serenissimo et eccellentissimo Signor Francesco Venerio Principe di Venetia*”⁴. Așa cum arată și titlul, nu a fost o lucrare destinată publicului larg, introducerea lui Borghi precizând „*che 'l libro non sia a tutti commune ma tenuto in luogo dove solamente a i Senatori il poter leggerlo Sia permesso*”⁵. Punctul de plecare al cronicii îl constituie anul 1513, dată la care lua sfârșit istoria oficială elaborată de Pietro Bembo, iar scopul pentru care era scrisă era unul didactic. Formula ciceroniană *Historia magistra vitae* pare să fi fost ideea călăuzitoare pentru Alvise Borghi, care considera că relatarea faptelor memorabile ale Veneției și ale altor puteri ar fi fost de folos senatorilor

¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524*, Istanbul, 1987; Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*, Berlin, 1983.

² Archivio di Stato Venezia, fond *Materie Miste Notabili 69-72*, Alvise Borghi, *Historia Vinitiana Secreta* (în continuare **HVS**).

³ Detalii biografice în *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. XII, Roma, 1970, p. 670, voce realizată de Giovanni Pillinini.

⁴ **HVS**, p. 1; Francesco Venier a fost doge între 1554-1556.

⁵ *Ibidem*, p. 2.

*Serenissimei*⁶. Dorind să urmeze modelul lui Marc'Antonio Sabellico și Pietro Bembo, nu atât în privința erudiției și eleganței (Borghi sugerând cu modestie că nu se poate ridica la înălțimea predecesorilor), cât a modului de înlănțuire al narațiunii și al ordinii evenimentelor („*nell'ordine delle cose da loro tenuto*”), secretarul senatului a scris o istorie în care momentele importante ale istoriei Venetiei se întrepătrund cu cele de istorie universală. În rândul acestora campania sultanului Selim I cel Aspru a ocupat un loc de frunte bucurându-se de un capitol consistent în *Historia Vinitiana Secreta*. Păstrată în 3 manuscrise, două la *Biblioteca Nazionale Marciana* și unul la *Archivio di Stato* din Venetia, cronica lui Borghi a fost folosită drept sursă de inspirație de un alt cronicar venețian Daniele Barbaro. Editorul parțial al operei acestuia, Tommaso Gar, considera cronica lui Borghi drept o simplă copie a celei scrise de Barbaro; în realitate însă, lucrurile au stat invers. O comparație între cele două izvoare arată că Borghi oferă întotdeauna mai multe detalii și este mai precis în informații; nici nu este de mirare deoarece, prin natura funcției sale, avea acces la documente la care un cronicar oarecare nu putea accede.

Înainte de a prezenta și comenta textul se cuvine făcută o ultimă precizare; relatarea campaniei de la Çaldıran în versiunea lui Alvise Borghi pare să fi folosit alte surse de informare decât cele menționate de *Jurnalele* lui Marino Sanudo cel Tânăr. Ar rămâne de discutat dacă acest lucru sporește valoarea relatării lui Borghi, însă, în această privință, trebuie să acceptăm observația lui Jean Louis Bacqué - Grammont care a atras atenția asupra limitelor surselor occidentale referitoare la situația politico-militară din Orient⁷.

⁶ HVS, p. 1: “Et cosi nel suo Illustrissimo consiglio di Diece ha deliberato, che a tener memoria delle cose da lei fatte in pace et in guerra, sia data cura ad un suo secretario sopra ogn'altra cosa fedele ed diligente scrittore nella nostra volgar lingua. Et questo perche se le operationi di questa cosi potente et cosi illustre Republica insieme con le cose fatte da gli altri Principi saranno con pura lealta et diligente studio scritte, potra grandemente giovare a quei Senatori che alla amministrazione et governo publico posti sono, la ricordanza et cognitione non solamente delle cose proprie ma anchora il sapere quanto sia da far stima delle forze et dei consigli di coloro che governano il mondo, qual mondo si habbia a tenere per conservarsi gli amici, conoscere et guardarsi da i sospetti et nelle consultationi delle cose con maggior fondamento procedere per venir poi a quelle diliberationi che alla Republica possano essere et piu espedienti et piu sicure”.

⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 11. Istoricul citat subliniază importanța rapoartelor venețiene, dar sursele orientale pe care le utilizează arată cât de imperfectă era, de cele mai multe ori, percepția venețienilor asupra situației din regiune.

*Textul*⁸

„ [f. 62 r.] Ma l'allegrezza che in Vinetia si senti per l'acquisto di Bergamo, tosto fu turbata. Percio ce vennero in quei giorni novelle di Levante horribili et spaventevoli a tutta la christianità di una grandissima vittoria che soltan Selim havea havuto contra il Signor Ismael Sophi nella Persia, la quale sara da me scritta nel modo ch'io l'ho raccolta da molte lettere di Soria, di Cipro et di messer Nicolo Giustinian (1) a quel tempo bailo in Constantinopoli (2). Poi che Sultan Selim hebbe crudelissimamente fatto morire Baiasit suo padre (3), et Curcut et Acomate suoi fratelli (4), Amurathe figliuolo di Acomate ricorse al signor Sophi il quale accettollo con allegro animo, promettendo di difenderlo et di tenerlo come figliuolo. La qual cosa essendo estremamente // [f. 62 v.] spiacciuta a Selim, mando un Ambasciator ad Ismael a chiedere che gli desse Amurathe nelle mani, ne havendo cio ottenuto dilibero di farne vendetta (5), essendo massimamente invitato a farla da molti signori della Persia (6) et tra gli altri da i Popoli nominati curdi che habitano ne monti di Bitlis inimicissimi di Persiani et tanto maggiormente Selim si accingeva a far questa impresa quanto perche egli dubitava che' se Ismael avesse havuto vittoria contra quei Tartari chiamati dalle Berrete verde (7) con quali egli all'ora guerreggiava tenendo il suo essercito al Corosan, non si accordasse poi col Soltan dell'Egitto a sua distruzione (8), onde al primo tempo di quest'ann passano nell'Asia minore con infinito numero di persone a pie et a cavallo con grandissima quantita di artiglierie (9) ando primamente in Iconio citta della Cilicia quantunque la pestilenza facesse gran danno in quelle parti et in tuta la Soria et che il terremoto avesse quasi del tutto sommerse Malatha, Tarso et Aden citta di quella Provintia. Nella quale fece anchora condur per mare con cento galee uscite da Constantinopoli gran quantita di vittovaglie et munizioni per uso dell'essercito. Et perche Canso il Gouri soldan dell'Egitto (10) mando buon numero di gente a Damasco et in Alepo per assicurar il signore della Soria, una figliola del quale s'era maritata nel figliuolo del Soldan, mando Selim a darli conto della impresa ch'egli era per fare contra il Sophi, eshortandolo a starsi quieto et a conservare l'amistà che per adietro era stata tra la casa Othomana et lui.

Et havendo Selim havuto in Iconio novelle da suo figliuolo Solimano lasciato con quattro millia gianizzeri in Adrianopoli che Hungheri facevano infiniti danni nelle Provintie della Samandria et della Bossina, rimando indietro tre Sangiachi con le lor genti per darli soccorso, ordinando a Solimano, che per star piu sicuro si ritirasse in Constantinopoli et lasciato nella citta d'Iconio con buona guardia l'ambasciator d'Hungheria che presso lui praticava di pace, egli si condusse in // [f. 63r.] Amasia citta principale della Capadocia. Et quivi fatta la masa di tutte le genti ch'erano forse 150M persone et 300 boche di artiglierie et poste all'ordine le vitovaglie che ad un tanto essercito bisognavano venute in

⁸ HVS, f. 62 recto-65 recto.

gran parte dal mar maggiore a Trabisonda, non havendo alcun rispetto alle grandissime et infinite difficulta et pericoli di pasar tanti monti, tanti fiumi et tanti luoghi sterili, prese il suo camino verso la Provintia del Tochato (11).

Sono da Constantinopoli in Amasia miglia 500 et indi a Sivas passando per la Provintia del Tochato altri 150 (12). Dal fiume Lais overo Sivas, dove principia il paese del Sophi fin all'Euphrates sono miglia cento. Dal Euphrate alla citta di Caraemir altri 130. Quindi fin al Bitlis overo Birta 240. Da questa citta ad un lago miglia 50 il lago e di lunghezza miglia cento et dall'ultimo suo capo alla cita del Coy Artaxata anticamente chiamata (13) sono miglia 50. Et dal Coy in Tauris overo Susa citta reale dell'Armenia maggiore 75. Che in tutto da Constantinopoli in Tauris sono da miglia 1400. Selim adunque ando oltre nel paese di Harsegna⁹ facendo grossissima preda d'huomini et mandando gli artificieri et gli altri di qualche conto in Amasia et a Constantinopoli, Ismael Sophi che'a quel tempo era in Tauris (14), oltra l'essercito che come ho detto egli all'ora teneva al Corosan contra i Tartari chiamati Zagatai dalle berete verde, ordino a due capitani eccellentissimi che nella Provintia di Mesopotamia di presente nominata Diarbech, posta tra l'Euphrates, il Tigri et il monte Tauro, facessero genti i quali posti insieme 30 M fortissimi huomini armati a cavallo, venero senza fanteria ne'artiglieria (15) verso il fiume Euphrates per impedire a Selim il passo di quello. Ma intendendo ch'egli era gia passato il detto fiume, et havea un essercito innumerabile, parve a loro ritirarsi destramente appresso la citta di Coi et si fermarono in una campagna tra quei monti, grande et larga chiamata chalderana, dove il Sophi era venuto per ritrovarsi nel suo essercito. Essendo poi giunto Selim // [f. 63 v.] in quella campagna in vista dell'essercito del Sophi dove tra loro era una fiumara, gli parve cosa nuova et inaspettata, essendoli sempre stato detto che le forze del Sophi erano deboli et ch'egli se ne fuggiva. Nondimeno per quel giorno ogniuno stette dentro i suoi steccati. Ma sapendo Selim che'l giorno seguente si dovea combattere venuto nella campagna aperta et spaciosa, confortati i suoi a combattere fece due ale del suo essercito, alla destra pose Sinan bassa Beglierbei della Natolia con diecemila cavalli et altrettanti pedoni, oltra una gran moltitudine di Asapi et di Achinzi cavalli venturieri, alla sinistra Casim bassa Beglierbey della Grecia (16). Nel mezzo et alquanto a dietro erano diecemila Gianizzeri et vinti mila cavalli, tra quali quattromila schioppettieri (17), gli altri con arme d'hasta. Dinanzi il Signor Turco erano le artiglierie guardate da quattromila cavalli et inanzi un grandissimo numero di Asapi. Fattosi adunque il giorno di 24 di Agosto il Sophi disprezzata la gran moltitudine di Turchi (18) et le loro artiglierie, passata la fiumara a guazzo lasciando a dietro i carriaggi et le gente inutili fidatosi nell'usato valore de suoi cavallieri ch'erano tutti ottimamente armati a cavallo,

⁹ Erzincan; formă asemănătoare "Arsenga" la *Informatione di Paulo Giovio*, f. 221v.

venne arditamente per investire la squadra del Signor Turco. Ma vedendo aprire l'ordinanza degli Asapi in due arti per dar luogo alle artiglierie che si sparasseno, egli ancho aperto il suo essercito in due parti per schiffarle, con una tolse la volta del Beglierbey della Grecia, et con tanto impeto gli corse addosso, che fu stimata cosa maravigliosa. All'incontro i Turchi combatterono dalla necessita costretti gagliardissimamente si perche pativano molto di vettovaglie in quel paese da tutti abbandonato, si anchora perche se havessero perduta la battaglia, era impossibile, che essendo tanto lontani dal loro paese, che alcun di loro si fusse salvato (19). Combatterono a quel modo per spacio di quattro hore et in fine tutto lo squadrone della Grecia fu rotto e fracassato con morte di Cassim Bassa Beglierbey di quella // [f. 64 r.] provintia et di XVII Sangiachi (20). Dall'altra parte quantunque il secondo squadrone di Persiani havesse ricevuto gran danno dalle artiglierie fece non dimeno impeto contra le genti dell'Asia di Sinan Bassa. Quivi fu commessa un aspra et crudelissima battaglia con grande uccisione di Turchi et anchora di Persiani, i quali ricevertero tutto il loro danno dalli Schioppetieri. Essendo non dimeno rimasi piu potenti essi Persiani, spinsero indietro i Turchi fin appresso l'artiglierie. All' hora temendo Selim che con quello impeto i Persiani gli venissero addosso, fece dar fuoco alle artiglierie, le quali uccisero una grandissima quantita cosi di Persiani come de suoi Asapi ch'erano stati spinti innanzi per trattener l'impeto et la furia de i cavalli del Sophi. Oltra questo, mando incontanente Selim in aiuto di Sinan una banda di cavalli della sua guardia, i quali dopo rinovata la zuffa et aspremente combattuto, in fine i Turchi furon quasi tutti tagliati a pezzi senza esser soccorsi da Selim per la tardanza dei gianizzeri (21), i quali vedendo le cose disperate, non voleano uscir fuori de i ripari ch'haveano d'intorno di carriaggi incatenati insieme et di camelli per sua difesa. Et tanto furono lenti a moversi che i Persiani da ogni canto gli venero addosso. Onde vedendo Sinan Bassa il pericolo, nel quale si trovava Selim, raunate insieme le reliquie delle sue genti che da Persiani non erano state uccise venne in soccorso di Selim, il quale vedendo rinforzata la battaglia, entrato in qualche speranza di salute, fece di nuovo sparare l'artiglierie contra nimici le quali non solamente fecero un altro grandissimo fracasso et di loro et di Turchi insieme ma posero tanto spavento co'l loro horribil strepito a i cavalli di Persia non avezzi a sentirlo, che stringendo il morso co' denti se ne fuggirono. Volse ben il Sophi dapoi fermatili et raunatili insieme, ritornare alla battaglia per finire di acquistare la principiata vittoria, ma ritrovandosi alquanto ferito et haver perduti nella zuffa dui eccellentissimi capitani, gli parve utile consiglio il ritirarsi all hora in luogo sicure ne i vicini monti et lasciar il suo nemico talmente rotto // [f. 64 v.] et fracassato che non potra dirsi ch'egli in breve tempo sperava del tutto con migliore occasione et piu sicuramente potere opprimere (22). Onde havendo perduti settemila huomini a cavallo senza i feriti con l'altre gente in schiere ordinate con la sua Donna et con le ricchezze tolte in Tauris se ne ando nella Media Provintia distante da quella citta piu verso

Levante sette giornate per raccogliere insieme un altro essercito da venire a ritrovare Selim. Il qual Selim come che arrabiasse di voglia di spingersi innanzi per finir la guerra con la morte o con la presa d'Ismael non havendo pero alcuna speranza andandoli dietro, di ritrovarlo piu nelle campagne aperte et veggendosi privo di un Bassa, di tanti sangiacchi et ella maggior parte di suoi piu valorosi soldati et tutto l'avanzo del suo essercito consumato dalla fame, dalla fatica del lunghissimo viaggio et della battaglia et dalle ferite, dilibero di riposarsi alcuni pochi giorni nella vicina citta del Coi, dove tolse la dignita a Mustafa Bassa suo prim visir (23), huomo et per consiglio et per valore eccellentissimo perche havea dato consiglio, che non si dovesse andar tanto innanzi con l'essercito nella Persia. In questo mezo gli habitanti di Tauris temendo per la partita del suo signore la potenza di Selim, gli mandarono molti doni et egli poi in Tauris citta richi<ss>ima et populatissima si condusse quivi dieci giorni soggiornato, mancandoli le vittovaglie, non fidandosi delle genti di quel paese, ne potendo resister al Sophi che veniva a ritrovarlo con nuove genti et cavaleria di Medi, di Parthi, di Hiberi overo Giorgiani et di Albani habitanti il paese di Sirvan, levate di Tauris 1300 case di maestri d'armature et altri diversi eccellenti artificieri da condur seco, con una richissima preda nella quale furono ducento some di seda, incomincio a ritirarsi verso la Capadocia et giunto al fiume Euphrates, intenendo che la cavaleria Hibera et Persiana gli veniva adosso, in tanta fretta si mise a passar il fiume, che per la velocita del corso dell'acqua et per la confusione// [f. 65 r.] perde la maggior parte degli huomini, delle artiglierie et delle bagaglie. Dalle quali insieme con diverse altre richissime spoglie di Selim havendo Persiani fatto preda, contentandosi di haver fugato et inferito tanto danno a gli inimico, cessarono di piu oltre seguirlo. Ma Selim con la fuga uscito dalle mani del Sophi, ricevendo di continuo grandissimo danni da gli Hiberi overo Giorgiani, dal Re Halidulli et da infiniti ladroni del paese per dove egli passava, in fine con le reliquie del suo essercito tutte conquassate in Amasia di Cappadocia fece intorno, dove alloggio il verno seguente una parte delle sue genti et l'altra in Trabisonda con animo di vendicarsi alla primavera contra tutti coloro che gli erano stati cotrarij a quella impresa, si come de gli successi ne parlero al suo tempo" (24).

Comentariu

(1) Vicebail (1508-1512) apoi bail al Veneției la Constantinopol (1512-1516) după sfârșitul misiunii lui Andrea Foscolo¹⁰. Nu trebuie confundat cu Antonio Giustinian, ambasador trimis în 1513 de conducerea Veneției pentru a-l felicita pe Selim I pentru urcarea pe tron¹¹.

¹⁰ Maria Pia Pedani, *Elenco degli inviati diplomatici veneziani preso i sovrani ottomani*, Venezia, 2000, p. 18.

¹¹ *Ibidem*.

(2) Ca un bun istoric Alvise Borghi își precizează sursele. Aparent acestea par să fi constat, în exclusivitate, din *dispacci*, fapt care ar fi impus o anumită perspectivă asupra evenimentelor. O analiză mai atentă pare să sugereze că istoricul venețian a utilizat și surse pe care nu le pomeniște.

Este greu de spus dacă istoricul venețian a pus cap la cap izvoarele sale sau le-a combinat într-o versiune proprie asupra evenimentelor. Așa cum se va vedea, a doua ipoteză pare mai probabilă. Compararea cu depeșele lui Nicolò Giustinian incluse de Marino Sanudo cel Tânăr în „Jurnale” ar putea deschide o pistă de cercetare, chiar dacă, așa cum am precizat deja, Borghi a avut la dispoziție documente care, din cauza caracterului secret, nu au căzut niciodată sub ochii lui Sanudo. Este posibil însă ca Borghi să fi cules informații și din alte categorii de documente, deoarece doar așa s-ar putea explica o serie de erori. Astfel, dispariția lui Ahmed nu s-a produs imediat după urcarea pe tron a lui Selim, așa cum s-ar putea presupune din relatarea lui Borghi. Ahmed a încercat să obțină tronul cu sprijinul șahului Persiei, la fel ca și fiul său Murad, care a dus în raporturile cu Safavizii o politică pe cont propriu¹². Dispariția lui Ahmed s-a produs abia după înfrângerea de la Yenişehir (24 aprilie 1513)¹³. Deznodământul era de altfel anticipat de bailul venețian la Constantinopol, care considera că adversarul lui Selim era „*timido, di pocho cuor e mancho forze*”¹⁴. Eronată este și mențiunea înlăturării marelui vizir Mustafa pașa după victoria de la Çaldiran, evenimentul producându-se în aprilie 1512¹⁵.

Ca impresie generală se poate constata că narațiunea nu este deloc favorabilă otomanilor, în general, și sultanului Selim cel Aspru, în special¹⁶. Textul lui Borghi arată că, în paralel cu ambasada lui Antonio Giustinian la Poartă, venețienii au trimis o solie la papă în care atrăgeau atenția asupra puterii

¹² Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 45; Adel Allouche, *Origins*, p. 107 dă data 15 aprilie 1513.

¹⁴ Marino Sanudo, *I Diarii*, vol. XV, Venezia, 1887, p. 252.

¹⁵ Vezi mai jos.

¹⁶ Această manieră de a judeca nu este singulară în epocă. Drept exemplu putem aminti concluzia lui Paolo Giovio despre ascensiunea la putere a lui Selim I: „con questo ingiusto et scelerato modo si fece Signor Sultan Selim nell'anno MDXII” (*Informatione di Paulo Giovio vescovo di Nocera a Carlo Quinto imperatore Augusto* în Francesco Sansovino, *Dell'Historia dell'origine et imperio de Turchi*, Venetia, 1554, f. 221 recto). Ceea ce Giovio pare să treacă cu vederea este că Selim nu avea decât două soluții: dobândirea puterii sau moartea. Pentru influența operei lui Giovio în epocă v. Lester J. Libby jr., *Venetian Views of the Ottoman Empire from the Peace of 1503 to the War of Cyprus*, „Sixteenth Century Journal”, 9, 1978, 4, p. 112 și nota 30. Alte versiuni despre obținerea puterii de către Selim I la Andrea Foscolo și în Donado Da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, publicată, adnotată, împreună cu o introducere de I. Ursu, București, 1909 (în continuare *Historia Turchesca*), p. 269-272.

otomane și asupra proiectelor Semilunii de a crea discordie între principii italieni¹⁷.

Este greu de spus dacă această antipatie reflectată de cronică lui Borghi se datorează contactelor diplomatice dintre șahul Ismail și Veneția care, potrivit lui Jean Louis Bacqué Grammont au declanșat, între 1510-1512 „*un véritable imbroglio diplomatique international*”¹⁸. Mai degrabă ne-am fi așteptat la o judecată favorabilă față de acțiunile sultanului, dacă ținem cont că, după victoria de la Çaldıran și după insuccesul mamelucilor de a elimina prezența portugheză din Oceanul Indian, *Serenissima* a renunțat la proiectele de alianță anti-otomană¹⁹. Oricum, o concluzie tranșantă este dificil de formulat atâta timp cât chiar atitudinea venețienilor față de o alianță cu „Sophi” a fost ambiguă, dacă nu chiar duplicitară²⁰. Motivele acestei atitudini rezervate față de Iranul Safavid au fost foarte bine sintetizate de Palmira Brummett: „*Venice was cautious in its approach to Ismail because the promise of a Venetian-Safavid pact was not sufficient to outweigh the benefits of the secure commercial environment which could be provided by Ottoman rule in the Eastern Mediterranean*”²¹.

Anticipând, se poate afirma că Borghi încearcă să sugereze că, în opoziție cu groaza inspirată la Veneția de vestea victoriei sultanului asupra lui

¹⁷ HVS, f. 16r: “*l'imminente pericolo della spaventosa potenza del Signor Turco, il quale nessun altra cosa poteva maggiormente desiderare che la discordia de i Principi Italiani, et soprattutto le poche forze dello stato vinitiano come di quello che sempre i disegni di lui impedito havea*”. Ideea apare, exprimată ușor diferit la Daniele Barbaro, *Storia Veneziana di Daniele Barbaro dall'ano 1512 al 1515 supplita nela parte che manca colla storia segreta di Luigi Borghi*, Firenze, 1844 [Archivio Storico Italiano, tom VII, parte seconda], p. 993: solul Veneției “*doveva piegare Sua Santita a persuadere i principi Cristiani a volger l'armi e gli sdegni contro i Turchi, i quali per discordie dei Cristiani si facevano ogni giorno maggiori. E di gia la Ungheria era posta in grandissimo pericolo, se non le provvedeva; e il Turco vittorioso superbamente minacciava all'Italia*”.

¹⁸ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 22.

¹⁹ Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of Corpus of Relevant Documents*, „Electronic Journal of Oriental Studies”, I, 1998, no. 2, p. 153.

²⁰ Pentru situația raporturilor venețiano-otomane după Agnadello v. Ovidiu Cristea, *Proiecte de alianță veneto-otomană în timpul domniei lui Baiazid al II-lea*, **SMIM**, XXIII, 2005, p. 169-182.

²¹ Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York Press, 1994, p. 52; cf. Francesca Lucchetta, *L'Affare Zen in Levante nel primo cinquecento*, „Studi Veneziani”, X, 1968, p. 136-138. care discută tratativele safavido-venețiene punând cap la cap informații din scrisori ale lui Pietro Zen, cu cele ale altor autori occidentali (Paolo Giovio) și ale unui cronicar arab (Ibn Iyas).

„Sophi”, campania a fost mai degrabă un dezastru. Multe dintre deciziile padișahului sunt considerate discutabile, relatarea bătăliei lasă impresia unei victorii scăpate printre degete de persani, iar consecințele acestei „victorii à la Pyrhhus” sunt, în versiunea cronicarului, nule.

În plus, nu o dată textul se contrazice singur; succesul de la Çaldiran a fost, într-adevăr destul de scump plătit, dar nu e mai puțin adevărat că oastea șahului a fost, în cele din urmă, zdrobită²². Dacă victoria lui Selim cel Aspru ar fi fost lipsită de consecințe pentru Europa creștină, ar fi greu de înțeles de ce, câteva pagini mai departe, Alvise Borghi menționează eforturile papei de a organiza o cruciadă la aflarea veștii triumfului otoman²³. Foarte probabil cronicarul venețian a amplificat ecurile negative pe care campania din 1514 le-a avut în rândul trupelor sultanale: caracterul îndelungat, condițiile vitrege, asprimea înclășării, lipsurile, și-au pus amprenta asupra oștirii otomane care, în anii următori, a fost ostilă reluării ostilităților împotriva Persiei. Ar mai fi de remarcat doar faptul că asemenea ecouri negative revin aproape obsesiv în izvoare din epoci diferite. D-l Nagy Pienaru a pus recent în valoare un document otoman în care campania lui Mehmed Cuceritorul din 1476 împotriva Moldovei este prezentată în culori sumbre²⁴, iar în 1484, un dialog dintre Mehmed pașa și secretarul venețian Giovanni Dario lasă să se înțeleagă că dobândirea cetăților Chilia și Cetatea Albă nu a constituit o „plimbare de plăcere”²⁵. În sfârșit, în 1538, o mărturie creștină publicată și comentată de d-l Ioan Aurel Pop arată că, și în cazul unui succes indubitabil, trupele puteau găsi destule motive de nemulțumire²⁶. Rămâne de făcut un studiu asupra costurilor unui triumf și a raportului între „imaginea” unei victorii, așa cum a încercat să o contureze suveranul biruitor și felul în care au perceput-o supușii săi, în special cei care au fost implicați direct în desfășurarea evenimentului.

²² Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 49.

²³ **HVS**, f. 70 recto-verso. Este de văzut dacă Borghi nu face o confuzie între campania împotriva Persiei și cea desfășurată, trei ani mai târziu, împotriva Egiptului când într-adevăr papa Leon al X-lea a desemnat 4 cardinali legați pentru predicarea cruciadei. Pentru acest aspect v. Norman Housley, *A Necessary Evil? Erasmus, the Crusade and the War against the Turks*, în vol. *The Crusade and their Sources. Essays presented to Bernard Hamilton*, ed. by John France and William G. Zajac, Ashgate-Aldershot, 1998, p. 261.

²⁴ Nagy Pienaru, *Un document otoman necunoscut din 1476*, în **RI**, XIII, 2002, 1-2, p. 229-241.

²⁵ Vezi comentarea pasajului din raportul lui Giovanni Dario la Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p. 112.

²⁶ Ioan-Aurel Pop, *O mărturie venețiană contemporană despre evenimentele din anul 1538*, **SMIM**, XXIII, 2005, p. 241-252.

În sfârșit, propaganda safavidă ar constitui o altă modalitate de a explica imaginea negativă pe care textul lui Borghi o aruncă asupra sultanului Selim. J.L. Bacqué-Grammont a arătat că multe din informațiile privitoare la raporturile safavido-otomane după bătălia de la Çaldiran, reunite de Marino Sanudo cel Tânăr în „Jurnalele” sale sunt urmarea directă a acestei propagande. Proba directă o constituie felul în care Selim ar fi tratat pe emisarii șahului veniți să negocieze o pace la sfârșitul războiului din 1514²⁷.

(3) Vezi însă relatarea bailului venețian Andrea Foscolo a cărui *relazione* ținută în fața Senatului la sfârșitul misiunii sale la Constantinopol oferă o imagine mai complexă și mai nuanțată a împrejurărilor venirii la putere a lui Selim cel Aspru²⁸. Modul „foarte crud” în care Selim și-ar fi ucis tatăl nu a fost încă probat. Este adevărat că și alte surse occidentale au preluat ideea asasinării lui Baiazid al II-lea; astfel *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi* menționează mărturia genovezului Giovanni Antonio da Utri, paj al lui Baiazid al II-lea, potrivit căreia pe corpul fiului lui Mehmed al II-lea se puteau distinge semne de otrăvire²⁹. Fără a da astfel de indicii, *Historia Turchesca* atribuită lui Donato Da Lezze, menționează la rândul său zvonul care a circulat în epocă: „*Fu opinione che'l figliuolo lo facesse morire per liberarsi da servitù, perchè si dubitava passare contra li fratelli et lasciar il padre in Andrinopoli, si che per questo si giudica lo facesse morire...*”³⁰. Chiar dacă motivele oferite par plauzibile, circumstanțele morții lui Baiazid al II-lea rămân obscure și nu se poate ști de unde a preluat Alvise Borghi informația potrivit căreia învingătorul Veneției în 1499-1503 ar fi fost asasinat. Rămâne să ne întrebăm dacă nu cumva avem de-a face în acest text cu un zvon tributar la rândul său „mitului” ferocității otomane, destul de răspândit în epocă³¹.

²⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 81 și nota 227.

²⁸ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato*, XIV *Costantinopoli Relazioni inedite (1512-1789)*, Padova, 1996, p. 5-32; cf. *Historia Turchesca*, p. 269-272. Pentru luptele pentru tron izbucnite la sfârșitul domniei lui Baiazid al II-lea vezi în prezentul volum din **SMIM** studiul lui Ștefan Andreescu, *Marea Neagră în lupta pentru succesiunea la tronul otoman din anii 1510-1512, passim*.

²⁹ *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi*, în Francesco Sansovino, *Dell'Historia dell'origine et imperio de Turchi*, Venetia, 1554 (în continuare *Fatti illustri*), f. 418r. Potrivit autorului textului, genovezul ar fi trimis un raport asupra acestor evenimente papei Leon al X-lea.

³⁰ *Historia Turchesca*, p. 272; o opinie similară exprimată în *Fatti illustri*, f. 418r. Selim dorea să treacă în Anatólia și nu avea curaj să îl lase în viață pe Baiazid de teama unei revolte la Constantinopol.

³¹ Bibliografia referitoare la imaginea Imperiului Otoman și a turcilor este imensă. Mă mulțumesc să trimit la C.A. Patrides, „*The Bloody and Cruell Turke*”: *The Background of a Renaissance Commonplace*, în „*Studies in the Renaissance*”, 10, 1963,

Foarte probabil timpul scurs între evenimentele povestite și fixarea lor în scris de către Borghi și-au pus amprenta asupra redactării, „regula epilogului” – altfel spus cunoașterea de către istoric a desfășurării acțiunii și a felului în care se va finaliza – influențând judecata secretarului venețian asupra domniei lui Selim I. În fapt, înlăturarea de la putere a tatălui său și, mai apoi, eliminarea fraților și nepoților din competiția pentru tron s-au produs într-o conjunctură extrem de dificilă pentru noul sultan. Deteriorarea situației din Asia Mică, incapacitatea conducerii otomane de a pune capăt revoltei kızıldaşilor au exasperat corpul de elită al ienicerilor care a văzut în Selim singura soluție pentru ieșirea din criză³².

(4) Alvise Borghi reia în acest paragraf o idee exprimată anterior. La fila 8 verso cronicarul amintește condițiile luării puterii de către Selim I cel Aspru și proiectele acestuia la începutul domniei, așa cum erau imaginate de venețieni: „*In questo tempo <1513> Soltan Selim havendo in Battaglia superati(sic) Acmat et Corcut suoi maggior fratelli et fatti li tutti, insieme con i loro figliuoli morire oltre che per adietro egli con diversi astuti et scelerati modi havea privato dell'imperio et della vita Soltan Baiazet suo Padre, passare tutte le sue genti in Europa, in Adrianopoli si condusse et quivi accrescendo anchora il suo essercito, accingevasi alla impresa della Samandria et del Reame di Hungheria. Fece etiandio metter in ordine l'armata maritima in Constantinopoli con voce din mandarla nella Puglia. Et alcune fuste di suo ordine armate alla Valona, andate nelle acque pur della Puglia, diedero a poveri naviganti molestia et danno infinito et un gran numero di Turchi in fino a Scardona et intorno quei paesi correndo et predando, tutte quelle miseri genti christiane in durissima servitii condussero. Onde et er la grandezza di lui a tutto il mondo spaventevole et per li pericoli della guerra, ne quali la Republica all'hora si trovava, et per molti altri rispetti, desiderando haverlo per quel amico ch'egli si havea mandato ad offerire di essere*”. În misiune a fost trimis Antonio Giustinian care a prezentat scuze pentru faptul că *Serenissima* nu apucase să îl felicite pe noul sultan pentru urcarea pe tron³³. În egală măsură solul a oferit „*di continuare seco nella buona pace et amista che col Padre di lui havuta si havea*”. O relatare asemănătoare, dar mai succintă și fără pasajul referitor la raidurile fustelor

p. 126-135; pentru evoluția percepției venețiene, vezi Lucette Valensi, *Venise et la Sublime Porte. La naissance du despote*, Paris, 1987, *passim*.

³² Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 24-30; cf. Hans Peter Alexander Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats*, p. 151-152.

³³ O relatare foarte asemănătoare a faptelor în *Historia Turchesca*, p. 275 care însă sugerează că pregătirile de război împotriva Ungariei ar fi fost doar o demonstrație de forță menită să-i constrângă pe unguri să facă pace: “*Questo faceva per far che Ongari venissero più tosto alla pace*”. Urmează apoi inserarea pasajului referitor la lansarea zvonului că s-ar pregăti să pornească împotriva Neapolelui.

plecate de la Valona, se regăsește în cronica lui Daniele Barbaro³⁴. În comparație cu versiunea lui Borghi, alte surse venețiene sunt mult mai de detaliate; *Historia Turchesca* acordă spații ample luptelor dintre Selim și frații săi, dar multe dintre informațiile oferite sunt îndoielnice; astfel ni se spune că Murad, fiul lui Ahmed, se afla alături de tatăl său în momentul cuceririi Amasiei de către trupele lui Selim³⁵. Or, așa cum a arătat J.L. Bacqué Grammont, Murad a acționat pe cont propriu³⁶.

(5) Situația raporturilor otomano-safavide a fost, în epocă, mult mai complicată. Alvisse Borghi prezintă campania de la Çaldiran drept o *vendetta* declanșată de refuzul șahului Ismail de a-l extrăda pe Murad, fiul lui Ahmed, dar motivele par să fi fost mult mai numeroase. Florentinul Andrea Cambini oferă, de exemplu, mult mai multe detalii despre litigiile teritoriale, disputele religioase și rivalitatea comercială din raporturile otomano-safavide³⁷.

Istoriografia modernă a dezvoltat în mare măsură acest complex de factori. Încă din ultimii ani ai domniei lui Baiazid al II-lea succesele șahului au creat îngrijorare în tabăra otomană; la acest aspect s-au adăugat revoltele anatoliene neîntrerupte instigate de conducătorul Persiei³⁸. Selim I era destul de familiarizat cu problemele orientale ale imperiului. Pe vremea când era guvernator la Trapezunt întreprinsese mai multe raiduri în teritoriile safavide, fapt care provocase un protest oficial al șahului pe lângă sultan³⁹.

Din 1507 se conturau deja în raporturile osmano-safavide două tendințe care, în timp, se vor accentua: o blocadă otomană asupra teritoriilor supuse

³⁴ Daniele Barbaro, *Storia*, p. 974.

³⁵ *Historia Turchesca*, p. 273: “Sultan Morat, primo figliuolo di Sultan Agmat, era col padre, et per quanto vien ditto era valenthuomo”. Ceva mai departe autorul se contrazice singur precizând că Murad “era andato dal Signore Soffi”. O versiune foarte amănunțită în legătură cu luptele pentru tron oferă și Andrea Cambini, *Dell'origine de Turchi di Andrea Cambini Fiorentino*, în Francesco Sansovino, *Dell'Historia...* (în continuare *Origine*), f. 174r-178v.

³⁶ *Vezi supra* și nota 12.

³⁷ Andrea Cambini, *Origine*, f. 178v. Cambini amintește și de blocada comercială exercitată de Selim I asupra teritoriilor safavide și de sechestrarea mătăsii adusă la Brusa din teritoriile supuse șahului.

³⁸ Alte surse occidentale sunt foarte puțin explicite v. Theodor Sandugino, *La vita di Sach Ismael et Tamas Re di Persia chiamati Soffi, nella quale si vede la cagione della controversia ch'è tra il Turco e il Soffi*, în Francesco Sansovino, *Dell' Historia*, f. 102 v. a cărui lucrare, menită să explice motivele rivalității dintre otomani și safavizi, trece foarte repede peste cauzele declanșării războiului de către Selim cel Aspru. O analiză detaliată a acestor cauze la Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 11-49. *Vezi mai ales* p. 45 pentru motivele care l-au determinat pe Selim I să declare război; cf. Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power*, Palgrave-Macmillan, 2002, p. 44-45.

³⁹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 21.

șahului⁴⁰ și eforturile Iranului safavid de a încheia alianțe cu puteri ostile Porții⁴¹. La aceste probleme, care o dată cu scurgerea anilor s-au acutizat, s-au adăugat noi litigii, după dobândirea puterii de către Selim cel Aspru. Șahul Ismail a refuzat să trimită un sol pentru a-l felicita pe noul stăpânitor de la Istanbul și a acordat deschis sprijin pretendenților la tron. După eșecul și moartea lui Ahmed, fiul acestuia, prințul Murad – pomenit și de Borghi – a rămas la curtea Safavidă. Solicitățile otomane de alungare a prințului osman în iarna lui 1513/1514 au rămas fără ecou, Ismail replicând că Murad îi este oaspete⁴². Foarte probabil decizia sultanului de atacare a Persiei fusese luată deja în momentul trimiterii acestei misiuni diplomatice. Altfel ar fi greu de explicat de ce, pe lângă cererea de extrădare, sultanul a mai solicitat și stăpânirea provinciei Diyar Bakr, asupra căreia a invocat drepturi ereditare⁴³. Această cerere suplimentară nu a făcut decât să stârneasce mânia șahului și să facă inevitabil conflictul dintre cele două puteri musulmane.

La aceste cauze unele cronicile safavide mai adaugă o provocare pe care Muhammad Ustajlu, conducătorul provinciei mai sus amintite, ar fi trimis-o noului suveran de la Istanbul. Potrivit acestor surse narrative solul ar fi fost purtătorul unui mesaj injurios și ar fi făcut cadou padișahului un veșmânt de femeie⁴⁴. Această versiune este dificil de verificat; în primul rând pentru că data soliei este incertă și unele reconstituiri istoriografice presupun că a avut loc pe vremea când Selim era bei de Trapezunt⁴⁵. Dincolo de ambiguitățile cronologice, ceea ce face puțin verosimilă o astfel de explicație este caracterul anecdotic al episodului, desprins parcă din poveștile din „1001 de nopți”. Este de adăugat că un izvor narativ comentat de Jean Louis Bacqué Grammont afirmă că Selim ar fi fost cel care a oferit o sabie și un veșmânt de femeie rivalului său împreună cu mesajul explicit „dacă vii să te lupti, încinge-te cu sabia și înaintează. Altfel, nu te mai numi bărbat și cuceritor”⁴⁶.

(6) Este greu de spus dacă Alvise Borghi se referă la personajele care au trecut de partea lui Selim I în momentul intrării acestuia în război. Pe lângă o serie de șefi kurzi amintiți și de izvorul venețian, sultanului i s-au alăturat doi prinți Ak

⁴⁰ Blocada va deveni efectivă în ajunul campaniei de la Çaldiran vezi, *ibidem*, capitolul *Selim I et le refus du dialogue*, în special p 53-68; cf. Adel Allouche, *Origins*, p. 113.

⁴¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 23.

⁴² Pentru datarea soliei otomane, vezi Adel Allouche, *Origins*, p. 109-110.

⁴³ *Ibidem*, p. 109-110.

⁴⁴ Palmira Brummett, *Ottoman Seapower*, p. 79; cf. Adel Allouche, *Origins*, p. 107.

⁴⁵ Adel Allouche, *Origins*, p. 108.

⁴⁶ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, 1987, p. 46 citează o cronică anonimă a șahului Ismail, în timp ce A. Allouche, *Origins*, își sprijină versiunea pe lucrările lui Rumlu și Sarwar.

Koyunlu (Murad și guvernatorul din Bayburt) și Ali beg, fiul lui Shah Savar Dulgadir⁴⁷.

(7) „Beretele verzi” (*Yeşil Baş*), cunoscuți și sub numele de *Keçe Baş* (beretele de păslă) obținuseră o importantă victorie asupra trupelor safavide în bătălia de la Gac Davan (Ghujduwan, 12 noiembrie 1512), succes care a pus capăt tentativelor lui Ismail de a cuceri Transoxiana⁴⁸.

(8) O scrisoare din Damasc expediată la 20 martie 1514 de medicul (*phisico*) Marco Andrea Belunese menționa că războiul a fost provocat „*non solum per concorentia de esser mazor un che l'altro*” dar și de refuzul șahului Persiei de a-l preda pe nepotul sultanului⁴⁹. Trebuie menționat că, în scrisorile adresate rivalului său, sultanul nu invocă decât motive religioase pentru declanșarea stării de beligeranță, toate celelalte probleme în litigiu fiind trecute sub tăcere. Alianța mamelucilor cu safavizii pare mai degrabă o speculație a cronicarului venețian. Este adevărat că vreme îndelungată relațiile otomano-mameluce fuseseră încordate și că atitudinea sultanului de la Cairo fusese nefavorabilă lui Selim în timpul luptelor pentru tron. Cu toate acestea, în momentul declanșării războiului otomano-safavid, mamelucii par să fi păstrat o atitudine neutră, după unii autori chiar ușor favorabilă otomanilor. Profitând de îngrijorarea pe care ascensiunea Safavidă o provocase suveranului egiptean⁵⁰, Selim I a expediat o ambasadă la Cairo. Scopul era de a preîntâmpina o coluziune între Egipt și Iran și de a perfecta chiar o alianță împotriva suveranului Safavid⁵¹. Misiunea diplomatică otomană a ajuns la Cairo în luna mai a anului 1514, iar în replică o solie mamelucă s-a prezentat în fața lui Selim I la Erzinjan (19 iulie 1514)⁵². Este greu de spus care au fost rezultatele concrete ale acestui schimb de ambasade. Adel Allouche, unul dintre exegeții problemei, concluzionează că „*this embassy should be considered as a veiled ultimatum to the Mamluks not to support the Safavids, rather than a genuine invitation to join an anti-Safavid alliance*”⁵³. Palmira Brummett este și mai tranșantă atunci când spune că amenințarea Safavidă la adresa Egiptului era depășită cu mult de cea otomană⁵⁴. Jean Louis Bacqué-Grammont atrage atenția asupra unui pasaj din cronică lui Ibn Iyas potrivit

⁴⁷ Adel Allouche, *Origins*, p. 115-116.

⁴⁸ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 42-43 și nota 71; cf. Adel Allouche, *Origins*, p. 105.

⁴⁹ Marin Sanudo, *I Diarii*, tom XVIII, Venezia, 1887, col. 393-395.

⁵⁰ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 23. Vezi însă discuția în legătură cu “teoria” apropierei otomano-mameluce ca răspuns la ascensiunea safavidă la Palmira Brummett, *Ottoman Seapower*, p. 54-55.

⁵¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 45.

⁵² Pentru cronologie și aspectele diplomatice ale relațiilor otomano-mameluce, vezi A. Allouche, *Origins*, p. 114 și nota 39.

⁵³ Adel Allouche, *Origins*, p. 114.

⁵⁴ Palmira Brummett, *Ottoman Seapower*, p. 54.

căruia sfetnicii sultanului mameluc au recomandat stăpânului lor prudență. Era recomandabil ca oastea să fie trimisă spre frontiera cu Safavizii, dar se sugera ca aceasta să aștepte la Alep deznodământul înfruntării⁵⁵.

Foarte probabil în urma acestor contacte diplomatice, Selim a obținut doar neutralitatea Egiptului, suveranul de la Cairo considerând că printr-o asemenea atitudine nu ar fi avut decât de câștigat. Cât de neutru a fost în final Qansuh al-Ghauri rămâne de discutat. Emirul de Dulkadir, vasalul său, a efectuat raiduri în teritoriile otomane în timp ce Selim cel Aspru se afla în campanie, fapt ce, ulterior, a fost considerat drept un *casus belli*.

(9) Sursele occidentale sunt de acord asupra amplitudinii pregătirilor și a numărului mare de oșteni cu care Selim a plecat în campanie. În comparație cu relatarea lui Borghi, foarte amănunțită este mărturia lui Andrea Cambini⁵⁶. Potrivit istoricului florentin, Selim ar fi sporit numărul ienicerilor și ar fi luat măsuri în privința pieselor de artilerie; ar fi renunțat la cele de mare calibru și ar fi dispus turnarea unui număr mare de „*cannoni mezzani & falconetti & passavolanti*”. Textul sugerează că, în acest fel, Selim ar fi adaptat redutabila și temuta artilerie otomană la obiectivele strategice ale campaniei. Acestea presupuneau o deplasare cât mai rapidă⁵⁷ și înfrângerea trupelor șahului în câmp deschis.

(10) Al-Așraf Qansuh al-Ghauri (Kânsawh al-Gurî) sultan al Egiptului între 1501-1516; sfârșitul domniei a coincis cu înfrângerea oștilor sale de către Selim I în lupta de la Mardj-i Dabik (24 august 1516).

(11) Oastea lui Selim I s-a îndreptat spre Erzinjan de unde sultanul a pornit spre Erzurum *via* Terjan⁵⁸. De la Erzurum oastea otomană s-a îndreptat spre Tabriz fiind întâmpinată de șahul Ismail la Çaldiran.

(12) În *Historia Turchesca* distanțele sunt apreciate în zile de mers călare cu viteza curierilor (*cavallo expedito*). Autorul aprecia la 40 de astfel de zile drumul de la Constantinopol până la granița cu Sofi în Armenia Mare⁵⁹.

(13) Aceeași precizare la Paolo Giovio: „*la citta di Coi (...) ove fu anticamente la nobil citta Artaxata*”⁶⁰.

(14) Despre pregătirile șahului pentru a întâmpina expediția se pot spune puține lucruri. J.L. Bacqué Grammont vorbește de o inactivitate aproape totală în primăvara-vara lui 1514, de pregătiri de mică amploare și de plecare la luptă cu un număr destul de redus de oameni⁶¹. Istoricul francez citat se întreabă dacă nu

⁵⁵ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 189-190.

⁵⁶ Andrea Cambini, *Origine*, f. 178v.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 178v susține că în acest scop au fost construite foarte multe utilaje de transport.

⁵⁸ Adel Allouche, *Origins*, p. 117-119.

⁵⁹ *Historia Turchesca*, p. 279; cf. Paolo Giovio care aprecia la 60 de zile durata marșului oștirii otomane *Informatione di Paulo Giovio*, f. 221 v.

⁶⁰ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 221 v.

⁶¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 47.

cumva șahul a fost victima unei intoxicații. Numeroase rapoarte false susțineau că un mare număr de oameni din tabăra lui Selim erau gata să întoarcă armele în momentul apariției lui Ismail⁶². Oricum și Borghi și alte surse creștine sunt de acord atunci când consideră oastea otomană superioară din punct de vedere numeric.

(15) Șahul Ismail a fost probabil conștient că lipsa artileriei constituie un punct slab în duelul cu otomanii. Încă din 1509 o solie safavidă trimisă la Veneția solicita meșteri pentru turnarea tunurilor și instructori de artilerie⁶³. Tentative de dotare a oștirii sale cu tunuri și arcebuze au avut loc și după înfrângerea de la Çaldiran⁶⁴.

(16) Dispunerea trupelor otomane coincide cu cea dată de Paolo Giovio care este ceva mai amănunțită. Autorul citat sugerează că trupele otomane erau dispuse în formă de Semilună cu Casim pașa la stânga și Sinan pașa la dreapta. Ienicerii se aflau în centru protejați de care legate între ele⁶⁵. În schimb, *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi* inversează pozițiile comandanților otomani plasându-l pe „Cassem pașa” în dreapta și pe Sinan pașa la stânga⁶⁶. Toate sursele occidentale care se referă la bătălia de la Çaldiran afirmă că șahul Ismail și-a împărțit oștirea în două; un grup condus de șah în persoană, celălalt sub comanda lui „Ustaoglu/Ustaoglu”.

(17) Despre acest tip de combatanți informații mai numeroase găsim la Andrea Cambini. Aceștia ar fi fost luptători pedestri dotați cu arme de foc. Florentinul precizează că sultanul a considerat că „schiopettierii” puteau juca un rol important în obținerea victoriei deoarece caii dușmanilor nu erau obișnuiți cu zgomotul armelor de foc, se puteau speria ușor și, în consecință, puteau crea

⁶² *Ibidem*, 48.

⁶³ *Ibidem*, p. 138 plasează episodul în 1508, dar din documentele venețiene rezultă clar că solia, plecată în a doua jumătate a acestui an, a ajuns în lagună în anul următor (v. doc. I din anexa la O. Cristea, *Proiecte de alianță*, p. 180-181). Situația complicată a Republicii Sfântului Marcu în acel moment explică de ce cererea a fost respinsă; cf. Adel Allouche, *Origins*, p. 91 plasează episodul în 1509 dar susține că solia a fost compusă din cinci trimiși ai șahului. Documentul venețian la care ne-am referit mai sus vorbește doar de doi. Adel Allouche face referire și la o altă solie a șahului care ar fi solicitat arme de foc la Veneția încă din 1502, *ibidem*, p. 80.

⁶⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 148-175 cu o analiză amănunțită a chestiunii.

⁶⁵ Pentru rolul acestei „redute” de care în bătălia de la Çaldiran, vezi Emmanuel Constantin Antoche, *Quelques aspects concernant l'évolution tactique du chariot sur le champ de bataille dans l'histoire militaire universelle. L'antiquité et le Moyen Âge jusqu'à l'avènement des Hussites (1420)*, „Quaderni della Casa Romana di Venezia”, III, 2004, p. 95-96.

⁶⁶ *Fatti illustri*, f. 424v.

dezordine și panică în oastea șahului⁶⁷. Potrivit lui Cambini sultanul ar fi reunit în scurt timp mai mult de 1000 de astfel de luptători călare, pe lângă cei pedestri.

(18) Același punct de vedere la Paolo Giovio care completează ideea sugerând că „miraculoasele victorii” obținute de supușii armeni, persani, mezi și asirieni ai șahului Ismail l-au făcut pe acesta – „*insuperbito della sua perpetua felicità*” – să îi disprețuiască pe otomani, deși aceștia erau de 4 ori mai numeroși⁶⁸.

(19) O perspectivă sensibil diferită la Paolo Giovio care pune în opoziție atitudinea persanilor cu cea a otomanilor. Primii au pornit la luptă asemenea celor care “nu au văzut niciodată răsturnările soartei”⁶⁹ (*mai non videro il rovescio della fortuna*) și nu au ținut cont că otomanii constituiau un corp de luptători veterani, victorioși, experimentați în arta războiului, născuți pentru a suferi tot felul de privațiuni și pentru a ieși, în final, biruitori din orice acțiune începută (*non pensava ce i Turchi erano quasi tutti soldati veterani, vittoriosi, invecchiati nelle perpetue guerre, nati per soffrir ogni disagio, e per riportar alla fine certa vittoria d’ogni tentata impresa*)⁷⁰.

(20) Paolo Giovio spune că au căzut în luptă beylerbeii Rumeliei împreună cu alți 4 sandjakbei⁷¹. *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi* numără șapte sandjakbei printre care și frații Malcocioglu care ar fi luptat admirabil⁷².

(21) Amănuntul apare și în lucrarea *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi*⁷³. Autorul acesteia afirmă chiar că ienicerii au refuzat să dea ascultare ordinelor sultanului de a porni în sprijinul trupelor din Rumelia și citează, în acest sens, o scrisoare pe care marele maestru al Ospitalierilor ar fi trimis-o papei Leon al X-lea.

(22) O versiune apropiată de cea a lui Alvise Borghi oferă *De fatti illustri di Selim Imperator de Turchi*, potrivit căreia doar rana șahului ar fi impus

⁶⁷ Andrea Cambini, *Origine*, f. 178v: “l’uso de gli scoppiettieri(sic) a cavallo essere arme molto da ofendere et spaventar gli inimici massime orientali, i cavalli de quali non sendo soliti d’udir simili strepiti, subito sentono il tuono, si mettono in fuga et procure di haverne un numero grande”.

⁶⁸ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 222 r.; cf. *Fatti illustri*, f. 425r.

⁶⁹ În fapt cu câțiva ani mai devreme Ismail suferise o severă înfrângere la Gac Davan, în Transoxiana, vezi Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 30-31 care a spulberat imaginea invincibilității în rândul partizanilor săi anatolieni.

⁷⁰ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 222r.

⁷¹ *Ibidem*, f. 222r. În contrast cu această abundență de detalii Theodor Spandugino, *Vita*, f. 102v. consacră o singură frază luptei de la Çaldiran. Singurul detaliu fiind acela al inferiorității numerice a șahului, care ar fi avut la dispoziție doar avangarda armatei sale.

⁷² *Fatti Illustri*, f. 426v.

⁷³ *Ibidem*, f. 425v.-426r.

retragerea de pe câmpul de luptă⁷⁴. O relatare ușor diferită a desfășurării bătăliei dă Paolo Giovio. Acesta nu contestă dificultățile prin care au trecut otomanii, mai ales pe flancul stâng, dar, în opoziție cu Alvise Borghi lasă impresia că, pe flancul drept, succesul lui Sinan pașa a fost decisiv în obținerea victoriei. Potrivit episcopului de Nocera, doar norocul și praful stârnit l-au ajutat pe șahul Ismail să scape cu viață din încleștare. Pentru Giovio succesul lui Selim nu putea fi pus la îndoială, în mâinile sultanului rămânând stindardele adversarului (*le bandiere*)⁷⁵. Theodor Spandugino este de aceeași părere subliniind, eronat, că la Çaldiran șahul Ismail ar fi fost pentru prima dată învins („*egli essendo la prima volta che mai voltasse le spalle*”)⁷⁶. Toate sursele occidentale sunt unanime în a aprecia efectul armelor de foc asupra cavaleriei persane, singura diferență constând în momentul în care acest șoc ar fi avut loc. Alvise Borghi pare să sugereze că panica s-a instalat abia în momentul în care otomanii erau pe punctul de a pierde bătălia.

(23) Pentru a înnegri portretul sultanului Alvise Borghi introduce în acest moment înlăturarea lui Mustafa pașa, deși acest eveniment s-a produs mult mai devreme, la 25 aprilie 1512. Paolo Giovio pune în legătură măsura luată de Selim cu implicarea marelui vizir în fuga fiilor prințului Ahmet. Fiind suspectat de sultan de colaborare cu adversarii, a fost strangulat la Brusa și, potrivit unui detaliu suplimentar, corpul său a fost aruncat la câini⁷⁷. În legătură cu legăturile lui Mustafa pașa cu prințul Ahmed ceva mai multe detalii oferă *Historia Turchesca* deși autorul pune un semn de întrebare în dreptul informațiilor (*o che fusse vero, o una vantà levata*)⁷⁸. Potrivit acestei versiuni Mustafa ar fi scris lui Ahmed oferindu-se să îl ajute să-l înlăture pe Selim, rămas cu puține trupe. Scrisoarea a fost însă interceptată de oamenii sultanului, fapt ce i-a atras condamnarea la moarte. Ciudată este concluzia moralizatoare a autorului acestei lucrări potrivit căreia „*tal volta si paga un gran servitio con grande ingratitudine, come fu questa, che fece morire il detto Mustafa Bassa*”⁷⁹. Este greu de înțeles la ce se referă textul atunci când vorbește de ingratitudine cu atât mai mult cu cât Mustafa pașa pare să fi fost de la început în tabăra ostilă lui Selim. Referința are oarecare asemănare cu felul în care Paolo Giovio își încheie

⁷⁴ *Ibidem*, f. 426r.

⁷⁵ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 222r; o concluzie asemănătoare se poate trage pe baza mărturiilor orientale, vezi Jean-Louis Bacqué-Grammont: „Şah Isma'il avait subi a Çaldiran une défaite totale”, p. 73 care arată însă că victoria a fost scump plătită și că trupele lui Selim I au păstrat amintiri foarte puțin plăcute din această campanie.

⁷⁶ Theodor Spandugino, *Vita*, f. 102v.

⁷⁷ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 221 verso.

⁷⁸ *Historia Turchesca*, p. 274.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 274.

povestirea aceluiași eveniment⁸⁰, ceea ce ar sugera ambii autori au folosit în scrierile lor dacă nu aceeași știre, atunci unele foarte asemănătoare.

(24) Toată povestirea evenimentelor petrecute după Çaldiran seamănă cu relatarea făcută de Paolo Giovio asupra aceluiași eveniment. Episcopul de Nocera oferă aceleași detalii: jefuirea capitalei Safavide⁸¹, plecarea oștilor otomane la vestea că șahul Ismail strânge noi forțe⁸², atacarea trupelor otomane de către georgieni (*hiberi*), pierderile suferite de otomani și dorința lui Selim I de a se răzbuna. Ceea ce diferă este concluzia acestei campanii. Dacă pentru Borghi expediția lui Selim fusese mai degrabă un eșec, pentru Giovio victoria otomană era indubitabilă: „*Questa vittoria di Calderan diede a Selim incredibil reputatione, essendoli bastato l'animo di andar ventigi giornate piu avanti che suo Avo Sultan Maometto non pensò di andare et piu per haver fatto conoscer a tutto il mondo che le forze del Sophi non erano sì miracolose come per fama si credeva, perche in verità l'essercito del Sophi non era di gente pagate per ordinarlo, ma quassi tutte sono comandate per obbligo, essendo ognun tenuto a venir ben a ordine per difender la patria et non è bugia, che cento Persiani combatteriano con quattrocento Turchi per esser armati, ben a cavallo, ma non hanno il modo, i Re Persiani di far grandi et lontane imprese, perche non hanno il costume, ne il modo di pagar essercito per pace et per guerra, come hanno i Signori Otomani, non tenendo i Persiani stabili et sufficienti entrate di danari per esser aticamente i popoli quasi liberi di gabelle*”⁸³.

Punctul de vedere exprimat de Borghi nu este însă unul izolat. O opinie asemănătoare era formulată de Andrea Cambini potrivit căruia oastea sultanului ar fi ajuns la Konya „*in modo fracassato et afflito, che non che vitoriosi ma piu tosto apparvero essere vinti*”⁸⁴.

În loc de concluzii

Spre deosebire de alți autori occidentali Alvise Borghi oferă imaginea unei campanii în Persia aproape dezastruoase pentru trupele otomane. Un asemenea punct de vedere este neașteptat ținând cont de faptul că, în ciuda tuturor dificultăților și a asprimii înfruntării, victoria lui Selim I a avut consecințe însemnate pentru istoria Orientului Apropiat și a favorizat, în anii care au urmat, cuceririle otomane în Orient. Perspectiva lui Alvise Borghi este

⁸⁰ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 221v: „*Perche piu pesa un sol disservitio appresso un Signor crudele, che l'obbligo di molti benefici*”.

⁸¹ Pentru prada luată de sultan de la Tabriz câteva cifre dă și Theodor Spandugino, *Vita*, f. 102v.; cf. *Fatti illustri*, f. 427r. Toate sursele subliniază că sultanul a luat cu sine un număr foarte mare de meșteșugari.

⁸² Un alt motiv l-a constituit lipsa de provizii din tabăra otomană; vezi și comentariile lui Andrea Cambini, *Origine*, f. 179v.

⁸³ *Informatione di Paulo Giovio*, f. 222v.

⁸⁴ Andrea Cambini, *Origine*, f. 180r.

surprinzătoare și dacă ne raportăm la politica venețiană în Levant. Pentru *Serenissima* Republică succesele lui Selim I au avut consecințe benefice. Perioadei tensionate din timpul domniei lui Baiazid al II-lea i-a luat locul o epocă de relații calme, Selim cel Aspru reînnoind privilegiile venețienilor atât la începutul domniei sale, cât și după cucerirea Egiptului. În fapt, așa cum s-a subliniat deja în istoriografie, dispariția sultanatului mameluc a fost un avantaj pentru cetatea lagunelor ale cărei relații cu suveranii de la Cairo au fost extrem de fluctuante. Stăpân al Mediteranei Răsăritene, Imperiul Otoman putea fi, pentru Veneția, aliatul atât de necesar menținerii în funcțiune a vechilor rute ale mirodeniilor și ale produselor orientale de care depindea în mare măsură prosperitatea cetății lagunelor. Paradoxal, Alvise Borghi nu pare să rețină nimic din aceste evoluții deși opera sa a fost elaborată la patru decenii după campania de a Çaldiran. Totuși viziunea sa asupra evenimentelor nu este una izolată. Textul său se face ecou al multor detalii care au circulat în Europa creștină despre Çaldiran. Ceea ce individualizează fragmentul de cronică redactat de Alvise Borghi este faptul că reușește să adune aproape toate referirile la dificultățile întâmpinate de otomani în timpul campaniei și pe durata bătăliei. Succesele otomane sunt fie minimalizate, fie trecute sub tăcere. Evident ar trebui să ne punem întrebarea de ce o asemenea perspectivă asupra unui eveniment care a deschis calea transformării Imperiului Otoman într-o putere tri-continentală. Răspunsul la o asemenea întrebare este dificil de formulat

Este un adevăr banal faptul că istoricul își selectează sursele, le îmbină și construiește pe baza lor un discurs nu neapărat în intenția de a reflecta „adevărul”, ci de a exprima un punct de vedere. Rămâne de discutat dacă lucrarea lui Alvise Borghi, destinată uzului exclusiv al senatorilor venețieni, a fost menită să determine adoptarea unei anumite poziții față de Imperiul Otoman condus, la acea dată, de Suleyman Magnificul, dacă a reflectat un punct de vedere al unor cercuri aristocratice venețiene sau dacă ar fi pur și simplu vorba de o viziune personală. Fără a avea pretenția de a da o soluție, primele două variante par mai probabile.

**THE VENETIAN CHRONICLE OF ALVISE BORGHI ON THE SELIM
“THE GRIM” PERSIAN CAMPAIGN (1514)**

Abstract

The Ottoman expansion was mirrored in the 16th century by an important number of Venetian documents. The “*avvisi*”, the reports (*relazioni*) of Venetian ambassadors and *baili* at Constantinople and the chronicles reflected the interest of the Republic of Saint Mark for the political and economical developments occurred in the Eastern Mediterranean during the reigns of Selim the Grim and Suleiman the Magnificent. The sources pointed out the overwhelming power of the Ottoman army, the effectiveness of the artillery, the discipline and the resistance of the Turkish soldiers or the development of the Ottoman sea-power.

The present paper discusses one of these Venetian documents, i.e. a fragment of the chronicle of Alvise Borghi, secretary of the Venetian Senate. Accomplished in 1554, this source narrates, besides the history of the Republic since 1513, a number of events of world history, such as the clash between Ottoman Empire and Safavid Persia. The interest of the chapter relating to the Persian campaign of Selim the Grim and the battle of Caldiran stands not in the data concerning this military event, but in the way of constructing the historical discourse. Alvise Borghi, in contrast with most of contemporary sources, tried to argue that the Persian campaign was almost a disaster for the Ottoman army. In order to sustain this idea, the chronicler selected only some elements from the sources he used: the difficulties of the campaign, the losses inflicted to the Ottoman army, the death on an important number of Ottoman commanders and the abandon of Tabriz by the sultan.

GENEALOGIE ȘI PATRIMONIU

„SORĂ DUPĂ SFÂNTA EVANGHELIE”. NOTE DESPRE NEAMUL JUPÂNESEI CAPLEA ȘI DESPRE MĂNĂSTIREA SFÂNTUL NICOLAE DIN BUCUREȘTI, CTITORIA LUI GHIORMA BANUL*

PETRONEL ZAHARIUC

În cele ce urmează vom încerca să deslușim puțin suprapunerile de ziduri și ctitori întâmpilate pe dealul din dreapta Dâmboviței, „din sus de orașul București”, înainte și puțin după ce și-a ridicat Mihai Viteazul, „când a fost domnia sa boier”, cum singur o spune, ruga sa către Dumnezeu, mănăstirea cu hramul Sfântul Nicolae (mănăstirea Mihai Vodă), închinată obștii monahilor de la Simonopetra din Sfântul Munte Athos. Vom încerca să scoatem la lumină câteva date necunoscute despre mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae din București („lângă apa Dâmboviței”), ctitoria postelnicului Ghiorma. Asupra acestor mănăstiri vom reveni în introducerea volumului de documente românești de la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos¹, întocmit împreună cu Dumitru Nastase și Florin Marinescu, pentru că marea majoritate a acestor acte sunt referitoare la proprietăți și daraveri ale mănăstirii Mihai Vodă din București, principalul metoh din Țara Românească al mănăstirii athonite, și la mănăstirile din țară (Bolintin, Izvorani) închinată la Mihai Vodă.

Hotărârea lui Mihai Viteazul de a mulțumi lui Dumnezeu prin ridicarea acestei mănăstiri a fost însemnată de patriarhul Ieremia al II-lea al Constantinopolului, care s-a aflat în octombrie 1591 la București, pe drumul de

* Acest articol este o parte a comunicării noastre, intitulată *Ctitori munteni din secolul al XVI-lea și înrudirile lor*, susținută la ședința de comunicări din februarie 2004 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, filiala Iași, completat cu câteva informații desprinse din comunicarea *O veche biserică din București și neamul doamnei Anca*, susținută la ședința de comunicări *În amintirea lui Paul Cernovodeanu*, organizată de Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, filiala Iași, în februarie 2007.

¹ Volumul dezvoltă catalogul sumar, întocmit acum două decenii, de D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Manoutios, Athènes, 1987.

întoarcere de la întronarea primului patriarh al Moscovei, unde a dat de curând ziditei mănăstiri o carte patriarhală, prin care a făcut-o stavropighie a Patriarhiei; în această carte se spune că monahul Evghenie de la Simonopetra, ajuns egumen al unui metoh din București al mănăstirii athonite, a venit înaintea patriarhului și a arhierilor țării și a spus că din multe privințe așezământul său, „cu adevărat e împodobit din belșug din cele bune de tot felul, mișcătoare și nemișcătoare, cu oameni ce se străduiesc după orânduiala vieții monahicești, cu mulțimea daniilor de vii, de câmpuri, de mori de apă, de moșii destule cu vecinii lor, țigani și alte multe”, dar are și un neajuns, care pricinuia multă pagubă: monahii trimiși de la Sfântul Munte, nu pot locui fără supărare și cu mulțumire, din pricină că locul este mlăștinos și aducător de boli, pentru că metohul „se află la țarm și aproape de râul ce curge pe acolo, din care pricină totdeauna, fiind acoperit de ape, suferă cele mai rele lucruri, nu numai în vreme de iarnă, când aerul îndeobște e foarte rece și aspru, ci și în celelalte trei anotimpuri”. Pentru a scăpa de necazuri, egumenul a cerut învoire de la domn ca să-și păstreze metohul cu doi-trei călugări în el și să-și ridice un alt metoh pe un loc mai înalt, pentru ca monahii să dobândească odihnă sufletească și trupească și „să poată petrece fără supărare”. După ce a primit învoire, egumenul l-a găsit – scrie patriarhul – „pe prea cucernicul domn Mihai banul, om cu adevărat evlavios și de mult însetat de aceasta, care, în același timp cu cuvântul, necruțând munca și osteneala, dar nici cheltuiiala, a ridicat chiar din temelie o altă biserică foarte frumoasă și chipoasă, întru numele marelui Nicolae, și, numind-o metoh al venerabilei mănăstiri a Simopetriților, a gătit în juru-i multe chilii spre locuința sfinților bărbați ce vin acolo și, pe lângă aceasta, a închinat și sfinte ogoare și felurite lucruri de podoabă, de argint și de aur”².

Cartea patriarhală pomenește o mănăstire veche, tot metoh al mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos, aflată prea aproape de malul Dâmboviței, astfel că ori se revărsau apele dinspre „munte” ori se vărsau apele din oraș, nu se putea vieții într-însa. Mănăstirea a fost identificată, pe baza actelor păstrate în țară după secularizarea averilor mănăstirești și adăpostite chiar în mănăstirea Mihai Vodă, acolo unde au funcționat multă vreme Arhivele Statului, ca fiind mănăstirea numită a lui Ghiorma banul³.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XIV/1, București, 1915, p. 90-91, nr. CLXII; vezi și traducerea, cu minime deosebiri, făcută de Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino, studenții: Alexandru Cebuc, Corina Abramovici, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954, p. 131; o altă traducere în *Călători străini despre țările române*, vol. III, îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 301-302.

³ Vezi studiile lui Ștefan Andreescu: *Câteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma banul*, în *GB*, XXIII, 1964, nr. 5-6, p. 546-567; *Din relațiile țărilor române cu Epirul: ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma din Pogoniani*,

Acest boier a fost de neam grecesc, originar din Pogoniana Epirului, și a ajuns mare postelnic în sfatul domnesc al lui Petru cel Tânăr, fiul lui Mircea Ciobanul, la sfârșitul lunii martie 1564 și a rezistat până la 8 iunie 1568⁴, după care, cândva în zilele lui Alexandru al II-lea Mircea, se spune într-un hrisov din 5 aprilie 1635, „a pierit de sabie”⁵. „Favoritul” doamnei Chiajna nu credem că a murit cu sabia în mână, luptând împotriva dușmanilor țării sau ai dușmanilor personali, ci de sabia călăului în urma vreunui dintre obișnuitele comploturi ale vremii⁶. Deși Ghiorma este cunoscut din mărturiile vremii cu dregătoria de postelnic, când numele său este asociat cu ctitoriile sale este pomenit cu dregătoria de ban⁷. Ghiorma a fost compatriot, cum am spune astăzi, și contemporan cu Oxotie aga, și el ctitor la Simonopetra⁸.

Pe lângă această ctitorie situată în acea vreme în afara Bucureștilor, de numele său este legată și o altă biserică așezată în vatra târgului, aproape de Ulița Bazarului, închinată, la 18 ianuarie 1631, de Leon vodă Tomșa mănăstirii Arhiepiscopiei din Pogoniani, cu voia "Despei, nepoata lui Ghiorma banul", pentru că biserica "a stat pustie fără nici o căutare de nimeni"⁹. Voia Despei, fiica lui Manta, nepoata lui Ghiorma și soția lui Mihalcea vornic din Pătârlage (Cândescu), a luat chip, la 23 aprilie 1631, când a recunoscut închinarea printr-un act propriu¹⁰.

Este puțin obișnuit ca un boier, și încă ridicat dintre "oamenii noi" veniți din sudul Dunării, să ridice două edificii ecleziastice. Totuși, așa s-au petrecut lucrurile, după cum a demonstrat Ștefan Andreescu, pe temeiul unui hrisov din

în **SMIM**, XXIV, 2006, p. 101-109, și Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 165-166.

⁴ Nicolae Stoicescu, *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești*, în **SMIM**, t. IV, 1960, p. 581.

⁵ **DRH, B**, vol. XXV, întocmit de Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, București, 1985, nr. 47, p. 64.

⁶ Ștefan Andreescu presupune că „execuția cu pricina a avut loc la începutul domniei lui Alexandru vodă Mircea, foarte probabil la 1 septembrie 1568, când au fost măcelăriți și alți mari boieri, dacă nu chiar mai devreme” (*Din relațiile țărilor române cu Epirul*, p. 102).

⁷ La fel și în pomelnicul mănăstirii Argeșului, unde sunt pomeniți „grecii țarigrădeni” (Aurelian Sacedoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, în **BOR**, LXXXIII, nr. 3-4, 1965, p. 313. Lămurirea acestor încurcături, la Ștefan Andreescu, *Din relațiile țărilor române cu Epirul*, p. 102-103.

⁸ Petre Ș. Năsturel, *Le monastère épirote de Giroméri et la Valachie. Premiers contacts (1567-1568)*, comunicare la al VIII-lea Congres internațional de studii sud-est europene, București, august, 1999.

⁹ **DRH, B**, XXIII, vol. întocmit de Damaschin Mioc, București, 1969, p. 323, nr. 196. *Ibidem*, p. 369-371, nr. 231.

¹⁰ *Ibidem*, p. 369-371, nr. 231.

5 aprilie 1635¹¹, unde sunt amintite ambele ctitorii. Și cu câteva decenii înainte, la 6 iulie 1586, într-un document de la Mihnea al II-lea sunt pomenite cele două ctitorii ale postelnicului Ghiorma: “biserica de la Bazar” și mănăstirea Sf. Nicolae¹². Credem că biserica ridicată în piața orașului București a fost ridicată “din pajiște” de Ghiorma postelnicul, care ajunsese mare dregător, după ce fusese un prosper negustor. În schimb, biserica mănăstirii Sf. Nicolae a fost ridicată pe/lângă temeliiile unei biserici mai vechi¹³, ctitorită de doamna Anca, soția lui Vlad cel Tânăr, și închinată mănăstirii Bolintin¹⁴. Această veche închinare a mănăstirii Sfântul Nicolae către mănăstirea Bolintin explică lungul și înverșunatul proces pentru stăpânirea moșiilor între cele două așezăminte monastice, după ce mănăstirii Sfântul Nicolae i-a fost schimbat de către noul ctitor locul de închinare, de la mănăstirea de țară, la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos.

Având același ctitor și având începuturi istorice tulburi, din pricina precarității informației, mănăstirea Sfântul Nicolae a banului Ghiorma și biserica, devenită după închinare mănăstire, cu hramul Nașterea Mântuitorului, numită a *Ghiormei* înainte de închinare și după închinare a *Grecilor*, au fost adesea încurcate; istoria lor a fost descâlțită de N. Stoicescu¹⁵ și lămurită de Ștefan Andreescu¹⁶. Biserica Grecilor sau mănăstirea Hanul Greci s-ar fi aflat astăzi între străzile Lipscani și Stavropoleos, dacă nu s-ar fi dărâmat în primii ani de după secularizare, ca urmare a faptului că monahii greci au avut mai multă grijă de han decât de biserică.

Multă vreme s-a spus că biserica mănăstirii lui Ghiorma banul, acel metoh așezat aproape de malul Dâmboviței, s-ar fi surpat încetul cu încetul,

¹¹ *Din relațiile țărilor române cu Epirul*, p. 101.

¹² D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 29, nr. 78 (sub acest număr nu se regăsește decât data și emitentul documentului; cuprinsul documentului va putea fi consultat din *catalogul* aflat sub tipar. Această observație este valabilă și pentru trimiterile următoare făcute la acest volum).

¹³ Hrisovul din 15 martie 1433, dat de Alexandru Aldea, nu are legătură cu biserica Sf. Nicolae, așa cum a presupus Nicolae Șerbănescu, pe baza unui regist al actului (*Mărturii istorice despre monumentele religioase din Bucureștii de altădată*, în **BOR**, LXXVIII, nr. 1-2, 1960, p. 88), ci este o întărire pentru mănăstirea Dealu Mare de la Bolintin (P. Ș. Năsturel, C. Bălan, *Hrisovul lui Alexandru Aldea pentru mănăstirea Bolintin (1433)*, în **RI**, s. n., t. III, nr. 5-6, 1992, p. 484-488; D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 15, nr. 1).

¹⁴ Petronel Zahariuc, *O biserică veche din București și neamul doamnei Anca* (manuscris).

¹⁵ *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 165.

¹⁶ Ștefan Andreescu, *Câteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma banul*, p. 555-557; idem, *Din relațiile țărilor române cu Epirul*, p. 106-108.

odoarele și averile ei fiind luate de călugării de la mănăstirea lui Mihai vodă, dar, în 1960, N. Stoicescu a presupus, întemeindu-se pe discuții mai vechi, pe noi documente și pe rezultatele săpăturilor arheologice dintre 1953¹⁷ și 1956¹⁸, că biserica a supraviețuit, trecând prin mai multe refaceri, fiind cunoscută sub numele de Biserica Albă-Postăvari¹⁹. Presupunerea a fost acceptată, îndreptată, pentru că N. Stoicescu folosește același document când vorbește și de Biserica Albă și de Biserica Grecilor (Mănăstirea Hanul Greci), și întărită de Ștefan Andreescu²⁰.

Discuțiile privitoare la istoria Bisericii Albe s-au întemeiat pe povestea cuprinsă în *Istoriile domnilor Țării Românești* – ce se leagă între adevăr și legendă – despre urgia care l-a lovit pe ispravnicul băniei de Craiova, jupanul Mihai, când i s-a scornit nume că este fecior de domn, adică feciorul lui Pătrașco vodă cel Bun: „auzind domnul dintru acea vreme au trimis și l-au dus la București și trecând pe lângă Biserica Albă în vremea liturghiei, s-au rugat armașilor să-l lase să asculte sfânta liturghie și lăsându-l, au intrat în biserică și rugându-se s-au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind hramul, că de-l va mântui să-i facă mănăstire în numele lui, precum au și făcut. Că ducându-l la domn și tăgăduind de năpaste, au jurat cu 12 boieri că nu iaste fecior de domn și au scăpat”; scăpând de năpastă, Mihai a fugit la Poartă și a luat domnia și a făcut și mănăstire – scrie cronicarul – “care se vede și se numește Mihai Vodă, precum s-au făgăduit în nevoia lui”²¹. Cât o fi adevăr și cât fabulație în această poveste este greu de cântărit, oricum în 1593, când s-ar fi întâmplat acest episod, peste ctitoria lui Mihai trecuseră deja câteva anotimpuri.

Cel dintâi act, care a stat la baza tuturor construcțiilor istoriografice de până acum, privitor la mănăstirea lui Ghiorma banul este traducerea unui hrisov,

¹⁷ În campania arheologică din 1953 au fost efectuate săpături cu scopul nerealizat de a identifica locul vechii biserici (Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino, studenții: Alexandru Cebuc, Corina Abramovici, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă, în București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954, p. 89-106.

¹⁸ În urma acestor săpături, Gh. Cantea (Cantacuzino) afirmă că „în curtea Bisericii Albe au fost descoperite temeliile a două biserici anterioare celei actuale” și că pe acest loc „în veacul XVI a existat o primă biserică” (*Cercetări arheologice pe dealul Mihai Vodă și împrejurimi*, în *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, redactor I. Ionașcu, București, 1959, p. 122). Vezi și Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino și D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic București, II. Sectorul Biserica Albă din Postăvari*, în *MCA*, București, V, 1959, p. 641.

¹⁹ *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, p. 165.

²⁰ *Câteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma banul*, p. 555; *Din relațiile țărilor române cu Epirul*, p. 106-108.

²¹ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, București, 1963, p. 69-70.

păstrat printre hârtiile mănăstirii rămase în țară după secularizare, cu data de la Facerea Lumii 7166 (de la Hristos 1568) aprilie 8, prin care Petru voievod, fiul lui Mircea voievod, întărește mănăstirii “ce iaste la Pâlcov”, unde este hramul Sf. Nicolae din Mira Lichiei, făcută de jupan Ghiorma mare postelnic, care a închinat-o metoh la mănăstirea Simonopetra, cu hramul Nașterea lui Hristos, stăpânirea peste părțile de ocină din mai multe sate (Svârcești, Dragomirești, Spanțov, Brăniștari, Cârstienești, Izvorani) și peste niște sălașe de țigani, dăruite mănăstirii de jupanița Caplea, pentru sufletul ei și al părinților ei: “pentru că jupâneasa Caplea a fost a jupânului Gheormii”, fără a se spune și ce a fost; în aceeași traducere se spune că jupanița Caplea a avut un copil, numit Pătrașco, care a murit și a fost îngropat la mănăstirea Bolintin, cu hramul Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu, unde a dăruit alte sate, bucate și țigani, pentru sufletul lui, iar mănăstirii Sf. Nicolae, unde a fost îngropată, i-a lăsat ocinile de mai sus.

Editorii actului, Ion Ionașcu, într-un articol despre istoria mănăstirii Bolintin²² și colectivele care au întocmit colecțiile *Documente privind istoria României*²³ și *Documenta Romaniae Historica*²⁴ (seriile Țara Românească), au transcris fără greșală toate erorile traducătorului și au considerat că traducătorul din veacul al XVIII-lea a scris incorect veleatul, pentru că la 8 aprilie 1558²⁵, în domnie era Mircea Ciobanul, și au redatat actul după componența sfatului domnesc, în anii 1564-1568, în domnia lui Petru cel Tânăr; de asemenea, N. Iorga a publicat o mențiune după o notiță grecească de la Biblioteca Academiei Române, cu data “circa 1540”, unde ca emitent apare “Petru (Radu Paisie)”²⁶. Astfel, pe nesimțite a mai apărut o mănăstire pe harta așezămintelor mănăstirești muntene, mănăstirea cu nume ciudat Sfântul Nicolae “de la Pâlcov”²⁷, iar jupânului *Ghiorma* i s-a găsit o jupâneasă²⁸, deși traducătorul a scris, după cum am văzut, doar că jupâneasa Caplea a avut o legătură, nu și ce fel de legătură a avut cu Ghiorma. De asemenea, din pricina acestui document,

²² I. Ionașcu, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin*, în *RIR*, VII, 1937, p. 10.

²³ *DIR*, B, XVI/3, București, 1953, p. 190-191, nr. 226.

²⁴ *DRH*, B, vol. V, întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 320, nr. 291.

²⁵ Faptul că actul este „îndoielnic” a fost sesizat și de Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 11.

²⁶ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 44, nr. CVII.

²⁷ Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, (,Orientalia Christiana Analecta, 227), 1986, p. 228-229.

²⁸ N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 60.

biserica a fost numită de istorici „a postelnicesei Caplea”, deși nu apare nicăieri în documentele vechi sub acest nume²⁹.

În arhiva mănăstirii Simonopetra s-a păstrat actul original slavon, un pergament scris cu cerneală neagră, care are data “7166 – 1558”, dovedind că în acest loc traducătorul nu a greșit. Apoi, din text, am văzut, cu regret, că insolita ctitorie de la Pâlcov va trebui să dispară, pentru că pasajul **ЧТО ЕСТ ПРЪКО ВОДА ДЪМ(ВОВИЦА)**, tradus prin cuvintele “ce iaste la Pâlcov”, ar fi mai potrivit și desigur corect să-l traducem “ce este lângă apa Dâmboviței”; totodată, trebuie să despărțim ceea ce istoricii, și nu traducătorul, au unit – căsătoria dintre Ghiorma și Caplea, și aceasta pentru că în act stă scris că jupanița Caplea era cu Ghiorma mare postelnic **СЪСТРЪ ПО С(ВЪ)ТОН БЪ(АН)ГЕЛИЕ** adică “soră după Sfânta Evanghelie”, adăugându-se și că a fost îngropată, în prezența domnului, în mănăstirea Sfântul Nicolae. Caplea s-a legat „soră de cruce”³⁰ cu postelnicul Ghiorma, care nu poate fi confundată cu „înfrățirea de moșie”, altfel exprimată în documentele vremii. În actul original, găsim și un pasaj din care vedem că jupâneasa le-a lăsat călugărilor obligația de a citi la proscomidie și un pomelnic al neamului său, care cuprinde următoarele nume: jupanița Caplea, Diicul, Vișa, Diicul, Stanca, Pătrașco, Radul, Stoica, Radul, Neața, Dragna și Caplea³¹.

Observând cu atenție acest act trebuie să spun că documentul nu a fost scris nici în aprilie 1558 și nici într-una din lunile aprilie din anii 1564-1568, ci cu mulți ani mai târziu. Chiar dacă am accepta faptul că diacul a scris greșit anul de la Facerea Lumii și am accepta datarea într-unul din cei patru ani din domnia lui Petru cel Tânăr, nu ne-ar da pace grafia actului care seamănă izbitor cu aceea a actului, cu conținut identic, din 8 iulie 1575, dat de Alexandru al II-lea Mircea, deși primul este scris, după cum consemnează actul, de grămaticul Neagoslav, iar cel de-al doilea de grămaticul Tudor (un diac Tudor a scris acte în acești ani, dar scrisul lui este complet diferit³²). Și la actul din 8 iulie 1575, componența sfatului domnesc corespunde anului 1574, și nu anului 1575. În acest act se spune că jupanița a scris 12 suflete din familia ei în pomelnic, iar cele dăruite mănăstirii le-a dictat “cu gura ei”, ca să fie scrise în cartea lui Petru voievod, pentru că jupanița Caplea a fost cu Ghiorma postelnic “soră după Sfânta Evanghelie”, iar Ghiorma a făcut mănăstirea Sfântul Nicolae, lângă apa Dâmboviței, sub vii, unde a fost îngropată jupanița Caplea. Domnul a văzut cartea lui Petru voievod de miluire pentru sate, țigani, vecini și mori. Jupanița Caplea a avut un copil, Pătrașco, care a murit și a fost îngropat la mănăstirea

²⁹ Critica acestei denumiri impropriei, la Ștefan Andreescu, *Câteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiorma banul*, p. 552.

³⁰ Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 126 (vezi și „frate de cruce”, p. 111).

³¹ D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 20, nr. 30. Vezi *Anexa*.

³² *Ibidem*, p. 24, nr. 54.

Bolintin, căreia i-a dat alte bucate și țișani. Domnul știe că jupanița Caplea a fost îngropată la Sf. Nicolae. De asemenea, domnul și doamna Catrina (Ecaterina) au dăruit mănăstirii o altă parte din Sfârcești, iar altă parte, a fost dăruită de Ivașco din Golești mare logofăt, pentru sufletul fratelui lui, jupan Albul clucer, care a murit apărându-și domnescul cumnat în lupta de la Jiliște cu Ion vodă, din aprilie 1574³³. Grămăticul a cuprins și o danie alcătuită din mai multe răzoare de vie făcută de ctitorul mănăstirii Ghiorma postelnic.

Credem că aceste două acte au fost plăsmuite înainte de actul din 5 martie 1577, când Alexandru al II-lea Mircea întărește mănăstirii Sfântul Nicolae aceste stăpâniri fără a pune la îndoială cuprinsul actelor de mai sus³⁴. Din aceeași serie, s-au mai păstrat două acte, date de Mihnea al II-lea Turcitul, care curprind întărirea stăpânirii acelorași moșii, la care se adaugă rezumatul procesului cu Dobromir banul din Runcu pentru niște mori făcute de acesta pe locul mănăstirii, pentru soluționarea căruia însuși domnul, „când a dat Domnul Dumnezeu a doua oară domnia și schiptrul stăpânirii Țării Românești”, a încălecat alături de boierii săi și au mers să o cerceteze la fața locului (călugării și-au revendicat vadul după ce lui Dobromir banul și fiului lui, Mihăilă postelnic, „li s-a întâmplat moarte amarnică, fără limbă”), o vie la Lacul Adânc, lângă Dâmbovița, satul Voinigeștii și jumătate din Spineni, foste și ele ale Caplei, mai multe părți din Posmag, de la Capul Zagasului și mai multe prăvălii în București: primul act este din 1587 (7095) iulie 8³⁵, al cărui sfat s-ar potrivi lunii iulie din anul 1586, iar cel de-al doilea, doar cu văleatul, 7096 <1587 septembrie 24 – 1588 august 24>³⁶, dar și în acest caz sfatul domnesc corespunde perioadei, 1585 mai – 1586 iunie.

Șirul acestor acte de întărire, îndoielnice ca dată, dar veridice prin conținut (de vreme ce nu au fost contestate), a fost reluat după domnia lui Mihai Viteazul, în domnia lui Radu vodă Șerban, când izbucnește un proces între mănăstirea Simonopetra, stăpâna acelui nenorocit metoh de pe malul Dâmboviței, care încă nu se prăbușise, și mănăstirea Bolintin, pentru ocinile dăruite celei dintâi mănăstiri de jupâneasa Caplea. Grămăticul a consemnat următoarele: în zilele lui Petru voievod, fiul lui Mircea voievod, jupanița Caplea

³³ Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 62.

³⁴ D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 26, nr. 61; un scurt rezumat cu data “circa 1570”, la Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 47, nr. CXV.

³⁵ D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 31, nr. 83.

³⁶ *Ibidem*, p. 31, nr. 84 (rez. după orig. cu data: “24 ... 7096 <24 septembrie 1587 – 24 august 1588 >, și o fotografie a jumătății de sus a actului, p. 30); D. Nastase, *Les documents roumains des Archives du couvent athonite de Simonopetra. Presentation préliminaire*, în „Σύμμεκτα”, 5 (1983), p. 379 (foto după jumătatea de jos a actului) **DIR**, **B**, XVI/5, p. 186-189, nr. 201 (transcriere după trad. de la ASB; editorii, văzând data de an a traducerii, au considerat că “data de an este greșită” și au datat actul după componența Sfatului domnesc: <1585 mai – 1586 iunie>).

a mers la mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae din Mira Lichiei, care este metoh la mănăstirea Simonopetra, și a făgăduit să dea sate și mori mănăstirii, pentru că nu i-au supraviețuit copiii³⁷. Dania s-a făcut înaintea lui Petru voievod, atunci când s-a scris și un pomelnic. Această închinare a fost întărită de Alexandru Mircea și Mihnea al II-lea, iar în zilele lui Radu vodă Șerban călugării de la mănăstirea Sfântul Nicolae s-au pârât cu călugării de la mănăstirea Bolintin, aceștia din urmă zicând că satele și morile sunt ale lor, închinare de jupâneasa Caplea. Pentru adevărul celor spuse de călugării de la Sfântul Nicolae a mărturisit înaintea domnului și mama sa, „doamna Maria”, care a spus că știe când a dat jupanița Caplea satele și morile mănăstirii Sf. Nicolae, ca urmare călugării de la Bolintin au pierdut judecata³⁸.

Întemeiați pe mărturia Mariei, fiica Ancăi din Coiani, urmașă a Craioveștilor și a boierilor din Izvorani, și pe hrisovul de întărire dat de fiul ei, Radu vodă Șerban, mănăstirea Sfântul Nicolae și-a stăpânit în pace ocinile până în vremea lui Gavril Movilă, când procesul a reizbucnit (12 iulie 1620); acum, aflăm și de unde avut Caplea cele 14 sălașe de țigani pe care le-a dăruit mănăstirii – le-a avut „de zestre” de la Neagul vornic și de la nepotul lui, Mogoș, i-a stăpânit până la moarte, iar la moarte i-a dăruit mănăstirii³⁹. Egumenul mănăstirii Bolintin a arătat în marele Divan o carte de la Petru voievod Cercel, „făcută rău și strâmb”, unde se scria că, „unde va fi zăcând trupul și oasele jupaniței Caplea, acolo să fie satele și țiganii, iar altul nimeni din neamul ei să nu aibă treabă și amestec”. Domnul a cercetat și a judecat, după lege și după dreptate, cu toți dregătorii săi, „văzând și citind cartea lui Pătru voievod, fiul lui Mircea voievod, cartea lui Alexandru voievod cel bătrân, hrisovul lui Mihnea voievod și cartea lui Șerban voievod, și a adevărit foarte bine că a fost dat jupanița Caplea satele și țiganii la mănăstirea Simopetra, pentru sufletul ei și pentru cele 12 suflete pe care le-a scris în pomelnic, cât a fost în viață”. În zilele lui Petru vodă Cercel, „domnia lui s-a pornit cu mare mânie și cu urgie” asupra mănăstirii lui Ghiorma banul din București, i-a izgonit pe călugări din mănăstirea lui Ghiorma banul, a scos „cu pizmă” oasele jupaniței Caplea din mănăstirea Sf. Nicolae și le-a dus și le-a îngropat la mănăstirea Bolintin; apoi, domnul a întărit mănăstirii Bolintin stăpânirea asupra averii jupaniței Caplea, „numai pentru pizma împotriva lui Ghiorma banul”. Martorii aduși în fața domnului au spus că jupanița Caplea a fost îngropată în mănăstirea lui Ghiorma banul „și a dezgropat-o Pătru voievod Cercel, numai pentru zavistie”. Domnul a

³⁷ Și într-un document din 29 mai 1587 se spune că „ceasul morții” jupânesei Caplea a fost „în zilele lui Petru voievod” (D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 31, nr. 81).

³⁸ *Ibidem*, p. 38, nr. 126.

³⁹ Vezi și **DIR**, B, XVI/5, p. 187, nr. 201.

„spart” actul dat de Pătru Cercel și a întărit din nou satele, morile și țigani
mănăstirii Sf. Nicolae⁴⁰.

Putem presupune că jupanița Caplea și-a înmormântat copilul la
mănăstirea Bolintin, pregătindu-și locul pentru odihna de veci lângă el, astfel că
obștea monahală se și vedea stăpână și peste moșiile rămase în stăpânirea Caplei.
Din cine știe ce pricini, Caplea s-a legat „soră după Sfânta Evanghelie” cu
postelnicul Ghiorma și a acceptat înainte de moarte să fie înmormântată la
metohul Bolintinului, mănăstirea Sfântul Nicolae, urmând ca și moșiile ei să
atârne de aceasta, dar potrivit obiceiului închinării, tot Bolintinul le-ar fi
administrat. După moartea ei, Ghiorma a schimbat locul de închinare al
mănăstirii, astfel că și moșiile au trecut sub ascultarea călugărilor greci de la
Simonopetra. Amărăciunea bolintinenilor s-a domolit în vremea lui Petru vodă
Cercel, care nu-i avea la inimă nici pe călugării de la Sfântul Nicolae și nici pe
ctitorul așezământului lor, epirotul Ghiorma; nici nu îndrăznim să bănuim că
motivul „pizmei” domnului împotriva lui Ghiorma o fi fost vreo legătură
ascunsă dintre acesta (sau familia lui) și fratele lui vitreg, Mihai, știută fiind
dihonia dintre Petru și Mihai. Totuși, îndrăznim puțin, măcar pentru a pune o
întrebare, oare nu și din pricina acelei legături o fi cerut Mihai voie aprozilor ca
să se roage în biserica lui Ghiorma? Oricum, prin rudele soției sale, Stanca,
Mihai banul avea legătură cu unul dintre ctitorii mai mici, jupâneasa Caplea, și
prin aceasta cu mănăstirea Sfântul Nicolae.

La 13 ianuarie 1626, în zilele unui nou domn, Alexandru vodă Coconul,
fiul lui Radu Mihnea, călugării de la Bolintin, neputându-se odihni de grija
satelor aflate în stăpânirea mănăstirii Sf. Nicolae a lui Ghiorma banul, au ieșit
iarăși înaintea domnului „cu alte cărți mincinoase, de la Petru cel Tânăr și
Alexandru Mircea”, asociindu-se și cu călugării de la cealaltă mare mănăstire
bucureșteană, ctitorie a Mihneștilor, Sfânta Treime, numită mai apoi Radu
Vodă⁴¹. Dar nici călugării de la mănăstirea mai bogată nu au stat degeaba.
Astfel, știind de neodihna călugărilor de la mănăstirea mai săracă decât a lor și
de faptul că s-au asociat cu rivalii lor de la Sfânta Treime, și-au pus în ordine
hrisoavele bătrânilor domni, chiar dacă vreo două dintre ele ar fi putut „să le
miroase a fals” domnului și boierilor judecători, și au obținut, pentru a-și întări
dreptul de stăpânire, un șir de „cărți” de la înalții ierarhi ai Răsăritului: „cartea
părintelui, care a fost mare patriarh, chir Eremiia de la Țarigrad, și cartea
părintelui Sofronie, patriarh de la cetatea Ierusalimului, și cartea părintelui
Pahomie de la Larisa din Rumelia, cu mare afurisanie, cum a dat singură
jupanița Caplea toate moșiile sale la mănăstirea Sf. Nicolae, unde a fost
îngropată”. Marile blesteme au făcut ca hotărârea domnului și a boierilor să fie
de nestrămutat: mănăstirea Bolintinul să nu aibă nici o treabă cu moșiile

⁴⁰ D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 45, nr. 161.

⁴¹ *Ibidem*, p. 49, nr. 183.

jupaniței Caplea, pentru că hrisoavele fiilor lui Mircea Ciobanul, Petru și Alexandru, erau „rele și strâmbe”, neputând să susțină dreptatea celor două mănăstiri.

Mănăstirea Sfânta Treime mai avea o durere: călugării de la Sfântul Nicolae stăpâneau o moară în apa Dâmboviței, la Lacul Adânc; din această pricină, cuprinsă tot în hrisovul lui Gavril Movilă, se observă că mănăstirea lui Ghiorma banul era de acum cuprinsă de ctitoria cu același hram a lui Mihai Viteazul, „din susul orașului București”; mai mult, se poate observa că vechea mănăstire s-a aflat la poalele dealului pe care și-a ridicat Mihai vodă sfânta rugă, pentru că vadul de moară era lângă mănăstirea cea veche a jupanului Ghiorma banul.

Pentru a curma o dată nesfârșita judecată, Alexandru vodă Coconul a închinat mănăstirea Bolintin, la 8 martie 1626, cu sfatul și încuviințarea mitropolitului Luca de Cipru, la mănăstirea Simonopetra de la Sfântul Munte, împreună cu toate averile sale, pentru că a socotit că nu se cade a lăsa mănăstirea să se pustiască și să piară pomenirea răposaiilor ctitori; ocârmuitor peste mănăstirea Bolintin a fost pus egumenul de la mănăstirea lui Mihai Vodă, care urma să dea seamă pentru toate mănăstirii athonite⁴².

Acum, chiar dacă domnul ne-a scăpat de procese, noi trebuie să declarăm recurs, pentru că autoritatea lucrului judecat nu este o piedică pentru istorici, și să vedem cine este această jupaniță, cu nume atât de pitoresc, pentru noi astăzi, și mult folosit în veacul al XVI-lea în Țara Românească. Dintr-un act, păstrat la Arhivele Naționale București și cunoscut de multă vreme, reiese că jupâneasa a fost soția lui Badea pârcălab. În iunie 1545, Badea a primit întărire de la Mircea Ciobanul ca să-și stăpânească bucatele, satele și țiganii, și s-a înțeles, înaintea domnului, cu jupâneasa lui Caplea, cu gândul la onoarea sa și a neamului său: dacă se va mărita după moartea lui să stăpânească dintre bucatele sale doar satul Elhoveț (sau Ilfoveț) și trei sălașe de țigani, iar dacă va voi Caplea să stea „cu cinste” îi va da toate bucatele lui să se hrănească⁴³. Amintirea lui Badea și însemnata avere rămasă în urma lui au făcut ca jupâneasa Caplea să-și țină cuvântul dat, trăind „cu cinste”, astfel încât după moartea ei, cei interesați de avere nu au putut spune decât că a fost „soră după Sfânta Evanghelie” sau soră de cruce cu epirotul Ghiorma. „Înfrățindu-se” cu postelnicul Ghiorma, Caplea a dăruit ctitoriei acestuia moșiile și alte averi ale ei.

⁴² *Ibidem*, p. 49, nr. 184; I. Ionașcu, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin*, p. 14-15, nr. XI (cu data de zi: 2).

⁴³ **DIR**, **B**, XVI/2, p. 329-330, nr. 338; **DRH**, **B**, IV, p. 226-277, nr. 183; D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 18, nr. 22.

Datorită moștenirilor și cumpărăturilor din satul Lungi⁴⁴, jupâneasa Caplea a fost cunoscută și sub numele de jupâneasa “Caplea de la Lungi”⁴⁵.

Badea pârcălab a fost identificat cu Badea Aiaz Izvoranu⁴⁶, numai că acesta „și-a sfârșit zilele în martie 1545, fiind executat din porunca lui Mircea vodă Ciobanul”⁴⁷. Dacă lăsăm la o parte aceste nepotriviri de cronologie, de altfel între lunile martie și iunie 1545 nu este un interval prea mare, am putea crede că Badea Aiaz a fost „ginerit pe curte”⁴⁸, adăugându-și la numele (porecla) lui și numele boierilor din Izvorani, din care cobora soția sa. Acest lucru ar lămuri și imposibilitatea „de a-l lega cu neamurile boierești” din Izvorani (Muscel), arătată de George D. Florescu⁴⁹. Dan Pleșia a considerat că Badea Aiaz Izvoranul ar putea fi „fiu sau nepot” al lui Dragomir Izvoranu, stolnic la cumpăna dintre veacurile XV și XVI⁵⁰.

Doar în acest chip, Badea Aiaz ar fi putut fi soț Caplei, pentru că jupâneasa a fost fiica lui Diicu pârcălab, despre care credem că este identic cu Diicu Izvoranu⁵¹, și sora lui Radu mare medelnicer. În mai 1546, Radu mare medelnicer a primit întărire pentru a stăpâni „satele, țigani și toate bucatele moștenite de la tatăl lui, jupan Diicu pârcălab”, pe care, după moartea lui, pentru că nu a avut copii, le lasă nepoților săi, Pătrașco și Stanca, fiii surorii lui, jupanița Caplea⁵². Tatăl, Diicu, și fratele, Radu, sunt trecuți și în pomelnicul pe care Caplea l-a încredințat călugărilor de la Sf. Nicolae. Dacă pârcălabul Diicu este, într-adevăr, identic cu Diicu Izvoranu mare pârcălab de Poenari, putem spune că jupâneasa Caplea aparținea neamului boierilor din Izvorani prin naștere

⁴⁴ D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 20, nr. 32.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 23, nr. 50.

⁴⁶ Dan Pleșia, *Neamul doamnei Stanca*, în *AG*, I (VI), 1994, 1-2, p. 11-12 (vezi și spița anexată a „Izvoranilor de Muscel”).

⁴⁷ Ștefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în *Perspective medievale*, București, 2002, p. 46.

⁴⁸ Primul caz de „ginerire pe curte” a fost descoperit documentar de Violeta Barbu, abia în 1573 (*De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, 2003, p. 112).

⁴⁹ George D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875-1918)*, București, 1944, p. 224.

⁵⁰ *Neamul doamnei Stanca*, p. 11 (filiația a fost preluată și de N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 29).

⁵¹ Câteva date despre cariera acestui boier, la N. Stoicescu (*Dicționar al marilor dregători*, p. 51), Ștefan Andreescu (*Boierii lui Radu vodă de la Afumați*, p. 68) și Dan Pleșia (*Neamul doamnei Stanca*, p. 9). N. Stoicescu și Dan Pleșia arată că în prima jumătate a veacului XVI au fost doi boieri cu numele Diicul în neamul Izvoranilor, în vreme ce Ștefan Andreescu consideră că avem de-a face cu un singur boier (cu o carieră sinuoasă), ipotезă la care ne raliem și noi.

⁵² D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 18, nr. 23 (cu data de lună: „martie”).

și nu prin căsătorie. Astfel, Caplea era fiica lui Diicul, nepoată de frate a lui Șerban stolnic (din Izvorani), al călugăriței Maria⁵³ și, probabil, a lui Vlaicul pârcălab, și soră cu Radu mare medelnicer (necunoscut până acum din alte surse) și cu Neacșa⁵⁴. Aceasta din urmă a fost căsătorită cu Stanciu sulger, cu care a avut două fete: Caplea (botezată cu numele mătușii ei), care a fost căsătorită mai întâi cu Sâmbotin armaș și apoi cu Bărcan, și Dumitra, căsătorită cu Stoica logofăt (Dumitra și Stoica au avut o fiică Stana, căsătorită cu Voinea logofăt).

Totodată, chiar dacă nu știm din ce neam boieresc cobora Badea pârcălab, observăm că din căsătoria cu Caplea au rezultat doi copii: Pătrașco și Stanca. Pătrașco⁵⁵ am văzut că a murit, probabil fără copii, și a fost înmormântat de mama sa în biserica mănăstirii Bolintin, aducând astfel călugărilor și câteva sate, printre care s-a aflat și Elhovețul, în vreme ce despre viața Stancăi nu s-au păstrat alte documente.

Apartenența Caplei la neamul boierilor din Izvorani (Muscel), „una dintre cele mai puternice și bogate familii din centrul Țării Românești”⁵⁶, face ca să nu se mai poată menține ipoteza lui Dan Pleșia, potrivit căreia Caplea a fost „fiica lui Manea al lui Mogoș din Stănești (Vâlcea)”⁵⁷ și a Dumitrei⁵⁸. Această filiație își are obârșia într-o informație cuprinsă în seria de documente pomenită mai sus, de unde aflăm că jupâneasa Caplea a primit „de zestre” sălașe de țigani de la Neagul vornic și de la nepotul lui, Mogoș. Faptul că jupâneasa a primit această „zestre” nu arată, în chip lămurit, că Mogoș (identificat în persoana lui Mogoș spătar) ar fi tatăl Caplei; ar fi necesară măcar încă o mărturie care să

⁵³ La 21 martie 1531, Vlad voievod întărește lui Diicul stăpânirea peste o parte din Spanțov, care i-a fost dăruită de sora lui, călugărița Maria (*ibidem*, p. 17, nr. 15, cu data de lună: „mai”).

⁵⁴ Neacșa apare ca soră a lui Diicul (I) și a lui Șerban Izvoranu și în spița acestui neam, întocmită de Dan Pleșia (*Neamul doamnei Stanca*, Anexa). Vezi și George D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni*, p. 222, 228-229.

⁵⁵ Pătrașco, „nepotul lui Radu al Diicului”, a încercat în domnia lui Pătrașco cel Bun să ia de la moșnenii din Spanțov o parte de moșie (D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 20, nr. 29).

⁵⁶ Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, redactori coordonatori, Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici, București, 1975, p. 231.

⁵⁷ Dan Pleșia, *Neamul doamnei Stanca*, p. 11; în alt articol, același autor, scrie că jupâneasa Caplea a fost sora Vilaiei (soția lui Giura logofăt) și a lui Manea, copiii lui Mogoș spătarul din Stănești (*Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ciitorilor ei*, în *MO*, XVII, nr. 5-6, 1965, p. 408-409).

⁵⁸ Idem, *Marele ban Dobromir și neamul său*, în *AG*, IV (IX), 1997, nr. 1-2, p. 183.

întărească această filiație, despre care, chiar Dan Pleșia, scrie că suferă „din cauza lipsurilor documentare”⁵⁹.

De asemenea, această „schimbare” a ascendenței Caplei „schimbă” și legătura prin care jupâneasa era mătușa boierilor Buzești: nu prin neamul boierilor de la Stănești, ci prin neamul boierilor de la Izvorani. La 26 aprilie 1606, Radu Șerban a întărit fraților Radu Buzescu clucer și Preda Buzescu mare ban al Craiovei stăpânirea asupra satului Voinigești „pentru că a fost de moștenire jupaniței Caplea, mătușa cinstiților dregători mai sus ziși și a fiului jupaniței Caplea, anume Pătrașco”⁶⁰. Din familia boierilor din Izvorani era și Stanca, soția lui Mihai Viteazul, căreia Caplea îi venea astfel mătușă dreaptă și nu prin alianță. Pe această cale, observată de multă vreme⁶¹, a ajuns Mihai Viteazul să primenească ctitoria lui Ghiorma postelnicul, „fratele” Caplei „după Sfânta Evanghelie”.

Urmărind acest șir de documente, unele dintre ele necunoscute, am putut reface un mic fragment din trecutul mănăstirii Sfântul Nicolae, ctitoria lui Ghiorma postelnicul, și am putut reconstitui câteva legături de rudenie ale Caplei, cea care a fost „soră după Sfânta Evanghelie” cu marele postelnic Ghiorma din Pogoniani.

ANEXA

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Петрѡ воивода и г(о)сп(о)д(и)нъ
вѣсои Земле Оугрровлахиское, с(ы)нѡ великаг(о) и прѣдобраг(о) и
покоинаг(о) Мирча вода(ъ). Дават(и) г(о)сп(о)дств(а) ми сїю повеленїе
г(о)сп(о)дств(а) ми с(вѣ)тѣи б(о)ж(е)ствнѣ монастырь, что ест прѣко вода
Дѣм(вовица) из гор, из под виноградї, храм С(вѣ)т(ѣ)и Некѡлае
Мириликиски, что ест сътвори(и) <вт>¹ почтинном <и>¹ правиди
г(о)сп(о)дств(а) ми, жѡпан Геѡрма велики пост(алник) и даде и
поклони(и) вите мѣтох г(о)леще мѣсто Симонпѣтрѣ, храм Рождество
Х(ристо)во, ѡкож(е) дамѡ ест шч(ь)нѡ ѡ Свръчещи, дел жѡпаницев
Каплев вѣсѣх, със веч(и)ни и със водници и със вѣс доходок, и пакиж(е)

⁵⁹ Idem, *Neamul doamnei Stanca*, p. 11. În spița descendenților din Mogoș spătar, întocmită de George D. Florescu, Caplea nu figurează (*Mănăstirea Coșuna (Bucovațul Vechi) și neamurile domnești și boierești din Țara Românească din veacul al XVI-lea, legate de acest lăcaș*, în **AG**, III (VIII), 1996, nr. 1-2, spița de la p. 122).

⁶⁰ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 20-21.

⁶¹ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. Cuvânt înainte de Șerban Papacostea. Ediție îngrijită, postfață și bibliografie de Cristian Antim Bobicescu, București, 2002, p. 102; Dan Pleșia, *Neamul doamnei Stanca*, p. 12; Ștefan Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul, în Restitutio Daciae*, III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593-1601)*, București, 1997, p. 349.

да ест с(вѣ)тѡи моноѡируо ѡч(и)нѡ ѡ Драгомиреци, дел жѡпаницев Каплев вѡсах, със веч(и)ни и съ дохѡдок, и пакиж(е) да ест с(вѣ)тѣи моноѡируо ѡч(и)нѡ ѡ Спанцов, дел жѡпаницев Каплев восах, със веч(и)ни и със грѣли, и пакиж(е) да ест ѡч(и)нѡ ѡ Брънециари, четрвѣртаго дел, дел жѡпаницев Каплев, и пакиж(е) да ест ѡч(и)нѡ Кръстиенециїи, със веч(и)ни и със восах водници, и пакижи да ест с(вѣ)тѣи моноѡируо ѡч(и)нѡ ѡ Изворани, дел жѡпаницев Каплев вѡсах, вари елика сѣх тис избратїи ѡт по вѡс; и пакиж(е) да ест с(вѣ)тѣю моноѡируѡ нѣкое чѣледїи за ци(ганом), по им: Зъган, и Мирча, и Дѡдан, и Танка, и Корѣю, и Стоика, и Стан, и Гвсѣ, и Хотѣ, и Драгѡл, и Стан, и Бадеа Пѡев, и Бадѣ и Цалли.

И сїю вѣсѣх даде и поклонил(и) на с(вѣ)та моноѡируо, радїи д(с)шах родїтели еи и радїи д(с)шеи еи и списал ест на с(вѣ)тѡи помѣник родителю еи, по им: жѡпаница Капан, и Динкѡл, и Биша, и Динкѡл, и Станка, и Пѣтрашко, и Радоуѡл, и Стоика, и Радоуѡл, и Нѣкша, и Драгна, и Капл<лѣ>², да вѣдет на с(вѣ)тѡи помѣник вѣ вѣки и <на свѣта и божесственѣ антѡргїа, икоже жѡпаница Каплѣ ест със>³ Геврмѣи вел пост(алник) състро по свѣтѡи Евангелїе, и ѡгробнил ...⁴ сѡт ѡт прѣж<де>² г(оспо)дство ми на с(вѣ)та моноѡируо С(вѣ)ти Никѡлае и даде и поклонил(и) селове и веч(и)ни и цигани на С(вѣ)те Никѡлае, да вѣдет помѣнѡ вѣ вѣки, а в(о)жесственѣ иноци вѣ пицѡ.

А жѡпаница Капле имал сѡт един дѣцѡ, имени Пѣтрашко, и ѡмрил(и) и ѡгробнил(и) на моноѡируѡ Болинтин, С(вѣ)ти храм Благ(о)вѣ(ще)нїи Б(огороди)цѡ, и дадѣ дрѡзи селови и коматїи и ацигани, ради д(с)шех ег(о).

А с(вѣ)та моноѡируѡ С(вѣ)ти Никѡлае, гдѣ ест гробнила жѡпаница Капле и сице ж(е) ест ѡставил(и) ест със великомѡ за да вѣдетъ свїх на с(вѣ)та моноѡируѡмѡ.

Гег(о) рад(и), и г(оспо)дств(а) ми дадох и ѡкрѣпити с(вѣ)та моно(сти)руо със сїю книг г(о)с(по)дств(а) ми, вечно вѡспоминанїе.

Сеж(е) свѣд(и)телю поставѣимѡ г(о)с(по)дств(а) ми: жѡпан Нѣделко велики дворник, и жѡпан Ъван велики лѡгоф(е)т, и жѡпан ...² велики вистїарѡ, и жѡпан Стан вел спат(ар), и Панѡ вел столник, и Бъркан вел к(о)м(и)с, и Манѣ пех(арник) и жѡпан Геврма вел постелник. И ис(правник) Ъван вел лѡгофет.

Исписах Нѣгослав грама(тик), вѣ градоу Бѡк(с)реци(и), м(ѣ)с(а)цѡ апрїлїе, и д(ь)н(и), тѣченїе лѣтѡм Идама, вѣ лѣт *335.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului și răposatului Mircea vodă. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei și dumnezeieștii mănăstiri, ce este lângă apa Dâmboviței din sus, din jos de vii, cu hramul Sfântul Nicolae

de la Mira Lichiei, care este făcută <de>¹ cinstitul <și>¹ dreptul boier al domniei mele, jupan Gheorma mare postelnic, și a dat-o și a închinat-o să fie metoh la locul numit Simonopetra, cu hramul Nașterea lui Hristos, pentru ca să-i fie ocină la Svârcești, partea jupaniței Caplea toată, cu vecini și cu morile și cu tot venitul, și iarăși să fie sfintei mănăstiri ocină la Dragomirești, partea jupânesei Caplea toată, cu vecini și cu venitul, și iarăși să fie sfintei mănăstiri ocină la Spanțov, partea jupânesei Caplea toată, cu vecini și cu gârla, și iarăși să-i fie ocină la Brăniștari, a patra parte, partea jupânesei Caplea, și iarăși să-i fie ocină la Cârstienești, cu vecini și cu toate morile, și iarăși să fie sfintei mănăstiri moșie la Izvorani, partea jupânesei Caplea toată, oricâtă se va alege de peste tot; și iarăși să fie sfintei mănăstiri niște sălașe de țigani, anume: Zăgan, și Mircea, și Dodan, și Taica, și Corbéiu, și Stoica, și Stan, și Gosea, și Hotea, și Dragul, și Stan, și Badea al lui Puia, și Badea și Țalapi.

Și acestea toate le-a dat și le-a închinat la sfânta mănăstire, pentru sufletele părinților ei și pentru sufletul ei și a scris la sfântul pomelnic pe părinții ei, anume: jupâneasa Caplea, și Diicul, și Vișa, și Diicul, și Stanca, și Pătrașco, și Radul, și Stoica, și Radul, și Neacșa, și Dragna și Caplea, ca să fie la sfântul pomelnic în veci și <la sfânta și dumnezeiasca liturghie, pentru că jupâneasa Caplea este cu>³ jupanul Ghiorma mare postelnic soră după Sfânta Evanghelie, și a fost îngopată înaintea domniei mele la sfânta mănăstire Sfântul Nicolae și a dat și a închinat sate și vecini și țigani la Sfântul Nicolae, ca să-i fie pomană în veci, iar dumnezeieștilor călugări de hrană.

Iar jupâneasa Caplea a avut un fecior, anume Pătrașco, și a murit și l-a îngropat la mănăstirea Bolintin, cu hramul Sfânta Bunavestire a Născătoarei de Dumnezeu, și au dat alte sate și bucate și ațigani, pentru sufletul lui.

Iar la sfânta mănăstire Sfântul Nicolae, unde este îngopată jupâneasa Caplea, și așa a lăsat cu mare blestem ca să fie acestea la sfânta mănăstire.

Pentru aceea, și domnia mea am dat și am întărit sfintei mănăstiri cu această carte a domniei mele, într-o veșnică pomenire.

Iată dar și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic, jupan Ivan mare logofăt, și jupan Ivan mare logofăt, și jupan ...¹ mare vistier, și jupan Stan mare spătar, și Pană mare stolnic, și Bărcan mare comis, și Manea mare paharnic și jupan Ghiorma mare postelnic. Și ispravnic Ivan mare logofăt.

A scris Neagoslav gramatic, în orașul București, luna aprilie, 8 zile, curgerea anilor de la Adam, în anul 7066 <1558>.

Original slavon, pergament (31,5 x 40,5), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt o jumătate de rând pe orizontala actului, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, șters; pe verso, o însemnare românească din sec. XVII: "Cilăiani" și un rezumat grecesc; traducere din 1774 de Costandin dascăl slovenesc; traducere în limba franceză din sec. XIX; două rezumate din sec. XIX, unul în limba română și unul în limba franceză. Traducere din sec. XIX la

Arhivele Naționale București (ANB), S. I., nr. 733 (M-rea Mihai Vodă, III/1); o notiță grecească modernă la BAR.

Îndoielnic după dată, componență a sfatului domnesc și grafie. Anul de la Facerea Lumii este 7066, ceea ce este, fără îndoială, greșit; în aprilie 1558, domn al Țării Românești era tatăl lui Petru cel Tânăr, Mircea Ciobanul; reconstituirea datei, după componența sfatului domnesc, în **DIR**, **B**, XVI/3, p. 190-191, nr. 226; **DRH**, **B**, V, p. 320, nr. 291. Scrisul acestui act este același cu al actului din 8 iulie 1575 (doc. nr. 54, la D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, p. 24), de asemenea *îndoielnic*, deși primul este scris, după cum consemnează actul, de grămăticul Neagoslav, iar cel de-al doilea de Tudor grămătic.

EDIȚII: D. Nastase, F. Marinescu, *op. cit.*, nr. 30, p. 20 (scurt rezumat după originalul din Arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos); **DIR**, **B**, XVI/3, p. 190-191, nr. 226 (traducerea de la ANB); **DRH**, **B**, V, întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 320, nr. 291 (după trad. de la ANB, cu data de an, <1564-1568>, cu edițiile anterioare); P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos după documente de la Arhivele Statului*, București, 1906, nr. 2 (după traducerea de la ANB); Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 11-12 (după traducerea de la ANB); Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 44, nr. CVII (rez. după notița grecească de la BAR, cu data “c. 1540”, ca emitent apare “Petru (Radu Paisie)”).

¹ Omis.

² Rupt.

³ Rupt, completat după traducerea din 1774.

⁴ Două slove neclare.

“SISTER IN FAITH”.
NOTES ON THE FAMILY OF *JUPÂNEASA* CAPLEA
AND ON THE ST. NICHOLAS MONASTERY OF BUCHAREST,
FOUNDED BY *BAN* GHIORMA

Abstract

Based on previously unknown documents, several aspects of the history of St. Nicholas' Monastery of Bucharest, founded by the grand *postelnic* Ghiorma, are presented. Near to this monastery standing on the banks of the Dâmbovița, Michael the Brave had a new church erected, dedicated again to St. Nicholas. This new church took over the entire wealth of Ghiorma's monastery, the yard, the dyptich, and the altar. I have also dwelt on the family of *jupâneasa* Caplea, who had endowed St. Nicholas' Monastery with the greater part of its wealth, showing that she was not Ghiorma's spouse, as it has been asserted, but the “Sister in Faith” of the *postelnic* from Pogoniani (Epirus). Neither was *jupâneasa* Caplea the spouse of *pârcălab* Badea – apparently not Badea Aiaz Izvoranu, but a different person –, being a descendant of the boyards of Izvorani (Muscel) and not of the boyards of Stănești (Vâlcea). Caplea was the daughter of the *pârcălab* Diicu Izvoranu, and her kinship relations with the boyards Buzescu and with *princess* Stanca, Michael the Brave's spouse, were established through the boyards of Izvorani.

**NEAMUL GOLĂEȘTILOR.
PE MARGINEA UNUI DOCUMENT „NOU”***

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Amintirii lui Paul Cernovodeanu

În luna mai a anului 2006, în cadrul simpozionului *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, organizat la Mănăstirea Sucevița, d-nii Florin Marinescu și Nikolaos Mertzimekis au prezentat o comunicare privind ajutorul acordat de Ieremia vodă Movilă unor mănăstiri de la Muntele Athos. Cu acel prilej, domniile lor au înfățișat și un document în limba greacă, datat 30 mai 1604, prin care „domnul întărește închinarea Goliei către Vatoped”¹. Data actului, câteva nume și amănunte genealogice din cuprinsul lui mi-au atras atenția încă din momentul prezentării și de acestea mi-am propus să mă ocup într-o cercetare specială, folosind informațiile pe care le-am adunat pe parcursul ultimilor 15 ani.

În succintul comentariu care însoțește izvorul amintit, cei doi autori spun: „Până acum era cunoscut că Mănăstirea Golia a fost închinată de Ana Golăiasa, la 30 martie 1606. Hrisovul din 30 mai 1604 are o importanță excepțională pentru istoria Mănăstirii Golia [...]. Cele două documente au conținut foarte asemănător și, în ciuda diferenței de dată, sunt concepute de același redactor, deși unul a fost scris în limba greacă de Grigorie ieromonahul de la Vatoped, iar celălalt în limba slavonă de Drăgan Tăutul, scriitor de acte slavone în cancelaria domnească”². Unele dintre aceste afirmații necesită precizări, nuanțări și îndreptări.

*Acest text dezvoltă comunicarea cu același titlu prezentată în ședința din 13 februarie 2007 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie – Filiala Iași, cu tema *Familii și ctitorii*, închinată memoriei lui Paul Cernovodeanu.

¹ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul acordat unor mănăstiri de la Muntele Athos*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 188.

² *Ibidem*.

Caracterul documentului grecesc. Actul domnesc de închinare a Mănăstirii Golia către Vatoped datează cu adevărat din 30 martie 1606³. El a fost precedat de o mărturie a ierarhilor moldoveni, din 20 ianuarie 1606⁴ și, cu doi ani înainte, la 30 mai 1604, de un document slav, păstrat cândva, în original, la Direcția Cadastrului de la Chișinău și publicat de Aurel V. Sava⁵; nu-mi este cunoscut locul unde se va fi aflând astăzi. Data celui din urmă corespunde întocmai cu data documentului grecesc de la Vatoped, iar conținutul lor este aproape identic. Altfel spus, avem de-a face nu cu un singur act, ci cu **o pereche de acte**, unul de redacție slavă, celălalt – grecească, dar având același emitent și același beneficiar. Lectura atentă a acestor hrisoave și compararea lor cu actul din 1606 vădesc faptul că documentele din 1604 privesc **nu închinarea mănăstirii, ci o danie făcută de jupâneasa Anna Golăiasa direct Mănăstirii Vatoped**. Dania consta din sate întregi și părți de sate, locuri de prisacă, un loc de povarnă, livezi, vii, case în Iași și robi țigani. Amândouă documentele din 1604, ca și cel din 1606, menționează, cu o singură excepție, aceleași stăpâniri: satul Rujinți, cu mori pe Ciuhur, în ținutul Iașilor; jumătate din Golăești, cu jumătate de loc de moară pe Botna; jumătate din Terchilești, cu loc de moară pe Sărata; jumătate din Ruși, cu loc de moară pe Botna; a treia parte din Turcești, cu loc de moară pe Bârlad; a treia parte din Burnărești, cu loc de moară pe Bâc; un loc de prisacă în Braniște, cu livezi și cu loc de iaz pe Prut; locul unde au fost curțile logofătului Golăi în Iași; un loc de povarnă; șase fălci de vie în Dealul Domnesc, cu pivniță de piatră și patru fălci de vie la Vaslui, cu livezi și crame⁶. Singura deosebire o constituie un loc de prisacă, numit în actul grecesc, Colacul, la Nernova, în actul slav din 1604 – Valea Cotocovii și în actul din 1606 – Valea Cotovei⁷.

Documentele din 1604 se referă la bunuri imobile și robi dăruitei „sfintei mănăstiri din Sfântul Munte Athos, numită Vatoped, unde este hramul Bunavestirea Prea Sfintei și Prea Curatei și Prea Binecuvântatei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Maria”⁸. Despre închinarea Mănăstirii Golia către lavra athonită nu se spune nici un cuvânt⁹. Că Vatopedul a

³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I. Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, p. 95-97, nr. 67.

⁴ *Ibidem*, p. 94-95, nr. 66.

⁵ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 36-37, nr. 21; *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I*, p. 86-87, nr. 60.

⁶ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *op. cit.*, p. 190-191; *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I*, p. 86, nr. 60; p. 96, nr. 67.

⁷ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *op. cit.*, p. 191; *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I*, p. 86, nr. 60; p. 96, nr. 67.

⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I*, p. 86, nr. 60; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *op. cit.*, p. 190-191.

⁹ Vezi și Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Documente de la Ieremia Movilă voievod din arhiva Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos, în Movileștii. Istorie și*

beneficiat de acest dar în chip direct și nu prin intermediul Goliei, ca mănăstire închinată, se vede și din cuprinsul hrisovului de la 1606. Acesta are două părți importante: prima privește închinarea propriu-zisă a Goliei („au dat și au închinat prea cea din nou zidită biserică a lor, unde este hramul Înălțarea Domnului Dumnezeu și Mântuitoriului nostru Isus Christos, ce este în târgul Iașului [...], ca să fie sfintei monastiri Vatopedului”¹⁰), în timp ce a doua parte nu este altceva decât o reîntărire a daniei din 1604 („au dat și au miluit pe aceaștia de mai sus scrisă monastire a Vatopedului, ce este în Sfântul Munte al Atonului”¹¹). Când, la 1608 – deci, după închinare –, Anna Golăiasa avea să facă o danie mănăstirii sale, în actul domnesc s-a precizat: „aceste toate au dat sfintei sale mănăstiri din târgul Iașii, ce se numește Vatoped, unde iaste hramul Înălțare Domnului nostru Isus Hristos”¹². Beneficiara daniei a fost, deci, Mănăstirea Golia, cu hramul Înălțării și nu Vatopedul, care are hramul Bunei Vestiri. De altfel, lavra athonită este prezentă doar indirect, prin numele *Vatoped*, cu care era, însă, cunoscută mănăstirea familiei Golăi după închinare. Întorcându-ne la actele din 1604, trebuie să se mai țină seama și de faptul că stăpânirile pe care ele le enumeră nu apar niciodată în patrimoniul Mănăstirii Golia: acestea au trecut direct de la familia Golăi la Vatoped. În același timp, se cuvine spus și că o danie substanțială către o mănăstire din afara hotarelor Moldovei, la o vreme când văduva logofătului Golăi avea a se îngriji de propria ctitorie din Iași, ar fi de natură să stârnească nedumeriri. Însă gestul jupănesei Anna nu este singular: el se înscrie într-un șir de danii ale boierilor moldoveni la Muntele Athos, șir început, după cum se pare, de Gavril Troțușan logofătul¹³ și continuat de Ion Sturza hatmanul¹⁴, Dan vistiernicul¹⁵, Simion Negrilă hatmanul¹⁶, Gligorcea Crăciun vornicul¹⁷, Luca Stroici logofătul¹⁸, ei înșiși

spiritualitate românească, vol. II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, p. 305 și p. 310, nr. 17.

¹⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, p. 95, nr. 67.

¹¹ *Ibidem*, p. 96.

¹² **DIR**, A, XVII/2, p. 170-171, nr. 221; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, p. 118, nr. 84.

¹³ Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 189-190; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 166-168.

¹⁴ Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 95-96; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 83-84, 100-101.

¹⁵ Gabriel Millet, avec la collaboration de Hélène des Ylouses, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, p. 52.

¹⁶ *Ibidem*, p. 44; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 152-153.

¹⁷ Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ediția a II-a, București, 1937, p. 125-126; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 102.

¹⁸ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 215.

ctitori ai altor așezăminte din Moldova. Pentru a conchide, până la găsirea unei probe contrarii convingătoare, **data închinării Goliei la Vatoped trebuie să rămână aceea a hrisovului domnesc din 30 martie 1606.**

Ce spune documentul grecesc și ce spun documentele slave. După formulele de început, specifice actelor noastre de cancelarie, documentul din arhiva vatopedină continuă astfel: „Iată au venit aici, înaintea mea și înaintea boierilor noștri, mari și mici, soția celui întru fericită pomenire Ioan Golăi logofătul, numita cneaghină Anna, cu fiul ei, Ștefan, de bunăvoia lor, fără să aibă nevoie de nimic altceva, și a dăruit și a miluit și a întărit Sfânta Mănăstire a Vatopedului din Muntele Athos, în care se prăznuiește Buna Vestire a Prea Sfintei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea Fecioarei Maria, spre pomenirea părinților, și a bunicilor ei și a strămoșilor ei, a boierului Lazăr Golăi și a cneaghinei lui, Elena, și a fiului acestuia, Lazăr, și Ioan și Ștefan, și a celuilalt Ioan Golăi logofătul, și soția acestuia, Anna, și a fiicei Maria, și Salomia, și a fiului acesteia, Lazăr, și a lui Grigorie, și Hristina, și a lui Mihail, și Dimitrie, și a soției acestuia, Anthemia, și a fiicelor lui, Anna, și Hristina și Simeon, și a lui Dimitrie, și Hristina și Ștefan [...]”¹⁹.

Din această înșiruire de nume și înrudiri se deduce că înaintașii ctitorilor de la Golia erau Lazăr Golăi cu soția sa, Elena, părinți ai lui Lazăr, ai lui Ioan și ai lui Ștefan. Totodată, rezultă că Ioan Golăi și Anna au avut mai mulți copii: Maria, Salomia, Lazăr, Grigorie, Hristina, Mihail, Dimitrie (căsătorit cu Anthemia, tată al Annei, al Hristinei și al lui Simeon), din nou Dimitrie, Hristina pentru a doua oară și Ștefan. Este posibil ca acesta din urmă să fie identic fiului împreună cu care jupâneasa Anna a făcut dania la Vatoped. Dat fiind faptul că ceilalți copii nu sunt menționați în calitate de copărtași la actul de danie, înseamnă că ei erau morți cu toții și că, la 1604, Anna rămăsese cu un singur fecior, anume Ștefan. Ca și în cazul stăpânirilor dăruite Goliei, aceste informații se cuvin comparate cu cele oferite de documentul-pereche din 30 mai 1604.

Acesta din urmă, scris în limba slavă, spune: „Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, cneaghina răposatului Golăi logofăt, anume Anna, de a ei bunăvoie, nesilită de nimeni și nici asuprită, și a dat și a miluit și a întărit sfintei mănăstiri din Sfântul Munte Athos, numită Vatopet, unde este hramul Buna Vestirea Prea Sfintei și Prea Curatei și Prea Binecuvântatei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Maria, pentru sufletele moșilor și strămoșilor și părinților lor, panul Lazor Golăi și a cneaghinei lui, Ileana, al răposatului pan Golăi logofăt, și pentru sufletele părinților mai sus zisei cneaghine Anna Golăiasa, pan Dumitru și a cneaghinei lui, Antimia, și pentru sufletele copiilor lor, Mărica, și Salomia, și Lazor, și Gligorie, și Mihail și Dumitru logofăt, și a cneaghinei lui, Cristina, și a

¹⁹ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *op. cit.*, p. 190.

copilului lor, Ștefan”²⁰. De această dată, în rândul înaintașilor sunt trecuți Lazor Golăi și soția lui, Ileana – evident, aceiași cu Lazăr Golăi și Elena din actul grecesc –, dar fără a li se indica fiii. Mai departe, până într-un punct, copiii logofătului sunt menționați cu aceleași nume și în aceeași ordine ca și în actul de la Vatoped, adică: Mărica, Salomia, Lazor, Gligorie. De aici mai departe, însă, intervin deosebiri: actul slav îi pomenește pe Mihail și pe Dumitru logofăt (căsătorit cu o Cristina și având un fiu Ștefan), fără a face nici o referire la cele două Hristine (Cristine) și la Ștefan din documentul grecesc. Mai mult decât atât, celălalt Dumitru și Antimia sunt arătați nu ca fiu și noră ai Annei, ci ca părinți ai acesteia, iar despre copiii lor, Anna, Hristina și Simeon, nu se spune nimic. Pentru lămurirea neconcordanțelor, apelul la alte izvoare devine absolut necesar. Primul dintre ele este, firește, chiar actul închinării.

Hrisovul din 30 martie 1606 conține următoarea formulare: „...a venit înaintea noastră și înaintea sfatului nostru, atât celui duhovnicesc, cât și celui mirenesc, sus-pomenita cneaghină Ana a sus-scrisului Ioan Golia logofăt, cu fiul său Mihail, de nimene siliți, nici asupriți, și au dat și au miluit pe aceași de mai sus-scrisă monastire a Vatopedului, ce este în Sfântul Munte al Atonului, pentru sufletul reposatului soțului ei, Golia logofătul, și pentru sufletul ei, și pentru sufletele fiilor lor, Maria, și Solomia, și Lazăr, și Grigorie, și Dumitru [marele] logofăt, și soția sa, Cristina, și fiul lor, Ștefan, și pentru sufletul a mai sus-scrisului Mihail, și pentru sufletele părinților lor, boiarului Lazăr Golia și a soției sale, Elenei, și a boiarului Dimitrie și a soției sale, Antimia...”²¹. Este evident că documentul de închinare – redactat în slavă, dar editat la noi într-o traducere din veacul al XIX-lea – dă aceleași nume și aceleași filiații ca și actul slav din 1604: Lazăr și Elena sunt părinții lui Ioan Golăi, iar Dimitrie și Antimia – ai Annei. Și numele copiilor corespund: Mihail (împreună cu care jupâneasa Anna face închinarea), Maria, Salomia, Lazăr, Grigorie, Dumitru logofăt cu soția sa, Cristina, și fiul lor, Ștefan. Prin comparație cu actul aghiorit, din rândul copiilor Annei lipsesc și aici cele două Hristine (Cristine), Ștefan și Dimitrie (cu soția lui Antimia), precum și copiii acestora din urmă, Anna, Hristina și Simeon.

În acest punct al demonstrației, un bilanț este necesar: din cele trei acte analizate, hrisovul de închinare din 1606 și documentul de danie în limba slavă din 1604 conțin aceleași nume de personaje și aceleași filiații, iar actul-pereche al acestuia din urmă – câteva nume în plus și unele precizări genealogice diferite. Constatarea aceasta nu numai că nu lămurește lucrurile, dar impune adâncirea cercetării prin aducerea în discuție și a altor surse.

Părinții Annei Golăiasa. Izvoarele scrise atestă faptul că Anna Golăiasa era fiica vornicului Burnar și a jupânesei acestuia, Antemia, și că mai avea două

²⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, p. 86-87, nr. 60.

²¹ *Ibidem*, p. 96, nr. 67.

surori: Anghelina și Ileana²². Prima a fost căsătorită cu Mândău armașul²³ și a avut o fiică, Antimia, care va deveni soția lui Bosuioc căpitan²⁴. Burnar nu a fost mare dregător, ci, mai degrabă, vornic al doilea: într-un act din 1573 sunt menționate viile pe care Alexandru Lăpușneanu le dăduse lui „Burnar vornic”²⁵. Pe o cruce dăruită la 1564 bisericii cu hramul Înălțării (pe care logofătul Ioan Golăi o va înlocui cu ctitoria sa), el este numit „Maxim Burnar vornic”²⁶, în timp ce în actul slav de la 1604 și în actul închinării de la 1606, el apare ca Dumitru sau Dimitrie. O lectură greșită fiind exclusă, este puțin probabil ca vornicul să nu-și fi înscris corect numele de botez pe obiectul daniei, după cum este imposibil ca fiica lui să fi indicat un nume greșit în acte diferite, la interval de doi ani. O explicație s-ar putea încerca, având în vedere faptul că în octombrie, în două zile succesive (27 și 28) sunt pomeniți sfinții Dimitrie și Maxim; pruncul născut în una din cele două zile sau în noaptea care le desparte a putut primi, la botez, ambele nume. Despre jupâneasa Antemia, știrile sunt încă mai sărace: ea apare numai în calitate de soție a vornicului, fără nici o referire la familia din care provenea. Două acte o atestă, însă, ca stăpână a satului Vrăbieni, în ținutul Lăpușna²⁷. Burnar vornicul a murit în zilele lui Bogdan Lăpușneanu (1568–1572)²⁸ și cam la aceeași vreme pare să fi trecut la cele veșnice și soția sa: în timpul invaziei tătarilor de la 1574, fiica lor, Anna, avea să pună la adăpost bunurile rămase moștenire de la Antemia Burnăreasa în satul Vrăbieni²⁹, ceea ce înseamnă că jupâneasa era moartă.

În concluzie, izvoarele care ne stau astăzi la îndemână confirmă, dar parțial, informațiile oferite de actul slav din 1604 și de cel din 1606: ele o

²² Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 27, nr. 17; originalul în *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare **MEF**), I, alcătuitori P. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. M. Russev, P. V. Sovetov, Chișinău, 1961, p. 160-162, nr. 69; v. și Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Documente de la Ieremia Movilă voievod din arhiva Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos*, p. 307, nr. 6; Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 29, nr. 18.

²³ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 31, nr. 19.

²⁴ *Ibidem*, p. 48-49, nr. 31.

²⁵ **DIR**, A, XVI/3, p. 14, nr. 22.

²⁶ *Inscripții medievale ale României*, I. Orașul București, redactor responsabil Alexandru Elian, București, 1965, p. 581, nr. 769; Victor Simion, *Capodopere ale artei metalelor prețioase din România*, București, 1997, p. 50, nr. 17 și fig. 17; *Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*, catalog de Ana Dobjanschi, Anca Lăzărescu, Gabriela Roșioru (†), Marina Ileana Sabados, Carmen Tănăsioiu, Liana Tugearu, București, p. 198-199, nr. 47.

²⁷ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 29, nr. 18; p. 31, nr. 19.

²⁸ **DIR**, A, XVI/3, p. 14, nr. 22.

²⁹ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 31, nr. 19.

numesc pe mama Annei Golăiasa **Antemia**, dar îi dau tatălui prenumele **Maxim** în loc de **Dumitru (Dimitrie)**.

Părinții logofătului Ioan Golăi. Identitatea părinților lui Ioan Golăi se poate stabili urmărind succesiunea stăpânirii în satul Golăești, pe Rebricea. În 1488, acest sat a fost cumpărat de Golăi de la Rebricea³⁰. O sută de ani mai târziu, în 1582, Anna Golăiasa și copiii ei aveau să primească întărire pe partea din Golăești, stăpânită de răposatul Ioan Golăi cu ispisoc de la Ion vodă³¹. La aceeași vreme, în 1583, o altă parte din același sat era vândută de Ștefan Golăi pârcălab de Neamț, fiul lui Lazăr Golăi pârcălab³². Acesta din urmă trebuie să fie unul și același cu Lazor Golăi, diac al mai multor documente emise de cancelaria Moldovei în răstimpul 1532–1535³³. Împărțirea satului Golăești în trei pare să sugereze că Lazăr Golăi a avut trei copii: Ștefan pârcălabul, Ioan logofătul și încă unul, nenumit³⁴. Despre existența celor trei fii ai lui Lazăr Golăi, anume Lazăr, Ioan și Ștefan, vorbește doar actul grecesc din 1604, cel slav și actul închinării nefăcând nici o precizare în acest sens.

Prin urmare, tatăl logofătului Ioan Golăi se numea **Lazăr**, așa cum i se spune și în cele două acte din 1604 și în hrisovul de închinare din 1606. Din păcate, jupâneasa lui nu apare în nici o sursă azi cunoscută, dar nu avem motive să ne îndoim că se chema **Elena (Ileana)**.

Copiii logofătului Ioan Golăi. La 9 martie 1575, cneaghina Anna era deja căsătorită cu Ioan Golăi, cu care avea și copii³⁵. El ocupa, la vremea aceea, dregătoria de mare logofăt, după o carieră începută cu mai multe decenii în urmă. La 1546 fusese stolnicel³⁶, în 1559 – stolnic³⁷, în 1572 – staroste de

³⁰ DRH, A, III, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, p. 41, nr. 24; v. și Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, în IN, V, 1925, p. 26-27.

³¹ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 22, nr. 11.

³² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 141, nr. 5; DIR, A, XVI/3, p. 233, nr. 287.

³³ CDM, I, p. 106, nr. 371; DIR, A, XVI/1, p. 351, nr. 317; p. 354, nr. 320; p. 359, nr. 325; p. 369, nr. 334.

³⁴ Sever Zotta era de părere că acest al treilea copil ar fi putut să fie Tudora, soția lui Ieremia pârcălabul (Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, p. 28). V. și Flavius Solomon, *De la istoria țării la istoria satului: cazul Portăreștilor din Trebujeni*, în AG, V (X), 1998, 3-4, p. 55, 57. Pentru filiația Lazăr Golăi - Ștefan Golăi: Sever Zotta, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 433.

³⁵ Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 42, nr. 7; *Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*, p. 119, nr. 29.

³⁶ DIR, A, XVI/1, p. 447-448, nr. 406.

Putna³⁸, pentru ca din toamna aceluiași an să preia cea mai înaltă dregătorie a Moldovei³⁹. Ultima sa atestare ca mare logofăt datează din 28 februarie 1580⁴⁰. După această dată, a fost „muncit fără de vină” de Iancu Sasul, deposedat de avere și decapitat⁴¹. Din acest moment mai departe, jupâneasa Anna începe să apară în documente însoțită de copiii ei. În inscripția brodată a unui orar dăruit Mănăstirii Golia – din păcate nedată – este arătat un singur fiu, Mihail⁴². Același, împreună și cu sora lui, Cristina, sunt amintiți alături de mama lor la 13 decembrie 1582⁴³, la 8 martie 1588⁴⁴ și la 21 august 1602⁴⁵. Într-un act din 11 august 1603, Anna Golăiasa este menționată tot împreună cu Mihail și Cristina, dar și cu fiul acesteia din urmă, Ștefan⁴⁶. Faptul că, la această vreme, Anna Golăiasa era cu adevărat bunică este confirmat de un hrisov din 28 octombrie 1601, prin care Ieremia vodă Movilă dădea jupânesei lui Golăi logofăt, copiilor ei și nepoților ei o întărire pe stăpânirile lor din Iași⁴⁷. Cele patru nume înscrise în rândul copiilor logofătului Golăi – Maria (Mărica), Salomia, Lazăr (Lazor) și Grigorie – în documentele din 1604 și în hrisovul din 1606 nu sunt atestate de nici un alt izvor, ceea ce poată să sugereze că ar fi vorba de fii morți în pruncie. Mihail, în schimb, apare în toate cele trei acte. În ceea ce o privește pe Cristina și pe băiatul ei, Ștefan, lucrurile sunt ceva mai complicate.

³⁷ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, II, Cernăuți, 1934, p. 32; *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, București, 1983, p. 67, nr. 92.

³⁸ Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, Focșani, 1929, p. 6, nr. 7; *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași*, I (1398-1595), București, 1989, p. 367, nr. 954.

³⁹ **DIR**, A, XVI/3, p. 8-9, nr. 15.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 131, nr. 165.

⁴¹ Ioan Bogdan, *Manuscripte slavo-române în Kiev*, în idem, *Scrieri alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 518.

⁴² Ștefan S. Gorovei, *Adevărata identitate a unei broderii liturgice din tezaurul Mănăstirii Putna*, în **AP**, II, 2006, 1-2, p. 99-104.

⁴³ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, p. 22, nr. 11; **MEF**, II, alcătuitori D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, Chișinău, 1978, p. 323, nr. 103; **DIR**, A, XVI/3, p. 197, nr. 253.

⁴⁴ **DIR**, A, XVI/3, p. 380, nr. 472.

⁴⁵ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, p. 31-32, nr. 19; **MEF**, III, alcătuitori D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, Chișinău, 1982, p. 19, nr. 3; v. și Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Documente de la Ieremia Movilă voievod din arhiva Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos*, p. 309, nr. 11.

⁴⁶ **MEF**, I, p. 198, nr. 84; Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, p. 26-27, nr. 15 (cu data de 11 august 1593).

⁴⁷ Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Documente de la Ieremia Movilă voievod din arhiva Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos*, p. 308, nr. 9.

Este drept că perechea de nume și indicația înrudirii (mamă–fiu) se regăsesc întocmai în documentul slav din 1604 și în acela din 1606, numai că, și într-un loc și în celălalt, nu Cristina este arătată ca fiică a cuplului Golăi, ci soțul ei, Dumitru logofătul⁴⁸. Aceasta înseamnă că ar fi trebuit să existe, pe de o parte, un Dumitru Golăi logofătul, căsătorit cu o Cristina și având un fiu Ștefan și, pe de altă parte, o Cristina, fiică a Golăieștilor – și, deci, soră cu Dumitru logofătul –, mamă a altui Ștefan. Or, o asemenea structură de înrudire nu poate fi surprinsă în izvoarele analizate, cu excepția documentului vatopedin din 1604, în care, între copiii logofătului Ioan Golăi apar nu una, ci chiar două Cristine, nu unul, ci chiar doi purtători ai numelui Dimitrie și, în plus, chiar și un Ștefan. Într-un atare caz, este mai probabil că Dumitru logofătul a fost nu fiul, ci ginerele jupânei Anna, soț al **Cristinei** – aceasta din urmă fiind cu adevărat fata Annei – și tată al lui Ștefan.

Putem vorbi, așadar, cu destul de multă siguranță despre șase copii ai Annei și ai logofătului Ioan Golăi: **Maria (Mărica), Salomia, Lazăr (Lazor), Grigorie, Mihail și Cristina**, dintre care doar ultimii doi au ajuns la maturitate. Rămân inexplicabile numele de copii care apar în actul grecesc din 1604, neconfirmate de alte documente de cancelarie: un Dimitrie, căsătorit cu o Anthemia (pereche de nume care duce imediat cu gândul la părinții Annei Golăiasa), un alt Dimitrie, o a doua Hristina (Cristina) și Ștefan.

Ce spun pomelnicele Mănăstirii Golia. Este posibil ca actele păstrate în arhiva Mănăstirii Vatoped să mai conțină informații folositoare pentru completarea și îndreptarea spiței neamului Golăi. Până la publicarea lor – fie și sub formă de rezumate –, trebuie să ne limităm, însă, la sursele accesibile în acest moment. Una dintre acestea, care presupune însă o analiză atentă și critică, o reprezintă pomelnicele Mănăstirii Golia.

În pomelnicul mic, transcris în veacul al XIX-lea, au fost consemnate „numele fericților ctitori Sfintei Monastiri Goliia. Ion Golia logofăt, Anna, soția lui, și părinții lor [...]. Ștefan, Mihail, Lazar, Hristina, Maria, Salomiia, Grigorie, Anthemiia, Maxim, Dimitrie, Efstratie, Vasilie și părinții lor”⁴⁹. Față de acesta, în pomelnicul mare, redactat în limbile greacă și română, apar în plus următoarele nume: Lazar, Elena, Ioan, Hristina, Hristina, Ana, Simion, Dimitrie. Lipsesc: Maria, Efstratie și Vasile⁵⁰. Dacă omisiunea Mariei ar putea fi explicată printr-o scăpare a autorului, lipsa lui Efstratie și a lui Vasile ar putea însemna fie că ei nu făceau parte, în realitate, din neamul Golăi, fie că aparțineau unei

⁴⁸ Sever Zotta a admis că Dumitru era un Golăi și a pus semnul echivalenței între el și Dumitru marele paharnic din 1590 (Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, p. 20, 29).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 20.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 22.

generații mai noi, cele două nume fiind adăugate – și într-un caz, și în celălalt – mai târziu în secvența respectivă.

Este evident că avem de-a face aici cu aceleași nume pe care le-am întâlnit și în sursele analizate mai înainte. **Maria, Salomiia, Grigorie, Lazar, Mihail și Hristina** sunt copiii Annei și ai lui Ioan Golăi. **Ștefan** ar putea fi băiatul Cristinei și nepotul Annei⁵¹. **Anthemiiia** trebuie identificată drept mamă a jupânesei Anna⁵², în vreme ce numele **Maxim Dimitrie**, așezate în această ordine și dispuse după numele Anthemiiia, s-ar cuveni citite împreună, pentru că ele nu determină două persoane diferite, ci una singură: pe vornicul Burnar, tatăl Annei⁵³. Informațiile din pomelnicul mic al Goliei corespund întru totul aceloră oferite de actul slav din 1604, de actul închinării din 1606 și de celelalte izvoare avute la îndemână. În context, nu trebuie trecut cu vederea faptul că, în acest pomelnic, între copiii familiei Golăi, nu există nici un Dimitrie, ceea ce întărește presupunerea că Dimitrie logofătul a fost ginerele jupânesei Anna, soția sa, Cristina (Hristina, în pomelnic) fiind, de fapt, fata Golăiesei. Deosebiri apar, însă, în pomelnicul mare. Lăsându-i deoparte pe **Lazar și Elena** – în mod cert, părinții logofătului –, ne lovim de aceleași nume rămase fără explicație, pe care le-am aflat și în actul grecesc din 1604: un Dimitrie, o altă Hristina, Ana, din nou Hristina și Simion. Reamintesc: în documentul din arhiva aghiorită, Dimitrie și Hristina sunt consemnați în șirul copiilor logofătului Golăi, iar Ana, Hristina și Simion sunt indicați ca fii ai lui Dimitrie și Anthemiei (nume asupra cărora am atras atenția ca fiind identice aceloră ale părinților jupânesei Anna) și nepoți ai logofătului. Nepotrivirile acestea nu pot fi, desigur, întâmplătoare. Avem, pe de o parte, actul slav din 1604, actul din 1606, alte documente de cancelarie, precum și pomelnicul mic al Goliei, care oferă informații identice sau concordante. Și avem, pe de altă parte, actul grecesc din 1604 și pomelnicul mare al Goliei care conțin, în exclusivitate, nume neîntâlnite în nici unul dintre celelalte izvoare. Cum menționarea numelor în actele de danie și în pomelnice avea un scop precis și deosebit de însemnat – pomenirea purtătorilor lor, vii sau morți, în calitate de ctitori –, este greu de crezut că, în mai multe locuri, Anna Golăiasa a omis pe trei dintre copiii ei, o noră și trei nepoți. Dacă scăparea unui nume este acceptabilă în anumite limite, omiterea a șapte nume nu poate fi, în nici un caz, accidentală. În același timp, asemănarea dintre hrisovul grecesc și pomelnicul mare merge până la identitate. De pildă, actul de danie menționează, pentru generația logofătului, numele Ioan de două ori („... a boierului Lazăr

⁵¹ Sever Zotta îl identifică în persoana fratelui lui Ioan Golăi, Ștefan (Șteful) Golăi pârcălabul (*ibidem*, p. 20).

⁵² După opinia lui Sever Zotta, ar fi o fiică a lui Ioan Golăi, care purta numele bunicii materne (*ibidem*, p. 20).

⁵³ Sever Zotta socotea că Maxim este vornicul Burnar, iar Dimitrie, un fiu al logofătului Golăi, numit așa după bunicul de pe mamă (*ibidem*, p. 20).

Golăi și a cneaghinei lui, Elena, și a fiului acestuia, Lazăr, și Ioan și Ștefan, și a celuilalt Ioan Golăi logofătul [...]”⁵⁴), ceea ce, la prima vedere, ar putea fi considerat o greșeală a copistului. Însă acest dublet se repetă și în pomelnicul cel mare.

Concluzii. Ținând cont de toate acestea, cred că actul grecesc din 30 mai 1604 – introdus de curând în circuitul nostru științific –, și pomelnicul mare al Mănăstirii Golia au avut fie o sursă comună de inspirație⁵⁵, fie au fost redactate unul după celălalt. Amândouă conțin nume și indică înrudiri pe care nici unul dintre izvoarele cunoscute în prezent nu le oferă, ceea ce face ca ele să nu poată fi controlate în nici un fel.

În afară de aceasta, mai este de adăugat un amănunt. În studiul său închinat lui Ieremia hatmanul – presupus frate al lui Ioan Golăi –, Sever Zotta observa, în legătură cu un document din 10 martie 1574, publicat de B. P. Hasdeu, „unele elemente suspecte [...], cum ar fi de exemplu scrierea *Golia* (în loc de *Golăi* sau *Golăe*), absolut necunoscută documentelor vechi, pe care o punem, însă, prin comparație, în socoteala lui Hăjdău”⁵⁶. Constatarea este valabilă: *Golia* (*Golăia*) este numele mănăstirii, nu al familiei. De altfel, în toate izvoarele, acest neam – chiar și după răzeșirea lui –, este numit *Golăi* sau *Golăe*. Dacă Ioan logofătul s-ar fi chemat *Golia*, jupâneasa Anna ar fi fost nu *Golăiasa*, ci *Golioaia*, ca în cazul similar *Goia* – *Goioaia*. Cu această constatare, să ne întoarcem la actele din 1604: cel slav dă, pentru numele de persoane, formele corecte, *Golăi* – *Golăiasa*, în timp ce actul grecesc utilizează (și lucrul acesta se poate observa cu ușurință în foarte buna fotografie dată de Florin Marinescu și Nikolaos Mertzimekis în anexa textului lor⁵⁷) forma *Golia*, inexistentă în epocă.

Demonstrația mea se oprește aici. Asupra autenticității m-aș putea pronunța în chip definitiv doar dacă aș vedea cu proprii ochi documentul grecesc din 30 mai 1604. Cum, din rațiuni cunoscute, lucrul acesta nu îmi este îngăduit, rămân cu nădejdea că un istoric român de parte bărbătească va avea cândva acces la arhiva aghiorită, pentru o cercetare specială, mai amănunțită. În ceea ce mă privește, cred că documentele aflate în păstrarea lavrei vatopedine vor trebui

⁵⁴ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul acordat unor mănăstiri de la Muntele Athos*, p. 190.

⁵⁵ Călugării de la Golia erau buni cunoscători ai istoriei mănăstirii, după cum o sugerează anumite inițiativă și acțiuni ale lor, din veacul al XVIII-lea (Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *O manifestare a moștenirii bizantine în diplomatica medievală moldovenească și câteva note despre biserica Mănăstirii Golia*, în **SMIM**, XXIII, 2005, p. 86-93), ceea ce înseamnă că aveau la îndemână izvoare, necunoscute sau inaccesibile astăzi.

⁵⁶ Sever Zotta, *O mistificare genealogică*, p. 432.

⁵⁷ Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul acordat unor mănăstiri de la Muntele Athos*, fig. 1 (anexă după p. 192).

studiate, de acum înainte, cu mai multă atenție, măcar în ceea ce privește stăpânirile Mănăstirii Golia, întrucât călugării acestei mănăstiri erau cu adevărat buni plastografi, lucru cunoscut chiar din prima jumătate a veacului al XVII-lea, la puțină vreme după închinarea mănăstirii ieșene⁵⁸.

**THE GOLĂESCU FAMILY.
A “NEW” DOCUMENT**

Abstract

At the symposium marking four centuries since the death of the Moldavian prince Ieremia Movilă, held at Sucevița monastery in 2006, researchers Florin Marinescu and Nikolaos Mertzimekis (Greece) presented a document issued by Ieremia Movilă and kept in the archives of Vatoped Monastery of Mount Athos, according to which the dedication of Golia Monastery of Iași went back to the year 1604. It is an original document, written in Greek, signed by the prince and bearing a seal, which seems to indicate that it is authentic. However, the family, such as it appears in the document, and the villages mentioned there are in disagreement with information from other documents proven to be authentic. Therefore, until further investigation, the author of the present paper recommends that this document should be regarded with all due caution.

⁵⁸ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, p. 4 și nota 3; idem, *O mistificare genealogică*, p. 432-433; Flavius Solomon, *De la istoria țării la istoria satului*, p. 58.

TESTAMENTUL VOIEVODULUI GAVRIL MOVILĂ ȘI AL SOȚIEI SALE, ELISABETA ZÓLYOMI

TÜDŐS S. KINGA

Căsnicia Elisabetei Zólyomi cu Gavril Movilă nu era o căsnicie obișnuită în Transilvania. Este vorba de două persoane de religie diferită, de limbă diferită și provenind din medii culturale diferite, deși amândouă nobile. Din cauza puținelor documente de epocă, nu putem scrie multe despre viața lor. După părerea noastră, în reconstituirea poveștii vieții lui Gavril Movilă numeroase confuzii și prejudecăți încețoșează posibila realitate privitoare la biografia sa.

Studierea vieții soților, dar mai ales examinarea testamentului lui Gavril Movilă pot stârni interesul, pentru că având la îndemână textul acestuia, putem clarifica în primul rând punctele de vedere exprimate până acum, legate de exilul său în Transilvania¹.

Întrebarea noastră, la care căutăm răspunsul înainte de toate printre rândurile testamentului lui Gavril Movilă, este următoarea: oare în perioada exilului său în Transilvania voievodul chiar și-a petrecut viața printre „*cumpene și umilință*”? Cât era de singuratic, marginalizat, avusese oare relații cu straturile corespunzătoare ale societății transilvănene? Și în cadrul căsniciei ce relații a avut/putea să aibă cu soția sa, Elisabeta Zólyomi?

Înainte de toate, pe scurt despre originea soților, despre viața lor.

Soțul, **Gavril Movilă**, este domnul exilat al Țării Românești (iunie 1618-iulie 1620). Soția, **Elisabeta Zólyomi**, este originară din localitatea Albiș, comitatul Bihor. Amândoi sunt descendenți ai unor familii de nobili, dar unul

¹ Aici ne gândim în primul rând la unele afirmații ale lui Ștefan Meteș, ca de exemplu: „sărmanul voievod din Țara Românească, fiind străin, intrat în rândul nobilimii, nu dintre cei mai buni, cu care se înrudi îndată prin căsătorie, nu s-a simțit niciodată în siguranță acolo, unde fusese constrâns să trăiască”, sau: „Socotelile orașului Cluj ne dau unele succinte informații despre viața frământată ce o ducea bietul fost Domn al Țării Românești, prins într-o lume de nobili străini, nu dintre cei mai buni, cu care însă se înrudi îndată prin căsătorie” sau: „Desigur sătul de viață trăită, timp de 17 ani între străini, unde va fi avut multe nemulțumiri și umiliri ...” etc., vezi Ștefan Meteș, *Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, p. 9, 12.

dintre ei a văzut lumina zilei în Transilvania, iar celălalt provenea de pe meleaguri dincolo de Carpați.

Elisabeta Zólyomi provenea din familia Zólyomi din Albiș (comitat Bihor), ai cărei membri nu erau chiar cei mai pașnici oameni ai vremii. Fratele ei, Dávid Zólyomi, fusese în anul 1622 comandantul secuilor, căpitanul comitatului Trei Scaune, apoi comitele comitatului Cluj. Din cauza naturii sale impulsive, și-a sfârșit zilele în captivitate. Elisabeta era singura fată din familie. Contemporanul Kemény János scria astfel despre ea în autobiografia sa: „*era neam și cu noi, dar de altfel era o femeie cu moravuri decăzute, la început cu Báthori Gábor, după care în compania unor oameni de rând*”². Putea să facă acest lucru, pentru că avea reputația de „femeie frumoasă”, așa încât nu-i de mirare că mulți bărbați înstăriți ai principatului au curtat-o.

Primul soț al Elisabetei Zólyomi fusese Szerdahelyi Imreffy Mihály, cu care neavând copii, familia Imreffy se destrămase.

Al doilea soț a fost voievodul Țării Românești **Gavril Movilă**, care a fost descris de către un istoriograf sas în felul următor: „*era un tânăr generos și foarte frumos, care ocupă scaunul domnesc cu aprobarea bucuroasă a tuturor din țară*”³.

La porunca sultanului, în iulie 1620 Gavril Movilă fusese izgonit de pe scaunul domniei și urmat de Radu Mihnea, conform însemnărilor contemporane: „*În 13 August (1620) se aduce știrea că Voievodul Gavrilaş a trecut în Ardeal și a dus și haraciul țării, pe care trebuiau să-l trimită la Poartă. Vizirul înțelegând lucrul, m-a chemat, fiind foarte mândros că l-au primit în Ardeal. Liniștindu-i mânia și asigurându-l că n-a dus cu el banii, vizirul mi-a poruncit în mod deosebit, să scriu guvernatorului (Gabriel Bethlen), să grijească de Voievodul Gavrilaş să nu plece din Ardeal, ca Sultanul să nu aibă pagubă pentru el. A doua zi Moise, fratele lui Gavrilaş, a fost dat în mâna lui Radu Vodă, ca să-l păzească în casa sa*”⁴.

Locul pribegiei nu îi fusese total necunoscut lui Gavril Movilă. Se cunoștea bine cu principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, cu care a semnat încă pe timpul domniei sale, în 5 mai 1619: „*Tratat de alianță prin care se stabilesc toate raporturile politice și economice dintre Ardeal și Țara Românească*”⁵.

² Kemény János művei, Magyar Remekirók, V. Windisch Éva, Budapest, 1980, p. 140.

³ *Quelle zur Geschichte Kronstadt*, vol. V, Brașov, 1909, p. 369.

⁴ *Toldalagi Mihálynak az öreg Rákoczi György fejedelem tanácsának és Marosszéknék főkapitányának emlékezetül hagyott írása*, Erdélyi Történelmi Adatok, vol. I, Kolozsvár, 1855, p. 229.

⁵ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, p. 184-191.

Gavril Movilă sosise în Transilvania împreună cu mama sa, Marghita Hără⁶, văduva voievodului Simion Movilă și cu fratele său, Ioan Movilă și se stabilise în sau lângă Satu Mare. Contemporanul Kemény Zsigmond notase următoarele despre sosirea lor în Ardeal: „(sultanul) oferind altuia voievodatul lui Gavrilaș, acesta nu mersese (la curtea Sultanului), ci împreună cu Ivan, pe care-l ținuse tot timpul lângă el, se adresase și se dusesse în Ardeal la Gabriel Bethlen. Acesta numai greu putea să-i țină, neavând voie să țină, Poarta solicitând predarea lor, per incorporationem trebuiau făcuți oameni ai țării (...) pentru că potrivit documentelor oficiale festive din timpul sultanului Soliman și celor care l-au urmat, nu era voie de a primi voievozi și boieri valahi în Ardeal. Fiecare muri în Ardeal.”⁷.

Fapt sigur este că aproximativ după un an și jumătate, pe baza registrului de socoteli al Clujului, Moveleștii locuiau în împrejurimile cetății Satu Mare⁸. Mama lor, Doamna Marghita, nu era o persoană necunoscută în Ardeal, fiind soția voievodului Simion Movilă. Având un dar extraordinar de a stabili relații, aranjase cu dibăcie nu numai viața proprie, dar și destinul fiilor săi. La puțin timp după sosirea lor, Doamna Marghita deja luase măsuri, rugându-l pe cancelarul Simon Péchi să intervină pe lângă principele Gabriel Bethlen în interesul fiilor săi, să le dea vreo moșie, unde să se retragă în pribegia lor: „ca Maiestatea Sa să le fie cu ajutor și unde va fi voia și bunul plac al Maiestății Sale, să poruncească un loc de odihnă, unde să ne putem odihni și noi, cât va fi milostivirea Maiestății Sale, căci nu putem tăgădui starea strâmtorată și păgubitoare și pentru cheltuieli zilnice, cheltuim și ce avem și e de temut că și prin aceasta cădem într-o stare mai lipsită”⁹.

Băieții, care erau deja adulți, nu au putut să beneficieze mult timp de sprijinul mamei lor. Printre însemnările din registrul de socoteli al Clujului din data de 14 octombrie 1621, putem citi despre faptul că voievodul Gavrilaș, care locuia lângă Satu Mare, a trimis după un medic din Brașov, în speranța lecuirii mamei sale. Considerăm că nu a adus medic de așa departe fiindcă nu avea încredere în tămăduitorii din jurul lui, ci pentru că în primul rând medicii din Brașov se bucurau de bun renume prin tot Principatul¹⁰. În ciuda acestui fapt,

⁶ „Doamna lui Simion vodă Movilă, numită când Marghita, când Melania ... nu era nici unguroaică, nici ardeleană, nici catolică: era fiica logofătului Gavrilaș Hăra, din neamul ... credinciosul boier al lui Petru Rareș”, Ștefan Gorovei, *Movileștii*, în **MI**, 1973, p.71.

⁷ Kemény János művei, p. 140.

⁸ În „socotelile orașului Cluj din 1621 octombrie 3: Trec prin Cluj servitorii Voievodului care locuiește în regiunea Sathmarului, merg la Alba-Iulia”, vezi Șt. Meteș, *Domni din Principatele*, p. 9.

⁹ A. Veress, *Documente*, p. 231.

¹⁰ V. Șt. Meteș, *Domni din Principate*, p. 9: “Domnul pribeg, departe de cei dragi ai săi, se îmbolnăvește și pentru tămăduirea sa se adresează unui medic pe care-l

Doamna Marghita nu s-a mai putut vindeca de boala sa și probabil în martie 1622 a murit în căminul lor din apropiere de Satu Mare¹¹. „Înainte de moarte a lăsat prin testament fiilor săi, ca trupul ei mort, rece, să fie îngropat cu cinste în biserica zidită din strămoși în Moldova”¹², adică în mănăstirea Sucevița, unde să se odihnească alături de soțul ei, Simion Movilă.

Guvernatorul Ștefan Báthori poruncise celor implicați „și dacă îi vor duce trupul prin această împărăție ardeleană a Maiestății Sale (...), dându-i un cinstit însoțitor de frunte, să fie găzduiți cu cinste pretutindeni cei cari împreună cu fiul său mai mic, Măria Sa Ion, îi însoțesc trupul” „și poruncește serios că în toate locurile unde trebuie să se oprească și să doarmă cu trupul Măriei Sale a Doamnei soții a pomenitului Simion - Vodă, pretutindeni să li se deie găzduire cuviincioasă”¹³.

La întrebarea dacă Gavril Movilă a fost prezent la înmormântare, nu putem oferi un răspuns în limitele documentelor azi cunoscute. Transportul trupului Doamnei Marghita era supravegheat de fratele lui, Ioan Movilă. Unde a ajuns până la urmă trupul Marghitei, nici până azi nu este cunoscut, întrucât mormântul ei nu se află între celelalte ale Movileștilor de la mănăstirea Sucevița¹⁴. Totuși presupunem că a ajuns la Sucevița, după cum reiese și din scrisoarea lui Ioan Movilă către un senator transilvan datată din 1635 unde, în legătură cu înmormântarea lui Gavril, putem citi și despre presupusul loc al înmormântării Doamnei Marghita, respectiv în „Moldova, unde mi se odihnesc părinții”, adică la Sucevița¹⁵. Ceea ce știm cu siguranță este că Ioan Movilă se

cunoștea bine încă din domnia sa munteană, neavând desigur încredere în cei din locurile unde era condamnat acum se viețuiește el”.

¹¹ A. Veress presupune că a murit în castelul din Șoimeni al fiului ei. Menționăm că în anul 1622 cetatea din Șoimeni era proprietatea Elisabetei Zólyomi. Gavril Movilă primise drept de proprietate numai datorită testamentul soției sale, în data de 1622, 31 octombrie, vezi A. Veress, *Documente*, p. 252.

¹² Ctitorul mănăstirii Sucevița era Cozma Moghilă (Movilă), la sfârșitul secolului al XVI-lea.

¹³ A. Veress, *Documente*, p. 252.

¹⁴ “Când zilele i s-au sfârșit, în 1622, fiul ei, Ioan s-a îngrijit - ajutat, poate și de Gavril (numit așa după bunic, Gavrilaş Hăra) – să-i aducă oasele în Moldova, pentru a le coborî într-un mormânt, azi dispărut, din biserica Suceviței”, Ștefan S. Gorovei, *Doamna Elisabeta Movilă. Contribuții pentru o bibliografie nescrisă, în Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca Sucevița*, 2006, p. 295.

¹⁵ A. Veress, *Documente*, p. 358

întorsese de la înmormântare în Transilvania în luna aprilie și pornise din Cluj spre domeniul lor de lângă Satu Mare¹⁶.

Revenind la povestea testatorului, la puțin timp după sosirea lui în Transilvania, voievodul pribeag a pus ochii pe o văduvă bogată, în persoana Elisabetei Zólyomi. Viitoarea soție avea o avere uriașă, care era sporită de bunurile moștenite de la familia sa și de moștenirea Imreffy, provenită din prima sa căsătorie. Pe deasupra și relațiile sociale ale cunoscutei doamne, în pofida moravurilor decăzute, funcționau fără cusur. Oare datorită acestei căsnicii norocul s-a alăturat pribeagului? Fapt cert este că la început nu ducea lipsă de el, avea sprijinul familiei sale – cel puțin mama și soția sa – și fratele său Ioan trăia în apropierea sa.

Adevărat – cum menționasem – că în curând își pierdu mama. În ciuda faptului că perioada scurtă care urma nu favoriza organizarea nunții, aceasta a avut loc în castelul din Diosig (comitatul Bihor). În plus, atunci apăruse și ciurma care își culegea victimele din împrejurimile Clujului, unde zilnic erau înmormântați 125 de oameni, conform cronicilor de epocă¹⁷.

Despre pregătirile de nuntă relatează și registrul de socoteli al orașului Cluj. Printre însemnări putem citi despre faptul că în acel răstimp mai mulți slujitori ai lui Gavril Movilă treceau prin oraș încărcăți cu multe mărfuri aduse din Alba Iulia și se îndreptau spre castelul din Diosig. Pe 20 iulie sosiră în oraș din nou slujitorii voievodului, care erau trimiși la Elisabeta Zólyomi, mireasa sa: „*Au sosit 5 servitori ai Voievodului Gavrilaş, pe care i-a trimis să-i aducă știri de la logodnica sa*”¹⁸. După două zile porni Gavrilaş Movilă, însoțit de fratele său Ioan, abia sosit de la principe, și de încă optzeci de nobili, la locul nunții, trecând prin Cluj.

Vestea nunții s-a dus prin tot Ardealul. Printre alții erau invitați reprezentanții orașelor Bistrița și Brașov. Oaspeții le-au oferit mirilor delicatose deosebite: pentru a da gust mâncărilor le-au dus lămâi, stafide, dar au mai adus și pește, orez și ulei de masă¹⁹. Iar cei din Cluj le-au oferit mirilor un covor foarte frumos, în valoare de 16 forinți.

La puțin timp după nuntă, tânăra doamnă s-a îmbolnăvit grav și în data de 18 august 1622 se hotărî să-și scrie testamentul în căminul său din Șinteu, aflat în comitatul Bihor. În calitate de soție a „*măriei sale Movilă Gavril, Domn*

¹⁶ În 1622 aprilie 1: „Voievodul Ioan, fiul Voievodului Simion, venind de la înmormântarea mamei sale și voind să meargă la Satmar, am dat 6 cai la trăsură până la Dej și 8 boi pentru carul de povară”, v. Șt. Meteș, *Domni din Principate*, p. 9.

¹⁷ Paul Cernovodeanu și Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, București, 1993, p. 80.

¹⁸ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 10.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Socotelile orașului Brașov în sec. al XVII-lea*, în **AARMSI**, XXI, 1899, p. 162-164.

al Țării Românești (...) în starea de ciumă de acum când tineri, bătrâni, copii, bărbați, femei în mod egal cad victima morții” își scrise ultimele dorințe în prezența canonicului Mihály Beregszász din Oradea și le autentifică pentru o mai mare siguranță cu sigiliul și cu scrisul mâinii sale. Este posibil ca nu ciuma să fi fost cauza bolii tinerei doamne, însănătoșirea în acest caz fiind foarte dificilă, căci ea a supraviețuit și încă mult timp s-a bucurat de sănătate și l-a însoțit pe soțul său. După moartea lui Gavril Movilă, văduva Elisabeta Zólyomi se mărită a treia oară cu László Bornemisza de Magyar-Gorbo, cum reiese dintr-un document din anul 1638, când apare în fața Conventului de Cluj-Mănăstur, ocupată iarăși cu afacerile ei judiciare.

O fi avut Elisabeta Zólyomi o viață himerică, dar rândurile sale din testament, pline de sentimente – într-adevăr fiind proaspăt căsătorită – oglindesc cât de mult ținea la soțul său: *“ținând seama de deplina iubire din partea iubitului meu soț (...) nu doresc ca dânsul să fie privat de micile mele bunuri”*, de aceea drept dovadă a *“iubirii ei adevărate și depline”* îi testează lui Gavril Movilă cetatea Șinteuului din comitatul Bihor, cu toate bunurile și satele aferente²⁰. Este vorba de o cetate importantă, a cărei poziție geografică permitea controlul unei căi de acces pe apă (la Vadul-Crișului) cât și pe uscat prin Piatra Craiului spre centrul Transilvaniei. Domeniul valora o sumă frumușică, peste 100 000 de florinți²¹. Astfel, Gavril Movilă, în calitate de soț credincios al soției sale, a fost introdus în 31 octombrie, pe baza testamentului, în posesia averii.

²⁰ Despre cetatea Șinteu: ”La 1599, Șinteuul era stăpânit de cel mai puternic nobil din Bihor, Ștefan Bocskai, viitorul principe. (...) Curând după moartea principelui, la 1610, domeniul cetății Șinteu precum și târgul (Oppidum) Nagy-Leta (azi în Ungaria), era în mâna lui Ioan Imreffy și a soției sale, Ecaterina Iffiu, pentru ca, patru ani mai târziu, stăpâni să fie Mihai Imreffy și soția sa, Elisabeta Zólyomi. Dacă la 1610, domeniul era evaluat la suma de 100 000 de florini, patru ani mai târziu, cu ocazia procesului pentru incest intentat Ecaterinei Iffiu, bunica Elisabetei Zólyomi, de către dieta Transilvaniei, valoarea este mult mai mare. În urma pierderii procesului, jumătate din bunuri trec în posesia fiscoșului, dar acesta le retrocedează foștilor stăpâni, lui Mihai Imreffy și Elisabeta Zólyomi, în schimbul unor răscumpărări, după cum urmează: cetatea și târgul Diosig și lanca „cu toate dijmele și toate drepturile”, pentru suma de 20 000 florini; cetatea Șinteu și posesiunea Urvind și Nagy-Leta, pentru 124 000 florini”, vezi Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrițaș Movilă și Constantin Șerban. (Schiță monografică a domeniului cetății Șinteu)*, Crișana, 1977, Oradea, p. 97.

²¹ „Domeniul rămâne însă încărcat – în ambele eventualități – cu suma de 100 000 florini, pentru care el a fost primit de la principele Bethlen, până ce acest zălog va fi șters prin achitarea ipotecii”, A. Veress, *Documente*, p. 251. Mai târziu, ei erau supuși mai multor litigii de proprietate, care nu erau îndreptate împotriva voievodului, ci se refereau la organizarea proprietăților. Cei doi soți s-au judecat cu unii nobili și cu Gabriel Báthori, apoi cu György Rákoczi I, care o învinuia pe Elisabeta Zólyomi de eliberarea din captivitate a fratelui său, David Zólyomi.

Trecuseră încă 13 ani după ce Elisabeta își scrisese testamentul, când și Gavrilaş redactează testamentul său, cunoscut de noi²². Tonul scrisului său diferă foarte puțin de cel al soției sale, în ciuda faptului că trecuseră 13 ani. Se pare că și-au găsit fericirea și prosperitatea unul lângă celălalt. Aceasta se oglindește și printre rândurile testamentului voievodului: *“ea aplecându-se spre mine după legea lui Dumnezeu, și având averi foarte frumoase, m-am ținut în rangul meu de domn cu demnitate până în acest ceas, cu veniturile averii ei și cu grija ei harnică pentru mine, având înaintea ochilor mei această dragoste adevărată și deseale ei întristări grele alături de mine”*, lăsând bunurile deținute soției sale. El recunoaște, că *“eu în afara de lucrurile mișcătoare nu am nici un fel de alte averi, pe cari le-ar putea râvni rudeniile mele, ci cele ce le am sunt numai achizițiunile mele și din pricina aceasta tot dreptul la averea mea și bunurile de aur și argint le las ei sub blestem, ca nimeni, dacă mă cheamă Dumnezeu din lumea aceasta, să nu turbure pentru ele pe iubita mea rudenie, Elisabeta Zólyomi pe nicio cale și să n-o poată urmări pentru ele”*.

Din testament reiese clar că Gavril în „afară de lucrurile mișcătoare” nu deținea alte domenii, sau case, cetate, castele - decât moștenirea lăsată de soția sa. Și dacă soții s-au pus de acord în legătura cu aceasta, și mai ales au ținut unul la celălalt, evocările legate de ei ar trebui să fie obiective.

Până ce nu deținem alte surse veridice, nu putem scrie despre moșiile lui Gavril Movilă din Transilvania, decât că a avut o moștenire, și el ajunsese în posesia acestei averi datorită soției sale, avere pe care au administrat-o în armonie și dacă puteau, o și sporeau²³. Dar după moartea lui, ce a mai rămas în urma litigiilor de-a lungul timpului, în condițiile sus-menționate, a revenit soției sale. Pe baza datelor din scrisorile Zólyomi întocmite în anii 1637 și 1639 la Aleșd, reiese clar că cetatea Șinteu nu mai era folosită decât în cazuri de apărare²⁴. Atât, pe scurt, despre istoria situației averii celor doi soți.

În ceea ce privește „lucrurile mișcătoare” menționate în testamentul Voievodului, în primul rând ne putem gândi la cele două lăzi, al căror inventar este cel întocmit în 1634, timpul când Elisabeta Zólyomi a fost eliberată din închisoare, unde a stat fiind bănuită de complot împotriva principelui Gheorghe Rákoczi I.

Pe baza inventarului, în lăzi erau: *”Un paloș drept cu teacă de catifea roșie cu turchize. O sabie aurită cu teaca de catifea roșie, mânerul cu turchize. Trei perechi de zale pentru botul calului, cu niște pietre verzi. Trei cozi de cal. Scule pentru un cal de la Poartă, smălțuite. Alte scule de cal de la Poartă, smălțuite, purtate. Scule pentru un cal cu cătărămi și frâu, purtate. Scule*

²² A. Veress, *Documente*, p. 354-355.

²³ *Ibidem*, p. 264.

²⁴ Szilágyi Sándor, *Adatok I. Rákoczi György kora történetéhez*, Történelmi Társ., 1885, Budapest, p. 40-47.

smălțuite de cal de la Poartă, purtate. O pereche de scări de argint, aurite, purtate. Scule de cal, de la Poartă, smălțuite, purtate. Patru frâmbii dela Poartă, purtate. Două pumnale ascuțite, cu toc de argint, aurite. Un paloș drept, cu teacă de catifea roșie, argintat. Acestea au fost într-o ladă”. În altă ladă: ”Un frâu argintat, purtat. Două solnițe, cu forme deosebite, aurite. Patru cupe aurite: două cu flori de pere, rupte. Un păhărel. O vadră de argint”²⁵.

După cum observăm, lăzile conțineau armamente, harnașamente și câteva obiecte de argint. Nu citim însă nimic despre bijuterii, bani sau alte obiecte de valoare. Totuși presupunem că voievodul mai avea și alte „*lucruri mișcătoare*” despre care deocamdată nu avem informații. Avem însă cunoștință de un inel foarte prețios pe care voievodul l-a dat lui Gabriel Bethlen cu speranța că îl va ajuta să se întoarcă din nou în scaunul domnesc din Țara Românească, cu consimțământul Porții Otomane. Acest inel era „*cu un diamant – șlefuit în formă de table – și așa de mare încât – după mărturia senatorului Sigismundus Kornis – el nu avea pereche decât în coroana împărătească a lui Rudolf II*”. Dar inelul nu a fost sortit să aducă noroc voievodului. Gabriel Bethlen a murit (15 noiembrie 1629), iar frații Movilești au rămas cu un lung proces îndreptat împotriva soției principelui, Ecaterina de Brandenburg, care dura încă și în anul 1637²⁶.

Citind testamentul soților, putem observa sentimentele lor reciproce. Printre rânduri, ni se evidențiază imediat încrederea reciprocă, respectul și atașamentul cu care se exprimă fiecare la adresa celuilalt în testamentele lor, precum și faptul că au administrat împreună în bună înțelegere averea devenită comună. Astfel putem risca teoria că voievodul dacă altundeva nu, măcar în căminul său, în persoana soției sale și-a găsit un sprijin în timpul pribegiei sale.

În continuare, neavând pretenția de a ne implica detaliat în analiza fundalului politic, să aruncăm o privire asupra poziției sociale și asupra evoluției relațiilor voievodului. Cea mai importantă sursă scrisă legată de aceasta o constituie articolul X al Dietei Transilvaniei, din anul 1629, conform căruia: „*despre măriia sa Gavril Movilă și voievodul Ioan, le luăm Măriile lor printre noi, ca fii ai țării noastre, neamuri de înalt rang cântărind și sperând că ei nu or să fie membri inutili ai acestei țări, îi luăm cu aceeași voință, i-am acceptat și i-am numărat printre rândurile noastre*”²⁷.

²⁵ «Obiectele mai sus-scrise s-au aflat a fi la soția mea, la Doamna Elizaveta Zólyomi, care au fost în mâna ei în vremea arestării ei. Care valori le-am primit în mână după inventar înaintea Capitlului din Oradea de la Domnul Mihai Ibrain; dau chitanță Domniei Sale, după porunca Măriei Sale a milostivului meu Domn. Oradea, 15 februarie 1634», A. Veress, *Documente*, p. 333.

²⁶ *Ibidem*, p. 302; Szilágyi Sándor, *Egy arany gyűrű-per a XVII.-ik századból*, Történelmi Tár, Budapest, 1882, p. 476.

²⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek, vol. IX, Budapest, p. 105-106.

Pentru a lămuri conținutul juridic al hotărârii Dietei, să vedem ce înseamnă expresia „*ca fii ai țării noastre, neamul de înalt rang*”. În primul rând, Dieta acorda recunoașterea statutului nobiliar de înalt rang al celor doi voievozi exilați. În al doilea rând, stările îi primeau în rândurile lor, incluzându-i cu drepturi depline și cu îndemnul de a fi „utili” patriei. Procesul juridic, numit de Zsigmond Kemény „*per incorporationem*”, îi transforma pe fugarii pasibili de extrădare în membri ai statusului transilvan.

În ciuda faptului că nu a avut o viață publică spectaculoasă, întâlnim totuși în documentele vremii numele voievodului exilat. Astfel, când Ecaterina de Brandenburg hotărâse că la alegerea principelui va opta, în locul lui István Bethlen, pentru György Rákóczi I, l-a recomandat pe acesta atenției fratelui ei, contele de Brandenburg. Iar scrisoarea i-a trimis-o acestuia printr-o persoană în care avea încredere, nimeni altul decât Gavril Movilă²⁸.

Ne este cunoscut și faptul că de mai multe ori voievodul împreună cu fratele lui erau invitați la mesele din Alba Iulia ale principelui²⁹ și nu ne putem îndoi că a fost prezent și în cercurile altor domni ardeleni. Deja știm că la nunta sa au participat într-un număr important de cetățeni orășeni, conducători și nobili, cu care ținea legătura și care îi frecventau casa.

În timpul pribegiei este posibil să se fi simțit mai mult abandonat din partea neamurilor, sau cum le zicea el „*rudeniilor*”. Aceasta reiese și din rândurile testamentului, unde scria jelindu-se: „*Deoarece după Dumnezeu, nici tatăl meu, nici rudeniile mele nu mi-au fost după ieșirea mea din țară de ajutor și nici de vreun folos*”. Este clar că Gavril Movilă își exprima nemulțumirea în primul rând față de rudeniile sale, nu față de nobilimea transilvăneană.

Este adevărat că voievodul nu a luat parte în mod deosebit la viața publică, dar aceasta nu înseamnă excluderea sa din societatea transilvăneană. Să nu uităm că el fusese totuși voievodul pribeg al unei alte țări, că se refugiase la curtea lui Gabriel Bethlen, unde fusese acceptat, în ciuda faptului că era un străin și devenise persoană cu drepturi egale în rândurile nobilimii transilvănene.

Fără îndoială, nu era ușor unui conducător, fie el voievod, principe sau altă personalitate proeminentă, să trăiască în pribegie. Pe de altă parte nu putem trece cu vederea că răspunderea pentru constituirea destinului unui om nu o poartă în exclusivitate numai anturajul sau conjunctura socială. Posibil că și el contribuise cu trăsăturile proprii de personalitate la situația sa, la condiția sa de pribeg. Abilitățile sale de a recunoaște și analiza diferite situații nu i-au fost benefice, deoarece întâmpinase greutăți serioase în rezolvarea conflictelor

²⁸ Szilágyi Sándor, *I. Rákóczi György 1593-1648*, Budapest, 1893, p. 216.

²⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea a II-a, p. 958.

sociale din Țara Românească, unde timp de doi ani cel mai adesea cu sprijin polon, turc și transilvănean putu să-și mențină tronul³⁰.

În anii rămași de pribegie în Transilvania, împreună cu soția sa el se ocupa de sporirea averii și de administrarea gospodăriei lor, poate sperând între timp că odată va putea reveni la tronul Țării Românești, o dorință care, odată cu moartea principelui Gabriel Bethlen, a eșuat.

În anul 1635, înainte de Crăciun, fusese nevoit să-și scrie testamentul. Cauza bolii sale este necunoscută: *“fiind om bolnav, dar încrezându-mă în sufletul meu în Hristos, am nădejde bună”*. Aceste rânduri ne sugerează faptul că el suferea de o boală mai ușoară. Considerăm că între timp, își revenise, dar soarta nu i-a mai rezervat multe șanse. Din însemnarea datată din 7 august 1637 a registrului de socoteli al Clujului, aflăm că sosise în oraș Ioan Movilă, fratele voievodului, și se grăbea mai departe spre domeniul lor din Aleșd, comitatul Bihor, de unde vroia să aducă trupul fratelui său mort, Gavrilaş. În 13 august se întoarse cu trupul voievodului, închiriind 10 cai și călătorind până la Bazna.

Despre înmormântare nu avem informații detaliate. De asemenea, nu știm dacă soția sa a luat parte la pregătirile ceremoniei. Ceea ce putem afla din documente este faptul că Ioan Movilă se ocupa de înmormântare. Într-o scrisoare adresată unui conducător transilvănean putem citi: *„Și fiindcă oamenii Domnului fratelui meu se află aici pentru trup, să orânduiască și așa un om, dându-i salv-conduct, să pot dispune cu domniile lor după milostivirea Măriei Sale, dacă trebuie să-l duc să-l îngrop acolo la fratele meu sau în Moldova, unde mi se odihnesc părinții”*³¹. În continuare se pun următoarele întrebări:

a) Ce se înțelege prin *„acolo la fratele meu”*? Este bine cunoscut faptul că după mazilire, fratele său Moise Movilă s-a retras în Polonia, unde a rămas tot timpul vieții la moșia sa, Wielkie Oczy³². Să fi fost oare duse rămășițele pământești în Polonia? Răspunsul este nesigur, mai ales că nici legătura afectivă dintre Gavril și Moise – în lumina testamentului – nu pare a fi fost una puternică, care ar putea eventual motiva transportarea corpului neînsuflețit la moșia fratelui său din Polonia.

b) Ce se înțelege prin *„în Moldova, unde mi se odihnesc părinții”*? Fără îndoială se referă la mănăstirea Sucevița, necropola Movileștilor. Dar și direcția convoiului funebru: Aleșd-Cluj-Bazna indică mai mult drumul spre Moldova decât spre Polonia. Din păcate săpăturile arheologice, publicate de soții Pușcașu

³⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 6.

³¹ A. Veress, *Documente*, p. 357.

³² Ilie Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a preșurilor*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I, p. 289.

nu au scos la iveală prezența în această ctitorie a Movileștilor a mormântului lui Gavrilaş Movilă³³. Totuși rămâne posibilitatea descoperirii lui în viitor.

Așa se pare că se termină “trista” pribegie de 17 ani în Transilvania a voievodului din Țara Românească. Dar rămâne nedezlegat misterul privitor la locul în care își doarme somnul de veci.

Cine ar putea relata mai veridic, decât el însuși, despre cât de tristă era această poveste, și dacă îi oferea consolare viața într-o țară străină alături de o soție înstărită, în loc de a ocupa tronul Țării Românești și despre cât de greu i-a fost adaptarea în rândurile nobilimii locale? Prin urmare, încheiem sprijinindu-ne pe opinia lui Ștefan S. Gorovei, după care: „Se vede, încă odată cât de dăunătoare poate fi, pentru știința istorică, înclinația de a formula concluzii întemeiate doar pe impresii și pe informații nesigure, pripite, aceste concluzii devin – prin natura lucrurilor – și tendențioase, deformând grav fața adevărului cognoscibil. Iar înlăturarea lor devine o întreprindere foarte dificilă, odată ce s-au înrădăcinat, ca locuri comune sau clișee, în obișnuința istoricilor”³⁴. Aceeași părere o împărtășim și noi.

THE WILLS OF VOIVODE GAVRIL MOVILĂ AND ELISABETH ZÓLYOMI, HIS WIFE

Abstract

In Romanian historiography, Gavril Movilă's exile and marriage in Transylvania have been regarded as a time of deprivation, humiliation and marginalization.

Based on the two wills of the voivode and of his wife, Elisabeth Zolyomi, as well as on additional facts and information, the paper offers a

³³ Nicolae N. Pușcașu și Voica Maria Pușcașu, *Rezultatele săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la mănăstirea Sucevița în anii 1962-1965 și 1968*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II, p. 9.

³⁴ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 295-296.

completely different view. The Transylvanian exile of the deposed voivode Gavril Movilă, far from being a sad and humiliating experience, enabled him in fact to contract a successful marriage, which earned him considerable wealth and admission into the ranks of Transylvanian nobility. Except for a failed attempt to return to the throne with the help of Prince Bethlen Gabor, Gavril Movilă seems to have led a comfortable life, in keeping with his position, as testified by the prince himself.

PATRIMONIUL FUNCJAR AL MARELUI VISTIERNIC
IORDACHE CANTACUZINO (II)*

MIHAI-BOGDAN ATANASIU

ANEXĂ

Alișăni, sat în ținutul Dorohoi, întărit lui Iordache Cantacuzino fost mare vistiernic de către Gheorghe vodă Ștefan la 25 februarie 1656¹.

Ariton, sat în ținutul Orhei, ce face parte din zestrea Saftei, primit de aceasta la 2 noiembrie 1662².

Avrămeni, sat în ținutul Iașilor, pe Prut, ce a aparținut lui Coste Băcioc, întărit acestuia de către Radu Mihnea la 28 martie 1618³, cât și de Gașpar Grațiani la 12 aprilie 1620⁴, ajuns în posesia lui Iordache Cantacuzino, posibil în urma căsătoriei acestuia cu Catrina, fiica lui Băcioc. Gheorghe vodă Ștefan îi confiscă acest sat, după care i-l va înapoia la începutul anului 1656, căci din 26 februarie datează un document prin care domnul cere vătămanului și sătenilor din Avrămeni să asculte de „Iordache biv vistiernic, pentru căci domnia mea m-am milostovit și v-am dat iarăși lui cum ați fostu mainte”⁵. Satul este regăsit la 22 iunie 1665 în posesia Alexandrei, când Eustratie Dabija cere pârcașului de Cărligătura, Dubău, să aleagă hotarele Avrămenilor „a spătăroaiei lui Iordachee spătar”⁶.

Avrămești (Prigoreni), sat în ținutul Cărligăturii, cumpărat de către Iordache Cantacuzino de la vornicul Tănasă, la data de 12 martie 1637, cu 500 taleri de argint⁷. A doua zi⁸, Iordache primește întărire domnească pentru acest sat, în timp actul mărturiei marilor boieri este încheiat la 15 martie⁹. Satul ajunge la 1670 în posesia Catrinei, făcând parte din zestrea acesteia¹⁰.

* Prima parte a acestui studiu a apărut în **SMIM**, t. XXIV, 2006.

¹ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

² Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

³ **DIR**, A, XVII/4, p. 253-255, nr. 312.

⁴ *Ibidem*, p. 444-447, nr. 575.

⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, Iași, 1908, p. 2, nr. III.

⁶ *Ibidem*, p. 51-52, nr. LVIII.

⁷ **DRH**, A, XXIV, ed. C. Cihodaru și I. Caproșu, p. 34, nr. 36.

⁸ *Ibidem*, p. 35, nr. 37.

⁹ *Ibidem*, p. 37, nr. 38. Vezi și „hotarnica” acestui sat din 22 martie 1638 (*ibidem*, p. 279, nr. 288).

¹⁰ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 33-34, nr. 6.

Băbulești, sat în ținutul Dorohoi ce a aparținut lui Costea Băcioc¹¹. A fost unul din satele ce au intrat în posesia lui Iordache în urma căsătoriei cu Catrina¹².

Bădeni, sat în Hârlău. O jumătate din acest sat i-a revenit lui Iordache în urma împărțirii moșiilor cumpărate împreună cu fratele său Toma ce a avut loc la data de 22 aprilie 1630¹³.

Bădroșeni, sat în ținutul Hotin cumpărat de către Iordache, împreună cu satul Dușceni, cu suma totală de 70 ughi¹⁴. Este posibil să fie unul și același sat cu **Boroseniul**, iar în acest caz putem spune că a ajuns în posesia Saftei la 2 noiembrie 1662¹⁵.

Băloșeni, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl cumpără parte cu parte de la micii proprietari începând cu data de 22 mai 1661¹⁶; ultima cumpărătură în acest sat o face la 10 iunie 1662¹⁷. La 26 iunie 1667 se aleg părțile din Băloșeni „spătăroaiei lui Iordachee”¹⁸.

Bălușeni, sat în ținutul Dorohoi, din care o pătrime intră în posesia lui Iordache la 4 martie 1652¹⁹, când are loc împărțirea averii lui Gavrilaş Mateiaș între fii săi, această parte revenindu-i Alexandrei.

Bălțătești, sat în ținutul Neamț, ce a aparținut lui Coste Băcioc²⁰ primite de la socrul său Pătrașco Șoldan²¹. Satul a fost luat de domnie după moartea lui Băcioc și dăruit de către Miron Barnovschi, la 7 aprilie 1627, mănăstirii Hangu²². Recuperat ulterior de fiii lui Șoldan, aceștia îl vând, la o dată necunoscută lui Iordache Cantacuzino care-l dă zestre fiului Toderașco Iordache la 11 februarie 1658²³.

¹¹ DRH, A, XXIV, p. 253-255, nr. 312.

¹² Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 220.

¹³ C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, p. 12-13, nr. XXIII.

¹⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20

¹⁵ Petronel Zahariuc, *Două catastrofe ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

¹⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 177-178, nr. 124. Vezi și documentele din 17 iunie 1661 (*ibidem*, p. 178, nr. 125); 22 iunie 1661 (*ibidem*, p. 179, nr. 126); 13 iulie 1661 (*ibidem*, p. 182-183, nr. 129); 25 noiembrie 1661 (*ibidem*, p. 194-195, nr. 139) și cel din 2 mai 1662 (*ibidem*, p. 203-205, nr. 147).

¹⁷ *Ibidem*, p. 208-209, nr. 150.

¹⁸ *Ibidem*, vol. III/2, p. 45-47.

¹⁹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți, 1933, p. 256-257, nr. 153.

²⁰ DIR, A, XVII/4, p. 444-445, nr. 575.

²¹ DRH, A, XIX, ed. Haralambie Chircă, p. 227-228, nr. 174.

²² *Ibidem*.

²³ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 201-210.

Bărbătești, sat în ținutul Roman. Despre acest sat știm că la 18 martie 1650 Iordache cumpără de la Gavrilaş Siminiceanu câteva părți²⁴, însă din „catastivul” său aflăm că marele vistiernic a deținut tot satul, pe care a plătit în total 140 ughi²⁵.

Bărboși, sat în ținutul Cârliștii, pe care, la o dată necunoscută, Iordache îl cumpără împreună cu alte sate, dând în total 380 ughi, 10 boi, 30 de oi și 2 covoare²⁶, cu care ulterior îl va înzestra pe fiul său Toderășco (în zestre acestuia apare trecută doar o jumătate de sat)²⁷.

Bășeni, sat în ținutul Iași, din care Iordache cumpără în intervalul octombrie 1648²⁸ - ianuarie 1660²⁹ multe „pământuri” de la diferiți răzeși, Ștefăniță Lupu întărindu-i la 12 octombrie 1660 toate cumpărăturile făcute³⁰. Satul va fi lăsat zestre fiului mai mic al vistiernicului, Iordache, înainte de 10 februarie 1683³¹.

Bârnova, sat în ținutul Hotin, din care câteva părți sunt întărite lui Gavrilaş Mateiaș la 28 august 1628³² de către Miron Barnovschi. La 28 februarie 1663³³, a șasea parte va fi dată de către Iordache lui Miron Costin, iar restul ajungând în posesia fiicei sale Maria, „Bârnovul” aflându-se printre satele lui Gheorghe Ursachi „de la dumneai soacra spătăroae”³⁴.

Berești, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl cumpără împreună cu Puriceștii de la Irina, fata lui Ilie Purice, și de la alte rude ale acesteia, întărit de Vasile Lupu la 2 martie 1646³⁵.

Blăgești, sat în ținutul Bacău. La 26 aprilie 1661³⁶, Vasile Boțul și Ștefan Gherghel vând lui Iordache a opta parte din acest sat. Despre acest sat mai știm doar că la 27 iulie 1670 se afla, în întregime, în posesia Alexandrei³⁷.

Blănești, sat în ținutul Bacău, pe care îl găsim printre cele care au fost date de către Gheorghe Ștefan lui Lupu Bogza și ale căror zapise de cumpărare

²⁴ Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658-1658) și familia sa (I)*, în **AHIX**, XIX, 1982, Iași, p. 339.

²⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²⁶ *Ibidem*, p. 31.

²⁷ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

²⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, Iași, 1910, p. 169.

²⁹ *Ibidem*, vol. III/1, p. 127-128, nr. 95.

³⁰ *Ibidem*, p. 161-167, nr. 115.

³¹ *Ibidem*, vol. IV/1, p. 67-68.

³² **DRH**, A, XIX, p. 539-541, nr. 392.

³³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

³⁴ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 27, nr. 6.

³⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 102-105.

³⁶ *Ibidem*, vol. III/I, p. 173, nr. 120.

³⁷ *Ibidem*, vol. III/2, p. 122-123.

au fost arse de acesta. La 1 octombrie 1656 Bogza, recunoscându-și fapta, îi întoarce satul lui Iordache³⁸.

Broșteni, sat pe care Iordache îl cumpără împreună cu Cotujenii, dând în total 409 ughi, și care va ajunge la 11 februarie 1658 în posesia lui Toderășco Iordache³⁹.

Bobești, sat în ținutul Cernăuți, ce a fost dat de către Iordache, la 28 februarie 1663, copiilor lui Iancu Costin⁴⁰.

Bodești, sat în ținutul Cernăuți, ce a fost întărit, la 1 iunie 1648, de către Vasile Lupu lui Gavrilaş Mateiaș⁴¹. La 28 februarie 1663, Iordache dă fraților Costin a șasea parte din acest sat⁴², restul rămânând probabil în proprietatea Cantacuzinului.

Bogdănești, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl cumpărase cu 100 ughi⁴³, și cu care îl înzestrează pe fiul său Toderășco la 11 februarie 1658⁴⁴.

Boian, sat în ținutul Cernăuți, mai exact este vorba de o treime din Boian, parte care a intrat în posesia lui Gavrilaş Mateiaș la 15 ianuarie 1636, drept despăgubire de la Isac Stârcea pentru paguba făcută de acesta viitorului mare logofăt, la retragerea în Polonia, când, împreună cu Mihalcea Durac, „au jăcuit o cocie a vornicului Gavrilaş”⁴⁵. Această parte de sat este primită de către Ileana la împărțirea averilor tatălui ei din 4 martie 1652⁴⁶, ajungând astfel să fie stăpânită de Iordache, în casa căruia trăia Ileana. Această treime din Boian a fost întărită lui Iordache la 22 mai 1654⁴⁷ de către Gheorghe Ștefan, el întregindu-și satul prin răscumpărarea de la Istratie Dabija a părților care au aparținut lui Ion Prăjescu⁴⁸. Ulterior satul va ajunge în posesia Catrinei Cantacuzino⁴⁹.

Boianciuc, sat în ținutul Cernăuți, din care o treime este luată de Ileana, sora Alexandrei, la 4 martie 1652, după împărțirea averii tatălui lor⁵⁰. La 28 februarie 1663, Iordache dă fiilor lui Iancu Costin a treia parte din acest sat⁵¹.

³⁸ C. A. Stoide, *Documente din Ținutul Neamț (secolele XVI-XVIII)*, p. 6-7, nr. IV.

³⁹ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 206.

⁴⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

⁴¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, Cernăuți, 1934, p. 131-132, nr. 61.

⁴² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

⁴³ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31.

⁴⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

⁴⁵ Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiilor cantacuzinești din Bucovina*, în **BCIR**, vol. X, București, 1931, p. 29-30, nr. 8.

⁴⁶ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 256-257, nr. 153.

⁴⁷ **CDM**, vol. III, p. 39, nr. 72.

⁴⁸ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 420.

⁴⁹ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 33-34, nr. 7.

⁵⁰ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 257, nr. 153.

⁵¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

Bolcești, sat în ținutul Troțuș, din care Iordache cumpără, la 22 ianuarie 1662⁵², cu 56 galbeni, părțile lui Vasile Boțul.

Borăști, sat în ținutul Vaslui, unde la 24 aprilie 1646⁵³, Iordache avea cumpărate deja 132 de pământuri, pentru care plătitise 150 taleri. El va continua să cumpere părți din acest sat până îl va întregi, înzestrând-o cu el pe Safta în 1662⁵⁴.

Borăuți, sat în ținutul Cernăuți. La 4 iunie 1649, Gavrilaş Mateiaș cumpără o parte din acest sat, cu 60 lei bătuți, de la Marica și sora sa Nastasia, fetele Filcei și ale Ilenei⁵⁵, parte care va fi luată la 4 martie 1652 de Alexandra⁵⁶. La 24 mai 1658, mai mulți boieri, printre care și Iordache, fac plângere la Gheorghe Ghica pentru o datorie ce aveau la Ionașcu cupărețul, care între timp murise și nu mai avea cine să le întoarcă banii, astfel moșiile acestuia sunt împărțite, lui Iordache revenindu-i jumătate din satul Borăuți⁵⁷, ceea ce însemna întregirea lui. Cu acest sat, Alexandra va înzestra pe fiica sa Maria în 1666 /1667⁵⁸.

Borodăceni, sat în ținutul Dorohoi, din care două treimi sunt întărite la 25 februarie 1656 lui Iordache Cantacuzino de către Gheorghe Ștefan⁵⁹. Jumătate din acest sat va ajunge, la nunta cu Maria, în posesia lui Gheorghe Ursachi⁶⁰.

Boroșeuți, sat în ținutul Cernăuți, din care jumătate a fost în proprietatea lui Iordache până la 28 februarie 1663, când o va ceda fiilor lui Iancu Costin⁶¹.

Boșoteni, sat în ținutul Suceava, dăruit lui Iordache Cantacuzino, la 23 noiembrie 1652, de către egumenul mănăstirii Neamț, Dosoftei, pentru „binele și darurile făcute mănăstirii”⁶².

Boureni, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl cumpără la o dată necunoscută cu 114 ughi⁶³.

Budeni, sat în ținutul Dorohoi, întărit la 25 februarie 1656 lui Iordache de către Gheorghe Ștefan⁶⁴.

⁵² Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 195-196, nr. 140.

⁵³ *Ibidem*, vol. II/2, p. 109-113.

⁵⁴ Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

⁵⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 250-252, nr. 147.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 257.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. IV, Cernăuți, 1938, p. 184.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 185.

⁵⁹ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

⁶⁰ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 30, nr. 6.

⁶¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

⁶² „Theodor Codrescu”, III, 1934, p. 53.

⁶³ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

⁶⁴ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

Budilce, sat în ținutul Cernăuți, întărit lui Gavrilaş Mateiaș la 5 august 1628⁶⁵ de către Miron Barnovschi, ajunge în stăpânirea lui Iordache la 4 martie 1652⁶⁶ când Alexandrei îi revine acest sat ca moștenire de la tatăl său.

Buzovița, sat în ținutul Dorohoi, despre care aflăm, din documentul ce datează din 15 noiembrie 1660⁶⁷, că fusese cumpărat de la Miron Băcioc cu 325 lei bătuți, la această dată satul fiindu-i întărit de către Ștefan vodă Lupu. Satul este regăsit în documentul de înzestrare al lui Toderașco Iordache din 11 februarie 1658⁶⁸.

Carlacău, sat în ținutul Hotin. La 1620⁶⁹ Coste Băcioc deținea trei părți din acest sat, părți care intră în zestrea Catrinei la căsătoria cu Iordache. La 6 mai 1637⁷⁰ Vasile Lupu întărește lui Iordache Cantacuzino tot satul Carlacău, ceea ce demonstrează că a cumpărat toate celelalte părți, întregindu-l. La 11 februarie 1658 satul apare în întregime în zestrea lui Toderașco Iordache, tatăl său menționând totuși că jumătate este „de pre în mă-sa”⁷¹.

Căbiceni, sat în ținutul Dorohoi, cumpărat în mai multe rânduri de către Gavrilaş Mateiaș de la diferiți răzeși⁷². La 25 februarie 1656 acest sat este întărit de către Gheorghe Ștefan lui Iordache Cantacuzino⁷³.

Căcăceni, sat în ținutul Neamț, din care doar o jumătate i-a aparținut lui Iordache, aceasta fiindu-i returnată de către Lupu Bogza la 1 octombrie 1656⁷⁴. În catastiful satelor sale, acest sat apare ca fiind deținut în totalitate de Iordache, pe care a plătit suma de 140 ughi⁷⁵.

Căcărăzeni, sat în ținutul Cărligăturii, cumpărat de Iordache, la o dată necunoscută, împreună cu satele Cucuteni, Bărboși și Cogești, pe care a plătit în

⁶⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 89-93, nr. 39.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 257, nr. 153.

⁶⁷ **CDM**, vol. III, p. 145, nr. 609.

⁶⁸ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

⁶⁹ **DIR**, A, XVII/4, p. 444, nr. 575.

⁷⁰ **DRH**, A, XXIV, p. 90, nr. 89.

⁷¹ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

⁷² La 5 octombrie 1639, Vasile Lupu întărește lui Gavrilaş părțile sale din Căbiceni: a cincea parte cumpărată de Miron Barnovschi, a cincea parte cumpărată de la Doca și a cincea parte cumpărată de la Frăsina (**DRH**, A, XXV, ed. Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, 2003, p. 246-247, nr. 248). Din 12 iulie 1641 datează mărturia marilor boieri care adevăresc că a cincea parte din Căbiceni a fost vândută de către Gaftona, fata Maricuții, lui Gavrilaş Mateiaș (**DRH**, A, XXVI, p. 162, nr. 171).

⁷³ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

⁷⁴ C. A. Stoide, *Documente din Ținutul Neamț (secolele XVI-XVIII)*, p. 6-7, nr. IV.

⁷⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

total 380 ughi, 10 boi, 30 de oi și 2 covoare⁷⁶. Jumătate din acesta va ajunge în posesia lui Toderașco Iordache.

Căldărușe, sat în ținutul Iași, pe care Iordache a plătit suma de 200 ughi⁷⁷. Acesta a fost dat zestre Mariei, căci îl regăsim în catastiful soțului ei, Gheorghe Ursachi.

Călinești, sat în ținutul Iași, cumpărat de către Iordache Cantacuzino, la data de 25 ianuarie 1663⁷⁸.

Cărbunești, sat în ținutul Neamț cumpărat de Iordache cu suma de 200 ughi⁷⁹, și care i-a fost returnat de către Lupu Bogza la 1 octombrie 1656⁸⁰. Satul a fost lăsat zestre lui Toderașco Iordache.

Cățălești, sat în ținutul Neamț, cumpărat de Iordache la 7 iulie 1648⁸¹.

Căucelești, sat în ținutul Neamț, cumpărat de Iordache, împreună cu fratele său Toma, la 18 ianuarie 1618⁸². La împărțirea satelor ce au deținut împreună cei doi frați, care a avut loc la 22 aprilie 1630, satul Căucelești intră în stăpânirea lui Iordache⁸³.

Cârligi, sat în ținutul Neamț, din care, la 2 septembrie 1632⁸⁴, Iordache cumpără de la Todosia, soția lui Ionașco Paicul, jumătate, plătiind 150 taleri bătuți. Urmează apoi o serie de cumpărături în acest sat pentru întregirea lui. Astfel, la 11 noiembrie 1635 Vasile Lupu întărește lui Iordache 26 de pământuri cumpărate de la Grăjdean⁸⁵, la 13 noiembrie 1642⁸⁶ cumpără opt pământuri de la Alexandra, fata Grozavei. Toate cumpărăturile făcute i-au fost întărite de domn la 10 aprilie 1643, plătiind în total pe acest sat 315 taleri de argint⁸⁷.

Cârniceni, sat în ținutul Dorohoi, cumpărat de Iordache de la fostul mare medelnicer Andrieș, fiul fostului mare logofăt Toderașco, și întărit de către Ștefan vodă Lupu la 15 iunie 1661⁸⁸.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 447.

⁷⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

⁸⁰ C. A. Stoide, *Documente din Ținutul Neamț (secolele XVI-XVIII)*, p. 6-7, nr. IV.

⁸¹ Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă (I)*, p. 339.

⁸² **DIR**, A, XVII/4, p. 219, nr. 278.

⁸³ C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, p. 12, nr. XXIII.

⁸⁴ **DRH**, A, XXI, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, p. 253, nr. 197; Ion Bianu, *Documente românești*, I, tom I, fasc. I (1576-1632), București, 1907, p. 207, nr. 225.

⁸⁵ **DRH**, A, XXIII, ed. L. Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agachi, p. 304-305, nr. 263.

⁸⁶ **DRH**, A, XXVI, p. 497-498, nr. 618.

⁸⁷ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 40-42.

⁸⁸ Constantin I. Andreescu, C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu*, p. 130.

Părți din satele **Celepini** (Suceava), **Ceplini** (Cernăuți) și **Cercău** (Cernăuți) au fost date de către Iordache la 28 februarie 1663 fiilor lui Iancu Costin⁸⁹.

Cerlena, sat în ținutul Cernăuți, din care, la 12 august 1654, Gheorghe Ștefan îi întărește lui Iordache câteva părți ce erau „cumpăratură socru-său lui Gavrilaş Mătiescul logofăt”⁹⁰.

Cernauca, sat în ținutul Cernăuți, din care jumătate este cumpărată de către Gavrilaş Mateiaș, la 17 martie 1636, de la Toader Boldescul⁹¹ și care va ajunge în posesia Ilenei, fiica logofătului, la 4 martie 1652. Cernauca va fi unul din satele primite de Catrina la nunta sa.

Chiseleu, sat în ținutul Cernăuți, ce intră în posesia lui Iordache când Alexandra împarte averea lui Gavrilaş Mateiaș (4 martie 1652). Cu acest sat va fi înzestrată Catrina la nunta sa⁹².

Ciupești, sat în ținutul Suceava, cumpărat de către Iordache de la mai mulți răzeși⁹³. În catastiful său găsim că acesta a costat în total 40 ughi⁹⁴.

Ciurbeni, sat în ținutul Dorohoi, întărit lui Iordache de către Gheorghe Ștefan la 25 februarie 1656⁹⁵.

Clicești, sat în ținutul Vaslui, cumpărat de către Iordache de la diferiți răzeși în perioada 27 septembrie 1647⁹⁶ - 24 iunie 1660⁹⁷. Toate cumpărăturile făcute în acest sat, însumând 239 de pământuri și 37 delnițe de fân, pe care a plătit 304 galbeni și jumătate și 178 lei și jumătate, i-au fost întărite de către Ștefan Lupu la 12 august 1660⁹⁸.

⁸⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 186.

⁹⁰ Dimitrie Dan, *Un manuscript slavon scris în 20 mai 1650 în satul Bârnova din Moldova*, în **AG**, II, 1913, 46-47.

⁹¹ **DRH**, A, XXIII, p. 407-408, nr. 363; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 210-211, nr. 110; Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiiilor cantacuzinești*, p. 32-33, nr. 10.

⁹² Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 34, nr. 8.

⁹³ La 12 iunie 1642, Vasile, Simion și Bejana vând lui Iordache un loc cu două case în Ciupești pentru 60 lei (**DRH**, A, XXVI, p. 417, nr. 493); la 24 iunie 1642, Gheorghe și Iacob, fiii lui Irimia, și Maria, soția lui Toader, zălogesc vistiernicului jumătate din Ciupești pentru 13 lei însă, neputând restitui banii la ziua stabilită, îi vând acea parte de sat cu 15 lei (*ibidem*, p. 424-425, nr. 501).

⁹⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

⁹⁵ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

⁹⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 135.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. III/1, p. 139-140, nr. 106.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 145-148, nr. 110.

Cogești, sat în ținutul Cârligăturii, cumpărat împreună cu satele Căcărăzeni, Cucuteni și Bărboși, și pe care a plătit în total 380 ughi, 10 boi, 30 de oi și 2 covoare⁹⁹.

Cojouți, sat în ținutul Hotin. Documentul din 6 iulie 1654 ne arată că Iordache deținea o parte din acest sat, pe care o dăruiește lui Gheorghe hatman, fratele lui Vasile Lupu¹⁰⁰.

Corlățele, sat în ținutul Suceava, din care trei părți îi sunt întărite la 25 februarie 1656 de către Gheorghe Ștefan¹⁰¹.

Cornești, sat în ținutul Dorohoi, întărit la 25 februarie 1656, de către Gheorghe Ștefan, lui Iordache fost mare vistiernic¹⁰².

Corni, sat în ținutul Neamț, din care Iordache cumpără câteva părți, la 20 iunie 1629, de la Marco¹⁰³. În anul următor, la 7 februarie, va vinde aceste părți fratelui său Toma¹⁰⁴.

Corni, sat în ținutul Suceava, din care Iordache a deținut „două jurebii” ce l-au costat 36 ughi¹⁰⁵.

Cornu Neanii, sat în ținutul Hotin, cumpărat de Iordache, împreună cu satul Șibutinți, pe care a plătit în total 300 ughi¹⁰⁶.

Corobanți (Colobanți), sat în ținutul Hârlău, din care jumătate cumpără cu 84 ughi, iar cealaltă jumătate era primită de la socrul său Gavrilaş¹⁰⁷.

Cosaciuiți, sat în ținutul Soroca, cu care a fost înzestrat Toderașco Iordache de către tatăl său la 11 februarie 1658¹⁰⁸.

Costești, sat în ținutul Hotin, din care trei părți au aparținut lui Coste Băcioc, fiindu-i întărite acestuia de către Gașpar Grațiani la 12 aprilie 1620¹⁰⁹. Acest sat este recuperat ulterior de la Ilie Băcioc, Vasile Lupu cerându-i, la 6 mai 1637¹¹⁰, să scoată Costeștii din uricul său.

Cotujeni, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache l-a cumpărat împreună cu satul Broșteni, plătind pe ele în total 409 ughi¹¹¹. Cu acest sat Iordache îl va înzestra pe fiul său Toderașco.

⁹⁹ *Ibidem*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹⁰⁰ **CDM**, vol. III, p. 40-41, nr. 81.

¹⁰¹ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Constantin I. Andreescu, C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu*, p. 104.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 31.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

¹⁰⁹ **DIR**, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

¹¹⁰ **DRH**, A, XXIV, p. 90, nr. 89.

¹¹¹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

Crasna, sat în ținutul Suceava ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș și de la care va ajunge, la 4 martie 1652, în stăpânirea lui Irimia, fiul acestuia. O jumătate din acest sat a fost lăsată zestre Mariei al cărei fiu, Dumitrașco Ursachi, o va vinde la 1 mai 1696 căpitanului Alexandru Ilischi, scriind în actul vânzării că această moșie „îmi este mie de la moșul meu Iordache Cantacuzino ce au fost vistiernic mare”¹¹².

Crăești, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl vinde lui Ionașco Rusu, acestuia fiindu-i întărit la 15 ianuarie 1654 de către Gheorghe Ștefan¹¹³. Ulterior Iordache va răscumpăra o jumătate din acest sat pe care plătește 120 ughi¹¹⁴.

Crivești, sat în ținutul Bârlad, din care Iordache cumpără o jumătate de la fostul postelnic Chiriță. Această jumătate de sat o dă fratelui său Toma, la 30 martie 1642, în schimbul a jumătate din satul Lopatinți din ținutul Hârlău¹¹⁵.

Cuciur, sat în ținutul Cernăuți ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș, primit de către Irimia la împărțirea averii acestuia din 4 martie 1652. părți din acest sat îi sunt întărite lui Iordache, de către Gheorghe Ștefan, la 12 august 1654¹¹⁶.

Cucuteni, sat în ținutul Cârligăturii, cumpărat împreună cu satele Căcărăzeni, Cogești și Bărboși, pe care a plătit în total 380 ughi, 10 boi, 30 de oi și 2 covoare¹¹⁷.

Cucuteni, sat în ținutul Neamț, din care Iordache, împreună cu fratele său Toma, cumpără, la 11 iunie 1627, o jumătate¹¹⁸. O altă parte din acest sat este cumpărată de cei doi la 6 februarie 1628, de la Gheorghe Siminiceanu¹¹⁹. La data de 22 aprilie 1630, frații Cantacuzino împart moșiile cumpărate împreună, acest sat revenindu-i lui Iordache¹²⁰.

Cucuteni, sat în ținutul Soroca, cu care este înzestrat Toderășco Iordache la 11 februarie 1658, acesta revenindu-i în întregime „de pre în mă-sa”¹²¹.

Dăeni, sat în ținutul Iași, pe care Iordache împreună cu Toderășcu Ianovici și Toma Cantacuzino, îl dăruiesc lui Andoca „să-i fie lui dreaptă ocină și moșie”¹²².

¹¹² Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 88, nr. 71.

¹¹³ Nicolae Iorga, *Documentele satului Crăești*, în **RI**, VI, 1920, p. 252.

¹¹⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

¹¹⁵ **DRH**, A, XXVI, p. 29-30, nr. 20.

¹¹⁶ **CDM**, vol. III, p. 42, nr. 89; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 258.

¹¹⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹¹⁸ **DRH**, A, XIX, p. 307, nr. 220.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 416, nr. 304.

¹²⁰ C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, p. 12, nr. XXIII.

¹²¹ Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

¹²² **DRH**, A, XXV, p. 456, nr. 464. Vezi și întărirea domnească pentru acest sat, din data de 8 decembrie 1640 (*ibidem*, p. 479, nr. 491).

Denisauca, sat în ținutul Cernăuți ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș¹²³ și care, la 4 martie 1652 i-a revenit lui Irimia. Satul va ajunge în zestrea Mariei.

Dimideni, sat în ținutul Hotin din care Iordache primește o parte de la Turcuman din Vârtop pentru suma de 22 lei împrumutată acestuia la 15 mai 1660¹²⁴. La 28 octombrie același an, Iordache cumpără a patra parte din acest sat de la Costin Liciul, fost agă, cu 180 lei¹²⁵, care la 25 februarie 1662, vinde Cantacuzinului încă o jumătate de sat¹²⁶. La 11 februarie 1658, o pătrime din Dimideni va intra în stăpânirea lui Toderașco Iordache.

Dragomirești, sat în ținutul Neamț din care, în aprilie 1648, Iordache cumpără părți de la fostul spătar Nicolae Ureche¹²⁷. La 31 mai 1663 dă patru pământuri din Dragomirești lui Gavril, fiul lui Ștefan Blagă, în schimbul a patru pământuri din satul Dușești¹²⁸, însă la scurt timp, mai exact la 18 iulie, Iordache va răscumpăra și cele patru pământuri pe care le dăduse, plătindu-i lui Gavril 10 lei¹²⁹.

Drăgușeni, sat în ținutul Dorohoi, din care o pătrime intră în posesia lui Iordache la 4 martie 1652, aceasta revenindu-i Alexandrei la împărțirea averii tatălui ei.

Drojdiești, sat în ținutul Soroca, pe care Iordache îl cumpără cu 73 ughi¹³⁰.

Dumești, sat în ținutul Vaslui. La 2 martie 1640 Vasile Lupu întărește lui Iordache două părți din acest sat cumpărate de la Gheorghe Ștefan, și din a treia parte jumătate cumpărată de la Mihail Furtună¹³¹, pentru ca la 9 august, domnul să-i întărească o altă cumpărătură din același sat¹³². Gheorghe Ștefan, ajuns domn, va lua „cu sila” satul de la Iordache și-l va da lui Radu pitarul pentru o slujbă, însă la 29 aprilie 1658 îi va fi returnat de către noul domn Gheorghe Ghica.¹³³ Dumeștii fac parte din zestrea Saftei, dată acesteia la 2 noiembrie 1662.

Dușceni, sat în ținutul Hotin, cumpărat de către Iordache împreună cu satul Bodroseni, plătind în total 70 ughi¹³⁴

¹²³ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 196-197.

¹²⁴ L. T. Boga, *Documente din Basarabia*, p. 248.

¹²⁵ CDM, vol. III, p. 143, nr. 601.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 175-176, nr. 768.

¹²⁷ Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă* (I), p. 339.

¹²⁸ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 63.

¹²⁹ C. A. Stoide, *Documente și regeste nemțene de la Dabija vodă*, extras din „Anuarul liceului de băieți - Piatra Neamț”, 1935-1936, p. 25, nr. XXI.

¹³⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

¹³¹ *Ibidem*, vol. II/1, p. 186-191, nr. 142.

¹³² *Ibidem*, p. 209-210, nr. 152.

¹³³ I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor*, p. 39-41.

¹³⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

Dușești, sat în ținutul Neamț, din care Iordache cumpără părți de la diferiți răzeși între 20 ianuarie 1661¹³⁵ și 22 mai 1662¹³⁶.

Fântânele, sat în ținutul Suceava, dăruit de către egumenul mănăstirii Neamț, Dosoftei, la 23 noiembrie 1652, pentru „binele și darurile făcute mănăstirii”¹³⁷.

Forăști, sat în ținutul Iași, din care Iordache a deținut a patra parte pe care o dă la 28 noiembrie 1649 mănăstirii Bârnova în schimbul satului Prăjești din ținutul Hârlău¹³⁸.

Găozeni, sat în ținutul Soroca, aflat la 12 aprilie 1620¹³⁹ în posesia lui Coste Băcioc, ajunge în posesia lui Iordache Cantacuzino în urma căsătoriei acestuia cu Catrina¹⁴⁰.

Găureni, sat în ținutul Iași, întărit lui Iordache de către Vasile Lupu la 6 mai 1637, el fiind scos totodată din uricul satelor lui Ilie Băcioc¹⁴¹.

Ghenghești, sat în ținutul Soroca, vândut de către Constantin Ramandi împreună cu fiii săi, Dumitrașco și Alexandru, la 7 iunie 1661, lui Iordache Cantacuzino¹⁴².

Giuleuți, sat în ținutul Hotin, pe care Iordache a plătit, împreună cu satul Sinăuți, 276 ughi¹⁴³.

Giurgești, sat în ținutul Suceava, din care o jumătate a fost stăpânită de Iordache până la 31 decembrie 1639, când este schimbată cu o jumătate din satul Plopești al Candachiei, fiica fostului pivnicer Cârștian¹⁴⁴.

Giurgești, sat în ținutul Dorohoi, din care o jumătate este întărită lui Iordache de către Gheorghe vodă Ștefan la 25 februarie 1656¹⁴⁵. O pătrime din acest sat ajunge în posesia Catrinei la nunta sa¹⁴⁶.

Gurguiani, sat în ținutul Fălciu, cumpărat de Iordache, pentru care a plătit 120 ughi¹⁴⁷.

¹³⁵ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 44-45 și urm.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 61-62.

¹³⁷ „Theodor Codrescu”, III, 1934, p. 53.

¹³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, ed. Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 2000, p. 429-430, nr. 360 (în continuare: Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente Iași*, I).

¹³⁹ **DIR**, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

¹⁴⁰ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 220.

¹⁴¹ **DRH**, A, XXIV, p. 90, nr. 89.

¹⁴² Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 436.

¹⁴³ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹⁴⁴ **DRH**, A, XXV, p. 270-272, nr. 272.

¹⁴⁵ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

¹⁴⁶ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 33-34.

¹⁴⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

Hărnășeni, sat din care la 12 februarie 1663 Iordache cumpără de la Constantin, fiul Anei, nepotul lui Epifonie, șase pământuri¹⁴⁸, iar la 30 martie același an, cumpără de la Andonie o casă cu 30 lei bătuți¹⁴⁹.

Hlinaia, sat în ținutul Hotin, aflat la 12 aprilie 1620¹⁵⁰ în posesia lui Coste Băcioc, ajunge, în februarie 1658, în posesia lui Toderașco Iordache, acesta fiind unul din satele primite de el „de pre în mă-sa”¹⁵¹.

Horodniceni, sat în ținutul Suceava, sat ce a aparținut marelui logofăt al lui Petru Rareș, Mateiaș, ai cărui nepoți îl vând lui Coste Băcioc, de la care va ajunge la Iordache Cantacuzino la căsătoria sa cu Catrina¹⁵². Trei părți din acest sat sunt lăsate zestre lui Toderașco Iordache.

Hrimancăuți, sat în ținutul Hotin, intrat în posesia boierilor Buhuș logofăt, Iordache Cantacuzino, Constantin Stârcea, Darie și Gheorghe Corosteanu după ce au plătit „o moarte de om” ce s-a făcut aici, domul Alexandru Iliăș dându-le carte se stăpânire¹⁵³.

Huhurez, sat în ținutul Iași, din care „o bucată” este lăsată zestre de către Iordache fiului său Toderașco¹⁵⁴.

Ilișeni, sat în ținutul Dorohoi ce a aparținut lui Gavriilaș Mateiaș, cumpărat de acesta de la Ionașco vornic și Mihăilaș fiul Maricăi¹⁵⁵. La 4 martie 1652 acest sat ajunge în posesia lui Irimia după moartea căruia este posibil să-l fi luat, ca și în alte cazuri, Iordache.

Ionășeni, sat în ținutul Iași, din care Iordache cumpără părți de la mai mulți răzeși. Astfel, la 21 aprilie 1648 părțile Antemiei Neagoe și ale altor rude ale sale¹⁵⁶; la 14 martie 1653 părțile fiilor lui Andrei Chebac¹⁵⁷; la 3 august 1661 părțile lui Toader Prăjescu¹⁵⁸. În total, Iordache dă pe întreg satul 50 ughi¹⁵⁹. La 10 februarie 1683, Alexandra dă danie acest sat nepotului ei vitreg Ioniță, fiul lui Toderașco Iordache¹⁶⁰.

¹⁴⁸ CDM, vol. III, p. 209, nr. 933.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 213, nr. 948.

¹⁵⁰ DIR, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

¹⁵¹ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

¹⁵² Maria Magdalena Székely, *Sfetcicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 118.

¹⁵³ Alexandru Bianu, *Documente și regeste moldovenești*, în CI, VIII-IX, 1932-1933, Iași, 1933, p. 112, nr. 24.

¹⁵⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

¹⁵⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuți, 1938, p. 186.

¹⁵⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 141.

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. III/1, p. 34-35.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 184-186.

¹⁵⁹ *Ibidem*, vol. III/2, p. 31.

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. IV/1, p. 66.

Iușani, sat în ținutul Suceava, dăruit la 7 februarie 1626 de Miron Barnovschi lui Gavrilaş Mateiaș¹⁶¹. La 4 martie 1652 ajunge în stăpânirea lui Irimia, pentru ca apoi să-l găsim printre satele întărite lui Iordache, la 25 februarie 1656, de către Gheorghe Ștefan¹⁶².

Ivancăuți, sat în ținutul Cernăuți, primit de către Alexandra la împărțirea moșiilor părintelui său.

Ivășcani, sat primit zestre de către Safta de la tatăl său la 2 noiembrie 1662¹⁶³.

Jigoreni, sat în ținutul Vaslui din care o parte era deținută de către Iordache Cantacuzino, fapt ce-l aflăm din catastiful întocmit de el spre sfârșitul vieții¹⁶⁴.

Jucica, sat în ținutul Cernăuți, ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș, ajuns apoi, la 4 martie 1652 în proprietatea lui Irimia. Satul este regăsit în zestrea primită de Maria la căsătoria cu Gheorghe Ursachi¹⁶⁵.

La Movile, este unul din satele în care frații Iordache și Toma aveau cumpărate părți împreună, mai exact o jumătate de sat care, la 1630 când cei doi își împart moșiile, trece în posesia lui Iordache¹⁶⁶.

Lăzești, sat în ținutul Bacău, pentru care, la 1 mai 1661, Iordache primește de la domn „carte de slobozie [...], să-și aducă oameni străini, de altă limbă”, să-i așeze în acest sat, scutindu-i pe patru ani de dări¹⁶⁷.

Lențești, sat în ținutul Cernăuți, întărit de domn la 12 august 1654, în act specificându-se faptul că a fost moștenit de Iordache de la socrul său Gavrilaş, actele satului arzând la Dragomirna, în timpul jafului cazac¹⁶⁸. Satul va trece de la Alexandra, prin intermediul fiicei sale Maria, la Gheorghe Ursachi¹⁶⁹.

Lișiăuți, sat în ținutul Hotin, întâlnit în catastiful satelor lui Iordache, pe care a plătit 120 ughi¹⁷⁰. Satul va ajunge la 11 februarie 1658 în stăpânirea lui Toderașco Iordache.

Liteni, sat în ținutul Suceava, întărit de către Gheorghe Ștefan lui Iordache la 11 septembrie 1657¹⁷¹. Acest sat va ajunge în stăpânirea lui Gheorghe Ursachi după căsătoria cu Maria Cantacuzino¹⁷².

¹⁶¹ DRH, A, XIX, p. 29-30, nr. 20.

¹⁶² Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

¹⁶³ Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

¹⁶⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

¹⁶⁵ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 29, nr. 6.

¹⁶⁶ C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, p. 12-13, nr. XXIII.

¹⁶⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 175-176, nr. 122.

¹⁶⁸ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 146-148.

¹⁶⁹ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 29, nr. 6.

¹⁷⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹⁷¹ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 361.

Lopatini, sat în ținutul Hârlău, din care, la 30 martie 1642, primește o jumătate de la fratele său Toma în schimbul a jumătate din satul Crivești, ținutul Bârlad¹⁷³.

Lozeni, sat în ținutul Dorohoi, întărit lui Iordache, la 22 mai 1654, de către Gheorghe Ștefan, după judecata ce a avut pentru stăpânirea acestui sat cu Toader, ginerele lui Isac Stârcea¹⁷⁴. Satul Lozeni a fost unul din satele cu care și-a plătit Isac Stârcea greșeala față de Gavrilaş Mateiaș după ce a jefuit o „cocie” cu diferite lucruri de valoare ale logofătului¹⁷⁵. La 4 martie 1652 satul intră în posesia Alexandrei.

Lucăceni, sat în ținutul Iași, cumpărat de către Iordache „de la Moisescul” cu suma de 120 ughi¹⁷⁶.

Martinești, sat în ținutul Cernăuți, ajuns în posesia lui Iordache la 4 martie 1652, când sunt împărțite moșiile lui Gavrilaş Mateiaș între fiii săi, acest sat revenindu-i Alexandrei¹⁷⁷.

Mălești, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl cumpără cu 70 ughi¹⁷⁸.

Mândăcăuți, sat în ținutul Hotin, din care jumătate, partea de sus era stăpânită la 12 aprilie 1620 de către Coste Băcioc¹⁷⁹. Această parte de sat va trece la Iordache după căsătoria cu Catrina, pentru ca apoi să se numere printre moșiile „de pre în mă-sa” date lui Toderașco la 11 februarie 1658¹⁸⁰.

Mănești, sat vândut de Iordache lui Vasile Lupu cu 600 de lei, acesta din urmă dăruindu-l mănăstirii Neamț¹⁸¹.

Mărculești, sat în ținutul Soroca, ce făcea parte din zestrea lui Toderașco „de pre în mă-sa”¹⁸², Catrina Băcioc.

Mănjești, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl cumpără la data de 12 iunie 1646 de la preoții mănăstirii Bistrița, cu 250 lei bătuți¹⁸³.

Mogoșești, sat în ținutul Cernăuți, din care o parte intră în posesia Alexandrei la 4 martie 1652 (probabil partea dăruită lui Gavrilaş Mateiaș, la data

¹⁷² Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 20, nr. 6.

¹⁷³ DRH, A, XXVI, p. 29-30, nr. 20.

¹⁷⁴ CDM, vol. III, p. 39, nr. 72.

¹⁷⁵ Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșilor cantacuzinești*, p. 29-30, nr. 8.

¹⁷⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹⁷⁷ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 256-257, nr. 153.

¹⁷⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

¹⁷⁹ DIR, A, XVII/4, p. 444, nr. 575.

¹⁸⁰ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

¹⁸¹ CDM, vol. III, p. 33, nr. 45; Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 492.

¹⁸² Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

¹⁸³ *Ibidem*, vol. XXV, p. 36-38.

de 6 februarie 1634¹⁸⁴, de către Marina, fiica Petricăi, pentru că nu cunoaștem ca marele logofăt să mai fi cumpărat sau primit altceva din acest sat).

Murgucești, sat în ținutul Neamț, întărit de domn la data de 20 martie 1627 fraților Toma și Iordache Cantacuzino, pentru care dau lui Nichita diac și fratelui său Donici și surorilor lor Grozava și Andoca, trei cai buni¹⁸⁵.

Năhoreni, sat în ținutul Suceava, întărit la 25 februarie 1656 de către Gheorghe Ștefan lui Iordache Cantacuzino¹⁸⁶.

Năvârnet, sat în ținutul Iași ce a aparținut lui Coste Băcioc, de la care a ajuns în proprietatea lui Iordache ce-l lasă zestre fiului său Toderășco, fiind și acesta un sat „de pre în mă-sa”¹⁸⁷.

Nelipești, sat din care o parte este lăsată de Iordache fiicei sale Safta la 2 noiembrie 1662¹⁸⁸.

Nicorești, sat în ținutul Soroca, pe care Iordache îl cumpără cu 100 de ughi¹⁸⁹.

Nistorești, sat în ținutul Soroca, ce a costat 80 de ughi¹⁹⁰, și cu care va fi înzestrată, la nunta sa Catrina¹⁹¹.

Obileni, sat în ținutul Lăpușna, vândut de Iordache Cantacuzino lui Darie Carabăț și întărit acestuia de către Iliș Alexandru la 12 martie 1667¹⁹².

Ocnină, sat în ținutul Hotin, dăruit de către Iordache Saftai la nunta acesteia, căci poate fi găsit în izvodul de zestre dat ei la 2 noiembrie 1662¹⁹³.

Oneștii de Jos și **Oneștii de Sus**, sate primite de Safta la nunta sa, deci stăpânite de Iordache până la 2 noiembrie 1662.

Onutul de Jos și **Onutul de Sus**, sate în ținutul Cernăuți, intrate în posesia lui Iordache la 4 martie 1652.

Ostâpceni, sat în ținutul Iași, cumpărat de către Iordache cu suma de 69 ughi¹⁹⁴, ajuns la Gheorghe Ursachi după nunta sa cu Maria Cantacuzino¹⁹⁵.

Pașcani, sat în ținutul Roman, întărit de Ștefan Lupu, la data de 5 martie 1661, marelui vistiernic Iordache (satul fusese al lui Vasile hatman)¹⁹⁶.

¹⁸⁴ DRH, A, XXII, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, p. 56, nr. 52.

¹⁸⁵ *Ibidem*, vol. XIX, p. 216, nr. 169.

¹⁸⁶ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

¹⁸⁷ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

¹⁸⁸ Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

¹⁸⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 33-34, nr. 7.

¹⁹² CDM, vol. III, p. 313-314, nr. 1450.

¹⁹³ Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 194.

¹⁹⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

¹⁹⁵ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 31, nr. 6.

¹⁹⁶ CDM, vol. III, p. 153, nr. 654.

Pașcani, sat în ținutul Suceava, în care frații Toma și Iordache încep a stăpâni la câțiva ani după venirea în Moldova. O primă parte din satul Pașcani, pe Siret le este dăruită, la 6 aprilie 1623, de către Ștefan Tomșa¹⁹⁷. Acest sat a aparținut hatmanului Balica, astfel, la 31 martie 1647, „nepoții” hatmanului, dăruiesc proaspetei lor rude, Iordache Cantacuzino, o jumătate din acest sat, pentru că i-a ajutat să recupereze moșiile Balicăi¹⁹⁸. După această dată Iordache continuă să cumpere părți în Pașcani, cum se întâmplă de pildă la 20 februarie 1640, când plătește lui Toader Herțescul 60 de lei pentru două părți din vatra satului¹⁹⁹, la 5 noiembrie 1661 când dă aceluiași încă 20 lei pentru o parte alături de celelalte două²⁰⁰, sau la 23 iunie 1663, când Toader Herțecul împreună cu soția sa Ileana și copiii lor Gligori, Ionașco și Ion vând lui Iordache, cu „120 de galbeni, bani de argint”, alte două părți²⁰¹. La 20 martie 1658 „nepoții Balicăi” restituie de bună voie domniței Ileana Movilă toate ocinile ce le stăpâneau de la Isac Balica²⁰², ea fiind ruda acestuia cea mai apropiată, și deci cea mai îndreptățită să le stăpânească. Ileana se căsătorește cu Miron Costin care, la 20 aprilie 1660, dăruiește jumătate din satul Pașcani „dumisale, ca unui părinte al nostru, lui Iordache vistiernicul și giupânesei dumisale, mătușăi noastre”²⁰³.

Pădureni, sat în ținutul Iași, cumpărat de către Iordache cu suma de 120 ughi²⁰⁴.

Păltinișul, sat în ținutul Dorohoi, care a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș²⁰⁵, întărit lui Iordache de Gheorghe Ștefan, la 18 martie 1654, după judecata ce a avut cu Vasile Zaraful și Neculai Furdui, nepoții lui Gavril din Isnovăț, ce revendicau acest ocină²⁰⁶. Satul va ajunge, la nunta cu Maria Cantacuzino, în posesia lui Gheorghe Ursachi²⁰⁷.

Peletuci, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl cumpără cu suma de 170 ughi, și pe care-l va da în schimbul unei jumătăți din satul Răsteu²⁰⁸.

Pilipăuți, sat în ținutul Cernăuți, ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș²⁰⁹, intrat apoi în posesia Alexandrei la 4 martie 1652.

¹⁹⁷ DIR, A, XVII/5, p. 207-207, p. 273.

¹⁹⁸ DRH, A, XXIV, p. 46, nr. 49.

¹⁹⁹ Ibidem, vol. XXV, p. 291-292, nr. 296.

²⁰⁰ CDM, vol. III, p. 167, nr. 728.

²⁰¹ Ibidem, p. 221, nr. 986.

²⁰² Ștefan S. Gorovei, „Nepoții Balicăi”, p. 127.

²⁰³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 184-185.

²⁰⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

²⁰⁵ DRH, A, XXIII, p. 61, nr. 58.

²⁰⁶ CDM, vol. III, p. 35, nr. 56 și urm.

²⁰⁷ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 29, nr. 6.

²⁰⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²⁰⁹ DRH, A, XXIV, p. 107, nr. 111.

Plopești, sat în ținutul Neamț, din care Iordache dă o jumătate, la 31 decembrie 1639, Candachiei, fiica fostului pivnicer Cârștian, și fiului ei Simion, primind în schimb o jumătate din satul Giurgești din ținutul Suceava²¹⁰. Această jumătate din Plopești va fi răscumpărată ulterior de la Candachia cu 160 ughi, și va fi dată la 11 februarie 1658 fiului său Toderașco²¹¹.

Ploscăreni, sat în ținutul Iași, ce a aparținut lui Coste Băcioc²¹², ajuns în urma căsătoriei cu Catrina în posesia lui Iordache. Din 3 septembrie 1640 datează înștiințarea făcută domnului în legătură cu alegerea hotarelor satului Ploscăreni ce era tot al Cantacuzinului²¹³. Satul figurează în actul din 11 februarie 1658 printre cele date lui Toderașco Iordache.

Plotonița, sat în ținutul Cârlișura, cumpărat de Iordache la 16 ianuarie 1641, cu 130 lei bătuți, de la Ion Prăjescu²¹⁴.

Podraga, sat în ținutul Dorohoi, întărit lui Iordache, la 25 februarie 1656, de către Gheorghe vodă Ștefan²¹⁵. Acesta este unul din satele „ce s-au vinit Catrinei²¹⁶ [Cantacuzino] la nunta sa cu Neculce vistierul.

Pohirlăuți, sat în ținutul Cernăuți, ce a aparținut lui Gavrilaş Mateiaș, acestuia fiindu-i întărit la 5 aprilie 1628 de către Miron Barnovschi²¹⁷. Este unul din satele primite de Alexandra la 4 martie 1652 și care va ajunge în posesia fiicei sale Catrina, aceasta din urmă vânzându-l la 4 martie 1704 lui Constantin Turculeț²¹⁸.

Popricani, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl cumpără de la Coste fost vameș cu 100 de galbeni, mărturia boierilor pentru această vânzare datând de la 14 august 1634²¹⁹, iar întărirea domnească din iulie 1635²²⁰. La 1653, satul este luat pe seama noii domnii, Gheorghe Ștefan oferindu-l spre administrare lui „Mosco jidovul”²²¹, însă, la 11 decembrie 1657, într-o carte dată lui Iordache, domnul îi spune „să-și ție satul [Popricani, pe Jijia] căce iaste dumisale dreaptă cumpărătură și destul i l-am ținut domnia mea pre sama noastră cu asupreală”²²².

²¹⁰ *Ibidem*, vol. XXV, p. 270-272, nr. 272.

²¹¹ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 206.

²¹² **DIR**, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

²¹³ **DRH**, A, XXV, p. 445-446, nr. 452.

²¹⁴ *Ibidem*, vol. XXVI, p. 6-7, nr. 7.

²¹⁵ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

²¹⁶ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 34, nr. 7.

²¹⁷ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 89-93, nr. 39.

²¹⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 118-119, nr. 93.

²¹⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/1, Iași, 1909, p. 86-88, nr. 71.

²²⁰ **DRH**, A, XXIII, p. 186-187, nr. 148.

²²¹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 91-92, nr. 67.

²²² *Ibidem*.

Potlogeni, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl cumpărase cu 350 ughi²²³ și care, la 11 februarie 1658, „fără 36 pământuri a lui Jâtie”²²⁴, ajunge în posesia fiului său Toderășco.

Prăjeni, sat în ținutul Hârlău, care intră în posesia lui Iordache în urma unui schimb ce a avut loc la 28 noiembrie 1649 între el și mănăstirea Bârnova, aceasta din urmă primind în loc a patra parte din satul Forăști din ținutul Iași²²⁵.

Prideni, sat în ținutul Soroca, primit de către Toderășco Iordache de la tatăl său la 11 februarie 1658, care-l avea de la căsătoria cu Catrina Băcioc²²⁶.

Prilipce, sat în ținutul Cernăuți, primit de Alexandra la 4 martie 1652 în urma împărțirii moșiilor rămase de la tatăl său²²⁷.

Prodănești, sat în ținutul Soroca, vândut de Constantin Ramandi împreună cu fiii săi, Dumitrașco și Alexandru, la 7 iunie 1661, lui Iordache Cantacuzino²²⁸.

Puricești, sat în ținutul Iași, cumpărat de Iordache de la Irina, fata lui Ilie Purice miedar cu 350 taleri de argint, cumpărătură întărită de domn la 2 martie 1646²²⁹.

Răducani, sat în ținutul Lăpușna, vândut de Iordache Cantacuzino lui Darie Carabăț și întărit acestuia de către Iliăș Alexandru la 12 martie 1667²³⁰.

Răsteu, sat ce a aparținut lui Coste Băcioc²³¹, din care jumătate intră în posesia lui Iordache la nunta cu Catrina, iar pe cealaltă jumătate o primește în schimbul satului Peletuci²³². Întreg satul va intra în zestrea lui Toderășco Iordache la 11 februarie 1658.

Râtul, șes în hotarul Târgului Frumos, din care, la 16 februarie 1639, Iordache primește „o bucată” de la Vasile Lupu²³³.

Rohozna, sat în ținutul Cernăuți, din care o jumătate este primită de Alexandra la împărțirea moșiilor tatălui său. Două treimi din Rohozna vor fi date zestre Mariei la căsătoria cu Gheorghe Ursachi²³⁴.

Rugășești, sat în ținutul Suceava, din care câteva părți îi sunt dăruite lui Iordache de Safta Șoldăneasa și nepoții ei Andreiaș, Miron și Neculai, dania fiind întărită de Vasile Lupu la 15 iulie 1648²³⁵.

²²³ *Ibidem*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²²⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 207.

²²⁵ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente Iași*, I, p. 429-230, nr. 360.

²²⁶ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 208.

²²⁷ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 257, nr. 153.

²²⁸ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 436.

²²⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 102-105.

²³⁰ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 440.

²³¹ **DIR**, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

²³² Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²³³ **DRH**, A, XXV, p. 42-43, nr. 35.

²³⁴ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 29, nr. 6.

Salcea, sat în ținutul Suceava, întărit lui Iordache la 25 februarie 1656 de către Gheorghe Ștefan²³⁶.

Săminiceni, sat în ținutul Roman, din care Iordache cumpără două părți cu suma de 70 de ughi²³⁷.

Sinăuți, sat în ținutul Hotin, pe care Iordache a plătit, împreună cu satul Giuleuți, 276 ughi²³⁸.

Slobozeni, sat în ținutul Vaslui, din care Iordache cumpără jumătate de la nepoții lui Nicoară Turcul, cu 80 de galbeni²³⁹. Această parte de sat intră în zestrea Saftai la 2 noiembrie 1662.

Soci, sat în ținutul Neamț, din care Iordache dă, la 2 mai 1661, copiilor Niții, Ștefan și Gligorașco, 12 pământuri în schimbul a 12 pământuri din satul Dușăști²⁴⁰.

Stăuceni, sat în ținutul Cernăuți. La 22 august 1660 domnul întărea lui Iordache hotărnicia făcută acestui sat de vornicul de poartă Rugină²⁴¹.

Strâmbi, sat în ținutul Neamț pe care Iordache l-a cumpărat cu 180 ughi²⁴².

Șerăuți, sat în ținutul Cernăuți, cumpărat de Gavrilaş Mateiaș de la diferiți răzeși²⁴³. La 4 martie 1652 acest sat este primit de Alexandra intrând astfel în posesia lui Iordache Cantacuzino.

Șerbești, sat în ținutul Neamț. La 12 aprilie 1620 se afla în posesia lui Coste Băcioc („jumătate de danie, jumătate de cumpăratură”)²⁴⁴. În „izvodul de zestre” dat lui Toderașco, Iordache menționează că doar jumătate din Șerbești este de la Catrina, cealaltă jumătate fiind cumpărată de el cu 250 de ughi²⁴⁵.

Șibutinți, sat în ținutul Hotin, cumpărat de Iordache, pe care a plătit, împreună cu satul Cornul Neanii, 300 de ughi²⁴⁶.

Tămăduiani, sat în ținutul Suceava, dăruit fraților Toma și Iordache, la 6 aprilie 1623, de către Ștefan Tomșa²⁴⁷. La 22 aprilie 1630, când cei doi frați

²³⁵ CDM, vol. II, p. 396, nr. 2029.

²³⁶ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

²³⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²³⁸ *Ibidem*, p. 31.

²³⁹ *Ibidem*, vol. III/1, p. 159-160, nr. 114.

²⁴⁰ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XXV, p. 52-53.

²⁴¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 166-167, nr. 89.

²⁴² Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 29, nr. 20.

²⁴³ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 3-5, nr. 2.

²⁴⁴ DIR, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

²⁴⁵ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 205-206.

²⁴⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 31, nr. 20.

²⁴⁷ DIR, A, XVII/5, p. 207-208, nr. 279.

împart moșiile ce le dețineau împreună, Tămăduianii este luat de către Iordache²⁴⁸.

Tămășeni, sat în ținutul Iași, pe care Iordache îl vinde la 17 septembrie 1656 marelui vornic al Țării de Sus, Dabija, cu 450 lei. Acest sat era primit de Iordache de la Maria, fiica lui Ionașco Stroici²⁴⁹.

Tâmpești, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache plătește, împreună cu o parte din Dragomirești, 140 ughi²⁵⁰.

Telița, sat în ținutul Soroca, dat de Iordache fiicei sale Safta la 2 noiembrie 1662²⁵¹.

Todirești (fost Ungureni), sat în ținutul Fălciu, adus ca zestre lui Iordache de către Alexandra²⁵².

Tribiseuți, sat în ținutul Hotin care la 12 aprilie 1620 se afla, în întregime, în posesia lui Coste Băcioc²⁵³. În izvodul de zestre dat lui Toderașco apare că doar jumătate din acest sat este de la mama sa, restul fiind cumpărat de Iordache de la Șoldan²⁵⁴.

Turburi, sat în ținutul Bacău, cumpărat de către Iordache cu suma de 80 de ughi²⁵⁵.

Tibucani, sat în ținutul Neamț, pe care Iordache îl cumpără cu 370 ughi²⁵⁶, și din care îi lasă fiului său Toderașco o parte („foarte puțintel”)²⁵⁷.

Țigănești, sat în ținutul Vaslui, pe care Iordache îl cumpără de la mai mulți răzeși; actul de întărire a cumpărăturilor sale din acest sat, emis la 12 august 1660, ne spune că la această dată avea cumpărat aici „un bătrân întreg și din ceilalți doi 244 pământuri”²⁵⁸. Ultimele cumpărături din acest sat le face la 19 martie 1661, „istovindu-se tot satul cu aceste vânzări”²⁵⁹.

²⁴⁸ C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, p. 12, nr. XXIII.

²⁴⁹ CDM, vol. III, p. 56, nr. 205.

²⁵⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²⁵¹ Petronel Zahariuc, *Două catastife ale Cantacuzinilor moldoveni*, p. 193.

²⁵² Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 581.

²⁵³ DIR, A, XVII/4, p. 444-447, nr. 575.

²⁵⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 206.

²⁵⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

²⁵⁶ *Ibidem*.

²⁵⁷ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 206.

²⁵⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 149-153, nr. 110. Vezi toate cumpărăturile făcute de Iordache în acest sat în *ibidem*, vol. II/2, p. 48, 114, 115, 123, 135, 138, 142-143, 159, 168, 204-205, 214, 223-224, 224-225 și vol. III/1, p. 10, 126-127.

²⁵⁹ *Ibidem*, vol. III/1, p. 169-170, nr. 117.

Țiplicești și **Vadurile**, sate în ținutul Soroca, vândute de Constantin Ramandi împreună cu fiii săi, Dumitrașco și Alexandru, la 7 iunie 1661, lui Iordache Cantacuzino²⁶⁰.

Valea Seacă, sat în ținutul Bacău, cumpărat de către Iordache, la 28 februarie 1661, de la Eni (Jan) Voicecovski²⁶¹.

Valeva, sat în ținutul Cernăuți, din care câteva părți sunt întărite de domn lui Iordache la 12 august 1654, pentru că actele ce le avea acesta de la socrul său Gavrilaş Mateiaș „s-au pierdut la mănăstirea Dragomirna, când a fost prădată de căzacia veniți cu Timuș Hmelnițki”²⁶².

Vasileu, sat în ținutul Cernăuți, din care Gavrilaş Mateiaș cumpără o jumătate, la 13 mai 1633, de la vameșul Condrea cu suma de 260 lei²⁶³. La 4 martie 1652, această jumătate din Vasileu este primită de către Ileana, din posesia căreia va ajunge în zestrea Catrinei Cantacuzino, la nunta acesteia cu Neculce vistierul²⁶⁴.

Vădeni, sat în ținutul Iași, din care a șasea parte este luată zălog de Iordache de la Pătrașco Hăugul pentru că „i-a plătit feciorul de la robie”²⁶⁵. Iordache va face apoi o serie de cumpărături în acest sat de la diverși răzeși la 1 septembrie 1661²⁶⁶, la 9 septembrie 1661²⁶⁷ și la 10 noiembrie 1661²⁶⁸.

Văscăuți, sat în ținutul Suceava, din care a patra parte este întărită lui Iordache, la 25 februarie 1656, de către Gheorghe vodă Ștefan²⁶⁹.

Vătămani, sat în ținutul Neamț, din care Iordache deținea a patra parte, fapt ce-l aflăm din actul prin care Lupu Bogza recunoaște, la 1 octombrie 1656, că a ars ispisoacele acestui sat ce era cumpărătura Cantacuzinului²⁷⁰. Cu această parte de sat va fi înzestrat Toderașco la 11 februarie 1658.

Vârtop, sat în ținutul Neamț, din care Iordache cumpără „nește părți” cu 140 de ughi²⁷¹.

Vârtipohor, sat în ținutul Hotin, din care Iordache va dărui a șasea parte lui Potomir Costin, care o va vinde la 22 aprilie 1664 lui Stamatie Hiotul-Sacazlăul²⁷².

²⁶⁰ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei*, p. 436.

²⁶¹ CDM, vol. III, p. 151, nr. 644.

²⁶² *Ibidem*, p. 42, nr. 89.

²⁶³ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 205-206, nr. 105.

²⁶⁴ Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, p. 34, nr. 7.

²⁶⁵ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, p. 71-72, nr. 51.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 191, nr. 135.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 192-193, nr. 137.

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 193-194, nr. 138.

²⁶⁹ Nicolae Iorga, *Studii și doc.*, vol. XI, p. 51-52, nr. 20.

²⁷⁰ C. A. Stoide, *Documente din Ținutul Neamț (secolele XVI-XVIII)*, p. 6-7, nr. IV.

²⁷¹ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/2, p. 30, nr. 20.

Vereșăni, sat în ținutul Suceava, din care Iordache cumpără părți de la diferiți răzeși²⁷³. Toate aceste părți sunt date fiului său Toderașco la 11 februarie 1658.

Verești, sat în ținutul Neamț, întărit de către Miron Barnovschi fraților Toma și Iordache Cantacuzino la 20 martie 1627²⁷⁴.

Vorohtieni și Zadubrouca, sate în ținutul Cernăuți, primite la împărțirea moșiilor lui Gavrilaş Mateiaș de către Alexandra²⁷⁵.

Zastavna, sat în ținutul Cernăuți, din care, la 7 august 1704, Ileana, văduva stolnicului Iordache Cantacuzino, vinde o jumătate lui Constantin Turculeț²⁷⁶. În acest act Ileana amintește faptul că această parte din satul Zastavna a fost lăsată de „părinții noștri, anume Iordache fost mare vistiernic”²⁷⁷.

²⁷² Paul Păltănea, *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșiilor prin descendenți (I)*, în **AG**, IV(IX), 1997, 3-4, p.151.

²⁷³ **CDM**, vol. II, *passim*.

²⁷⁴ **DRH**, A, XIX, p. 216, nr. 169.

²⁷⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 257, nr. 153.

²⁷⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 123-124, nr. 96.

²⁷⁷ *Ibidem*.

CATOLICISMUL ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

DREPTUL DE PROTECTORAT AL PUTERII SECULARE ASUPRA MISIONARILOR ȘI COMUNITĂȚILOR CATOLICE DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA (I)

VIOLETA BARBU

Cadrul juridic general

Când se apleacă asupra politicii religioase a monarhilor din Europa Apuseană în secolul al XVII-lea, istoriografia contemporană descoperă un conglomerat de practici ale puterii, de *ethos* și morală, căruia cu greu i se pot discerne nivelele de organizare ori principiile. Desigur, nașterea unor noțiuni noi, ca toleranță, rațiune de stat, *jus gentium*, „echilibru european” necunoscute lumii medievale și chiar Renașterii¹, ne avertizează că principiile de guvernare au suferit modificări substanțiale, pe măsura nu numai a reconfigurării confesionale (confesionalizării) Europei Occidentale, ci și a apariției unui sistem de state în sensul modern al cuvântului. Regularizarea legăturilor diplomatice, de la uzanțe protocolare la norme de drept public internațional² a dus la cristalizarea unor instituții de drept cum ar fi protectoratul și patronatul. Astfel, protectoratul unui stat asupra creștinilor aflați în situație minoritară într-un alt stat nu a fost la început un protectorat de drept al popoarelor (*jus gentium*)³ în adevăratul sens al

¹ E. Thuau, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris, 1966; E. Reibstein, *Völkerrecht. Eine Geschichte seiner Ideen in Lehre und Praxis*, vol. I, Freiburg im Breisgau-München, 1958.

² W. Platzhoff, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1559-1660*², München-Wien, 1968.

³ Noțiunea de *jus gentium* aparține lui Hugo Grotius, care deosebea, în conținutul ei, drepturile cetățeanului în raport cu statul (ordinea socială) și dreptul popoarelor unele în raport cu celelalte, în situația de război și pace, v. Hugo Grotius, *De jure bello et pacis*, ed. James Brown Scott, Oxford Washington, 1913, vol. I, 1, 14 f., v. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historische Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in*

cuvântului, ci o instituție *sui generis* bizuită pe contract și pe dreptul cutumiar, și materializată printr-un număr de drepturi de ocrotire, izvorâte din necesitatea asigurării unui drept pozitiv, dreptul de exercitare liberă a religiei sau confesiunii. Dreptul de protectorat s-a dezvoltat ca ramură a dreptului de jurisdicție asupra catolicilor (supuși otomani sau negustori și ecleziaștici aflați temporar în teritoriile turcocrăției), pe care consulatul francez îl dobândise, potrivit capitulațiilor, în Imperiul Otoman. Acest drept de protectorat, începând cu 1555, renegociat în 1604 de către ambasadorul francez la Constantinopol, Savary de Brèves și reînnoit în 1605 și 1672⁴ a fost recunoscut de Sfântul Scaun și folosit drept canal diplomatic privilegiat în apărarea intereselor Bisericii catolice. Din 1615, acest drept de protectorat al catolicilor din Imperiul Otoman, cu caracter transnațional, a fost dobândit și de Imperiul Habsburgilor. O formă specială a protectoratului, prevăzută în dreptul canonic al Bisericii Catolice începând cu secolul al XIV-lea și întărită în epoca Contrareformei era instituția cardinalului protector. Născută din dorința de unitate a Bisericii, instituția cardinalului protector a funcționat la început numai în raportul dintre Sfântul Scaun și diversele ordine religioase, ce se aflau sub această înaltă protecție. Extinsă apoi și asupra principilor și țărilor, instituția cardinalului protector a constituit o componentă de bază a politicii religioase a papalității față de statele suverane în încercarea de restaurație catolică⁵. Spre deosebire de nunții apostolici, cardinalii protectori nu rezidau în țara desemnată protecției lor, dar se aflau în contact permanent cu aceștia și aveau un rol decisiv (referenți principali) în procesele de numire a ierarhiei. Prin bula *Christi fidelium* (16 februarie 1694), papa Inocențiu al XII-lea a stabilit mai clar atribuțiile cardinalilor protectori. Din sfera acestora nu lipseau cunoașterea temeinică a stării politice, a legăturilor diplomatice, a problemelor ecleziaștice, ceea ce nu era cu puțință fără o intensă corespondență cu cei mai importanți reprezentanți ai elitelor politice și ecleziaștice⁶.

Unul din scopurile importante pentru care a fost instituită Propaganda Fide în 1622 a fost tocmai acela de a scoate treptat, măcar pe bătrânul continent, chestiunile religioase de sub arbitrajul puterii principilor, chiar dacă Sacra Congregație avea să folosească, nu fără dureroase contradicții, formula monarhilor catolici ca patroni în noile misiuni din America de Sud (*jus*

Deutschland, ed. de Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Kosellek, Klett-Cotta, 1994, vol. V, p. 259-261.

⁴ B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche Orient au temps de la Réforme catholique (Syrie, Irak, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècle)*, Roma, vol. I, 1994, p. 249-271.

⁵ Fr. Rousseau, *L'idée missionnaire aux XVIe et XVIIe siècle. Les doctrines, les méthodes, les concepts d'organisation*, Paris, 1930, p. 82-86.

⁶ Gaetano Platania, Carlo Barberini, «protector krolestwa polskiego» w nieopublikowanej korespondencji pryechowywanej w zbiorach Watykańskich, în *Europa między Italią a Polską i Litwą*, Kraków, 2004, p. 75-120.

patronae). Diferit de dreptul de protectorat, patronatul, stipulat în baza unui concordat cu puterea seculară, presupunea dreptul regal de a nominaliza și recomanda Sfântului Scaun numirea episcopilor în teritoriile supuse *jus patronae*. Un astfel de drept posedă, în secolul al XVII-lea, regele Poloniei asupra episcopiei catolice de Bacău.

Dacă, teoretic vorbind, din punct de vedere strict juridic, se estimează că protectoratul asupra străinilor era, în țările române, o prerogativă a dreptului domnesc⁷, mai puțin lămurite rămân alte aspecte legate de statutul juridic al persoanei străine: care este modelul acestui protectorat domnesc? Erau catolicii considerați „străini”, pentru că erau de altă „lege”? În secolul al XVII-lea, între alte categorii de supuși, aveau catolicii din țările române un regim aparte ori se bucurau de aceleași drepturi și erau afectați de aceleași discriminări ca și celelalte confesiuni și religii (armenii, evreii, musulmanii)? Cine definește în această privință și în numele cărui tip de autoritate, norma și abuzul, limitele dreptului și transgresarea lui?

Văzută din interior, ortodoxia țărilor române are, pe parcursul întregii sale istorii, o soliditatea monolitică instalată într-o confortabilă majoritate. Identitatea dintre calitatea de „pământean” sau „om de țară” și confesiunea

⁷ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, coord. Vladimir Hanga, București, 1980, p. 494; o punere în cadru a problemei din perspectivă teologică la André Guillou, *Tolérance et pouvoir dans le monde orthodoxe médiévale et moderne*, în «Balcanica», XXVII, 1996, p. 7-17, din perspectivă istorică Benoît Joudiou, *La réaction orthodoxe face aux étrangers dans les principautés roumaines au XVIe siècle*, în *Migrations et diasporas méditerranéennes (X^e-XVIe siècle)*, sub dir. lui Michel Balard și Alain Ducellier, Paris, 2002, p. 243-255; Ioan Dură, *Les catholiques de Valachie et de Moldavie durant la seconde moitié du XVIIe siècle et leurs rapports avec les voïvodes et les grands dignitaires de ces pays*, în “Irenikon”, LV, 1982, nr. 2, p. 163-184, ne scutesc de a mai insista asupra unor aspecte și informații cunoscute, legate îndeosebi de conceptul de toleranță religioasă; v. de asemenea studiile care au abordat politica religioasă a domnilor Mihai Viteazul și Matei Basarab și motivațiile lor de natură politică (Pompiliu Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în **RI**, IV, 1994, nr. 5-6, p. 473-489; Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul și Roma*, în idem *Restitutio Daciae. Studii cu privire la Mihai Viteazul*, București, 1997, p. 227-282; idem, *Some Reflections on Michael the Brave's Denominational Policy*, în *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta, Cluj, 1995, p. 150-156; despre raportul unor domni cu catolicismul au scris Virginia Vasiliu, *Constantin Brâncoveanu e il cattolicesimo*, în **EDr**, III, 1925, p. 110-128 și de curând Liviu Pilat, *Roma și Constantinopol. Biserica și puterea în vremea lui Ieremia Movilă*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II, Sucevița, 2006, p. 161-177; v. de asemenea și cele câteva pagini consacrate acestei probleme de către Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Țara Românească și Moldova (1601-1698)*, Blaj, 2005, p. 281-285; în ceea ce ne privește, încercăm să înțelegem în acest context numai implicațiile de natură juridică ale protectoratului domnesc asupra populației catolice.

răsăriteană generează o serie de drepturi pe care le putem deduce din practica politică, așa cum restrângerea acestora, în cazul celor de „altă lege”, apare ca evidentă istoricilor dreptului românesc. Sub raport normativ, însăși apartenența religioasă constituie, în țările române, potrivit acestora, „un mijloc de ierarhizare a drepturilor”⁸.

Văzută din afară, în toate chestionarele și rapoartele misionare, dar chiar și în relatări diplomatice sau de călătorie, țara Moldovei, mai izbitor decât vecina ei de la sud, se arată mult mai puțin monocoloră etnic și confesional. Înșiruirile variază ca ordine și conținut, de la o epocă la alta: unii văd, în afară de catolici de diverse etnii (unguri, polonezi, italieni), mulți turci, armeni și greci, alții numără sârbi, bosniaci și raguzani, alții luterani, calvini și arieni (adică populația de origine transilvană), dar nimănui nu îi trecea prin minte, nici atunci și nici astăzi, să considere Moldova secolului al XVII-lea un stat pluriconfesional, de vreme ce numai catolicii, de orice origine etnică, și armenii sunt cu adevărat tolerați.

Ce se întâmplă însă atunci când acest proiect și strategiile lui interacționează cu sistemul bine împământenit în Moldova al domnului ca epistemonarh și ocrotitor direct al tuturor supușilor străini, indiferent de religia profesată de aceștia? Pe de altă parte, legitimizează și poruncită de tradiție apare îndatorirea domnului de a fi, în spiritul tradiției bizantine și al pravilelor⁹, apărător și sporitor al ortodoxiei. În virtutea acestui privilegiu de patronat absolut (*jus supremi patronatus regis*), domnul poate ctitori și înzestra mănăstiri și biserici, le poate închina sau dezînchina, deținând aceste drepturi în chip de privilegii acordate de el și ctitorilor privați, poate avea monopol asupra producției și desfacerii de carte bisericească, joacă un rol decisiv în alegerea și validarea ierarhiei, poate fi chiar și epistemonarh¹⁰, convocând sinoade și pronunțându-se în chestiuni teologice, desemnează competențele *in spiritualibus et in temporalibus*, acordă sau retrage privilegiile clerului.

Dacă acestea sunt prerogativele presupuse de calitatea de patron al dreptei credințe, oare este posibil să identificăm un număr de spețe juridice care

⁸ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 209.

⁹ O sinteză istorică a relațiilor politice dintre domnie și Biserică în țările române din perspectiva moștenirii bizantine, la Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 100-109; o perspectivă venită dinspre istoria dreptului și a instituțiilor în abordarea temelor: dreptul ctitoricesc și practica fondațională, raportul dintre jurisdicția ecleziastică și cea domnească la Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 154-179, 248-257; Ion Toderașcu, *Etnic și confesional în pravilele românești (secolul al XVII-lea)*, în vol. *Etnie și confesiune în Moldova medievală*, coord. Ion Toderașcu, Iași, 2006, p. 85-111.

¹⁰ Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris, 1996, p. 256-263.

să capete numele de protectorat (*jus protectionis*) domnesc acordat supușilor catolici în secolul al XVII-lea sau fiecare domn reamenajează normele dreptului în practici noi, potrivite conjuncturilor și propriilor sale interese politice? Are vreo legătură acest protectorat cu regimul supușilor catolici din Imperiul Otoman, inclusiv diplomați, oameni ai Bisericii și negustori, statuat prin capitulații dintre Poartă și Franța sau este doar un transfer, de multe ori abuziv, asupra supușilor catolici, a prerogativelor de patronat exercitate de domn, potrivit dreptului obișnuielnic, asupra Bisericii majoritare? Care sunt limitele acestei aplicări abuzive și cine le invocă? În ce fel fiecare dintre domniile țărilor române din perioada studiată au înțeles să practice acest drept de protectorat și să cultive un climat de toleranță-intoleranță față de cei considerați „de altă lege”, „străini”, „de lege papistășească”? Am urmărit problema protectoratului domnesc ca pe o competență juridico-politică exercitată de domn în virtutea statutului său de domn patrimonial, în trei situații majore: în raport cu clerul și ierarhia catolică, în raport cu credincioșii catolici (pământenii, imigrați) și în disputele teologice și interconfesionale.

Protagoniști pe un fundal ostil

Descifrarea dinamicii relației domniei în Țara Românească și Moldova cu comunitățile, misionarii și ierarhia catolică va căpăta un plus de claritate dacă o vom proiecta în cadrul mai amplu, dar încă puțin studiat, al raporturilor dintre catolici și ortodocși în Răsăritul Europei și în Balcanii de sub turcocrăție. Climatul general al raporturilor dintre cele două confesiuni creștine pe cuprinsul Imperiului Otoman este extrem de variabil, de la o provincie la alta și de la un deceniu la altul, pe tot parcursul secolului. De la tentativele misionarilor de convertire a patriarhilor ecumenici din deceniile al treilea și al patrulea¹¹, la conviețuirea celor două confesiuni în comunitățile creștine din zona arhipelagului¹² și până la apropierea Romei de monahismul oriental, cu deosebire athonit¹³, nicidecum, după Conciliul de la Florența, nu se mai iscuse un interes atât de viu din partea Romei pentru creștinătatea orientală, fruct al relansării misiunilor în epoca Contrareforme tridentine. Dintr-un peisaj atât de complex și de felurit, care își așteaptă încă sinteza, vom arunca doar o privire fugitivă asupra unui centru în care s-au concentrat cele mai importante conflicte în care s-au angajat cele două Biserici în această perioadă: Locurile Sfinte. În

¹¹ Georg Hofmann SJ, *Griechische Patriarchen und Römische Päpste. Untersuchungen und Texte*, în „Orientalia Christiana”, XIII, 1928, nr. 47, p. 83-180.

¹² P. Leonardus Lemmens OFM, *Hierarchia latina Orientis (1622-1922) mediante Sacra Congregatione de Propaganda Fide instituta*, în „Orientalia Christiana”, II, 1924, nr. 9, p. 225-295, nr. 10, p. 1-49.

¹³ Georg Hofmann SJ, *Athos e Roma*, în „Orientalia Christiana”, V, 1925, nr. 19, p. 137-183; idem, *Pathmos und Rom*, în „Orientalia Christiana”, XI, 1928, nr. 41, p. 47-107.

aceste două cuvinte magice, al căror ecou trezeau tot atâtea nume încărcate de o memorie sacră (Biserica Sfântului Mormânt, Sfânta Iesle, Biserica Înaintemergătorului, Muntele Măslinilor, Biserica Nativității, Muntele Carmel) o uriașă miză simbolică încărcată emoțional, de prestigiu în ansamblul creștinătății, se împletea cu interese de ordin pragmatic, legate de libertatea de mișcare a pelerinilor, de beneficiile materiale pe care fluxul lor, însoțit de caravanele negustorești, îl puteau furniza¹⁴. Două sincope majore au tulburat ritmul conviețuirii seculare dintre patriarhia ortodoxă de Ierusalim și Custodia franciscană a Locurilor Sfinte¹⁵, cea din 1632 și cea din 1675.

În virtutea stipulațiilor prevăzute în tratatul de pace din 1333 dintre Robert de Anjou, rege al Neapolelui și sultanul Egiptului, vechimea stăpânirii franciscane asupra Locurilor Sfinte atingea deja trei secole, când, în urma demersurilor harnice ale patriarhului Theofan al III-lea al Ierusalimului¹⁶, în 1632, „hagiotafii” (Frăția elenă a Sfântului Mormânt, din rândul căreia se recrutau, începând cu patriarhul Gherasim Peloponezianul 1534-1577, toți întâiistătătorii scaunului ierusalimitan) căpătară din partea cadiului Ierusalimului, iar în 1634, cu sprijinul ambasadurilor protestanți, cel englez și cel olandez, chiar de la sultan, privilegii noi de stăpânire asupra Bisericii Nativității (Sfânta Grotă), asupra Bisericii Adormirii și dobândiră, smulsă din mâinile latinilor, preeminența asupra Bisericii Sfântului Mormânt¹⁷. După ce în 1636, ca fruct al mobilizării diplomatice a principilor catolici, cumpăna înclină de partea latinilor, patriarhul Theofan al Ierusalimului fu pus din nou în posesia Locurilor Sfinte, cu același sprijin protestant, ca și prima oară. Chemată să arbitreze în disputa dintre cele două confesiuni creștine asupra bisericilor și a celorlalte posesiuni creștine de la Locurile Sfinte, puterea otomană plecă urechea și la influența puterilor occidentale protectoare, dar mai mult la sunetul pungilor

¹⁴ Odad Peri, *Christianity under Islam in Jerusalem. The Questions of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 210-278.

¹⁵ M. Picirillo (sub dir.), *La Custodia della Terra Santa e l'Europa*, Roma, 1983, cu o bogată bibliografie.

¹⁶ În lunga păstorire a patriarhului Theofan, din 1608 până în 1644, scaunul de Ierusalim fu readus la demnitatea potrivită preeminenței sale istorice, finanțele se redresară pe seama călătoriilor de strângere de donații întreprinse de patriarh în țările române, Rusia și Rutenia, v. Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, p. 383.

¹⁷ Iată cum descrie această pierdere vicarul patriarhal Francesco ab Anagni într-o scrisoare trimisă în 1634 Sfintei Congregații de Propaganda Fide: „*I greci con solo denaro, che a forza di scomunicato dal patriarcho è stato raccolto da questi miseri, si sono ottenute le chiavi a nostro grandissimo confusione*”, v. *Biblioteca Bio-Bibliographica della Terra Santa e dell'Oriente francescano, tomo primo. Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Santa*, ed. de Leonardus Lemmens OFM, Firenze, Quaracchi, 1921, p. 76.

cu bani¹⁸. Vreme de jumătate de secol, atât autoritățile locale otomane, cât și vizirii și sultanii vor profita din plin de rivalitatea acerbă dintre creștini, acordând și revenind asupra deciziilor, în funcție de valoarea darurilor aducătoare de bunăvoință. În spiritul celei mai abile diplomații, caracteristice otomanilor, deciziile obținute de fiecare din părți nu erau definitive, chiar dacă se aflau stipulate în diverse capitulații.

Lovitura dată Custodiei franciscane conventuale a Sfântului Mormânt se resimți din plin la Roma. Pe cât de neașteptată, pe atât de dureroasă, pierderea „Cheilor Sfintei Iesle” și ocuparea de către hagiotați a celorlalte lăcașuri și locuri de pelerinaj (Biserica Nativității de la Bethleem, Muntele Golgota, Piatra Ungeriei, Edicula Sfântului Mormânt) aducea prejudicii enorme autorității romane, spre a nu mai pomeni de consecințele grave și asupra fluxului de pelerini occidentali, cărora începea să le fie necesară o licență specială din partea patriarhului grec al Ierusalimului. Neîntârziat, pentru recuperarea pozițiilor pierdute, congregațiile de cardinali, în frunte cu proaspăt înființata Propaganda Fide (1622), dezlănțuiră o bătălie concertată pe mai multe planuri. Din strategia propusă în ședința specială (*Congregationi particolari*) din 14 decembrie a anului 1637¹⁹ nu lipsea, firește, intensificarea diplomației, creionată în 12 puncte. Toți ambasadorii puterilor catolice la Poartă fură mobilizați pe acest front, proclamat „chestiune gravă și prioritară”; aceleași instrucțiuni primiră nunții apostolici de la Viena și Varșovia, un trimis special, franciscanul croat Rafael Levaković, luă drumul acestor capitale în 1637-1638²⁰, trecând și pe la Târgoviște în vara lui 1638. Fu activat pentru cauza locurilor sfinte doctorul chiot Vincenzo Timone, medic personal al sultanului. Misionarii primeau însărcinări speciale pentru sprijinirea rivalilor prolatini ai lui Chiril Lucaris, Chiril al Veriei și Athanasie Patelaros, în vederea ocupării tronului patriarhiei ecumenice. Cu aceștia, cum recomandase într-un raport special Angelo Petricca da Sonino, vicarul patriarhal de Constantinopol în perioada 1637-1639²¹,

¹⁸ B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche Orient*, p. 14-37, 185-208.

¹⁹ L. Lemmens, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Santa*, p. 112-116.

²⁰ V. documentele publicate de Dumitru Găzdaru, *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, în *Studii istorice și filologice*, I, Freiburg im Brsg., 1974, p. 93-134; la acestea se adaugă documentele despre participarea lui Levaković la sinodul de la Trnava (Turnau) în 1638, v. C. Péterffy, *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae*, Posonii, Typis Haeredum Rozerianorum, 1742, partea a II-a, p. 375; tot despre misiunea sa în Valahia „per negotio importante alla propagatione della nostra santa fede”, v. *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Santa*, p. 120, doc. din 30 ianuarie 1638.

²¹ Raportul poartă titlul *Della ricuperatione de Luochi Santi* și a fost publicat de G. B. Cervellini, *Relazioni di Constantinopoli del Vicario patriarcale Angelo Petricca (1636-1639)*, în „Bessarione”, IX, 1912, p. 29-32; un adaos după manuscrisul Ghenadion

oponent categoric al mituirii funcționarilor otomani, se puteau negocia condițiile de înțelegere cu grecii de la Ierusalim, admitând concesii în lucrurile puțin importante pentru latini, dar foarte prețuite de greci, precum aprinsul candelor în biserică.

Măsuri de forță, numite „prohibitio” acompaniau demersurile pașnice hotărâte de Roma. Contrastau cu acestea, căci în substanța lor, erau chiar belicoase, pe măsura gravității chestiunii și a frustrării stârnite de pierderea suferită. Astfel, tuturor prelaților greci trebuia să li se notifice că nu se mai puteau aștepta la donații și subsidii din partea creștinătății apusene: nici din partea curiei romane, nici din partea capetelor încoronate, mai ales a împăratului Ferdinand al II-lea, protector și susținător chiar al călugărilor atoniți și a regelui Spaniei, stăpân al grecilor din Sicilia. Collegium Graecorum trebuia să își închidă porțile pentru studenții greci de confesiune orientală, cu excepția celor catolici și uniți. În sfârșit, fură luate în calcul șase propuneri subsumate sub titlul „mijloace violente” (*li mezi violenti*). Pe cât de edificatoare pe atât de surprinzătoare, lectura hotărârilor redă nota dominantă pentru încordarea maximă a relațiilor dintre cele două Biserici, tocmai în momentul în care zelul misionarilor înregistra succese în munca lor de pastorație și de convertire. Un adevărat „război al Locurilor Sfinte” îndreptat asupra „grecilor” și a susținătorilor acestora, turcii și puterile protestante, era schițat în etape, mijloace și locuri, iar principalul teren de confruntare era marea. Astfel, se recomandă să se scrie la Constantinopol pentru a se afla pe ce căi maritime face negoț ambasadorul Olandei, Cornelius Haga, principalul susținător al lui Chiril Lucaris și dușman al catolicilor. Corăbiile sale trebuiau prădate de galerele papale (*che sia depredato dalle nostre galere*). Se poruncește galerelor și vaselor de linie să prade pe greci, pe mare și pe uscat, și chiar să-i robească „*come se fussero Turchi*”. Al doilea ordin privea tot galerele și vasele „di corso”, cărora li se porunca să atace în Marea Albă, toate ambarcațiunile ce transportau mărfuri și provizii din Egipt și alte părți ale Asiei, să le jefuiască și să le scufunde în mare. În Marea Neagră, corăbiile ce transportau grâu pentru aprovizionarea Constantinopolului urmau să fie atacate de cazaci, în scopul înfometării orașului, „*perche li Turchi non hanno granarji nè altre provisioni*”. Toate aceste atacuri trebuiau să fie puse la cale și finanțate prin intermediul unor sume de bani, 8 000 - 10 000 de scuzi, plățibili unor vase bine înarmate, care să împânzească (*infestino*) Marea Albă sau cazacilor, care operau în Marea Neagră și se aflau în stare de rebeliune față de Imperiul Otoman²². Un punct care denotă o bună

la E. Dalleggio d'Alessio, *Quelques relations de Fra Angelo Petricca da Sonnino, vicaire patriarcal de Constantinople (1637-1639)*, în “Echos d'Orient”, 1938, nr. 189-190, p. 169-170.

²² Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 283-289.

cunoaștere a balanței comerciale a Imperiului Otoman și o evaluare competentă a schimburilor comerciale cu creștinătatea este cel de-al cincilea. Nu întâmplător acesta și următorul formau propunerea persoanei celei mai bine informate din Sfântul Scaun, secretarul Propagandei Fide, monseniorul Francesco Ingoli²³. În acest caz, represiunea îmbracă forma embargoului comercial, adică încetarea comerțului creștin cu Imperiul Otoman, ceea ce ar fi adus o pierdere estimată la 3 000 000 de scuzi, bani proveniți din vama pe care otomanii o percepeau pentru circulația acestor mărfuri. A doua consecință ar fi fost scăderea masei monetare din Imperiu: „*non correra tanta moneta, come corre nell'Imperio Ottomano*”. Turcii nu ar mai avea cu cine să își desfășoare (*smaltire*) mărfurile și nici nu ar mai putea să primească nimic din partea creștinătății. Pentru a duce la îndeplinire embargoul, era necesar să se întreprindă diligențe pe lângă vameșii din principalele scale ale Imperiului: Constantinopol, Smirna, Alep, Rosetto, Settalia, Cipru, Cairo etc.

În sfârșit, urma să se notifice sultanului și principalilor săi demnitari că nu vor mai beneficia de tributul pe care Custodia îl plătea, 8 000 de scuzi în fiecare an și 4 000 odată la trei ani, la instalarea unui nou gardian custode și nici de peșcheșuri în zahăr, lumânări, haine pe care le primeau în mod curent de la „frâncii” catolici, ca și de la pelerinii occidentali, care vor renunța să mai viziteze Locurile Sfinte, odată ce acestea au ajuns în mâinile grecilor.

În ședința din 23 decembrie a anului 1637²⁴, mijloacele diplomatice au fost aprobate și imediat transpuse în practică. În cursul dezbaterilor, cardinalul Albornotio fu de părere că „mijloacele civile” sunt mai recomandabile decât cele violente și nu expun inutil comunitățile catolice din Levant și din Orient la represiuni din partea turcilor.

Anii următori vor fi presărați cu confruntări violente între călugării franciscani și hağiotafi, iar epitetele ostile cu care fiecare dintre cele două părți își gratulează adversarul sunt semnificative. Un moment scurt de pacificare se petrecu în 1652²⁵, când toți capii (gardianul Sfântului Mormânt, patriarhul Ierusalimului și arhiepiscopul armean) comunităților creștine din Ierusalim (catolici, ortodocși și armeni) se porniră la Constantinopol, spre a protesta împotriva abuzurilor pașei și cadiului contra creștinilor locuitori în oraș și spre a obține schimbarea acestora din funcție. Cu excepția acestui palid episod de unitate fragilă, conviețuirea celor două confesiuni nu era simplă, astfel încât comisarii franciscani se plâng adesea la Roma de abuzurile și discriminările pe care trebuie să le îndure nu numai din partea autorităților, ci și din partea rivalilor lor, grecii. O listă a „erorilor” grecilor, întocmită în 1635 de doi

²³ V. *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Santa*, p. 115.

²⁴ *Ibidem*, p. 116-117; aceeași respingere a represaliilor împotriva grecilor în ședința din 19 iunie 1646, p. 157-162.

²⁵ v. *Ibidem*, p. 208.

franciscani minoriți observanți (Antonio del Castiglio și Pietro Maronitul)²⁶ inventariază practici ce se regăsesc în epocă și în țările române: ierarhii acordă cu multă ușurință cărți de divorț și permit a doua și a treia căsătorie, afurisesc pe aceia care iau în căsătorie persoane de confesiune latină sau le refuză absoluțiunea, în fiecare an, de Vinerea Mare, îl afurisesc pe papă și pe cei care îl urmează, resfințesc altarele pe care au consacrat latinii, considerându-le spurcate, dobândesc prin simonie trepte ecleziastice, botează din nou pe cei care trec la credința lor etc.

După încetarea războiului Candiei, latinii se adresa din nou Înaltei Porți, cerând custodia asupra Sfântului Mormânt, Golgotei și asupra altor Locuri Sfinte²⁷. În încercarea de redresare de pe urma loviturii date de protestantism, Biserica Romei vedea în dobândirea custodiei Locurilor Sfinte o refacere a capitalului simbolic în întreaga lume și un instrument ce ar fi slujit cu mult folos activității ei misionare. Pe scena bătăliei pentru recuperarea Locurilor Sfinte, regatul Franței deveni un actor decisiv odată cu semnarea capitulațiilor din 5 iunie 1673, la Adrianopol²⁸. Numai că drepturile importante prevăzute de primele două articole ale capitulațiilor își pierdura orice valoare practică, în fața luptei neîmpăcate a noului patriarh grec al Ierusalimului, Dosithei. De data aceasta, Sfântul Scaun și puterile catolice aveau de înfruntat un adversar neînduplecat, inteligent, energic și abil, patriarhul Dosithei, urcat pe scaunul Ierusalimului în 1669 și hotărât, mai ales după incidentele provocate de vizita ambasadorului Franței, marchizul de Nointel la Ierusalim în 1673-1674, să obțină de la autoritățile otomane reducerea drastică a prezenței occidentale la Locurile Sfinte. În urma procesului care avu loc la Adrianopol la 15 februarie 1675, în prezența vizirului, patriarhia de Ierusalim obținu maximum din ceea ce se putea spera, ajutați și de viclenia, faimoasă deja, a marelui dragoman Alexandru Mavrocordat.

În 1681, pe baza vechilor documente și privilegii, vechi de trei secole, latinii și mai ales noul ambasador al regelui Ludovic al XIV-lea, de Guilleragues, intensificară eforturile de recuperare. Avertizat printr-o scrisoare de marele dragoman Alexandru Mavrocordat, patriarhul Dosithei este invitat să vină la Constantinopol, ca împreună să pledeze mai apăsător cauza răsăritenilor. Sprijinită și de sume importante de bani, misiunea reuși în 1682, demersurile ambasadorului Franței fură contracarate, iar patriarhul obținu un firman în favoarea patriarhatului melchit, pe care îl trimise călugărilor săi de la Locurile

²⁶ *Ibidem*, p. 364-365.

²⁷ *Nouvelle Histoire de l'Église. III, Réforme et Contre-Réforme*, ed. de Hermann Tüchle, C. A. Bouman și Jacques Le Brun, Paris, 1968, p. 457-458 ; Nestor Camariano, *Alexandre Maurocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673-1709)*, Thessaloniki, 1970, p. 62-63.

²⁸ M. Belin, *Des capitulations et des traités de la France en Orient*, Paris, 1870, p. 130 et sqv.

Sfinte. Presiunile occidentale se reiau în 1683, într-un moment defavorabil otomanilor care îi sprijineau pe greci. De această dată, cu sprijinul domnului muntean, Șerban Cantacuzino, un nou hati-șerif fu dobândit în favoarea stăpânirii ortodoxe. Dacă Pietro della Valle putea să constate, la 1616, când fusese în pelerinaj la Ierusalim că „*francescani sono padroni principali del tutto*”, Evliya Celebi era de părere, șazecei de ani mai târziu că „*Amma hüküm Rumlarindir*” („dar acum poruncesc aici grecii”)²⁹. În semn de mulțumire, neobositul patriarh Dositheu porunci ca în bisericile din patriarhia lui să fie făcute rugăciuni pentru sănătatea domnului Ungrovlahiei și să i se trimită și o scrisoare de mulțumire. Dominația exercitată de zelosul patriarh Dositheu a fost imensă în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea; pe drept cuvânt se poate aprecia că el devenise adevăratul cap al Bisericii Răsăritene, ridicând patriarhia Ierusalimului la o poziție ne mai atinsă în tot Răsăritul. Printre mijloacele prin care își asigurase această întâietate se numără ajutoarele dobândite din țările române, uneori până la nivelul unui adevărat protectorat³⁰ și reforma Frăției Sfântului Mormânt, o *confraternitas* ai cărei membri împărtășeau atașamentul față de valorile culturii eleniste, tradiția ortodoxă și bizantină și probau o origine greacă. Anticaticismul său fervent, neînduplecat, activ și public, promovat în acțiune politică, pastorație, în dispute polemice tipărite, au înrâurit în chip semnificativ raporturile dintre cele două confesiuni, în ultimul sfert al veacului al XVII-lea, în țările din care înaltul prelat, „cel mai mare dușman pe care îl are Biserica Romei” și-a procurat sprijinul pentru bătălia sa împotriva prezenței latine la Locurile Sfinte: Rusia țarilor și țările române.

²⁹ Odad Peri, *op. cit.*, p. 110.

³⁰ Emile Legrand, *Recueil de documents grecs concernant les relations du Patriarcat de Jérusalem avec la Roumanie (1569-1728)*, Paris, 1885, p. 45 sq.; Dumitru Stăniloiaie, *Viața și activitatea patriarhului Dositheu al Ierusalimului și legăturile lui cu țările române*, Cernăuți, 1929; Nicolae Iorga, *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în **AARMSI**, seria III, tom XIII, 1932-1933, p. 109-129; Francisc Pall, *Les relations de Vasile Lupu avec l'Orient Orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople*, în „Balcania”, VIII, 1945, p. 91-92; Petre P. Panaitescu, *Patriarhul Dositheu al Ierusalimului și mitropolitul Dosoftheu al Moldovei cu prilejul unei scrisori inedite*, în **BOR**, LXIV, 1946, nr. 1-3, p. 93-109; Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea)*, în **ST**, VIII, 1956, nr. 5-6, p. 349-362; Alexandru Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe (de la întemeiere până la 1800)*, în **BOR**, LXXVII (1959), p. 927-931, studiu reluat în Alexandru Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ed. de Vasile Muntean, Iași, 2003, p. 172-175; Dan Simonescu, *Impression de livres arabes et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIIIe siècle*, **SAO**, 1967, nr. 5-6, p. 50-75; Ioannou Dura, *Ο Δοσιθεος Ιεροσολυμων και η προσφορα αυτου*, Athênai, 1977, p. 87-105.

Comparația cu Rusia ortodoxă vecină poate fi, de asemenea, instructivă pentru cadrul răsăritean al raporturilor interconfesionale și pentru implicarea puterii seculare în redefinirea acestuia. Crearea patriarhiei moscovite la sfârșitul secolului al XVI-lea (1589) și Uniunea de la Brest sunt doar două evenimente majore care au marcat definitiv atitudinea țărilor ruși față de străini și de catolici în special. În comparație cu ceea ce văzuseră alți călători occidentali care îl precedaseră, ca de pildă Sigismund Herberstein³¹ și Alexander Guagninus³², iezuitul Antonio Possevino, aflat în misiune de bune oficii și de apropiere a celor două Biserici, la sfârșitul secolului al XVI-lea pe lângă țarul Ivan cel Groaznic³³ nu ezită să aprecieze că „frica față de orice influență catolică este foarte înrădăcinată”, hrănită și întreținută de superstițiile în care poporul geme și de ignoranța preoților și a călugărilor. Spre marea mirare a misionarului iezuit, moscoviții credeau în superioritatea credinței lor și nici nu participau la rugăciunea pe care o făcea Possevino la masă, nu acceptau nici un fel de imagine catolică, în afară de propriile lor icoane și nu vroiau deloc să se roage împreună cu occidentalii. Despre străinii aflați la Moscova, Possevino arată că aceștia trăiesc, segregăți, într-un cartier al lor, cartierul negustoresc, care pare totuși mai animat decât restul orașului.

Dinastia Romanovilor, instalată în 1613 a luat măsuri de îngrădire a libertății de circulație și expresie a străinilor, majoritatea coloniști târgoveți germani, olandezi și britanici, de confesiune reformată, și polonezi catolici, veniți în Rusia cu rosturi comerciale, meșteșugărești sau militare: țarul Mihail Romanov înființă o cancelarie specială pentru a ține evidența taxelor, a migrației și a jurisdicției străinilor³⁴. În spațiul public, străinii erau îngrădiți să locuiască în cartiere speciale, obligați să poarte haine occidentale, spre a nu fi confundați cu autohtonii, iar circulația în imperiu le era permisă numai deținătorilor de salv-conduct. Sub lunga domnie a țarului Alexei Mihailovici (1645-1676), comunitățile alofone fură lovite de alte măsuri xenofobe. În codul de legi

³¹ Sigismund Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Basilae, 1571, v. Ernst Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, Freiburg, München, 1952, p. 6-7.

³² Alexander Guagninus, *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum victu et vestitu*, Spira, 1582 v. Ernst Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung*, p. 7-9.

³³ Walter Delius, *Antonio Possevino SJ. und Ivan Groznyj. Ein Beitrag der kirchlichen Union und der Gegenreformation des 16. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1962, p. 106-112.

³⁴ Francine-Dominique Liechtenhan, *Les trois christianismes et la Russie. Les voyageurs occidentaux face à L'Eglise orthodoxe russe XVe-XVIIIe siècles*, Paris, 2002, p. 69-71.

Uloženie (1649), negustorimea autohtonă era protejată de concurența străinilor³⁵. Apoi, penalizarea ereziei, prevăzută în codul de legi *Kormčaiia Kniga* (1652) mergea până la pedeapsa capitală. Erau considerate eretice și supuse judecării blasfemiile împotriva Sfintei Fecioare, ale crucii și ale sfinților, adică „erorile” protestante. Deși a doua parte a domniei țarului Alexei Mihailovici a cunoscut o deschidere relativă către valorile și moravurile occidentale, ostilitatea față de catolici nu a încetat deloc, pe când bunăvoința față de luterani a câștigat mai mult loc. Cum se explică acest paradox? Ipoteza lui Francine-Dominique Liechtenhan ar fi aceea că, spre deosebire de punctele de disensiune cu Biserica Romei, adevărurile de credință protestante erau total necunoscute, iar neînțelegerea, într-o măsură paradoxală în acest caz, năștea toleranță. Concesii au fost făcute și pentru că traficul de mărfuri, asigurat mai ales de negustorii dinamici din țările protestante reprezenta un interes major al regimului³⁶. Nu în ultimul rând, alianța cu protestanții împotriva catolicilor, dorită de numeroasele misiuni protestante pornite spre curtea țarilor³⁷, acceptată cu rezerve de ortodoxia rusă, se prefigura doar ca un front împotriva dușmanului comun, nu ca un pachet de abjurări majore, menite să ducă la convertire.

Această evoluție spre încordare a raporturilor dintre catolici și răsăriteni în spațiul rusesc și în Orientul Apropiat este responsabilă³⁸, în bună măsură și de natura conjuncturală, oscilantă, a atitudinii domnilor români față de minoritatea

³⁵ *Sobornoe Uloženie carja Alekseja Mihailoviča 1649 goda*, ed. K. Sofronenko, Moskva, 1957, cap. XIV, v. Marc Szeftel, *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great*, London, 1975, p. 359.

³⁶ Astfel, deși nu există decât un singur regim de drept, cel autohton, la care supușii străini sunt obligați să se supună, câteva prevederi indică o categorie de privilegii legate de statutul juridic al persoanei: în cazul regimului datoriilor, se acorda prioritate a creanțelor unui străin asupra celor ale unui indigen, pentru negustori și ambasadori, sistemul prevedea garanții reciproce, iar urmărirea în justiție a unui debitor străin îi garanta libera circulație, până când cauza se decidea sau debitul se stingea, Marc Szeftel, *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great*, p. 428-429.

³⁷ Ernst Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung*, p. 134-189; idem, *Beziehungen zwieschen den deutschen Reformationskirchen und den orthodoxen Kirchen vorne der Reformation bis zum XVIII Jahrhundert* în „Orthodoxie und Evangelisches Christentum”, Studienheft nr. 1, 1949, Ruhr, 1949, p. 20-34.

³⁸ În perimetrul catolicității levantine (cele cinci dioceze din arhipelagul grec, rămășițe ale epocii cruciadelor, episcopiile catolice de Smirna și Naxos în Persia și vicariatul patriarhal de Constantinopol înființat de Propaganda Fide în 1622, cuprinzând Anatolia, Tracia, Rumelia), relațiile dintre diaspora latină și grecoitatea ortodoxă erau mai degrabă irenice, se practicau multiple forme de *communicatio in divinis*, iar barierele confesionale erau mult mai puțin rigide decât în alte zone, H. Musset, *Histoire du christianisme spécialement en Orient*, Jérusalem, 1948, vol. II, p. 211-241; *Histoire du christianisme*, vol. IX, *L'âge de raison 1620-1750*, sub dir. lui Marc Venard, Paris, 1997, p. 603-609.

latină din țările lor. Aceste fluctuații se înscriu pe dominantă, destul de stabilă de altfel, trasată de normele dreptului domnesc în materie de protecție a străinilor și sunt amplificate de efortul unora dintre domni (Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu) de a fi recunoscuți ca protectori ai întregii creștinătăți răsăritene.

Competența domnului în raport cu clerul și ierarhia catolică

În lipsa unor norme scrise, din analiza practicilor guvernării poate rezulta o clasificare a spețelor în care domnul se pronunță ca instanță ultimă sau își rezervă dreptul de a fi consultat (*consensus principii*). Cea mai importantă competență în raport cu clerul misionar și cu ierarhia catolică rezidă în dreptul domnului de confirmare a patentelor misionarilor, drept de confirmare și amestec în numirea prefectului misiunilor și a vicarilor apostolici, drept de recunoaștere a numirii și jurisdicției episcopului catolic de Bacău. De asemenea, domnul putea acorda, la cererea acestora, recomandări și garanții morale unor misionari, în raporturile lor cu Sacra Congregație de Propaganda Fide.

Spre a-și exercita ministerul pentru care erau acreditați de Sfântul Scaun sau de Sacra Congregație, întregul personal de cult catolic cu poziții ierarhice înalte (*clero alto*), fie că era vorba de episcopul catolic, fie de vicarul apostolic, fie de prefectul misiunii, aveau obligația să se prezinte la domnie cu actele oficiale de numire (bule și breve), prin care li se acordau facultățile necesare cultului, jurisdicția *in spiritualis* asupra enoriașilor catolici. Procedura înștiințării autorităților politice era un act de curtoazie și de bunăvoință, un act diplomatic în esența lui. Domnul nu avea dreptul de *nonplacit*, ci doar lua act de numirile deja înfăptuite de instanțele ecleziastice romane. În virtutea acestei proceduri, totuși, domnul era îndrituit să pretindă misionarilor scrisorile de acreditare, bulele de numire etc., fără de care permisiunea de ședere și de activitate misionară putea fi refuzată.

Care sunt primele documente de recunoaștere din partea domnilor a episcopilor și mai apoi a vicarilor apostolici în epoca posttridentină? Primul ceremonial public de primire a unui episcop din epoca Contrareformei fu descris de episcopul de Argeș, Bernardo Quirini. Cu un echipaj și hrană de drum trimise, în semn de favoare, din partea domniei, acesta s-a prezentat domnului Ieremia Movilă înarmat cu o brevă adresată domnului Petru Șchiopul și urmașilor săi, cu bula de numire acordată de papa Grigorie al XIV-lea, cu breva de acordare a facultăților episcopale și cu scrisori de recomandare din Polonia³⁹. Domnul și-a scos cușma, în semn de respect și a sărutat breva apostolică,

³⁹ Numirea lui Bernardo Quirini a avut loc în ianuarie 1591, dar, din motive de tulburări politice, episcopul nu a ajuns în Moldova decât în 1597, v. Benda, Kálman, (coord.) Gyozo Kenez, Gabriela Jaszay, György István Tóth, *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár. 1467-1706*, vol. 1, Budapest, 1989, p. 121.

restituind episcopului celelalte documente. Cu toate acestea, depline facultăți și privilegii urmau să-i fie recunoscute episcopului Bernardo Quirini, de abia după ce Suveranul Pontif ar fi trimis domnului Movilă o brevă adresată lui personal. Scrisori de recomandare papale aveau să fie expediate la 26 și 27 ianuarie 1600 atât lui Mihai Viteazul cât și lui Ieremia Movilă⁴⁰, iar breva cerută va părăsi cancelaria papei Clement al VIII-lea în 1604⁴¹. Și în acest caz, raționamentul juridic al principelui Ieremia Movilă nu contrazice dreptul domnesc cutumiar, care prescria ca orice act, contract sau privilegiu să fie reînnoit la fiecare domnie.

În perioada decembrie 1604-iulie 1605, domnul Moldovei, Simion Movilă, se implică energic în numirea, ca succesor al lui Quirini, a vicarului acestuia, Hieronimus Arsegno, făcând intervenții pe lângă nunțiuului apostolic din Polonia, Claudio Rangoni și pe lângă papa Paul al V-lea⁴². Dar procedura recomandării nu putea fi utilizată de către domnul Moldovei, în cazul numirii episcopului de Bacău, fără să se uzurpe dreptul de recomandare al regelui polon, beneficiar al dreptului de patronat. Așa se explică de ce, în perioada care a urmat acestor demersuri, recomandările domnilor au ajuns pe masa înalților prelați romani mai mult accidental, odată cu solia diplomatică a vreunui misionar însărcinat de domn, dar rareori în sprijinul vreunui pretendent la cârja episcopală.

La 15 mai 1623, papa Grigore al VI-lea se adresează domnilor Ștefan Tomșa și Radu Mihnea, recomandându-i pe misionarii trimiși de Sacra Congregație de Propaganda Fide, Andrea Bogoslavić și însoțitorii lui⁴³. Este începutul unei noi perioade în care crearea Sacrei Congregații de Propaganda Fide a redus simțitor posibilitatea ca domnii să mai aibă un cuvânt de spus, pe canale directe, către Sfântul Scaun, în numirea ierarhilor catolici în Moldova. Este grăitor pentru chestiunea dreptului de protectorat cazul revelat de corespondența franciscanului bosniac, Andrea Bogoslavić cu Propaganda Fide, în problema numirii sale ca episcop de Argeș de către domnul Alexandru

⁴⁰ Patrice Gauchat OMC., *Hierarchia Catholica Medii et recentioris Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E.*: Cardinalium ecclesiarum antistitum series vol. III, Monasterii Typis Librariae Regensbergianae, 1935, p. 130; textul brevelor publicat în Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 444 și 445; v. și Chiril Karalevskij, *Bernardino Quirini, episcop de Argeș (1591-1604)*, în *RC*, IV, 1915, nr. 3, p. 535.

⁴¹ 1604, august 14, Roma, Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. CCCIV, p. 282-283.

⁴² V. Nicolae Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio-Emilia e nunzio in Polonia dal 1599 al 1605*, în "Diplomatarium Italicum", vol 1, Roma, 1925, doc. CLXX, p. 372-373, doc. CLXXI, p. 373, doc. CLXXII, p. 376, doc. CLXXV, p. 377; Virginia Vasiliu, *Il principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*, în "Diplomatarium Italicum", vol 2, p. 1-71.

⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. DLXXXVI și DLXXXVII, p. 404-405.

Coconul, după „obiceiul țării”⁴⁴. Cum era de așteptat, congregația cardinalilor nu validă astfel de abuzuri ale puterii laice.

Așadar, începând cu al treilea deceniu al veacului, Sacra Congregatio de Propaganda Fide preia în bună parte chestiunea de rutină a instrumentelor de acreditare (patentele) misionarilor, iar cancelaria papală se îngrijește de scrisorile de recomandare ale episcopului de Bacău sau de schimbări de strategie misionară, despre care, din curtoazie, domnul trebuia înștiințat. Spre a nu da decât câteva exemple, în 1639, papa Urban al VIII-lea poartă corespondență cu domnul Vasile Lupu, prevenindu-l de hotărârea de a spori numărul misionarilor franciscani în Moldova⁴⁵. La 11 februarie 1651, papa Inocențiu al X-lea îl înștiințează pe domnul Țării Românești, Matei Basarab, de trimiterea minoritului conventual Bonaventura de Campofranco pentru a-i reorganiza pe franciscanii din Târgoviște⁴⁶.

Tocmai pentru că nu mai era în uzanța relațiilor dintre domnii țările române și curia romană, un episod cum este cel creat de domnul Vasile Lupu „a lăsat o profundă impresie în inima cardinalilor și a Suveranului Pontif”, cu ocazia lecturii publice a scrisorii trimise de domn la 14 martie 1638 și citită în Congregația generală la 17 ianuarie 1639⁴⁷. Îngrijorat de „mântuirea creștinilor” papei, domnul Moldovei îi scrie papei Urban al VIII-lea, plângându-se de absentismul episcopului polon, Jan Baptista Zamoyski și cerând ca pe viitor numirea episcopilor de Bacău să se facă din rândul misionarilor italieni, căci aceștia, departe fiind de patria lor, nu-și părăseau rezidența. Scrisoarea avu și un ecou practic imediat: dând curs preocupărilor domnului, Sacra Congregație de Propaganda Fide face presiuni directe asupra episcopului Zamoyski, iar când acesta nu reacționează, abilitează nunțiul apostolic să-l determine să se ducă la scaunul lui în Moldova. O scrisoare de justificare trimisă de abia la 24 iunie 1640 de episcopul incriminat către cardinalii Propagandei aruncă vina refuzului de rezidență tocmai asupra atitudinii arogante a lui Vasile Lupu. Nu numai că domnul nu-l place, spune Zamoyski, dar refuză să restituie bunurile Bisericii și ale episcopului, cu cuvintele: „sub talpa piciorului Împăratului turcilor, pământul nu rodește, nici sămânța nu obișnuiește să încolțească” (*sub planta pedis imperii Turcarum, terram non geminare, nes gramen nasci solere*)⁴⁸. Se vede însă că scuzele și acuzele lui Zamoyski nu avură mare succes la Roma, căci Suveranul

⁴⁴ 1626, august 22, Constantinopol, la Dumitru Găzdaru, *Un aventurier dalmat prin țările române în secolul XVII*, în **BBRF**, I, 1967-1968, p. 47-76.

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. DCLXXVII, p. 476-477.

⁴⁶ N. Iorga, *Studii și documente. Acte relative la istoria cultului catolic în principate cu o prefață despre propaganda catolică până la 1500*, vol 1-2, București, 1901, doc. XIV, p. 425-426.

⁴⁷ Bonaventura Morariu, *La missione dei frati minori conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo 1623-1650*, Roma, 1962, p. 37.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 38.

Pontif Urban al VIII-lea numi la 28 septembrie 1640 un vizitator apostolic în persoana episcopului de Gallipoli, Pietro Deodato Baksić⁴⁹, după ce domnului i se trimise, cu Benedetto Emanuele Remondi, o brevă datată 23 martie 1639⁵⁰, însoțită de un exemplar din actele sinodului de la Florența⁵¹, probabil al ediției lui Francesco Giustiniani din 1638 (*Acta Concili Florentini*). Darul și scrisoarea pontificală îi făcură plăcere domnului, măgulit că i se recunoaște dreptul de a-și exprima un punct de vedere asupra modului în care sunt păstoriți supușii săi catolici.

Pe drept cuvânt, cronicarii și istoriografia modernă au remarcat, în gândul și fapta domnului Vasile Lupu și mai cu seamă în protectoratul exercitat asupra Bisericii Mari a Constantinopolului, firea lui falnică, dornică de măreție imperială⁵². Cine l-ar fi oprit așadar să creadă că îi este cu putință, lui, făcătorul de patriarhi, să refuze să primească în audiență și să recunoască dreptul de jurisdicție al unui episcop numit de Roma, dar ale cărui breve nu ajunseseră încă în Moldova sau chiar numirea unui biet episcop catolic peste o mână de credincioși? Și totuși, atunci când, cu sfatul „grecilor din jur”, după cum se plângea de zor Marco Bandini, și îndeosebi, se pare al lui Ambrosio Grilli, scrie la Roma în 1646, cerând numirea dominicanului chiot Iachint Macripodari⁵³, personaj dubios și mai curând un aventurier, dar cu multiple conexiuni la curtea vieneză, planul nu izbuti. Cererea dacă nu insolentă, cel puțin surprinzătoare a domnului moldovean a fost discutată în ședința Sacrei Propagande la 3 august

⁴⁹ Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia, 1641*, în „Diplomatarium Italicum”, IV, Roma, 1939, p. 80.

⁵⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 476-477 ; Gh. Vinulescu, *Pietro Deodato e la sua relazione*, p. 80.

⁵¹ Bonaventura Morariu, *La missione*, p. 40; audiența la domn a fost povestită de Remondi într-un raport din 10 ianuarie 1640, publicat de Bonaventura Morariu, în *Series chronologicae praefectorum apostolicorum missionis fratris minoris conventualis in Moldova e Valachia in seculo XVII-XVIII*, extras din *Commentarium Ordinis Fratrum Minorum*, S.F.C., an XXXVII, 1940, nr. 6-10, p. 27-28; reluat de Șt. Andreescu, *Despre un călător străin în Moldova și o scenă pictată de la Trei Ierarhi*, în **AIIAI**, 1987, XXIV, nr. 1, p. 320-321; conținutul rezumat și la Benda, *Moldvai Csángó-Okmánytár*, vol. I, p. 200-201, unde se pomenește și de o scrisoare (*APF Scritti Congregazioni Generali*, vol. 139, f. 358-363), expediată la 7 iulie 1640 monseniorului Francesco Ingoli, prin care misionarul transmite mulțumirile domnului pentru brevă și daruri.

⁵² Nicolae Iorga, *Vasile Lupu, ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe*, în **AARMSI**, seria II, XXXVI, 1913(extras); Petronel Zahariuc, *Din Epir în Polonia; frânturi din activitatea ciitoricească a lui Vasile Lupu*, în **AIIAI**, XLII, 2005, p. 71-81.

⁵³ Bonaventura Morariu, *Le missione*, p. 77; Ștefan Andreescu, *Vasile Lupu și Iachint Macripodaris*, în „Verbum”, I, 1990, nr. 7-12, p. 120-122.

1646 și reluată la 12 noiembrie în același an⁵⁴. După o matură chibzuință a cardinalilor, îndrăzneța tentativă a domnului se soldă cu un refuz politic.

În corespondență directă cu Suveranul Pontif, Vasile Lupu trebuie să se fi considerat la apogeul autorității sale asupra Bisericii latine din țara sa. Se înțelege astfel mai exact atitudinea suspicioasă și umilințele la care îl supune pe Marco Bandini, ale cărui breve de numire se lasă așteptate⁵⁵ aproape doi ani, după ce fusese numit arhiepiscop de Marcianopolis și administrator apostolic al diocezei de Bacău. În suplici tânguitoare, Bandini implorase de nenumărate ori trimiterea scrisorilor, fiindcă i se părea, din semnele de răceală și chiar ostilitate pe care le primea, că domnul interpretează întârzierea documentelor ca pe o lipsă de considerație personală⁵⁶ din partea Sfântului Scaun. Într-una din aceste scrisori, expediată de Marco Bandini din Bacău la 18 noiembrie 1644⁵⁷ către monseniorul secretar al Propagandei Fide, Francesco Ingoli, atrage atenția un pasaj tulburător pentru natura raporturilor contractuale între episcopul catolic și bunăvoința principelui, potrivit exigențelor impuse de domn. Dacă episcopul Bandini va aduce vreun folos bisericilor și se va purta ca un adevărat păstor, numai atunci ar putea conta pe sprijinul domnului: „*Il principe ha detto che se io farro qualche bene nelle chiese e mi portaro da vero pastore, che lui promette di far col tempo qualsivoglia cosa*”. De asemenea, dacă Sacra Propaganda va garanta în scris domnului Vasile Lupu că episcopul nu va fi, ca toți ceilalți dinaintea lui, absentist, ci a venit „ca să stea și să moară în părțile acestea” (*sono per stare e morire in queste parti*), atunci va binevoi să se aplece și el cu bunăvoință asupra Bisericii catolice. În sfârșit, ar trebui avut grijă și de protocolul diplomatic al scrisorilor trimise de la Roma domnului. Cu multă deferență, Marco Bandini își sfătuiește superiorii „*in cortesia non nominino che siano heretici scismatici*”, fiindcă aceasta ar avea asupra principelui un efect dezastruos. Când mult așteptata brevă ajunsese în cele din urmă în mâinile episcopului și fu prezentată domnului, în luna august a anului 1645 în audiență oficială⁵⁸, ceremonia fu un prielnic prilej de a flata binecunoscuta superbie a lui Vasile Lupu. După ce documentul fu citit cu voce tare în fața divanului, domnul se ridică de pe tron și, mulțumind papei și cardinalilor, îi acordă misionarului

⁵⁴ Bonaventura Morariu, *Le missione*, p. 77.

⁵⁵ Motivele de întârziere puteau fi, în principal, două : timpul și dependența de conjunctură a corespondenței de la Roma spre țările române (Roma-Viena, Nunțiatura Apostolică-Transilvania-Moldova) sau costul destul de ridicat al redactării unei bule, cost pe care beneficiarul trebuia să îl achite, din veniturile proprii, secretariatului cancelariei pontificale.

⁵⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, doc. DCCXXVI, p. 518.

⁵⁷ Andrei Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644-1650)*, în **AARMSI**, seria III, tom VI, București, 1926, p 357-358.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 380-381: audiența a fost relatată în scrisoarea din 6 august 1645 trimisă de către episcopul de Marcianopolis Sacrei Congregații de Propaganda Fide.

„*L'autorità spirituale in tutta la sua provincia*”. Fură rostite cuvinte de curtoazie, nelipsite de înflorituri retorice, ceea ce arată o oarecare practică în arta oratoriei și o dorință de a amenaja un ceremonial adecvat de recunoaștere, în folosul imaginii principelui. Astfel, domnul fu auzit comparând scrisorile pontificale cu un colan de aur, purtat pe inimă în semn de grație, cu un scut puternic împotriva celor care stăteau să-l conteste pe episcop. Mai mult de atât, vanitatea îl îndeamnă pe domn să ceară detalii care să-l facă să înțeleagă care ar fi cu adevărat poziția lui în protocolul diplomatic al Sfântului Scaun. Pentru că scrisorile papale erau așternute pe pergament (*carta reale*), domnul se întrebă cine se învrednicește să primească astfel de semne de prețuire. Previzibil de altfel, răspunsul din partea bietului episcop Bandini nu se lasă așteptat: „*La Sua Santità tiene la Sua Eccellenza per un prencipe grande, la cui fama vola per universo mondo*”.

Așadar, altul fusese motivul refuzului domnesc de a lua act de numirea lui Bandini ca administrator apostolic cu sediul la Bacău: ambiția de a numi un episcop catolic, precedent care ar fi dus, în ochii avizați ai lui Marco Bandini la instituirea unei practici similare patronatului discreționar pe care domni o dobândiseră asupra vlădicilor ortodocși, numiți, depuși sau mutați după vrerea domnească: „*Pensarebbero anche che gli vescovi nostri cattolici siano come loro Vladike ci fussero, li quali ad ogni minimo piacere delli principi vengono deposti, privati et mutati*”⁵⁹.

De acest pericol au fost conștienți și alți ierarhi catolici, când s-au găsit puși în fața unei încercări domnești de atribuire a funcției de patronat. Într-una din audiențele la domnul muntean Matei Basarab, în iarna anului 1648, arhiepiscopul de Sofia, Petru Bogdan Baksic este întrebat de voievod dacă s-a produs mult așteptata numire a vicarului episcopal Francisc Șoimirović, protejatul domnului și al arhiepiscopului, în scaunul episcopiei de Nicopole, afacere la care pusese umărul, prin scrisori de recomandare, și regele Poloniei, Vladislav al IV-lea. În ciuda acestor intervenții, în septembrie 1648, episcopia de Nicopole avea un nou titular, în persoana lui Filip Stanislavov, veste care îl descumpăni pe domnul muntean, gata să scrie din nou la Roma în sprijinul favoritului său. Spre a preîntâmpina „acest amestec al mirenilor”⁶⁰, Baksic înțelese să apere dreptul rezervat de numire al Sacrei Congregații de Propaganda Fide (*jus in partibus*) și se oferă să scrie el la Roma, în locul domnului.

Un canal diplomatic activ, în raportul dintre domn și misionarii Propagandei, în perioada 1622-1643 a fost capitala Imperiului Otoman. Așa cum observa unul din vicarii latini ai Constantinopolului, domni români sunt obligați să vină la Poartă ca să primească „steagul de domnie”. Era și aceasta o bună

⁵⁹ Bandini către Ingoli, 4 iunie 1646, *idem*, p. 388-389.

⁶⁰ *Călători străini despre țările române*, îngrijit de Maria Hoban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, vol. V, p. 260.

ocazie ca misionarii trimiși de vicarul patriarhal să-i fie direct recomandați viitorului principe. Dacă sprijinul ambasadorilor puterilor occidentale a contribuit cu succes la dobândirea tronului, cum este cazul lui Moise Movilă, domnul îi ține pe diplomați la curent cu evoluția echilibrului confesional. Mai mult de atât, în funcție de puterea care îl sprijină, manifestă simpatie sau antipatie față de confesiunea ei majoritară. Deși îl susține pe misionarul franciscan Pietro Paolo Bonnici, într-o scrisoare expediată din Iași la 28 aprilie 1628 ambasadorului francez, contele de Césy, Movilă se arată rezervat față de încercările misionarului de a-l converti⁶¹. De fapt, în anii tulburi care au precedat asasinarea patriarhului Chiril Lukaris, Moise Movilă negociase, în schimbul sprijinului politic, cu ambasadorul olandez Cornelius Haga și cu predicatorul ambasadei, Antoine Léger, un plan menit să înlesnească propagarea protestantismului în Biserica Ortodoxă. Pe cât de irealist, pe atât de bizar, proiectul prevedea, de conivență cu nimeni altul decât Chiril Lucaris, patriarhul procalvin al Constantinopolului, ca emigranți reformați, refugiați din țările catolice, să se așeze în cuprinsul Imperiului Otoman și de acolo să lucreze la răspândirea și întărirea credinței reformate. Proiectul datează din 1628, când Cornelius Haga și Antoine Léger l-au pus la cale, dar o ocazie mai clară s-a ivit în 1630, atunci când Moise Movilă cu sprijinul lui Haga a urcat pe tronul Moldovei. Potrivit unei scrisori a lui Léger către Bénédicte Turretini⁶², voievodul Movilă nu era „un inamic al adevărului”, adică al calvinismului și ar fi fost dispus să acorde acestor emigranți privilegiul de practicare liberă a religiei pe cuprinsul Moldovei.

Nici ambasadorii catolici de la Poartă, – îndeosebi cel al Franței ca putere protectoare a credincioșilor, misionarilor și negustorilor catolici, secondat de bailul Veneției – nu pregetă să scrie domnilor români, în sprijinul misionarilor. Cei doi diplomați i-au recomandat domnului Vasile Lupu pe Benedetto Emmanuele Remondi, după cum o recunoaște domnul însuși într-o scrisoare adresată la 14 februarie 1638 papei Urban al VIII-lea⁶³. Expresiile folosite de ambasadorul francez Henry de Gournay, proaspăt numit în post la începutul anului 1632, în scrisoarea de recomandare cu care pregătește drumul în Moldova a patru misionari, printre care Angelo da Sonnino și Francesco

⁶¹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. I, București, 1895, p. 70-71.

⁶² Gunnar Hering, *Ökumenische Patriarchat und europäische Politik*, Wiesbaden, 1968, p. 203; corespondența se păstrează în *Ms. Lullin 54* de la biblioteca din Gens și a fost editată de Samuel Baud-Bovy, *Antoine Léger, pasteur aux vallées vaudoises du Piémont et son séjour a Constantinople*, în „Revue d'histoire suisse”, XXIV, 1944, p. 193-219.

⁶³ Scrisoarea voievodului a fost citită împreună cu relatarea misionarului Remondi, v. Bonaventura Morariu, *La missione*, p. 37; textul scrisorii publicat de Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione*, p. 127.

Antonio da San Felice, sunt semnificative pentru cristalizarea limbajului diplomatic folosit în chestiunea protectoratului domnesc. Reprezentantul la Poartă al Franței îl roagă pe domn să-i accepte pe misionari „sub umbra tutelei și a patronatului” (*l'ombra della sua tutela et patrocinio*)⁶⁴.

De ce apare ca importantă recunoașterea de către domn a prezenței atât a simplilor misionari, cât și a clerului înalt catolic în țara pe care o oblăduia și acordarea permisiunii de exercitare a îndatoririlor pastorale prevăzute de actele de numire? Domnul adeverește jurisdicția religioasă a misionarilor asupra supușilor „papistași” și excerptarea lor de la amenzile prevăzute de delictele de moravuri (dușegubină), adică de solidaritatea colective pentru astfel de delict. Un document de la domnul Gheorghe Duca din 6 iunie 1669⁶⁵ în beneficiul episcopului de Bacău („arhiepiscopului de episcopia cea ungurească din târg de la Bacău”) prin care acestuia i se întărește („să fie tare și puternic”) să caute și să cerceteze „pre la toți unгурii și sașii, cari sunt papistași” în chestiunile care privesc credința *in spiritualibus* („de lege”) și dreptul canonic al familiei („de cuscrie și de cununie și de sânge amestecat, carii se vor aduna bărbat cu femeie”), chestiuni care trebuiau vegheate cu strictețe, căci, ca orice comunitate minoritară care nu comunica cu majoritatea din motive religioase, era supusă riscului endogamiei. Totodată, se pomenește și de alte scutiri de dări „adetur, după cum scrie obiceiul lor de veac”. În vremea domniei lui Antonie Ruset, aceleași privilegii sunt reînnoite; câteva cuvinte în plus așternute în acest hrisov, transcris în *Condica lui Constantin Mavrocordat*⁶⁶ îngăduie să întregim competența episcopului de Bacău, așa cum o definește dreptul domnesc. Așadar, vlădica va judeca pe cei de „lege papistășească”, care încalcă disciplina ecleziastică și canoanele „care vor ieși afară din legi și din pravila lor”. Ierarhiei ortodoxe i se interzice să exercite vreun drept asupra acestor supuși papistași. În sfârșit, spre a pune capăt acuzelor de convertire silită iscate de căsătoriile mixte, domnul se consideră competent să regleze, în cel mai tolerant spirit, regimul canonic al acestor mariaje: fiecare persoană din cuplu se va supune jurisdicției canonice a religiei sale: „Și care unгур va lua fămeie româncă sau român pre ungueroaică, iar cu carii vor fi de partea legii lor, ori bărbat, ori fămeie, să-i globească episcopul lor după deala lor, iar românul sau româncă să fie în sama episcopilor noștri a-i ierta și a-i globi”.

Jurisdicția episcopului este recunoscută la paritate cu cea a episcopilor locali, dar este limitată confesional. Oricum, din punctul de vedere al unui

⁶⁴ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 73-74; aceeași expresie în scrisoarea adresată de același lui Alexandru Coconul, în iulie 1632, pentru a i-l recomanda pe Pietro Paolo Bonici, *ibidem*, p. 75.

⁶⁵ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 78-79.

⁶⁶ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. de Corneliu Istrati, Iași, 1987, vol. III, doc. nr. 1502.

ocrotitor al catolicilor, cum era Miron Costin, în lista de dregătorii ecleziastice din opera sa, *Cronica Polonă*⁶⁷ (1684), episcopul catolic de Bacău ocupă locul al cincilea, după clerul pământean. Potrivit cu protocolul folosit în cazul mitropolitului Moldovei, Miron Costin lămurește titlul și jurisdicția episcopului catolic de Bacău: „al bisericilor catolice din Țara Moldovei”, la care se adaugă satele catolice din Bugeac, aflate în grija misionarilor iezuiți. Boierul cărturar îi tratează așadar pe catolici ca și cum ar fi „o confesiune receptă”.

Tot domnilor sau persoanelor apropiate, cu rosturi în menținerea raporturilor externe le revine dreptul de a acorda, garanții de „bună purtare” unui misionar. Un „copiere” al domnului Matei Basarab, probabil Udriște Năsturel al doilea logofăt, scrie „*buonissimi relationi e lettere testimoniali*” care slujesc misionarilor Francesco Antonio de San Felice, provincialul Ungariei și Angelo da Sonino, provincialul Ungariei, pentru a cere nici mai mult nici mai puțin de „*dieci sacerdoti della loro religione che essi nomineranno non volendo condurre se non persone di vita esemplare e che siano risolute come essi di vivere e morire in dette provincie per servizio di cattolici e conversione degl'heretici e scismatici*”⁶⁸. Împreună cu acești companioni și cu facultăți sporite, cei doi doreau să se întoarcă în țările române.

Discipol spiritual și elev al misionarului franciscan, Francesco Antonio de Renzi, domnul moldovean Constantin Duca se manifestă ca un simpatizant și susținător al misionarilor și în mod special al dascălului său Renzi, care se laudă că, prin meritele și zelul său apostolic, aproape toată boierimea moldoveană împărtășește sentimente filocatolice și vorbește latinește⁶⁹. Dincolo de exagerările *pro domo* ale lui Renzi, influența politică a unui grup de personaje aflate în anturajul domnului Constantin Duca și legate toate cu fire confesionale de misionar este pusă în evidență de afacerea interceptării corespondenței diplomatice dintre ambasadorii francezi de la Poartă și de la Varșovia, care tranzita Moldova. Bănuielile au căzut asupra secretarului domnesc Nicola da Porta și asupra unui „părinte franciscan italian”, care nu putea fi, potrivit opiniei Mariei Holban⁷⁰, decât Francesco Antonio Renzi. Chemat să dea socoteală în fața Congregației cardinalilor, Renzi este sprijinit prin mai multe scrisori de recomandare și declarații favorabile culese, în anul 1694, de la enoriașii din Iași și de la elevii săi, boierii Costinești, fiii lui Miron (Ioan, Nicolae și Petru),

⁶⁷ *Miron Costin, Opere*, ed. de Petre P. Panaitescu, București, 1958, p. 238.

⁶⁸ Suplică adresată Sacrei Congregații de Propaganda Fide ante noiembrie 1634, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, vol. I, edit György István Tóth, Roma-Budapest, 2002, p. 486-487.

⁶⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 111-112.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 120-126.

„familie crescută și înflorită cu laptele Sfintei Credințe” (catolice) (*familia nostra Costiniana utpote quam ubera Sacri Ritus nutrit ac floreat*)⁷¹.

Fie că toate acestea nu sunt de ajuns ca să stingă calomniile preotului Ioan Bărcuță, fie că Renzi era încredințat că se poate bizui pe sprijinul total al domnului, și el elev al său, i se cere acestuia să intervină nemijlocit și să garanteze dezvinovățirea lui Renzi. La 21 august 1695, Constantin Duca pecetluiește reputația misionarului convocând pe vizitatorul apostolic Poeti, pe toți misionarii din provincie și pe toți credincioșii catolici din Iași, pentru a adevăra „*de vita et moribus*” numitului preot. În numele acestui adevărat sinod local și sub prestare de jurământ a martorilor, doi boieri, marele hatman Nicolae Costin și marele spătar Vasile Cantacuzino⁷², redactează certificatul care atestă buna purtare a franciscanului Francisc Antonio Renzi, trimis apoi la Roma⁷³. În acest caz, domnul aplică principiul garanțiilor morale pentru „bună purtare” față de un supus străin, o noutate în practica juridică a epocii, dar des întâlnită în Rusia moscovită a Romanovilor⁷⁴.

THE PROTECTORATE RIGHT OF THE SECULAR POWER OVER CATHOLIC MISSIONARIES AND COMMUNITIES IN THE SEVENTEENTH CENTURY ROMANIAN PRINCIPALITIES (I)

Abstract

By virtue of his statute of “patrimonial prince”, in Weber’s sense, the voivode in the Romanian Principalities was exerting juridical and political competence over the Catholic communities on three levels: in relation with the Catholic clergy and hierarchy, in relation with the Catholic believers (natives or immigrants), and in the denominational and theological disputes. The general legal framework of the Princes’s protectorate is presented, on the background given by the statute of the Catholic minority living in the Ottoman Empire and

⁷¹ Scrisoare publicată de Vladimir Ghika, *Spicuri istorice*, Iași, 1936, p. 37-39.

⁷² Fratele lui Vasile Cantacuzino, Ilie, era căsătorit cu fiica lui Miron Costin, Maria; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 365-366.

⁷³ G. Călinescu, *Alcuni misionari*, p. 46; Vladimir Ghika, *op. cit.*, p. 40-42; *Călători străini*, vol. VIII, p. 115.

⁷⁴ Mark Szeftel, *The History of Suretyship in Old Russian Law*, în *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great*, London, 1975, p. 858-859.

the difference between the patronage right exerted by the King of Poland towards the Bishop of Bacău and the protectorate right of the Prince. In the context of the tense relations between Rome and the Patriarchate of Jerusalem, created by the dispute over the Holy Places, and of the relative xenophobia shown in Russia towards other denominations, the Prince's protectorate over the Catholic clergy and hierarchy can be described as the right to confirm the missionary's patents and the appointment of the prefect of the missions and of the apostolic vicars, as well as the right to acknowledge the appointment and the jurisdiction of the Catholic Bishop of Bacău, recommended by the King of Poland. In addition, the Prince could give recommendations upon request and vouch for the good behavior of the missionaries, in their relations with the Sacred Congregation of Propaganda Fide. The notification of the political authorities was an act of courtesy and a show of goodwill, a diplomatic act in essence, by which the Sacred Congregation of Propaganda Fide and the Pope were requesting the protection and support of the Prince, while still exerting their exclusive right of appointment and jurisdiction. The Prince did not have the right of *nonplacit*. However, he was entitled to require the presentation of credentials letters, appointment bulls, etc. in the absence of which all missionaries, irrespective of their position in the Catholic hierarchy, could be denied the right to carry out their mission. The direct correspondence between several Romanian Princes and Rome shows their attempt, discouraged by Propaganda Fide, to acquire a position of consultants in the appointment of the Catholic higher clergy.

**UN FRAGMENT DINTR-UN *STATUS ANIMARUM* AL
PAROHIEI SĂSEȘTI DIN CÂMPULUNG
<1649 – 1650>**

ALEXANDRU CIOCÎLTAN

Viața comunității săsești din Câmpulung-Muscel a cunoscut o transformare însemnată în plan confesional la mijlocul anului 1639. Atunci, franciscanii conventuali italieni, misionari ai Contrareforme catolice, l-au alungat pe parohul luteran Ananias și au reconvertit la catolicism pe cei 500 de sași ai așezării. Reconvertirea sașilor câmpulungeni poate fi considerată cel mai însemnat succes al Contrareforme în Țara Românească. Această acțiune nu ar fi reușit însă fără sprijinul domnului țării, Matei Basarab (1632-1654). Enoriașii sași își pierduseră graiul propriu și vorbeau doar românește. Primul lor paroh, misionarul italian Giovenale Falco da Cuneo (1639-18 ianuarie 1646), cunoștea limba română în care slujea în biserică. Succesorul acestuia a fost franciscanul conventual Francesco Maria Spera din Narni (1646-1651).

O altă transformare însemnată în viața comunității săsești din oraș s-a produs între 1646 și 1648 când, din cauza dărilor grele impuse de Matei Basarab, circa 54,2% din totalul enoriașilor au emigrat în Transilvania¹. Arhiepiscopul de Sofia, Petru Bogdan Bakšić, aflat în vizitație la Câmpulung în primele zile ale lunii decembrie 1648, a constatat că parohia era formată din 229 de suflete, conform registrului parohial². Înalțul prelat a remarcat și cu această ocazie starea materială precară a sașilor. Parohul se plângea că o treime din case nu-i plătiseră contribuția cuvenită³.

Interesul pentru istoria comunității săsești din Câmpulung ne-a determinat să extindem cercetarea și la fondurile documentare existente la Arhivele Naționale din București. Aici am descoperit un document inedit mai puțin obișnuit. Este vorba de un *Status Animarum*, o listă a sufletelor parohiei săsești din Câmpulung, care se găsește sub formă de microfilm după originalul

¹ Pentru detalii v. Alexandru Ciocîltan, *German Communities in Wallachia. Denominational Evolution, 1542-1650*, în **HY**, vol. I, 2004, p. 129-148; idem, *Dispariția comunității germane din Câmpulung-Muscel*, în **RI**, XVI, 2005, nr. 3-4, p. 123-144.

² G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarij Italicum”, vol. II, 1930, doc. XXII, p. 372.

³ *Ibidem*, p. 372-373.

aflat la Roma în Arhiva Congregației de Propaganda Fide. Din păcate, se păstrează doar o filă din partea finală a documentului. Nu știm dacă în această formă este și originalul de la Roma sau dacă acesta a fost microfilmă doar parțial. O investigație viitoare va lămuri probabil și această problemă. Redăm mai jos cuprinsul documentului⁴:

- Miai al Paul con moglie Maria con 5 figli
Miai 18 anni, Benedetto 12, Anna 8, Paolo 5, Jacomo 27
- Miai al Simon con moglie Caterina con un figlio Giovinale 1 anni3
- Anzol Cozzomano con moglie Sibilla e tre figli
Brogio 25 anni, Maria 10, Anna 2 con Matre della moglie6
- Benedetto Ungaro con moglie Neta e 2 figli Miai 24 anni, Orsola 84
- Martin al Balent con Moglie Caterina con 5 figli
Jleha 14 anni, Jacomo 11, Anna 7, Maria 4, Madalena 1.....7
- Giorgi al Anne con Anna matre e Moglie Osana con 1 figlia
Giorga di 4 anni4
- Jona vedova con un figlio Martino di 21 anni2
- Andrea di Broso con moglie Caterina con 5 figli
Giorgi 24 anni, Maria 8, Martino 5, Anna 6, Elena 37
- Miai della Reu con moglie Anna e 5 figli
Maria 14 anni, Anzol 10, Anna 8, Petre 6, Caterina 27
- Andrea al Paul con moglie Caterina e tre figli
Matteo 6 anni, Pietro 4, Jacomo 15
- Petre della Reu con Matre Trina e sorella Osana di 30 anni3
- Giorgio Bartasciolo con Moglie Maria con 6 figli Pietro di 25 anni con moglie
Maria di 18 anni, Luca 16, Matteo 9, Giorgi 6, Giorga 4, Anna sei mesi ...9
- Antonio di Jacomo con Moglie Caterina con 7 figli Lazzaro di 29 anni,
Jacomo 15, Pietro 12, Andrea 10, Giorgi 8, Anna 5, Matteo 29
- Tomos maester con Moglie Elena con tre figli
Anna di 5 anni, Madale[n]a 3, Jacomo 15
- Matteo maester con Matre Anna e Moglie Osana
e un figlio Pietro di tre anni4
- Anus maester con Moglie Anna e doi figli
Caterina 7 anni e Giorgio di 7 anni4
- Andrea Catelini con moglie Maria e doi figli
Pietro di 4 anni e Jacomo di 3 anni4
- Jacomo al Barbara con Moglie Caterina con doi figli
Marcho di 20 anni e Andrea di 104
- Johani dalla Brasciova Calvino fattosi ora cattolico con Moglie Clara

⁴ În text am intervenit cu virgule și cu buline în dreptul caselor. Linia punctată este redată în original printr-o linie simplă.

- con un figlio Michele di un anno3
- Caterina Vedova di 90 anni1
- Catelina vedova di 80 anni1

Che in tutto sono doicentoquarantatre

(DANIC, Col. Microfilme Vatican, rola 17, cadrele 413-414, Archivio Propaganda Fide, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 64, f. 227^{r-v})

Autorul documentului este parohul comunității, Francesco Maria Spera din Narni. Identificarea autorului a fost posibilă pe baza similitudinii scrisului cu cel din alte documente redactate de misionar. Concluzia este întărită și de mențiunea finală.

Datarea actului este posibilă prin coroborarea informațiilor cuprinse în alte texte referitoare la comunitatea catolică. Autorul textului, misionarul Francesco Maria Spera din Narni, a fost paroh la Câmpulung din vara anului 1646 până la plecarea sa în Italia, petrecută cândva în ultimele luni ale anului 1651⁵. Mențiunea de la sfârșitul listei, conform căreia numărul total al enoriașilor era de 243, oferă argumente pentru o datare mai precisă a documentului. Dacă în decembrie 1648 numărul credincioșilor sași din Câmpulung era de 229, o creștere a populației până la 243 ar fi putut avea loc doar în anii următori. Un alt document ajută la o și mai precisă datare. În 1652, într-o dare de seamă făcută la Roma în fața superiorilor săi, misionarul franciscan aprecia numărul total al enoriașilor sași din Câmpulung la 259⁶. Această cifră redă, evident, situația din 1651, ultimul an când a fost paroh la Câmpulung. Prin urmare, documentul discutat a fost redactat în 1649 sau în 1650.

Textul este o evidență a sufletelor parohiei catolice din Câmpulung. Ne-a parvenit doar partea finală a documentului. Din listă rezultă că erau în total 243 de suflete. Fragmentul păstrat înregistrează 21 de case cu 99 de suflete, adulți și copii, având vârste cuprinse între 6 luni și 90 de ani. Din cele 99 de suflete 98 sunt înregistrate cu numele. Cele 98 de nume înseamnă 40,32% din zestrea antroponomică a comunității săsești câmpulungene din 1649 sau 1650. Notarea locatarilor unei case începe cu capul familiei (cel mai frecvent tatăl), urmează mama acestuia, apoi soția și copiii. Copiii sunt înșirați în ordinea descrescătoare a vârstei, de la cel mai mare la cel mai mic; acestora, fără excepție, le-a fost indicată vârsta. Două dintre cele trei văduve au de asemenea notată vârsta. Văduva care nu are consemnată vârsta este cap de familie și întreținătoare a fiului de 21 de ani. Un singur caz este înregistrat în care soacra locuia în casa ginerelui; ea ocupă ultima poziție în înșiruire, după copii și poate nu întâmplător nu îi este consemnat numele ci e trecută doar ca „Matre della

⁵ G. Călinescu, *op. cit.*, doc. LXXXI, p. 422-423.

⁶ *Ibidem*, doc. LXXXVIII, p. 427.

moglie”. La sfârșitul înșiruirii locatarilor unui imobil, parohul a notat numărul acestora. În medie o casă avea 4,7 locatari. Copiii au vârste cuprinse între 6 luni și 30 de ani.

NUME DE BOTEZ MASCULINE	NĂSC. ANTE 1640	NĂSC. 1640-1650	TOTAL
Jacomo	2	5	7
Miai, Michele	3	4	7
Pietro, Petre	5	1	6
Giorgi, Giorgio	3	3	6
Andrea	3	2	5
Anzol, Anus, Johani	3	1	4
Matteo	1	3	4
Martino, Martin	2	1	3
Benedetto	2	-	2
Giovinale	-	1	1
Paolo	-	1	1
Brogio	1	-	1
Luca	1	-	1
Lazzaro	1	-	1
Antonio	1	-	1
Marcho	1	-	1
Tomos	1	-	1
Ileha	1	-	1
TOTAL	31	22	53

NUME DE BOTEZ FEMININE	NĂSC. ANTE 1640	NĂSC. 1640 - 1650	TOTAL
Anna	4	8	12
Caterina	7	2	9
Maria	5	3	8
Osana	3	-	3
Giorga	-	2	2
Elena	1	1	2
Madalena, Madalea	-	2	2
Orsola	-	1	1
Neta	1	-	1
Sibilla	1	-	1
Clara	1	-	1
Jona	1	-	1
Catelina	1	-	1
Trina	1	-	1
TOTAL	26	19	45*

* la care se mai adaugă o persoană al cărei nume nu este menționat („Matre della moglie”).

Analiza onomastică

Pe baza frecvenței numelor de botez și a perioadei în care s-au născut purtătorii lor (înainte sau după revenirea la catolicism) se impun următoarele observații. Din cele 98 de nume de botez 53 sunt masculine și 45 feminine. Dintre acestea sunt 18 nume masculine diferite și 14 nume feminine cu variantele lor. 57 de purtători de nume sunt născuți în perioada luterană și 41 în perioada catolică (1640-1650). 23 de copii cu vârste cuprinse între 6 luni și 5 ani au fost botezați de parohul Francesco Maria Spera din Narni în intervalul 1646-1650. Privit în ansamblu, observăm că din 18 nume masculine de botez cele mai frecvente sunt Giacomo și Miei (7 atestări fiecare), urmate îndeaproape de Pietro - Petre și Giorgi - Giorgio (6 atestări fiecare), Andrea (5), Anzol - Johani și Matteo (4 atestări fiecare). Primele 7 nume cele mai frecvente, însumează 39 din totalul celor 53 de nume de botez masculine, înregistrate de document.

Din 14 nume feminine cel mai frecvent e Anna (12 atestări), urmat de Caterina (9), Maria (8) și Osana (3). Ele au fost purtate de 32 de femei și fete dintr-un total de 45, câte sunt menționate nominal.

Putem constata o modificare în sistemul denominativ ca urmare a revenirii la catolicism a comunității săsești. Dacă înainte de 1640 cel mai frecvent nume masculin era Pietro - Petre (5), începând cu acest an locul întâi este ocupat de Giacomo (5). Frecvența acestui din urmă nume între 1640-1650 se explică prin faptul că Sf. Jacob cel Mare era hramul bisericii parohiale, iar hramul era foarte important pentru o comunitate catolică. Numele Miei - Michele se menține pe poziția a doua, atât înainte cât și după 1640. Înainte de revenirea la catolicism, pe poziția a doua se mai aflau, fiecare cu trei atestări, Giorgi - Giorgio, Andrea, Anzol - Anus - Johani. După 1640, pe poziția a treia cu același număr de atestări (3) se găseau Giorgi - Giorgio și Matteo.

Dacă înainte de reconvertirea la catolicism, cel mai frecvent nume feminin era Caterina (7), în perioada ulterioară prima poziție este ocupată de numele Anna (8). Poziția a doua revine numelui Maria, atât înainte cât și după 1640. Înainte de 1640 pe poziția a treia și a patra se aflau Anna (4) și Osana (3). După revenirea la catolicism pe poziția a treia cu două atestări erau trei nume: Caterina, Giorgia și Madalena - Madalea.

Pentru a înțelege semnificația acestor transformări trebuie să investigăm originea numelor. Originea italiană a parohului face ca multe nume de botez ale sașilor din Câmpulung să fie redată în italiană sau italianizate. Faptul că în această vreme comunitatea săsească era românofonă determină și o importantă influență românească în onomastică. Nume ca Miei, Petre, Jona, Catelina, Trina sunt nume evident românești. Numele înregistrate de paroh în formă italiană - Pietro, Giorgio, Lazzaro, Paolo, Matteo, Antonio, Luca - apar în actele

comunității săsești dintre anii 1602-1681 ca Petre, Pătru, Gherghe, Gherghi, Lazăr, Paul, Antoie, Antonie, Lucaci, etc⁷.

O atenție aparte trebuie acordată numelor de botez care nu sunt românești și aparțin fondului denominativ săsesc. Dacă comparăm, din punct de vedere al frecvenței, numele de botez masculine ale sașilor din Drăușeni (Draas) dintre 1662-1700⁸ cu cele ale sașilor din Câmpulung dinainte de 1640 obținem următorul tabel:

Nume de botez masculine			
Drăușeni (Transilvania) 1662-1670		Câmpulung (Țara Românească) înainte de 1640	
Johann	102	Pietro	5
Georg	100	Giorgio	3
Andreas	78	Andrea	3
Michael	76	Miai	3
Martin	49	Martin	3
Mathias	8	Mathias	2

Observăm ca trăsătură comună prezența pe locurile 2, 3 și 4 în topul celor mai populare nume a grupului format din Georg, Andreas și Michael.

Între numele de botez feminine, atât la Drăușeni cât și la Câmpulung, numele Katharina (Caterina) este cel mai popular. Aceasta este o altă trăsătură specifică a sistemului denominativ săsesc.

Numele Johann se întâlnește la Câmpulung, în lista parohului, de 4 ori, de două ori ca Hanțul (italienizat Anzol), o dată ca Hanus (Anus) și o singură dată ca Johani. Deși nu ocupă prima poziție la numărul total de atestări, este numele cu cele mai multe variante, notat de parohul câmpulungean. Numele Martino – Martin la Câmpulung, în total de trei ori pe lista enoriașilor catolici, este tot un nume săsesc, la fel ca și Benedetto (2 atestări).

Numele italian Brogio îl ascunde de fapt pe cel tipic săsesc – Bros, hipocoristic derivat din Ambrosius⁹. Numele Bros se întâlnește în lista misionarului ca supranume patronimic (Andrea di Broso) dar și în actele

⁷ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. I-II, București, 1901, doc. II, p. 273, doc. IV, p. 274 – 275, doc. VIII, p. 276 – 277, doc. XII, p. 278 – 279, doc. XIV-XV, p. 280.

⁸ Datele le-am preluat de la Johann Wagner, *Zur Volkskunde aus Draas*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XVII. Jg., 1894, Nr. 7-8, p. 116.

⁹ Fritz Keintzel - Schön, *Die siebenbürgisch – sächsischen Familiennamen*, Köln, Wien, 1976, p. 85-86.

comunității săsești din Câmpulung sub forma Broz¹⁰. Numele Tomos (Tămaș în actele românești) aparține probabil tot tradiției onomastice săsești.

Prenumele Jleha este foarte rar și provine de la numele profetului Elijahu din Vechiul Testament¹¹. Prenumele feminin Osana, provine din Noul Testament și se regăsește, deși rar, în onomastica săsească din Transilvania¹² la 1484 și 1500¹³. Cele trei atestări ale numelui Osana din lista enoriașilor sași din Câmpulung, denotă o tradiție în folosirea acestui prenume. Numele Sibilla, purtat de soția lui Hanțul Goțmanul (Anzol Cozzomano) este și el foarte rar întâlnit și provine din cel al unei profetese antice, care a prezis venirea lui Iisus Hristos¹⁴. Cele trei nume de botez, amintite mai sus, Jleha, Osana și Sibilla, pot fi puse în legătură cu tradiția onomastică luterană, care pune accentul pe numele biblice. Alte trei nume prezente pe listă – Clara, Orsola și Neta – sunt întâlnite la sașii din Transilvania. Hipocoristicul Neta provine din Agneta (Nytt)¹⁵. Două supranume patronimice și unul matronimic consemnate în *Status Animarum* – Bartasciolo, Balent și Barbara – sunt tot de origine săsească. Bartasciolo, redat într-un document din 1678 Bortșoiul¹⁶, este de fapt hipocoristicul săsesc Buertesch, specific Țării Bârsei, provenit din numele Bartholomäus¹⁷. Forma Balent, Balint se întâlnește și la sași, nu doar la maghiari, și are ca origine numele Valentin¹⁸. Prenumele săsesc Barbara, devenit supranume, apare într-un document din 1681 sub forma Barbuoiu¹⁹.

Evident, fragmentul din *Status Animarum* nu epuizează numele săsești purtate de enoriașii bisericii Sf. Jacob²⁰.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, doc. IV, p. 274.

¹¹ Cristian Ionescu, *Dicționar de onomastică*, București, 2001, p. 218-219.

¹² F. Keintzel-Schön, *op. cit.*, p. 84.

¹³ Franz Zimmermann, *Das Register der Johannes-Bruderschaft und Artikel der Hermannstädter Schusterzunft aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XVI. Bd., 1881, Heft 2, p. 380; Georg D. Teutsch, *Siebenbürger Mitglieder der Bruderschaft des Hospitals zum heiligen Geist in Rom 1478-1520*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XIII. Jg., 1890, Nr. 9, p. 89, 91.

¹⁴ C. Ionescu, *op. cit.*, p. 344-345.

¹⁵ Wilhelm Sigerus, *Brenndörfer Familien – und Personennamen*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, IX. Jg., 1886, nr. 12, p. 143.

¹⁶ Ioan Răuțescu, *Topoloveni. Monografie istorică*, București, 1939, doc. 10, p. 223.

¹⁷ F. Keintzel-Schön, *op. cit.*, p. 192.

¹⁸ *Ibidem*, p. 98, 102.

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, doc. XV, p. 280.

²⁰ Documentele referitoare la comunitate înregistrează și alte nume: 1602-1610 Țirvișul (< Servatius), 1630 Gaspar, Țuseie (< Susana), 1639 Fiica (< Sofia), Orban, Blaj (< Blasius), Jicmon (< Sigmund), 1677 Lerenț (< Laurentius), 1679 Gherda (< Gherharda), v. *ibidem*, doc. II, p. 273, doc. XIV, p. 280; Gheorghe Pâmuță, Ștefan Trâmbaciu,

Dacă studiem impactul Contrareformei asupra onomasticii populației săsești, constatăm modificări semnificative față de perioada luterană. Petre și Caterina, numele de botez cele mai populare în perioada dinainte de 1640, sunt înlocuite de Jacob și Anna. Numele specific săsești și cele rare cunosc un recul evident. Varietatea de nume din perioada anterioară revenirii la catolicism, nu se mai întâlnește după 1640. În această transformare, un rol hotărâtor l-au avut, desigur, primii doi parohi: Giovenale Falco și Francesco Maria Spera. Ei vedeau probabil, în numele specific săsești, o formă de continuitate cu perioada luterană și au influențat comunitatea spre a-și modifica opțiunile denominative. Toate cele 98 de nume de botez au origine ecleziastică. Numele italian Giovinale are o motivație specială: Mihai al [lui] Simon și soția Caterina și-au botezat astfel fiul, în semn de prețuire față de defunctul lor paroh, Giovenale Falco. La 1648, arhiepiscopul de Sofia, Petru B. Bakšić, a constatat cât de mult regretau enoriașii sași moartea parohului²¹.

În lista enoriașilor sași din Câmpulung, cei 21 de capi de familie sunt trecuți cu nume duble (nume de botez și supranume). Supranumele poate reflecta descendența, proveniența dintr-un loc sau este format dintr-un nume comun²². Din cele 21 de supranume 10 sunt de descendență (7 patronimice și 3 matronimice), 4 reflectă locul de origine și 7 provin dintr-un nume comun. Dintre purtătorii supranumelor care arată originea persoanei, doi sunt originari din Transilvania – Benedetto Ungaro și Johani dalla Brasciova (Brașov). Ultimul era un sas din Brașov care s-a stabilit cu familia la Câmpulung. Fiind luteran, nu calvin, cum este greșit calificat, a trebuit să abjure erezia împreună cu familia sa, și a fost botezat catolic. Faptul este confirmat de o scrisoare din 22 iulie 1650, în care se afirmă că Francesco Maria Spera a readus la credința catolică trei case uitate din vremurile de demult și alte trei de sași luterani din Brașov²³. Îi cunoaștem deci pe locatarii uneia dintre cele trei case de sași originari din Brașov, care au fost botezați catolici de către parohul câmpulungean. Informațiile sunt deosebit de interesante fiindcă dovedesc că încă se mai stabileau sași ardeleni la Câmpulung.

Merită reținute numele a doi sași câmpulungeni – Miei della Reu și Petre della Reu. Supranumele lor arată că aveau domiciliul pe ulița paralelă cu Râul Târgului. Petre della Reu apare frecvent în actele comunității săsești ca

Documente și inscripții privind istoria orașului Câmpulung-Mușcel, vol. I, București, 1999, doc. 148, p. 314; Din totalul numelor săsești discutate, doar Jicmon și Gherda sunt de origine germanică.

²¹ G. Călinescu, *Altre notizie*, doc. XXII, p. 372.

²² Domnița Tomescu, *Numele de persoane la români. Perspectivă istorică*, București, 2001, p. 30.

²³ Alexandru Lăpedatu, *Sigiliile Romanului și Câmpulungului muntean*, în idem, *Un mănunchi de cercetări istorice*, București, 1915, p. 49.

Pătru al Marinții²⁴. El locuia împreună cu mama și cu sora sa, Osana. La 1661, împreună cu sora sa, a ridicat o cruce de piatră cu inscripție latină²⁵ în onoarea Tuturor Sfinților, în Dealul Topolovenilor, unde avea vie ca mulți orășeni din Câmpulung. În 1652, parohul Francesco Maria Spera relatează că Pietro al Marina trăia cu Barbara, care avea alt bărbat, care trecuse la ortodoxie când ea s-a remăritat²⁶.

Din cele 7 supranume provenite din nume comune 3 înregistrează văduve, 3 meșteșugari (maester) și unul o funcție administrativă. Capii de familie meșteșugari sunt înregistrați în ordine succesivă, fapt ce permite ipoteza că ei locuiau într-o zonă cu un profil ocupațional specific (cartier meșteșugăresc). Dacă despre comerțul făcut de sașii câmpulungeni în Transilvania știm din vizitația lui Petru B. Bakšić din 1644²⁷, despre activitățile lor meșteșugărești nu aveam până acum nici o informație din secolul XVII. Personajul Hanțul Goțmanul, apare menționat în 1645, 1646²⁸ și de două ori în 1650²⁹. Supranumele Goțmanul provine din săsescul Gottesmann și îl indică pe administratorul bunurilor bisericești, care era ales anual dintre bătrânii comunității. La 1530, în registrul frăției Sfântului Ioan din Sibiu este înregistrat Hans Goczman von Reynn³⁰.

Miai al Paul și soția sa Maria aveau împreună 5 copii. Aflăm informații despre cei doi soți tot din scrisoarea din 1652 a parohului Francesco Maria Spera: Miai al Paolo se despărțise de prima soție, Caterina, care apoi a devenit

²⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, doc.VIII, p. 277, doc. XII, p. 279; „Ulița Râului” apare menționată și în sec. al XIX-lea, v. Carmen Oprescu, *Un aspect inedit al istoriei orașului Câmpulung Muscel. Nomenclatorul străzilor*, în „Argesis. Studii și comunicări”, seria istorie, X, 2001, p. 511-525; Eadem, *Informații referitoare la introducerea iluminatului public în orașul Câmpulung*, în *ibidem*, XIV, 2005, p. 547.

²⁵ Calinic Argeșeanul, Grigore Constantinescu, *Monumente memoriale din județul Argeș. Cruci de piatră*, Pitești, 1999: „A(d) M(ajorem) D(ei) G(loriam) / In honore(m) o(m)nium sanctorum / «Petru, Mar (...) et osana posuerunt anno Domini 1661 die 13 August, văleat 7170 »”.

²⁶ G. Călinescu, *op. cit.*, doc. LXXXVIII, p. 428.

²⁷ Francisc Pall, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în *SMIM*, t. VIII, 1975, p. 227.

²⁸ Ștefan Andreescu, *Giovenale Falco da Cuneo și „enigma” crucii de la Galda*, în *idem, Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, București, 1997; o inscripție de pe un stâlp de piatră octogonal, păstrat în prezent în biserică are următorul conținut: „F[RATER] FRAN[CE]S[CO] MARIA SPERA / ANZOL COZDE 1646”.

²⁹ A. Lăpedatu, *op. cit.*; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VII, 1650-1653, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Melentina Bâzgan, București, 1999, doc. 9, p. 17.

³⁰ Fr. Zimmermann, *op. cit.*, p. 389.

schismatică. El s-a însurat apoi cu Maria al Pieruschi cu care avea mulți copii³¹. Și el era unul dintre cei care aveau vie în Dealul Topolovenilor³². La 1734, o rudă a soției, Gheorghe Piroșcoiul, lăsa franciscanilor un teren al său, învecinat cu grădina bisericii Sf. Jacob³³.

Alt cap de familie, Andrea al Paul era înregistrat într-un document din 20 mai 1656 ca „Andrea Păulescul goțman”, fiind considerat între „oamenii buni” ai orașului³⁴.

Cât privește transmiterea numelui în familie, pe baza listei sufletelor, observăm că în unele cazuri numele se moștenește de la tată la fiu, de la mamă la fiică și de la tată la copii (de exemplu, Giorgio Bartasciolo își botează pe unul dintre fii Giorgi și pe una dintre fiice Giorga).

Din punct de vedere al natalității (între 1646 și 1651) se pot face câteva constatări. În decembrie 1648, arhiepiscopul de Sofia a observat în registrul parohului, că în trei ani parohul Francesco Maria Spera din Narni a botezat 25 de copii³⁵. În timpul șederii sale la Câmpulung, în 6 ani, a botezat 54 de suflete și a îngropat 46³⁶. Rezultă un ușor spor demografic. În medie, pe an se nășteau / erau botezați circa 9 copii în parohia săsească din Câmpulung.

Documentul analizat în acest studiu conține lista cea mai numeroasă de nume ale sașilor din Țara Românească cunoscută până în prezent³⁷. Pentru prima oară apar în onomastica din Țara Românească nume ca: Jleha, Osana, Sibilla, Neta, Orsola și Giovinale.

Produs al Contrareforme care s-a impus la Câmpulung în 1639, actul este tipic pentru categoria *Status Animarum*, evidență a sufletelor menită a fi comunicată conducerii Congregației de Propaganda Fide. Este primul document cunoscut din Țara Românească din această categorie. Informații de aceeași natură se regăseau neîndoielnic și în registrele parohiale semnalate la 1640 și 1648.

³¹ G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 428.

³² N. Iorga, *Studii și documente*, doc. VIII, p. 276-277.

³³ *Ibidem*, doc. XLI, p. 290.

³⁴ *Catalogul documentelor*, vol. VIII, 1654-1656, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, 2006, doc. 931, p. 419.

³⁵ G. Călinescu, *Altre notizie*, doc. XXII, p. 372.

³⁶ *Ibidem*, doc. LXXXVIII, p. 427.

³⁷ Pentru Moldova v. Marco Bandini, *Codex: vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646-1648*, ed. bilingvă de T. Diaconescu, Iași, 2006, p. 288-355.

**AN EXCERPT FROM A *STATUS ANIMARUM*
OF THE SAXON PARISH OF CÂMPULUNG**

<1649 – 1650>

Abstract

The paper is based on a fragment of a document listing the Catholics belonging to the parish of Câmpulung. The document was written in 1649 or 1650 by the rector Francesco Maria Spera of Narni and contains the names of 98 Saxon town dwellers. Starting from this excerpt, a complex historical analysis of the onomastics of the related community is made.

CRIPTOGRAMELE CRUCII ÎNTR-O VERSIUNE SLAVONĂ

SUD-EST TRANSILVĂNEANĂ DIN

SECOLUL AL XVI-LEA

ALEXANDRU MAREȘ

1. Valorosul *Codice Bratul*, al cărui conținut continuă încă să fie insuficient cunoscut și valorificat sub raport științific, cuprinde pe paginile 469-470 un text redactat în slavonă, intitulat *Похвала чїтнѡмѡѣ крїстѡѣ* „Laudă cinstitei cruci”¹. Transcrierea textului este posteroară însemnării notate de copist pe p. 426, datând din anul 7068 (1 septembrie 1559 -31 august 1560). Manuscrisul fiind unitar în privința hârtiei și a scrierii (el este copiat în întregime de popa Bratul), putem presupune că *Похвала чїтнѡмѡѣ крїстѡѣ* a fost copiată la puțin timp după transcrierea textelor care precedă amintita însemnare, poate chiar în cadrul intervalului mai sus indicat. Examinarea lingvistică a unora dintre textele românești ale acestui manuscris indică în persoana popii Bratul un copist originar din sud-estul Transilvaniei².

Textul nostru are o compoziție binară distinctă. El este constituit din 36 de grupe de inițiale, fiecare dintre acestea însoțită de explicația conținutului tăinuit. O parte dintre grupele de inițiale existente ne sunt bine cunoscute, fiind întâlnite, întotdeauna grupate în jurul imaginii crucii, pe unele vechi antimise și pietre de mormânt, precum și în xilografurile unor manuscrise și tipărituri provenind din veacurile trecute.

¹ Pentru textele acestui manuscris, vezi G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului popii Bratul (1559-1560)*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 307-311 și Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 192-195, 207-209, 245, 250-251, 311-312, 342-344, 392-394 și 400-402; cf. și edițiile consacrate textelor din acest manuscris: *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, 2003 (textele manuscrise sunt reproduse în transcriere interpretativă, iar cele slavone în facsimile), și C. Dimitriu, *Codicele popii Bratul (1559-1560)*. Grafie și fonetică, morfologia, vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte și forme românești, Iași, 2005.

² Vezi Ion Gheție și Alexandru Mareș, *op. cit.*, p. 193-194, 245, 250, 343-344, 393-394, 401-402.

Aceste îmbinări de inițiale, ale căror semnificații nu mai sunt astăzi cunoscute, pot fi considerate adevărate criptograme³. Orientându-ne după destinația și conținutul lor tematic, le vom denumii în continuare *criptogramele crucii*.

2. Specialiștii români s-au întâlnit în mai multe rânduri cu aceste criptograme ale crucii și, fără teama de a greși, putem afirma că strădaniile lor de a le furniza o dezlegare corectă au fost încununate de succes în două etape distincte, marcate de anii 1943 și, respectiv, 1965. Un scurt istoric al încercărilor de descifrare a acestor criptograme ne va ajuta mai târziu să apreciem în mod obiectiv valoarea textului din *Codicele Bratul*.

Criptograma care a reținut în cea mai mare măsură atenția cercetătorilor a fost cea alcătuită din inițialele *мѡрѣ* (vezi, de exemplu, fig. 1: frontispiciu din *Tetraevanghelul* românesc tipărit la Brașov în 1561)⁴. După mai multe încercări infructuoase de a-i descifra conținutul⁵, M. N. Tuță a reușit în anul 1943 să ofere dezlegarea cea mai plauzibilă: *Мѣсто ловное раи всть* „Locul căpățânii a fost rai”⁶, enunț care corespunde celui grecesc notat prin inițialele *TKΠΓ „Τόπος Κρανίου Παράδεισος Γέγονε”*⁷. În același an, C. Georgescu-Munteanu a precizat că inițialele respective corespund primelor patru cuvinte din sedelna de miercuri și vineri de la glasul V din *Octoih*⁸. Ar mai fi de menționat faptul că ambii autori au preluat informațiile amintite din lucrarea bulgarului I. Goșev, publicată în anul 1925⁹. Explicațiile datorate lui N. M. Tuță și C. Georgescu-Munteanu au fost ulterior adoptate, mai mult sau mai puțin tacit, și de alți specialiști români¹⁰.

Alte două criptograme care au trezit interesul cercetătorilor sunt cele constituite din inițialele *дддд* și, respectiv, *кккк*, aflate la baza crucii săpate pe

³ Vezi Lazar Mirković, *Старине Фрушкогорских Манастира*, Beograd, 1931, p. 10, nr. 5 și Dejan Medaković, *Графика српских штампаних књига*, Beograd, 1958, p. 127, 131.

⁴ Reprodușă după Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, tomul I, București, 1903, p. 45, fig. 65.

⁵ Cf. Victor Brătulescu, care considera că aceste inițiale ar trebui citite *Маноле равь божи* „Manole robul lui Dumnezeu” (*Frescele din biserica lui Neagoe de la Curtea de Argeș*, București, 1942, p. 12, 14).

⁶ *Sfântul antimis. Studiu istoric, liturgic și simbolic*, București, 1943, p. 57.

⁷ *Ibidem*, p. 65.

⁸ *Un antimis rar la Mănăstirea Brădetul (Argeș)*, în **RI**, XXIX, 1943, p. 157.

⁹ *Антимисъ. Литургическое и церковно-археологическое изслѣваніе*, Sofia, 1925, p. 80, nota 2 (apud M. N. Tuță, *op. cit.*, p. 57, nota 146, și C. Georgescu-Munteanu, *op. cit.*, p. 157, nota 4).

¹⁰ Vezi P. Ș. Năsturel, în **REB**, V, 1947, p. 262, idem, *Date noi asupra unor odoare de la Mănăstirea Putna*, în **RSL**, IV, 1960, p. 270, nota 6 și I. C. Chițimia, *Considerații referitoare la interpretarea formulei slave мѡрѣ*, în **RSL**, XII, 1965, p. 299-306.

piatra de mormânt a lui Constantin, fiul spătarului Preda, datată 10 decembrie 1640 și existentă la Mănăstirea Curtea de Argeș. Descriind această piatră tombală și publicând, totodată, fotografia ei¹¹, V. Brătulescu susținea într-un loc al expunerii că ar fi furnizat explicația inițialelor precitate¹², trimitând la o reproducere din textul articolului său (fig. 14: „Piatra de mormânt a lui Ion sin jupan Pătru cupețu și a monahului Ioanichie Berindescu”), care, în realitate, nu conține asemenea inițiale. Reluând problema enigmaticelor inițiale, I. C. Chițimia credea că poate lămuri conținutul lor, raportând prima criptogramă (ΑΑΑΑ) la inițialele grecești θθθθ (Θεῶν θεία θεῶν θάναμα – „cuvinte luate din scrisoarea lui Isus către Avgar..., în care e vorba de «minunea sfântă a dumnezeirii»”) și, respectiv, a doua criptogramă (ΚΚΚΚ) la inițialele grecești χχχχ (Χριστός χριστιανούςχαρίζεται χάριν „Hristos singur a hărăzit creștinilor fericire”)¹³. Inutil să mai arătăm că cele două enunțuri grecești nu pot fi echivalate în slavonă de o manieră care să justifice recurgerea la inițialele ΑΑΑΑ și ΚΚΚΚ, aspect pe care I. C. Chițimia l-a ignorat în făurirea ipotezei sale.

O adevărată cotitură în problema stabilirii conținutului acestor criptograme s-a produs în 1965, când V. Brătulescu a avut posibilitatea să găsească la Mănăstirea Neamț o *Erminie* slavonă, conținând numeroase criptograme ale crucii, însoțite de explicațiile corespunzătoare. Fericita descoperire i-a permis autorului să ofere descifrarea pentru zece criptograme de pe piatra de mormânt a marelui ban Stepan (=Ștefan din Cioroiși, mort la 11 decembrie 1573), aflată la Mănăstirea Bucovăț, jud. Dolj (vezi fig. 2)¹⁴.

Întemeiat pe ultimele rezultate ale lui V. Brătulescu, At. Popa a arătat că o parte dintre criptogramele crucii se regăsesc, de această dată în unități formate din trei inițiale, pe o cruce zugrăvită pe unul dintre pereții pronaosului din biserica Mănăstirii Săraca (jud. Timiș). Cu acest prilej, autorul a oferit explicațiile corecte pentru aproape toate grupele de inițiale care însoțesc imaginea crucii în două xilografuri din *Sbornicul* venețian tipărit de Božidar Vuković în 1538, dintre care una (vezi fig. 3)¹⁵ a fost preluată de Coresi în ediția *Sbornicului* imprimat la Sebeș-Alba în 1580¹⁶.

Nu vom încheia această scurtă prezentare fără a aminti și contribuția adusă de Anne E. Pennington la descifrarea a patru criptograme de aceeași

¹¹ *Op. cit.*, p. 19, fig. 13 și 15.

¹² *Ibidem*, p. 20.

¹³ *Op. cit.*, p. 303-304.

¹⁴ *Inițiale și monograme legate de semnul crucii*, în **MO**, XVII, 1965, nr. 7-8, p. 574-576. Reproducerea de sub fig. 2 s-a făcut după P. V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia*, în **RIAF**, XIV, 1913, p. 114.

¹⁵ **BAR**, CRV I 28 (unicat), f. 30^v.

¹⁶ *Criptograma de la Mănăstirea „Săraca” din Banat*, în **MB**, XXVII, 1977, nr. 10-12, p. 730-732.

natură (XXXX, BBBB, KKKK și AAAA) din *Cartea de cântece* scrisă de protopsaltul Evstatie la Mănăstirea Putna în 1511¹⁷. Necunoscând studiul lui Brătulescu din 1965, cercetătoarea engleză a reușit să afle conținutul acestor criptograme apelând la o lucrare rusească publicată în 1896¹⁸.

3. Nu avem cunoștință despre existența unei scrieri cu un titlu identic cu cel al versiunii copiate de popa Bratul. Pentru textul din *Erminia* slavonă de la Mănăstirea Neamț, V. Brătulescu nu a comunicat titlul și nici nu a făcut vreo apreciere asupra vechimii manuscrisului putnean. În aceste împrejurări, Похвала чѣпномѣ крѣтѣ din *Codicele Bratul* poate fi considerată cea mai veche versiune cunoscută a scrierii respective. După cum se va vedea din reproducerea care urmează, copia popii Bratul conține un număr de criptograme ale crucii cu mult superior celui din *Erminia* examinată de V. Brătulescu¹⁹.

469

Похвала чѣпномѣ крѣтѣ „Laudă cinstitei cruci”

1) ꙗꙗꙗꙗ. Под<об>ае^m. пакы. поклонѣци^m се, пороѣ „Se cade să ne închinăm din nou nașterii”.

¹⁷ Menționăm că fiecare dintre cele patru grupe de inițiale a fost echivalată printr-un sistem criptic diferit. După E. Kałużniacki (*Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven*, Viena, 1883, p. 21) și A. I. Iațimirski (*Шесть статей по славянской и русской письменности*, Moskva, 1901, p. 34), acestea ar trebui citite XXXX, BBBB, KKKK și ĆĆĆĆ; cf. Anne E. Pennington (*Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea*. Cu un eseu de D. Conomos. Ediție îngrijită de Titus Moisesescu. Traducerea din limba engleză de C. Stih-Boos, București, 1985, p. 153), care atrage atenția că ultimele patru inițiale (SSSS) trebuie echivalate prin cheia grecească, deci AAAA.

¹⁸ Anne E. Pennington, *op. cit.*, p. 153 și nota 18 de pe aceeași pagină.

¹⁹ În reproducerea textului intervențiile noastre s-au rezumat la: 1) numerotarea contextelor binare (grup de inițiale + explicația corespunzătoare), 2) așezarea acestora unele sub altele, 3) completarea omisiunilor între < >, 4) traducerea românească a contextelor slavone. În aparatul critic, am reținut numai deosebirile importante pe care le prezintă versiunea de la Mănăstirea Neamț (N) față de versiunea din *Codicele Bratul*: substituirii de termeni, inversiuni de topică, schimbări de încadrare gramaticală, omisiuni și plusuri. Nu au fost reținute deosebirile de ordin grafic.

¹ Подае^m пакы. поклонѣци^m] подобаетъ поклонати са пакы (N). ✧ ³ Слово^m спае^m сероплавщикъ (N). ✧ ⁴ ноци невѣденіа нѣжнѣ налагаетъ (N). ✧ ⁵ Post вбрѣтае^x ad обрѣтенъ (N). Post еленюю ad ѿ бѣа (N). ✧ ⁶ Древо добро досаса диаволъ. ✧ ⁷ въ нъ] в та (N). ✧ ⁸ црквині] цркїи (N), цвѣтмиць] цвѣти (N). ✧ ⁹ вѣликъ боки бает бѣсы (N). ✧ ¹⁰ Post Пою от почитаю (N). ✧ ¹¹ хорѣгва] хорѣхви (N). ✧ ¹² честнаа честь чѣщимъ чкомъ (N). ✧ ¹³ врожіе вдолѣніа вражаетъ вврѣчники (N). ✧ ³⁵ Древны^x] древнее (N). ✧ ³⁶ възвращеніа] возвращеніе (N).

- 2) КѢКѢ. Крѣть крѣпость Костантинъ къ вѣрѣ „Crucea, tăria lui Constantin pentru credință”.
- 3) СССС. Слово спсае^м сего славеши^х „Cuvântul mântuie pe cel ce slăvește”.
- 4) ПНПН. Но^ш невѣ^аніе низ<а>гае^м нжж^аѸ „Noaptea neștiută doboară nevoia”.
- 5) ОДОО. Обрѣтении вѣрѣтатѣ^а обрѣт<а>е <с>е Еленю „Descoperitul descoperit s-a descoperit prin Elena”.
- 6) ДАДА. Добро дрѣво діавола досада „Lemnul bun supărarea diavolului”.
- 7) ВВВВ. Веліе вѣліе вѣрѣши^м въ нь „Mare bucurie celor ce cred în el”.
- 8) ЦЦЦЦ. Цркви цвѣ^м цркви цвѣтитъ „Floarea bisericii înflorește bisericile”.
- 9) БВВВ. Бѣлѣгъ Бжїю віе^м вѣсы „Semnul lui Dumnezeu lovește (ucide) diavoliu”.
- 10) ПППП. Пою почитаю поклонѣюсе по^аножїю „Cânt, citesc, mă închin treptei”.
- 11) ХХХХ. Хвѣа хорѣгва хрѣпанш^м хвала „Steagul lui Hristos lauda creștinilor”.
- 12) ЧЧЧЧ. Чѣть чѣтнаа члѣк^м чьтъши^м „Cinste cinstită oamenilor cinstitori”.
- 13) ОДОО. Орожіе вдолѣніе ограж^ае^ѣ обрѣчни^ѣ „Arma victoriei îngrădește logodnicul”.
- 14) СВВВ. Съдржен въсѣ на дрѣвѣ виси^м „Tot conținutul atârnă pe lemn”.
- 15) СБАЦ. Снѣ Бжїи аггаски^м црѣ „Fiul lui Dumnezeu împăratul îngerilor”.
- 16) БПДК. Бѣ прѣвѣчни де^ѣница крѣпка „Dumnezeul veșnic dreapta tărie”.
- 17) ВП. Вѣси повѣжае^м „Diavoliu fugărește”.
- 18) ЕОДЧКХ. Елена обрѣте дрѣво чѣ^ѣтно крѣть Хѣвъ „Elena a găsit lemnul cinstit al crucii lui Hristos”.
- 19) СССС. Спѣ сътвори сѣтъ Сатане „Mântuitorul a făcut cursă Satanei”.
- 20) ДРМС. Дрѣво раискоє мврѣ спѣеніе „Lemnul Raiului mântuirea lumii”.
- 21) МЛРБ. Млѣть люде^м радѣтъ Бце „Mila oamenilor bucuria Născătoarei de Dumnezeu”.
- 22) ЦСХ. Црѣ славѣ Хс „Împăratul slavei, Hristos”.

- 23) ИЦ. Начелствѹе^м црь „Împăratul conduce”.
- 470 24) ВХВ. Възше^а Хс възне^есе „Urcând Hristos s-a înălțat”.
- 25) ИИ. На мѣстѣ на^аж^аю „Pe locul speranței”.
- 26) ТБДНВХ. Трь богатное дрѣво на немже възне^е сисе Хс „Trei lemne bogate pe care s-a înălțat Hristos”.
- 27) БСБС. Бѣгае^м сего вѣсовска сила „Puterea diavolească îl aleargă”.
- 28) ДОКВБТ. Дрѣво оброшено крвие^ю вѣго точное „Lemnul vopsit, sângele curgător al lui Dumnezeu”.
- 29) ТОМБГ. Трь остри ма^а вѣсо^а гѣвипе^а „Trei săbii ascuțite diavolului pierzător”.
- 30) КБПБС. Крѣть възно^етсе падае^м вѣсовскаа сила „Crucea se înalță, cade puterea diavolească”.
- 31) МБМ. Мала въз^арѣжена оръжае^м мирѣ „Mica înfrânare (?) înarmează lumea”.
- 32) СДБШ. Гіе дрѣво вѣси ѡспрашае^м „Acest lemn îngrozește diavoli”.
- 33) ИВМБ. Начело вѣрѣ Моѡси^а крѣть „Începutul credinței lui Moisi <este> crucea”.
- 34) КВХР. Крѣть въз<з>двигаепѣе хрѣпіанскїи рѡ^а „Crucea se înalță neamului omenesc”.
- 35) ДДДА. Дрѣво дарѣе^м древны^а до^аніе „Lemnul dăruiește averea celor de demult”.
- 36) ВВВВ. Вѣсе^а вѣрни^а възвращенїа въ рая „Tuturor credincioșilor întoarcere în rai”.

În partea inferioară a paginii, copistul a notat formula de încheiere **СЛАВА ДАВШОМОУ ПО ЗАЧАЛЛ И КОНЕЦЪ** „Slavă celui ce a dat, după început și sfârșit”.

4. În legătură cu structura textului se pot desprinde câteva observații. Contextele de sub 1-13, 19 și 35-36 sunt reprezentate prin inițiale identice; din rândul acestora, patru grupe de inițiale sunt notate de două ori, primind însă, explicații diferite, exact ca și în textul *Erminiei* putnene²⁰: ИИИИ (1 și 10), ДДДД (5 și 13), ДДДА (6 și 35) și ВВВВ (7 și 36). Restul criptogramelor (14-18 și 20-34) nu sunt reprezentate prin inițiale identice. O a doua remarcă privește numărul inițialelor din componența grupelor respective. Cele mai numeroase sunt compuse din patru inițiale (1-16, 19-21, 27 și 31-36), întâlnindu-se și grupe de două inițiale (17, 23, 25), trei inițiale (22, 24), cinci inițiale (29, 30) și șase inițiale (18, 26, 28).

²⁰ V. Brătulescu, *Inițiale și monograme legate de semnul crucii*, p. 573-574.

O bună parte a criptogramelor se referă la crucea sau la lemnul crucii: 2, 5, 6, 14, 18, 20, 26, 28, 30, 32, 33-35. În alte trei contexte crucea este desemnată metaforic: БѢЛѢГЬ БЖІЮ „Semnul lui Dumnezeu” (9), ХВѢА ХОРѢГВА „Steagul lui Hristos” (11) și ОРОЖІЕ ВОДОЛЖІЕ „Arma victoriei” (13); cf. și ТРЫ ОСТРИ МА „Trei săbii ascuțite” (29), aluzie la cele $\text{ТРЫ БОГАТНОЕ ДРѢВО НА НЕМЖЕ ВЪЗНѢСИСЕ ХС}$ „Trei lemne bogate pe care s-a înălțat Hristos” (26). Celelalte contexte au evident tot un substrat religios. Nu ar fi exclus, ca în cazul unor criptograme aflate în imediată vecinătate, contextele lor să se afle într-o legătură directă. Ne referim cu prioritate la cele de sub nr. 16-17 (БѢДК – БП : ББ ПРѢВѢЧНИИ ДѢНИЦА КРѢПКА – БѢСИ ПОВѢЖАЕ „Dumnezeul veșnic dreapta tărie” – „Diavolii fugărește”) și, respectiv, 24-25 (ВХВ – НН : ВЪЗШЕ^A ХС ВЪЗНѢСЕ – НА МѢСТѢ НА^E Ж^A Ю „Urcând Hristos s-a înălțat” – „Pe locul speranței”). În exemplele menționate, s-ar putea ca intervenția unui copist, produsă pe traseul difuzării scrierii, să fi dus la separarea acestor grupe de inițiale, care în forma lor originală vor fi format o unitate.

Două motive literare de largă circulație răzbat în unele contexte: vedenia crucii și a slovelor scrise pe ea avută de împăratul Constantin cel Mare (2) și descoperirea crucii Mântuitorului în apropierea Golgotei de către împărăteasa Elena (5, 18). Reminiscente din apocriful *Lemnul crucii* pot fi întrezărite în alte două contexte. Cele „trei lemne bogate” (29) se referă probabil la cele trei crăci răsărite din cununa lui Adam, care în urma a șapte împreunări și despărțiri succesive au dat naștere pomului din care s-a făcut crucea folosită la răstignirea Mântuitorului²¹. Cât privește contextul „Începutul credinței lui Moisi <este> crucea” (33), acesta se leagă negreșit de episodul redactat în același apocrif religios referitor la lemnul pe care Moise l-a pus „în cruciș” în apele Merei la îndemnul îngerului trimis de Dumnezeu²². În sfârșit, sursele altor două criptograme ale crucii (ДДАД și, respectiv, МЛРБ) se regăsesc în scrieri religioase canonice²³.

Textul nostru prezintă o noutate în cazul inițialelor МЛРБ (21), a căror explicație inițială legată direct de crucea Mântuitorului și întemeiată pe un citat liturgic ($\text{МѢСТО ЛОВНОЕ РАИ ВЫСТЬ}$), nu a mai fost reținută. În copia popii Bratul aceste inițiale primesc explicația МЛѢТЬ ЛЮДЕ РАДѢТЬ БЦЕ „Mila oamenilor bucuria Născătoarei de Dumnezeu”, ceea ce ne face să credem că în unele medii culturale religioase semnificația de bază a inițialelor respective s-a pierdut la un moment dat. Probabil că în același mod se explică și faptul că unele grupe de

²¹ Vezi Emanuela Timotin, *Lemnul crucii*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001, p. 193.

²² *Ibidem*, p. 194.

²³ Vezi V. Brătulescu, *Inițiale și monograme legate de semnul crucii*, p. 573 și C. Georgescu-Munteanu, *op. cit.*, p. 157.

inițiale au primit în decursul timpului două explicații diferite (vezi cazul criptogramelor crucii de sub 1 și 10, 5 și 13, 6 și 35, 7 și 36)²⁴.

5. Versiunea popii Bratul conține, în afara celor 15 criptograme ale crucii existente în *Erminia* putneană, încă 21 de criptograme asemănătoare, deci un material extrem de prețios pentru aflarea conținutului altor grupuri de inițiale care apar în diverse reprezentări ale crucii din epoca veche. Pentru a exemplifica valoarea acestei versiuni, menționăm că într-o gravură din *Sbornicul* venețian imprimat de Božidar Vuković în 1538 figurează în partea superioară, de o parte și de alta a crucii, inițialele $\epsilon\omega\delta\chi\kappa$ (vezi fig. 4)²⁵, cărora At. Popa, întemeiat pe criptogramele publicate de V. Brătulescu din textul amintitei *Erminii*, nu le-a putut descifra înțelesul²⁶. Or versiunea sud-est transilvăneană conține, cum s-a putut observa, inițialele respective și, deopotrivă, explicarea lor: $\epsilon\lambda\epsilon\eta\alpha\ \sigma\upsilon\beta\epsilon\tau\epsilon\ \delta\rho\epsilon\omega\ \chi\epsilon\ \pi\iota\eta\sigma\ \kappa\rho\epsilon\ \pi\eta\ \chi\epsilon\ \upsilon\beta\epsilon$ „Elena a găsit lemnul cinstit al crucii lui Hristos” (nr. 18).

Nu trebuie să rămânem cu impresia că această versiune slavonă conține absolut toate criptogramele crucii care vor fi fost întrebuințate în trecut. Astfel, raportându-ne tot la gravura amintită din *Sbornicul* venețian (fig. 4), constatăm în partea inferioară din dreapta crucii inițialele $\rho\rho\rho\rho$, despre care același At. Popa afirma că au rămas „nedezlegate”²⁷. Înțelesul lor ne este cunoscut din contribuția lui I. Jastrebov²⁸: *Радост речена роду реченому* „Bucuria spusă neamului spus (numit)”. Menționăm că aceleași inițiale ($\rho\rho\rho\rho$) apar și pe piatra de mormânt a marelui ban Stepan, aflată la Mănăstirea Bucovăț (vezi fig. 2).

Într-o altă gravură din *Tetraevanghelul* slavon tipărit de Macarie în 1512, gravură al cărei model a fost preluat ulterior și de Coresi²⁹, înregistrăm inițialele $\epsilon\chi$ și, respectiv, $\pi\kappa$ dispuse de o parte și de alta a crucii (vezi fig. 5)³⁰. Ele formează o unitate, după cum reiese dintr-o imagine a crucii existentă pe un aer datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea³¹. Aceste inițiale, care nu apar în versiunea popii Bratul, conțin prescurtarea enunțului *Свијет Христов*

²⁴ Vezi o listă cu asemenea grupe de inițiale însoțite de tâlcuirea lor la I. Jastrebov, *Полази за историју цркве у Србији*, în „Glasnik srpskog učenog društva”, kniga XL, 1874, p. 200, unde inițialele $\pi\eta\eta\eta\eta$ primesc, pe lângă explicația pe care același inițiale o au în textul nostru (4), o a doua explicație: *невидими, непостижими, неизглаголани, неизчесни* „Nevăzut, neatins, neexprimat, nedispărut”.

²⁵ Reprodușă după Dejan Medaković, *op. cit.*, pl. LIII, 1.

²⁶ *Op. cit.*, p. 731.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Op. cit.*, p. 200.

²⁹ Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 143, 203, 272; cf. și fig. 1 și 12.

³⁰ Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 10, fig. 23.

³¹ Vezi Lazar Mirković, *op. cit.*, p. 10, nr. 5.

просвѣштаjet *всихъ*³² „Lumina lui Hristos luminează tuturor” având corespondent în greacă $\phi\omega\varsigma$ $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon$ $\phi\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\iota$ $\pi\alpha\sigma\iota$ „idem”³³. Aceleași inițiale cunosc însă și o a doua explicație: *Снел Христос положен в гробб* „Coborârea: Hristos pus în mormânt”³⁴.

Un grup de inițiale ($\overline{\text{цспв}}$), înrudit cu cel de mai sus, dar inexistent în versiunea popii Bratul și, totodată, și în *Erminia* de la Mănăstirea Putna, se întâlnește într-o gravură din *Sbornicul* tipărit de Coresi la Sebeș-Alba în 1580 (vezi fig. 3), al cărui model, după cum am mai amintit, l-a reprezentat ediția din 1538 a lui Božidar Vuković. Aceste inițiale corespund enunțului *царь славии просвещаетъ всихъ*³⁵ „Împăratul slavei luminează tuturor”.

În pofida acestor câteva omisiuni, copia popii Bratul are o deosebită importanță, întrucât conține cea mai veche și mai completă versiune cunoscută a unei scrieri care contribuie în mare măsură la aflarea semnificațiilor acordate în trecut criptogramelor crucii.

6. În final, ținem să atragem atenția asupra unei anomalii, puse în evidență de imaginea crucii de la Mănăstirea Săraca. Ceea ce deosebește această cruce de alte cruci similare este prezența inițialelor în grupuri de câte trei unități (vezi fig. 6)³⁶, și nu de câte patru unități, cum eram obișnuiți din alte exemple asemănătoare. E limpede că, în cazul de față, grupurile de inițiale nu mai întrunesc condițiile pentru a asigura explicațiile cunoscute. Pentru a ne rezuma la două exemple, menționăm că inițialele $\overline{\text{xxx}}$ nu pot fi citite precum $\overline{\text{xxx}}$ (= $\text{Хв}^{\text{т}}$ а хр сгва хр $\text{спанв}^{\text{м}}$ хвала „Steagul lui Hristos lauda creștinilor” – nr. 11), după cum nici inițialele $\overline{\text{ccc}}$ nu asigură lectura proprie inițialelor $\overline{\text{ccc}}$ (= Црквии цьт м црквии цьвпипть „Floarea bisericii înflorește bisericile”)³⁷. Nu ar fi exclus ca în această reprezentare a crucii să avem a face cu o greșeală a zugravului, care, necunoscând probabil semnificațiile criptogramelor crucii, a crezut că numărul acestora nu este fix, ci facultativ³⁸.

³² I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200.

³³ M. N. Tuță, *op. cit.*, p. 65.

³⁴ I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200.

³⁵ Pentru explicația primelor două inițiale, vezi I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200; cf. V. Brătulescu, care, nereușind să ofere o explicație pentru ultimele două inițiale, a propus, în schimb, pentru inițialele $\overline{\text{cc}}$ lectura цьт спасени „Floarea mântuirii” (*Inițiale și monograme legate de semnul crucii*, p. 577), lectură adoptată și de At. Popa, *op. cit.*, p. 731 și 733.

³⁶ Reprodușă după At. Popa, *op. cit.*, fig. 3.

³⁷ Cf. I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200: *Царски швет прквам шветим* „Floarea împărătească cu înflorirea bisericii”.

³⁸ Cf. At. Popa, *op. cit.*, p. 733, care, neîntâlnind aceste inițiale „în manuscrisele noastre vechi, nici în cărțile de cult vechi – excepție Coresi –”, credea că zugravul bisericii de la Mănăstirea Săraca a preluat modelul acestei cruci cu inițiale din *Sbornicul* venețian din 1538.

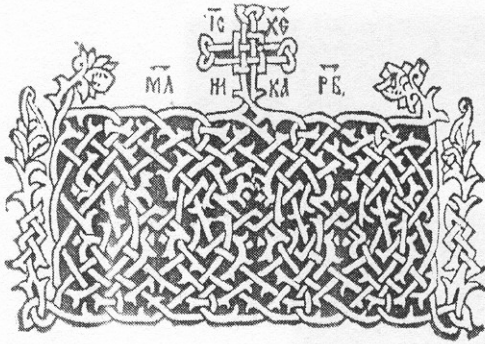

Fig. 1

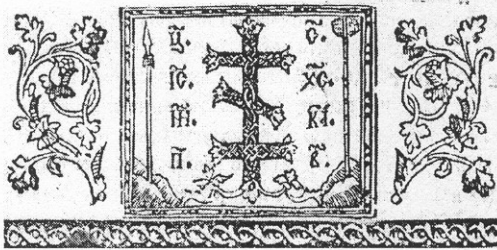

Fig. 3

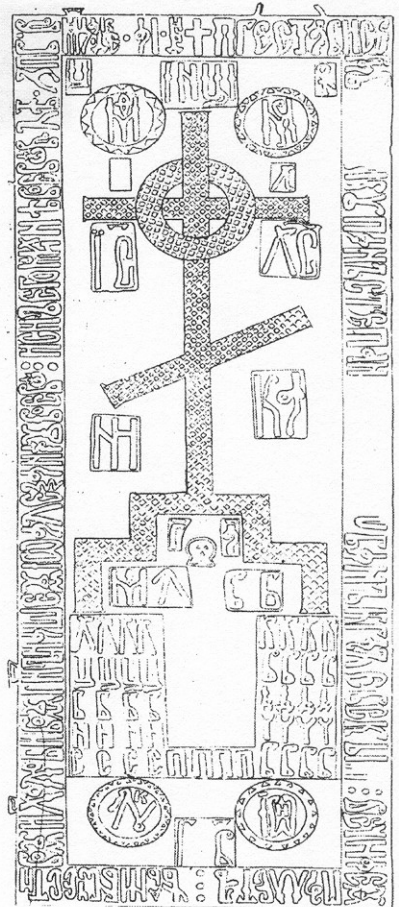

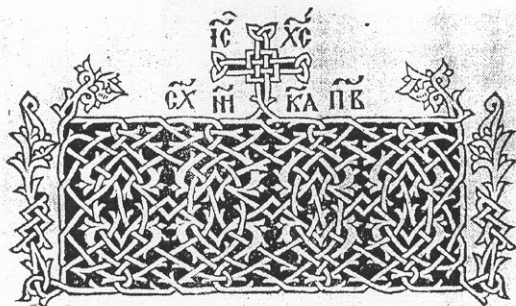
Fig. 2

Fig. 4

Fig. 6

**CRYPTOGRAMS OF THE CROSS IN A SLAVIC VERSION
FROM SOUTH-EASTERN TRANSYLVANIA
IN THE 16TH CENTURY**

Abstract

The paper examines the combinations of initial letters (2 to 6 units) which occur around the image of the cross on various religious ritual objects, tombstones, and in the xylloprints of certain manuscripts and prints from previous centuries. The combinations of initial letters, the singnificance of which is no longer known, represent *cryptograms of the cross*.

After a brief survey of the attempts to decipher such cryptograms so far, the author publishes 36 cryptograms of the cross and their explanations, found in the Slavic text **ΠΟΧΒΑΛΑ ЧѢПНОМЪ КРѢПЪ** „Praise to the Honoured Cross” of *Bratul Codex* (1559-1560). Owing to the number of cryptograms it contains (21 more cryptograms than the Slavic *Erminia* published by V. Brătulescu), this version of Priest Bratul allows us to decipher the significance of other groups of initials which occur in various representations of the cross in old times.

MICHEL BEHEIM'S DRACULA SONG AS A DARK MIRROR FOR PRINCES

SAMUEL PAKUCS WILLCOCKS

I. Knowledge of Vlad Țepeș' reign and military activities reached foreign audiences through various channels during his own lifetime, and each audience was interested in news from Wallachia for various reasons. The work of Romanian scholars has been invaluable in assessing how such news was disseminated and what basis these foreign images of Vlad had in historical fact, from a doctoral dissertation by Gregor Conduratu at the beginning of the twentieth century to Matei Cazacu's authoritative study of several streams of tradition¹. Cazacu in particular examines how in each case the audience projected onto Vlad certain values drawn from their own conceptions about princes, political rule and warfare; in German reports these were only negative values, while in the Russian tradition he was a model prince in his administration of justice and in his relentless foreign policy. From the start we should distinguish between the historical Vlad Tepes and the legendary or literary figure of 'Dracula', a name which I shall use only in discussing foreign perceptions of the prince.

This article looks in detail at one source of the negative portrayal which has dominated western European images of 'Dracula', the song '*von ainem wutrich der hies Trakle waida von der Walachei*' by the courtier and poet Michel Beheim². Beheim was active at most major courts in southern Germany and Austria in the middle decades of the fifteenth century; Conduratu's work offers an edition of his song and it is one of several texts compiled and discussed by Cazacu. Conduratu's study detailed Vlad's military campaigns against the Turks and his relations with other neighbours, especially the Saxons in Transylvania. Although his presentation of Wallachian events is meticulous, Conduratu did not enquire so deeply into the German context within which Beheim worked. The geopolitics of the Balkan frontier with the Turkish enemy

¹ Gregor C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den woiwoden Wlad II. Drakul, Mit historischen und kritischen Erläuterungen*, Bucharest, 1903; Matei Cazacu, *L'histoire du Prince Dracula en Europe Centrale et Orientale*, Genève, 1988.

² The song is available in Conduratu's edition or as song 99 in the complete edition ed. Hans Gille and Ingeborg Spriewald, *Die Gedichte des Michel Beheim*, Berlin, 3 vols. 1968-1972. The central figure is variously called *Trakla*, *Trakole*, and *Trakel*.

are certainly relevant, but the song is also a document of the cultural values which a courtly poet upheld and to which his audience at least nominally subscribed in late medieval Austria.

The most detailed examination of this cultural and political context, almost a hundred years after Conduratu's work, is an article by Helmut Birkhan³. Both scholars recount the circumstances of the failed military alliance with Matthias Corvinus of Hungary, which ended with Corvinus taking Vlad prisoner in January 1463 rather than lending him the troops and support which the voyvode expected. Birkhan proposes that this act of *Realpolitik* required vigorous propaganda to justify what Corvinus' western supporters would otherwise see as an act of treachery and a compromise with the Turkish aggressors⁴. In this reading Beheim becomes a witting or unwitting collaborator in a smear campaign; either he was commissioned by an agent of the Hungarian court to denounce Dracula, or he heard news of the count's capture, decided that the event was worthy of record and was swayed by the black reports already circulating. At this time Beheim was working at the imperial court in Wiener-Neustadt, where Frederick III was the primary recipient of his songs. According to his own account, Beheim heard stories of Dracula's cruelty and injustice from a certain Brother Jacob, who had fled the prince's persecution of Catholic monks and had arrived at the imperial court seeking refuge, where the poet spoke to him frequently⁵. Jacob cannot have been his only informant, since the song also describes events in Wallachia after the monk had left, recounting Vlad's capture and imprisonment in some detail. Therefore the song was composed after this news had reached Wiener-Neustadt and Beheim judged that his patron Frederick would not object to hearing a version of events that commended Matthias Corvinus, for the arrest despite their enmity in other areas of regional politics.

In preparing his edition of the song, Conduratu established that Beheim had drawn on a written source as well as on his interviews with Brother Jacob⁶. This was a short tract or digest on Dracula's doings, circulated by his political opponents. Although it reports the usual roster of outrages this tract does not mention the prince's capture, describing the crimes, the impalement, torture and murder of various innocent victims, but not the punishment. Therefore it were composed before the imprisonment, and probably with a view to urging some such intervention. Conduratu concludes that it were written on behalf of the

³ Helmut Birkhan, *Der grausame Osten: Mentalitätsgeschichtliche Bemerkungen zum Dracula-Bild bei Michel Beheim*, in *Wenn Ränder Mitte werden: Festschrift für F. Peter Kirsch zum 60. Geburtstag*, ed. Adobati et al., Wien, 2001, p. 485-499.

⁴ *Ibidem*, p. 488.

⁵ Song 99, lines 805-816.

⁶ Gr. Conduratu, p. 17 ff; he gives the text of one recension of this tract, the sixteenth-century Sankt Gallen manuscript, at p. 101-105.

Saxon towns of Transylvania to dissuade Matthias from offering Vlad military or political support. He remarks on the minimal information that the text gives about the Transylvanian and Wallachian situation and infers that it was written for an audience who already knew the background. We can further remark that the tract is written as a list of facts and events, rather than as persuasive rhetoric. Each act of cruelty is described in a somewhat dry documentary style, so that the text was more likely compiled as prompt notes from which envoys could speak than as a letter to be sent to a recipient.

The text was probably sent from the Saxon towns to Buda, and then onward to Austria where it was copied out by interested readers. There may even have been a concerted effort in Matthias Corvinus' chancery to circulate this black propaganda even before Matthias deposed his neighbour⁷. Beheim uses many narrative and topographical details from this source, suggesting that he saw one such tract in manuscript late in 1462. Yet he completed his song only once the situation was resolved; he waited to see which way the cat would jump before treating the story as newsworthy. Once it was clear that Vlad was without political support, Beheim expanded upon his sources to portray the prince as the villain of the piece. He based work upon Brother Jacob's testimony, on the tract distributed by Saxon merchants or envoys, and on news from the Hungarian court. The printed pamphlets with woodcut embellishment telling the history of Dracula date to the final decades of the century and include further events in his career, including his release from captivity and second reign. The first of these was printed no earlier than 1476: by this time Beheim was retired from court service and was probably already dead⁸. It is safe to assume that his song was no longer widely known and did not influence the prose composition of the pamphlets, which are thus not relevant to the song's original context although important for subsequent Dracula imagery⁹. Like the Saxon tract from which they largely draw, they list a variety of bloody crimes in dry documentary style.

Beheim's own contribution in building on the tract and on his other sources was to offer a moral judgement on Dracula's misdeeds and to write about him as a character rather than as an unmotivated brute. He frequently uses direct speech and dialogue, putting words into the prince's mouth as for instance in the encounter with Brother Jacob and his fellow monks¹⁰. Here the poet claims to report the conversation as Jacob told it to him: it is noteworthy that in

⁷ Ștefan Andreescu, *Vlad the Impaler (Dracula)*, transl. Ioana Voia, Bucharest, 1999, p. 226 ff.

⁸ Johann Caspart, *Michael Beheims Lebensende*, in "Germania", 22, 1877, p. 412-420.

⁹ See for instance Dieter Harmening, *Der Anfang von Dracula: Zur Geschichte von Geschichten*, Würzburg, 1983.

¹⁰ Song 99, lines 681-804.

many other episodes he also presents Dracula's crimes as the culmination of a debate or argument, not naming eye-witnesses but nevertheless using dialogue. Examples include an encounter with another group of monks, with a preacher, and with a band of Gypsies who enter Wallachia and make the mistake of questioning the prince's authority. In each instance Dracula speaks directly and cogently: in each instance he makes his point by resorting to violence which is disproportionate but also inventive and even entertaining. In the prose narrative traditions these violent acts are less meaningful because they are not reported with such circumstantial detail.

To establish the meaning of Dracula's violent acts, and the moral system whereby Beheim condemns them, we should turn to another of his songs. It may seem superfluous to seek values by which to judge, when the compilers of the Saxon tract felt that the facts spoke for themselves: modern readers may also feel that the violence is clearly repugnant. Helmut Birkhan has shown however that the cruelty most commonly associated with Vlad Tepes carried specific connotations for the late medieval audience which are no longer obvious today¹¹. Comparing impalement with breaking upon the wheel, hanging and other spectacular executions, Birkhan established that it was perceived as more cruel than these other forms because of its association with pagan Rome in antiquity and with the Turkish enemy. Capital punishment was not condemned as such, nor were punishments which could be more painful and lingering than impalement. Although modern readers are also bound to condemn Dracula's cruelty even without the help of historical enquiry, each act of violence must be read for its meaning within a set of values at the time. Only once we have established these values shall we read Beheim's account of the atrocities in more detail.

Birkhan reads Dracula's fondness for gruesomely inventive punishments as deliberately contrasting the figure of the *Endkaiser*, the Last World Emperor of medieval prophecies in the tradition of Joachim of Fiore. He argues that Beheim intended the tyrant Dracula as an antithesis to the eirenic World Emperor¹², and cites a number of songs dating from the Vienna years which celebrate the Emperor figure¹³. Dracula's manifest injustice should remind Frederick III of his own duty to administer justice, with the implication that as Dracula is the worst possible tyrant, so Frederick has the opportunity to become the most perfect and just of all possible monarchs. Thus the hyperbole of Beheim's opening lines becomes a programmatic statement in political

¹¹ H. Birkhan, p. 492 ff.

¹² "Vom Bild des *aller grosten wutrich*, dem Tyrannen Dracula, sollte sich die ideale Kaisergestalt des Weltmonarchen in Beheims politischer Eschatologie um so strahlender abheben", *ibidem*, p. 498.

¹³ Songs 108, 109, 110 and 116 in the Gille/Spriewald edition.

eschatology, rather than a mere exaggeration for the sake of grabbing the audience's attention.

‘I now wish to sing of the greatest madman and tyrant I ever heard of in all the earth, under the wide firmament, since the world began there has hardly been any worse; he was called *Trakel waida* and the country of Wallachia was under his rule’¹⁴.

If the worst of all tyrants has now appeared, then the World Emperor may also be expected.

There are certain obstacles to this interpretation, for instance that the figures of Dracula and Frederick are not contrasted within the song: indeed the Habsburg emperor does not feature at all. Beheim praises Matthias Corvinus for planning the capture and Jan Jiskra for making the arrest, neither of whom are likely candidates to become the Last World Emperor. We might also expect that a tyrant wicked enough to be a sign of the eschaton would come to a more drastic and definitive end than simple imprisonment, but Beheim does not expand upon the mundane political facts or include any explicitly supernatural elements in his story. The tyrant Dracula could be seen in the context of the standard theory of just rule without reference to the more esoteric prophetic scheme. Beheim certainly makes large claims in opening the song, but his political terminology is worldly.

Von dem so will ich tichten.
Er was Trakel waida genant
und Walachei, das selbig lant
stund under seinen pflichten¹⁵.

The term ‘*pflichten*’ means obligation or duty; Wallachia is under Dracula's rulership and therefore under his care, and the song goes on to detail how he failed to fulfil his duties.

II. Birkhan's reconstruction of the *Endkaiser* tradition drew on four songs from Beheim's corpus. If we wish to read Dracula as a more general portrait of a bad ruler, we need have recourse only to one song. Several years before he heard of Vlad's capture or heard news of his doings, Beheim had described in detail a prince's obligations toward God and toward his realm in a

¹⁴ Song 99, lines 1-10; translation mine.

¹⁵ *Ibidem*, lines 7-10.

song ‘on how a king should rule’¹⁶. This was composed in Prague, where Beheim had served Ladislas Postumus for at least two years in the mid-1450s¹⁷. Ladislas was the young king of both Bohemia and Hungary but had come to his throne only after dynastic and political intrigue, needing to control factional dispute at his court: when he died in 1457 at the age of seventeen rumour had it that he had been poisoned by his ministers. Like many of Beheim’s compositions the song was a close adaptation of a prose text, in this case a *Fürstenspiegel* or mirror for princes¹⁸. This is datable to around 1390 and is a compilation of many different sources; the author contributed little original material but translated into German several texts which had previously circulated in Latin¹⁹. The song was perhaps commissioned as a gift to Ladislas by Beheim’s previous patron, Albrecht VI of Austria, for whom the text was a family heirloom. The poet dedicates his version to Ladislas in the final four lines, though he could fairly easily have substituted some other closing lines if he kept the song in his repertoire after leaving Prague.

Beheim does not take over the mirror in its entirety: indeed he adapts barely one twentieth of the material for his song. Although the text was widely copied and it is possible that he was working from an incomplete manuscript²⁰, it is more likely that he had access to the complete mirror and chose to cut his version short. This might have been to produce a shorter piece for performance; at twenty-five strophes it is shorter than many other pieces in the repertoire and could easily be sung in a quarter of an hour. The text could also have been abridged to make it more succinct and to change its emphasis. Beheim follows his model in enumerating four virtues that a king should have; the fear of God, the love of God, good councillors and trustworthy soldiers. He describes each in more detail and closes by recommending that the king treat his soldiers well, so that they will be loyal to him in return.

¹⁶ ‘*wie ain kung regiren sol sagt dies geticht*’, song 308 in the edition of Gille & Spriewald.

¹⁷ Friederike Niemeyer. *Ich, Michel Pehn: Zum Kunst- und Rollenverständnis des meisterlichen Berufsdichters Michael Beheim*, Frankfurt, 2001, p. 44.

¹⁸ Burghart Wachinger, *Michel Beheim: Prosabuchquellen - Liedvortrag – Buchüberlieferung*, in *Poesie und Gebrauchsliteratur im deutschen Mittelalter*, ed. Honemann et al., Tübingen, 1979, p. 64.

¹⁹ Edition and commentary by Gerd Brinkhus, *Eine bayerische Fürstenspiegelkompilation des 15. Jahrhunderts: Untersuchungen und Textausgabe*, München, 1978.

²⁰ *Ibidem*, p. 39.

“Since they protect and uphold his honour, his goods and even his life with their bodies. Thus he should be kind and faithful to them, without anger or suspicion”²¹.

By ending his song here Beheim alludes to his own new position in the court at Prague. In all the courts where he served, he was soldier as well as singer, and scholarship has sought to define the interrelation of the two roles²².

Although he altered his textual models very little, often changing words only as needed to create rhyme, Beheim took over material for his own use by selection and abridgement; this is as true of the Dracula song as it is for the mirror for princes. There is no point-to-point correspondence between the good king (Ladislas, or an ideal type to which he should aspire) in song 308 and the wicked tyrant (Dracula) presented in song 99. Nevertheless it is worth asking how Beheim's understanding of kingship informed his later portrait of tyranny.

We should start by acknowledging that the four princely virtues listed in the earlier song are not categorically similar; the love of God and the fear of God are qualitatively different from wise counsellors and loyal fighting men. In a theoretical text discussing politics in the general sense, this difference is conspicuous and even jarring, but in a narrative of particular events the relation of personal qualities to political realities becomes obvious. In song 99, Dracula is so cruel and arrogant that it is no surprise to the listener that he has no loyal supporters and ends in prison. We will therefore examine each virtue in turn and then examine how the tyrant ignores or distorts them. Beheim follows his model in singing that good governance is based on these four virtues, just as Christian faith is based on the four gospels and Church doctrine is based on the four fathers.

The fear of God is the first of these virtues and, proverbially, the beginning of wisdom. A God-fearing monarch is assured of a place in heaven as well as of a secure reign on earth; his subjects are loyal, his good deeds will be rewarded and he knows that his crimes will certainly be punished. This is conventional material and supports Gerd Brinkhus' finding that although German *Fürstenspiegel* are addressed to princes, their moral didacticism could be and was equally received by non-aristocratic audiences²³. This brings the genre very close to catechistic or devotional literature, as when Beheim follows his source in pronouncing that we have nothing of our own on earth, and should use the time given to us to win God's approval and serve him worthily, not earning his anger²⁴. The words for service and approval are drawn from feudal

²¹ Song 308, lines 327-32.

²² Niemeyer, p. 24 ff.

²³ G. Brinkhus, p. 8-9.

²⁴ Song 308, lines 57-70.

terminology; God is the ‘true lord’ (*rechter lehen her*) whose favour (*huld*) we seek.

The sentiments are conventional to the point of being anodyne, but by giving advice to princes in such language the text questions the axiom that a prince is sovereign in his own kingdom. Though he may have no feudal superior, a prince is nevertheless subject to God. An unspoken implication is that even though they are subject to no lord, princes can be punished for crimes of misgovernment in this world as well as in the next. In a song from 1460, after Ladislas’ death but before Beheim entered service with the imperial court, he criticised the ‘wicked condition of the nobility’ and described the deposition of princes by republican governments in Venice, Switzerland and Friesland²⁵. Sovereignty and deposition are perennial questions in any discussion of tyranny and we shall return to these in the case of Dracula.

The second virtue recommended to princes is the love of God, which underlies all acts of charity since ‘without it no work can be pleasing to God, no matter how good it appears’²⁶. It also begets other virtues, teaching wisdom and prudence²⁷. Again the moral benefits are very broadly described so that non-noble listeners can also appreciate the message. The fear of God prevents evils, the love of God promotes virtues; God created man from nothing and has made him strong and wise. Royal recipients specifically are told that they have been set ‘over many kingdoms and seas’²⁸, a sentiment with little relevance for the king of land-locked Hungary and Bohemia and which was probably included for the sake of rhyme. Otherwise nothing in the lines on the love of God addresses royal governance in particular. These two virtues together are compared to the Old and New Testaments, which both must be fulfilled.

The next pair of virtues are wise councillors and loyal fighting men. These are much more specifically royal, and concern the composition of a court and government rather than personal virtues. The Habsburg family text from which Beheim worked was by no means unusual in bringing together dissimilar categories in this way. Werner Rösener has shown with the example of Giles of Rome’s *De regimine principum* that the genre of advice to princes brings together monastic, economic and political texts, where these terms have a specialist sense²⁹. Monastic rule is the government of one’s own self and thoughts, for laymen as well as clerics or monks, and taken in its own right

²⁵ ‘*von dem übel stand under dem adel,*’ Song 98 in Gille/Spriewald.

²⁶ Song 308, lines 73-5.

²⁷ ‘*weltlich fursihtikait,*’ song 308, line 85.

²⁸ ‘*uber vil reich und mer,*’ *ibidem*, line 106.

²⁹ Werner Rösener, *Der mittelalterliche Fürstenhof: Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in *Mittelalterliche Fürstenhöfe und Erinnerungskulturen*, ed. Fey, Krieb and Rösener, Göttingen, 2007, p. 30 ff.

includes a vast range of medieval works; an example from the Central European courts discussed here is Heinrich von Langenstein's *Erchantnuzz der Sund*, a treatise on the avoidance and confession of sin. Economic texts discuss the composition of a prince's household (*oikonomia*); Konrad von Megenburg in the fourteenth century drew up a taxonomy of courts both great and small, with *servi honestes*, *servi utiles* and *servi delectabiles* fulfilling various roles as needed³⁰. Political texts discuss the government of a whole realm and this sub-genre thus shares its concerns and subject matter with chronicle history.

Beheim follows his source in discussing the economic virtues at greater length than the monastic, which occupy only seven stanzas while matters of the household take up sixteen stanzas. It could be argued that the councillors fulfil a political as much as an economic role, since their function is defined in terms of the advice they give³¹. There should be two groups of councillors however, and only the lords and magnates from the realm give political advice in matters of rulership. There is also to be an unspecified number of civil servants whose character, habits, expenditures and duties are discussed at greater length; they reside permanently at the court and in Megenburg's hierarchy would be counted as *servi honestes*. (Soldiers are *servi utiles*: Beheim presumably strove to be *delectabilis* but does not say so outright.) The song sets limits on their conduct, and on the consumption of the court as whole:

‘Note this in particular! They should be moderate in drinking and eating, and particularly should not indulge in the folly of in chastity.... [a servant should] know his lord's estate exactly, know his annual income and the expenditure which suits his honour each year, so that he can look to his lord's exchequer and ensure that income exceeds expenditure’³².

Some hostile accounts of the court in Prague accused Ladislav of licentiousness, extravagance and indulgence toward wicked councillors: for the moment we shall remember these maxims on good council and will ask how Dracula may also have disregarded them.

The final virtue in the list is loyal soldiery, whom the king should trust and treat well. As remarked, Beheim highlights this subject by ending here; had he chosen to use more material from his source, he could have described an ideal prince's conduct in making oaths and treaties, his choice of bride, the necessary balance between almsgiving and parsimony, or the role that angels can

³⁰ *Ibidem*, p. 32-5.

³¹ ‘*auch al ain fürst getreu/ und weiss rat pei im hane,/ waz er wil vahn ane,/ dar uber nemen rat.*’ Song 308, lines 127-130.

³² Song 308, lines 184-7, 223-232.

serve in governing a realm. He closes instead with four stanzas on why soldiers are necessary and how they should be maintained.

‘You should know for sure, that without strong fighting men a king or prince can in by no means govern a realm or land. This is because greed is in the world. ... Those that he has, he should reward each one for his services without disgrace. If he commands them wisely, he shall win anew all their hearts loyally, so that they serve him well’³³.

In these lines Beheim expands considerably on his source and there is a certain amount of personal interest in this plea: but it also addresses an issue in late medieval government, which more sophisticated theorists such as Machiavelli would also address. Rulers who continued to rely on mercenary forces found that they interfered with good governance, while those who were able to form standing armies could centralise and organise their states. The historical Vlad Dracula was an outstanding military strategist whose men must have been uncommonly loyal, yet we shall see that the Dracula of black propaganda typifies ‘the greed that is in the world’ rather than the wise commander.

III. Ladislas Postumus does not seem to have followed all the precepts which Beheim laid out for him, and we can only speculate as to whether the poet kept the song in his repertoire and performed it for other audiences. In the years between Prague and Vienna he certainly accumulated further material which went into his portrait of the wicked tyrant Dracula. Birkhan for instance suggests that Plinian climate theory, which divides the globe into zones more or less fit for humans, may inform some of the characterisation. The Saxon merchants of Transylvania live in a habitable, temperate and ‘rational’ zone while Dracula, coming from beyond the Carpathians, embodies a hot-blooded, immoderate and monstrous southern zone³⁴. Correspondences between songs 308 and 99 have gone unremarked however and reward closer study. Seven years elapsed between the composition of the two songs and in each case Beheim was working from an established text; the Dracula song is also about three times the length of the mirror for princes. All of these factors mean that the latter song is not an exact, isometric inversion of the earlier: yet each princely virtue can be recognised, distorted and corrupted, in the figure of the tyrant. Song 99 is at times rather morbid in its repetition of crimes and cruelties, running on for line after line with in flat descriptions of torture and death: this monotony is a feature of the main source text however. Beheim is able to enliven the narrative either

³³ *Ibidem*, lines 299-305, 313-322.

³⁴ H. Birkhan, p. 495-496.

with new material from other sources, or by elaborating on the Saxon tract and bringing out the moral meaning of the episodes.

Dracula is clearly not a God-fearing monarch. Beheim reports that before he was elected to the throne of Wallachia, he worshipped idols (*apgöter*) but renounced them and promised to uphold the Christian faith³⁵. The song goes on to describe how he went against this promise; he burnt the church in the St Bartholomew's suburb of Kronstadt and plundered the plate and vestments³⁶; he persecuted monks and priests such as Brother Jacob, the refugee whose story Beheim heard at Wiener-Neustadt. Riding back from a bloody campaign in Serbia, Dracula met three monks on the road and asked them whether God would reward him, a notorious killer, for sending so many people to heaven. Brother Michel replied that God had indeed rewarded many people who seemed far from His grace: Brother Hans denounced Dracula at length, predicting hellfire and damnation. Both were impaled for their answers although Jacob, the third monk, escaped to tell the tale³⁷.

The fear of God teaches us that we have nothing of our own on earth³⁸, but Dracula distorts this precept in a gruesome attack on a priest who had preached that stolen goods must be returned. Dracula invited him to discuss the sermon over a meal and crumbled bread into his own dish. The unfortunate priest took some of this bread with his spoon, whereupon Dracula reminded him of the sanctity of private property by impaling him³⁹. The punishment is absurdly disproportionate to the offence, and the pretence of defending the private ownership even of breadcrumbs is hypocritical coming from a plundering warlord. Unlike Brother Jacob's tale, this is not an original contribution to the material and was already present in the Saxon tract⁴⁰: Beheim develops the episode though and expands the dialogue to accentuate Dracula's deliberate rejection of princely piety and virtues, going against his promise to protect the church and making a mockery of the law. Such conduct invalidates his claim to the throne: Beheim might never have taken up the reports of Dracula's misrule if he had not also heard the news of his deposition, which gave the song its moral and narrative structure. In his discussion of the *princeps iniustus* motif in the song, Helmut Birkhan reminds us that the Council of Constance had sanctioned the deposition and even the murder of tyrants, half

³⁵ Song 99, lines 22-30.

³⁶ *Ibidem*, lines 210-216.

³⁷ *Ibidem*, lines 681-816.

³⁸ 'Vorcht gateg hat den sit,/ daz sy uns tut erzaigen,/ daz wir auff erd nichcz aigen/ hie von uns selber han.' Song 308, lines 57-60.

³⁹ Song 99, lines 414-442.

⁴⁰ Gr. Conduratu, p. 103; M. Cazacu, p. 98.

a century before⁴¹. The facts did not allow Beheim to kill off his villain but he structured his story to emphasise that even a prince has nothing of his own.

The second virtue of a prince should be the love of God, which validates acts of charity. Beheim's narrative distorts this virtue by expanding another tale from the Saxon source; Dracula invited the poor of his realm to a feast and once they had eaten, burnt them all⁴². Beheim hikes the number of victims from two hundred to six hundred, introduces dialogue into the episode and embroiders his account with more detail⁴³. In the Saxon tract the victims are simply called poor folk (*arm lütt*): Beheim describes them as the sick, the blind, the halt and the lame. These deserve kindness and Dracula begins well, but reveals that his charity is cruelty. It is striking how often Dracula commits his crimes during or after a meal, since the shared meal is a strong symbol of Christian charity from the *agape* of the early Church to the ritual practices of medieval Christendom. The courtly banquet or public feast was an established setting for princely acts of justice and generosity. Many episodes describe Dracula sitting at a meal surrounded by tortured and dying victims, and this became an iconic image in the later woodcut tradition. It is tempting to see blood-drinking and even cannibalism in these scenes: but such acts are not explicitly present in Beheim's song or in the Saxon tract. Dracula the blood-drinker is a misleading image projected backwards from vampire stories, obscuring the tyrant who parodied the rituals and duties of medieval rulership.

The third feature of a good prince is good council, both economic and political. Political councillors should be delegates from the whole kingdom who know its affairs and are able to advise on government⁴⁴. Beheim reports that Dracula called nobles together and asked the assembly how many voyvodes they could remember in the realm; some remembered thirty, some twenty, even the youngest could remember seven. Concluding that such frequent changes of ruler could only be due to faction and insubordination, Dracula had all five hundred delegates impaled⁴⁵. Much later in the song, their replacements were chosen for rather different criteria:

‘Whoever could contrive much evil was his closest councillor. He led his government and state with the worst wretches to be found on earth – he held them in great honour whatever their origin, from Hungary or Serbia, from Turkey or Tartary they were all made welcome’⁴⁶.

⁴¹ H. Birkhan, p. 498.

⁴² Gr. Conduratu, p. 105; M. Cazacu, p. 102.

⁴³ Song 99, lines 860-870.

⁴⁴ Song 308, lines 251-297.

⁴⁵ Song 99, lines 443-480.

⁴⁶ *Ibidem*, lines 917-926.

A prince should also have servants to keep watch on income and expenditure, though we have seen that Dracula preferred to draw income from plunder rather than good management. He called his closest councillors to help him bury his treasure, and beheaded them to conceal the secret⁴⁷. These examples of bad economy are drawn from throughout Beheim's story, which follows the Saxon tract in its movement from scene to scene. He enlarges upon his source by passing comment at certain points, for instance in a wry remark on the eventual composition of the court; 'this was a bad example' (*da waz pös ebenpilde*)⁴⁸. None of this ragtag gang of villains could trust one another or even speak the same language, and Dracula's reign only lasted as long as it did because he could exploit disunity. There is an implicit parallel with the situation at Babel, when the speakers of various tongues found it impossible to cooperate; whereas God had created this confusion as a punishment, Dracula sees it as a desirable state of affairs.

There is also an explicit contrast with the well-ordered court of Matthias Corvinus, who brings the misrule to an end. Beheim repeats the accusation that Dracula had offered to betray his neighbour to Mehmed II; 'he would deliver King Matthias of Hungary and all his trusted council (*und auch sein pesten rat*) into [the Sultan's] hands'⁴⁹. Matthias gets wind of the plot and allows Dracula to propose a military alliance, then turns the tables by having him imprisoned. The historical evidence suggests that it was Matthias who sought a temporary truce with the Turks and Vlad who would have preferred to prosecute the wars. Beheim disregards this in order to contrast the two rulers, and emphasises the obedience of Matthias' courtier Jan Jiskra who performs the arrest.

The final item in the list of princely virtues is a loyal army, and here again Beheim ignores Vlad's actual military achievements to paint a black picture. A true prince should reward his troops well and win their trust: Dracula's methods are more inventive, though presumably less effective in raising a reliable fighting force. A group of three hundred Gypsies arrived in Wallachia, and the voyvode had three of their leaders killed and roasted. He forced the others to eat the flesh of their companions and promised to continue the process until the Gypsies had eaten one another down to the last man and child, or agreed to fight for him against the Turk. They quickly agreed to do so⁵⁰. This is not the first instance of cannibalism by coercion in the song, though again it should be emphasised that Dracula is not himself a cannibal. He forces

⁴⁷ 'er het etliche seiner ret,/ den er maist vertrawet het/ seiner haimlichen dinge, ...' *ibidem*, lines 587-596.

⁴⁸ *Ibidem*, line 930.

⁴⁹ *Ibidem*, lines 984-987.

⁵⁰ *Ibidem*, lines 821-860; also the Saxon tract at Gr. Conduratu, p. 105, M. Cazacu, p. 102.

his subjects – whether Gypsies or Wallachian boyars⁵¹ – to eat one another, contradicting the precept that earthly rule was instituted to prevent men from devouring one another ‘as big fish eat little fish’.

If the figure of Dracula systematically corrupts and distorts the image of what a prince should be, this is not Beheim’s own achievement. In setting out rules for the good prince to follow, and in recounting the horrors of a tyrant’s reign, he worked from a model. The black legend of Dracula began in the Saxon towns of Transylvania and long outlasted its purpose as propaganda, but any attempt to explain the staying power of the legend must look at its origin. We cannot be certain about the circulation of the Saxon tract in Austria and Germany or about how often (or even whether) Beheim performed his song at the court in Wiener-Neustadt, but it may be significant that Austria was politically unsettled in the winter of 1462/3. The Viennese citizenry were at war with Frederick III, who found himself unable to impose his rule within the lands of his patrimony, let alone fulfil his role as Holy Roman Emperor. In this context the tale of Dracula could have been a distraction, an entertainment, a consolation that however bad things had become they had not yet reached absolute anarchy, or an unwelcome reminder of political instability. Beheim’s manuscript gives no information about performance and reception but it is notable that the song breaks off rather suddenly at the end of the story, and survives in only one copy. The poet defended a set of values which his audience knew to be everywhere under assault; Dracula became a projection of their own anxieties, a scapegoat for the general failure to live up to ideals of good governance and the Christian commonwealth.

⁵¹ An episode at lines 601-616.

PROBLEMA DEMOGRAFICĂ ÎN REGIUNEA BRANULUI DE SUS

BOGDAN-FLORIN POPOVICI

1. Istoriografia problemei. Izvoare

Domeniul Bran - element semnificativ în istoria Țării Bârsei, a fost analizat din diverse perspective și, de ce să nu recunoaștem, cu diverse scopuri. Dorind să subliniem doar unele lucrări mai importante, ne oprim la teza de doctorat - după cunoștința noastră, astăzi pierdută - a cercetătorului brașovean Pavel Binder¹. Un alt cercetător care s-a preocupat mult de analiza demografică a Țării Bârsei a fost Florin Salvan. De-a lungul a mai bine de 30 de ani de activitate științifică, cercetătorul brașovean a manifestat o afinitate deosebită pentru studiul domeniului Bran și a demografiei acestuia, în special². În aceste studii însă nu a fost studiată foarte aprofundat regiunea Branului, în particular. În majoritatea cazurilor, se vorbește despre „satele brănene”, iar individualitatea celor șapte așezări din sus de cetate (Șimon, Moieciu de Jos și de Sus, Fundata, Șirnea, Peștera/Coacăza, Măgura) se pierde în ansamblul realităților regiunii. Efectul principal este pierderea unor detalii semnificative, revelatoare asupra istoriei Branului în secolele XVIII-XIX.

Un alt cercetător preocupat de analiza demografică a satelor brănene este Ioan Praoveanu. Ultima sa lucrare³ sintetizează studiile publicate anterior. Într-un subcapitol, profesorul Praoveanu face o trecere în revistă a datelor demografice cunoscute, meritul principal, alături de unele izvoare inedite folosite, fiind acela de analiză separată a așezărilor din spațiul brănean.

În fine, într-un studiu anterior⁴ am încercat să analizăm câteva date demografice, bazându-ne pe mai multe surse de arhivă, inedite, făcând, de

¹ P. Binder, *Contribuții la geografia istorică a orașului Brașov*, Brașov, 1970.

² Florin Salvan, *Situația demografică de pe domeniul Branului în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, Brașov, 1974, ms; idem, *Numărul și componența națională a populației din Țara Bârsei în secolul XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava”, XX, 1996, p. 145-167; idem, *Viața satelor din Țara Bârsei în evul mediu*, București, 1996.

³ Ioan Praoveanu, *Așezările brănene: satul, gospodăria, locuința. Interacțiuni și interdependențe etno-ecologice*, Brașov, 1998, p. 141-144.

⁴ Bogdan-Florin Popovici, *Aspecte ale geografiei istorice în regiunea Branului*

asemenea și unele estimări, menite să suplینească lipsa izvoarelor documentare. Elementul principal de noutate a constat în construirea, cu argumente științifice, considerăm noi, a ipotezei nelocuirii permanente a spațiului Branului de Sus până, probabil, în secolul al XVII-lea.

2. Populația Branului de Sus înainte de 1695

Anterior momentului în care populația Branului de Sus apare în documente, orice tentativă de analiză demografică este dificilă. Pe de o parte, din cauza lipsei de informații documentare: realitatea documentară, până în prezent, este că locuitorii Branului de Sus apar menționați pentru prima dată la 1695. De aceea, discuțiile despre demografia acestei regiuni, anterioare datei amintite, trebuie abordate cu o prudență absolut necesară. Această atitudine a fost, de altfel, adoptată și de unii cercetători (David Prodan, parțial de Florin Salvan), care în lucrările lor referitoare la domeniul Bran în Evul Mediu, până în secolul al XVIII-lea, nu tratează problematica satelor din sus de Bran. Și din acest motiv, nu putem fi de acord cu unele afirmații tranșante (care fac - cel puțin teoretic - trimitere la documente) ca cele ale profesorului Ioan Praoveanu („aservirea obștilor sătești <din spațiul brănean> se face mai târziu, în secolul al XVII-lea; ...la jumătatea secolului al XVII-lea, satele brănene sunt aservite domnului de pământ”⁵) sau ale Valeriei Căliman⁶. Afirmațiile acestei din urmă cercetătoare sunt citate obsesiv de mai mulți autori, simptom al nevoii de „umplere” a unui gol în explicarea realităților medievale brănene. Din păcate, Valeria Căliman nu face trimiteri la sursa primară de informație, astfel încât afirmațiile sale nu sunt imediat verificabile⁷.

Pe de altă parte, dificultatea demersului științific constă în faptul că, în majoritatea cazurilor, orice analiză a populației, în Transilvania mai ales, pleacă de la premisa «indiscutabilă» că a existat o populație românească, stabilă, cu o continuitate de sute, dacă nu de mii de ani... Formulări aproape sacrosante, de genul „locuirea spațiului brănean începe din epoca paleoliticului superior, fără întrerupere”⁸ sau afirmații nedemonstrate (nedemonstrabile?): „aceste obști

de Sus, ms, lucrare de licență, (Facultatea de arhivistică), București, 1999.

⁵ I. Praoveanu, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Valeria Căliman, *Colacul și căutarea urmei animalelor furate - mărturii ale obiceiului pământului în Țara Bârsei*, în „Culegere de studii și cercetări”, Brașov, I, 1967, p. 169-70.

⁷ Cercetările întreprinse de noi până în prezent ne-au confirmat în mare parte veridicitatea datelor prezentate de Valeria Căliman; însă aceste date sunt târzii, pentru secolul XVIII, și nu pot fi extinse pentru secolele anterioare în lipsa unor documente care să justifice acest lucru.

⁸ Ioan Praoveanu, *Contribuții la studiul așezărilor brănene*, în **REF**, București, XLI, 1996, nr. 3-4, p. 258-259.

sătești brănene sunt, pe toate marile trepte istorice, de la cea dacă, daco-romană, romanică și românească, până în zorii evului mediu timpuriu, o nemuritoare prezență” sau „o alta obște cnezială sau poate voievodală exista, printre frunze și goruni, la Bran, cu cel puțin 6 ramificații pe luncile și văile apelor ce coboară din munții dimprejur”⁹ ori „În toate împrejurările, în vremuri de liniște ori în momente de restriște, cnezii și voievozii bârsani se identifică cu interesele obștilor populare românești, din rândul cărora s-au ridicat, asigurând continuitatea vieții românești”¹⁰ nu par a îngădui critici, în ciuda faptului că, în cazul Branului cel puțin, baza documentară este extrem de săracă în informații despre popularea zonei. În egală măsură, nu pot fi acceptate nici puncte de vedere care ignoră - de data aceasta - informațiile documentare: „locuitorii Branului au populat zona în secolul al XIX-lea”¹¹.

Primele mențiuni despre existența unei eventuale așezări în regiunea Branului apare la 1367, sub forma „posesiunea Terch”¹². Sub o astfel de formă sau una asemănătoare, posesiunea Terch mai apare și ulterior, în 1373¹³, pentru ca în 1447 să fie menționată „...posesiunea regală Terch, cu alt nume Câmpulung (Hosszumezew, sic!), acum pustie și lipsită de locuitori...”¹⁴. Ultima mențiune (cunoscută până în prezent) din secolul XV este din 1452: „...in suburbio dicti castris et civitate Thewrch...”¹⁵.

Documentul din 1447 a stârnit pasiunile istoricilor. Pe de o parte, Florin Salvan¹⁶ și Ioan Praoveanu¹⁷ identifică fără discuție Terch cu satul Bran (pornind de la identitatea modernă Törzburg=Törcsvár=Bran) și nu acceptă posibilitatea

⁹ Florin Salvan, *Branul în orizontul Evului Mediu*, ms, Brașov, 1993, p. 1-2, 4. De comparat cu atitudinea aceluiași cercetător în lucrarea sa *Viața satelor din Țara Bârsei în evul mediu (sec. XIII-XVII)*, București, 1997, *passim*, unde tabelele de populație nu oferă nici un fel de date despre așezările brănene, din cauza lipsei informațiilor documentare!

¹⁰ Idem, Florea Costea, *Civilizație și continuitate românească în Țara Bârsei*, Brașov, 1999, p. 220.

¹¹ W. Horvath, *Das Burzenlandes*, IV, 1 Teil, Brașov, 1929, *apud* G. Giuglea, Nicolae Orghidan, *Branul în lumina toponimiei și onomasticii*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, IV, 1953, p. 142.

¹² DRH, C, vol. XIII, București, 1994, doc. 184.

¹³ F. Zimmermann, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, vol. II, Sibiu, 1867, doc. 1010 (în continuare, *Ukb.*).

¹⁴ G. Gundisch, *Ukb*, V, București, 1975, doc. 2566.

¹⁵ DRH D, București, 1977, doc. 310. Indiferent de modul de interpretare al documentului din 1447 și a oiconimului Thewrch, considerăm că ne aflăm în fața unei erori a scriitorului: nici o altă sursă documentară nu amintește existența vreunui alt oraș în sudul Brașovului și, eventual, al Râșnovului, spre Țara Românească!

¹⁶ F. Salvan, *Viața satelor*, p. 39-40.

¹⁷ I. Praoveanu, *Așezările*, p. 18 sq.

ca satul să fi fost vreodată părăsit de locuitori. Pe de altă parte, cercetătorii brașoveni Gernot Nussbächer¹⁸ și Pavel Binder¹⁹, au susținut că satul Terch a fost distrus la 1447, poziția acestuia în teren - în apropiere de Tohanu Nou -, fiind reconstituită pe baza toponimului regăsit ulterior în documente: *Dorff Stadt* (Siliște, locul satului). Fără a mai analiza acum argumentele²⁰, reiterăm opinia că satul Terch se poate găsi oriunde pe valea pârâului Turcu (hidronim care, cu mare probabilitate, a urmat evoluția *Teodoricus-Tydrici-Terch-Turciu-Turcu*), în timp ce satul Bran nu poate fi localizat decât în pasul omonim²¹, existând așadar posibilitatea ca toponimele să definească așezări diferite. Această afirmație este demonstrată în secolul al XVIII-lea și de numele pe care îl poartă satul Tohanu Nou, situat pe valea pârâului Turcu: Törttsfalva (= magh. „satul Törtts”, aceeași formă fonetică cu oiconimul medieval!!)²². După constituirea acestui sat la 1768-69, toponimul Siliște (= *Dorff Stadt*) nu mai apare în documentele pe care le-am consultat, ca pășune luată în arendă²³. Deci, în opinia noastră, nu s-ar putea face, fără dovezi clare, identificarea Bran = Terch. Ba mai mult, se pare, că așezarea Terch se află în acel loc pe valea pârâului Turcu, unde, ulterior, s-a constituit satul Tohanu Nou. În concluzie, nu ne vom ocupa de aspectele demografice ale așezării Terch, deoarece considerăm că nu vizează o așezare din regiunea care ne preocupă.

Relativ recent, Florin Salvan aduce în discuție și un document din 1468²⁴, relativ la „locuitorii și iobagii din pertinențele cetății Bran”. Deși ni se pare clar că documentul original nu se referă la satele brănene, ci la așezările de pe domeniul Bran, autorul argumentează existența unei așezări la Bran, printre altele, și prin rezumatul - evident eronat - al lui Nicolae Iorga, care „găsește” în

¹⁸ G. Nussbächer, *Contribuții la istoria cetății Bran și a domeniului ei în secolele XIV-XV*, în „Cumidava”, IX, 1976, p. 25. Idem, *Din cronici și hrsoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987, p. 27.

¹⁹ Pavel Binder, *Toponimia istorică pe hotarul cetății Bran*, în „Limba română”, XX, 1971, nr. 6, p. 540. De comparat modificarea de optică față de interpretarea aceluiași autor din *Drumurile și plaiurile Țării Bârsei*, în *SAI*, XIV, 1969, p. 213.

²⁰ Am făcut acest lucru în materialul nostru *O ipoteză asupra semnificației toponimelor Terch, Torzburg, Bran*, în „Studii și cercetări de geografie”, t. XLV-XLVI, 1998-1999, p. 129-138.

²¹ Bogdan Florin Popovici, *Aspecte*, ms, București, 1999, p. 108.

²² Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale (=DJAN Bv), fond Primăria Brașov, seria Recensământul populației din Brașov și Țara Bârsei, II/3, XXXVIII/65, 69 etc.

²³ *Ibidem*, seria Socoteli alodiale - registre, III/25 (1761), 26 (1763), 27 (1764), 28 (1765), 29 (1766), 30 (1769).

²⁴ Vezi trimiterile și interpretarea în F. Salvan, *Aservirea obștilor sătești autohtone din Țara Bârsei*, în „Cumidava”, XIV, 1989, p. 78-79.

document referiri la... brăneni²⁵. Deși Florin Salvan recunoaște că argumentarea nu este sigură, aceeași formulă apare în paragraful următor, apelându-se nu la documente, ci la aceeași autoritate morală: „putem pune temei pe afirmațiile lui Nicolae Iorga (afirmații care nu își prezintă sursa prin trimiteri la documente de arhivă sau bibliotecă, n.n.), deoarece marele nostru savant a cunoscut foarte bine istoria Țării Bârsei, pe baza imensului material documentar publicat și studiat de el”. Incontestabil este că Iorga a cercetat un mare număr de documente din arhivele Brașovului, dar având deja exemplul interpretării eronate a unui document, considerăm ca se impune o prudență absolut necesară în citirea unor afirmații, chiar dacă au fost susținute de cunoscutul istoric român.

Tot în legătură cu toponimia regiunii Branului, am remarcat tentativele unor autori de a demonstra existența populației brănene prin „interpretarea” unor toponime. Astfel, A. Bârsan²⁶, oarecum și G. Giuglea și N. Orghidan²⁷, dar mai ales Florin Salvan²⁸ încearcă să susțină faptul că bogăția de toponime de origine slavă (Bran, Predeal, Peștera, Șirnea, Lom etc.) demonstrează faptul că „aici a existat o numeroasă colonie slavă, care le-a transmis românilor”²⁹ și că numirile „au fost date de populația locală în timpul conviețuirii româno-slave...”³⁰. Interpretarea noastră diferă oarecum de cele ale specialiștilor citați anterior. Fără a încerca să intervenim într-o problemă care ține de domeniul lingviștilor, opinăm că un toponim de origine slavă nu implică neapărat și existența unei populații *stabile* în acel loc. De exemplu, „babă” provine din slavă, dar asta nu înseamnă ca pe platoul Bucegilor a existat o populație de origine slavă... Apoi, preluăm un argument chiar din cunoscutul studiu al lui Giuglea și Orghidan³¹, și considerăm că trebuie analizat în ce măsură unele toponime „cu semnificație” (*bran* = poarta sau cetate, *predeal* = graniță, *șirnea* = livadă etc.) nu sunt cuvinte al căror sens era perceput odinioară de populație, în limba română, dar care s-au pierdut din vocabular, prin restrângerea ariei de întrebuintare³². În această situație, nu ar fi absolut deloc nevoie să fi existat în regiunea Branului o populație slavă, ci era suficient ca aceste cuvinte să intre în limba română în

²⁵ Cf. rezumatul și textul documentului în latină în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/1, București, 1911, nr. CXXI.

²⁶ *Considerații asupra populației și așezărilor omenești din platforma Branului*, în „Lucrări științifice”, seria A (agronomie), București, XIII, 1970, p. 516.

²⁷ G. Giuglea, N. Orghidan, *op. cit.*, p. 139.

²⁸ F. Salvan, *Branul, passim*; aceleași fragmente de analiză toponimică și în Florin Salvan, Florea Costea, *op. cit, passim*.

²⁹ F. Salvan, *Branul*, p. 4.

³⁰ *Ibidem*, p. 5.

³¹ G. Giuglea, N. Orghidan, *op. cit.*, p. 130.

³² Vezi o explicație identică la P. Binder, *Toponimia*, p. 550 și la Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj, 1977, p. 48.

timpul conviețuirii cu slavii, pentru ca românii, ulterior, să denumească unele realități geografice prin acele cuvinte. Problema ține de resortul lingviștilor; după opinia noastră, însă, argumentul toponimic nu este unul suficient de puternic pentru a susține o argumentație pentru popularea permanentă a regiunii în perioada de început a feudalismului transilvan.

O interpretare asemănătoare poate fi dată ca explicație la afirmațiile lui Emil Micu³³. Acesta considera că toponimele românești demonstrează existența unei populații românești, care, locuind în zona Branului, a impus aceste nume coloniștilor sași. Considerăm, însă, că nu era nevoie de o locuire permanentă pentru ca acest proces să aibă loc. Așa cum o demonstrează și documentele din secolele XV-XVIII, între arendatorii³⁴ terenurilor din hotarul cetății Bran se aflau numeroși locuitori ai satelor Zărnești și Tohan, care - majoritatea, după cum arată numele lor - erau români. La aceasta adăugăm incontestabila majoritate a populației românești începând din secolul al XVIII-lea, care a „acoperit” eventualele denumiri străine (s-au păstrat, după cunoștința noastră, doar două: Șimon și Turcu). Pe de altă parte însă, considerăm că ar fi absurd să se susțină ca Branul ar fi fost o regiune sălbatică, neumblată. Lipsa unor așezări permanente nu exclude existența oamenilor în regiune, care, firește, puteau denumi realitățile geografice existente.

După 1498, domeniul Bran intră în stăpânirea Brașovului³⁵. S-au păstrat, din această perioadă, *Socotelile castelanatului Bran*³⁶. Aceste materiale, care prezintă de multe ori situații legate geografic de regiunea Branului de Sus (=hotarul cetății Bran), nu oferă informații despre o locuire a acestei zone. Desigur, nu intenționăm să susținem ideea că această lipsă de mențiuni documentare obligă la concluzia că populația acestei regiuni nu ar fi existat. Problema, după opinia noastră, nu este aceea că nu apar locuitorii în documente, ci că nu apar în acele documente în care ar fi trebuit să apară! Există destule izvoare documentare, iar potențialii locuitori ai platformei brănene nu puteau să nu intre deloc în contact cu autoritatea domnului de pământ - castelanul de Bran, și astfel, să apară menționați în documentele perioadei.

Astfel, în întregul segment de timp (1503–1555) prezentat în volumele *Quellen*, satele dependente ale domeniului Bran, din care se încasează dările,

³³ E. Micu, *Branul și cetatea Branului*, în „Observatorul social-economic”, Brașov, X, 1943, seria II, nr. 6, p. 612

³⁴ Utilizăm acest termen în locul celui consacrat de „arendaș”, deoarece considerăm că realitățile acoperite de termeni în cele două cazuri sunt sensibil diferite.

³⁵ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, București, 1968, p. 621-623.

³⁶ Aceste socoteli, până la 1555, au fost publicate respectiv în volumele *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Brașov*, vol. I, II, III, 1886, 1889, 1896 (în continuare, *Quellen*).

sunt 9 la număr: Baci, Turcheș, Cernatu, Satulung, Zizin, Tărlungeni, Purcăreni, Apața, Crizbav³⁷. De la un anumit moment, sunt inserați nominal capii de familie plătitori de impozite de pe domeniul Bran³⁸. După datele publicate³⁹, avem următoarea situație:

Așezarea	1514	1526	1538
Baci	11	12	22
Turcheș	39	41	47
Cernatu	27	27	30
Satulung	51	56	76
Tărlungeni	21	22	26
Zizin	14	15	16
Purcăreni	17	17	18
Crizbav	38	39	46
Apața	31	39	49

Am ales intenționat primele înregistrări fiscale, pentru a demonstra că, oricât de mic ar fi numărul celor impozitați, aceștia sunt înregistrați. Cu toate acestea, în regiunea Branului nu apare nici un plătitor de impozit.

Mai mult, la 1514, se menționează că domeniul Bran are un număr de 249 contribuabili, precizându-se că „la început, când <domeniul> a intrat pe mâna Brașovului, erau 156 locuitori”⁴⁰, din context reieșind că este vorba despre cele 9 sate, între care, repetăm, nu era inclusă nici o așezare din regiunea Branului.

În același timp, în registrele de socoteli apar frecvent menționate închirieri de terenuri pentru semănarea inului, în jurul cetății: 1508⁴¹, 1508⁴², 1509⁴³, 1524⁴⁴, 1525, in semănat de cristoloveni, rășnoveni, tohăneni, zărneșteni⁴⁵, 1527, 1528, 1529, 1530, 1531, 1533, 1535⁴⁶, 1538⁴⁷, 1539, 1540, 1541, 1543⁴⁸, 1544, 1545, 1546, 1547⁴⁹, 1548, 1550⁵⁰, 1555 - defrișări pentru

³⁷ *Ibidem*, I, p. 82, 95, 104, 115, 124, 133, 142, 152, 160, 168, 169, 379, 468, 538, 583, 627, 679, 743, III, 36, 38-41, 469.

³⁸ *Ibidem*, II, p. 3-9.

³⁹ *Ibidem*, I, p. 679-687; II, p. p. 3-9, 478 sqq, III, p. 49-52.

⁴⁰ *Ibidem*, II, p. 3-9.

⁴¹ *Ibidem*, I, p. 123.

⁴² *Ibidem*, I, p. 132.

⁴³ D. Prodan, *op. cit.*, p. 633.

⁴⁴ *Quellen*, I, p. 583.

⁴⁵ *Ibidem*, I, 626.

⁴⁶ *Ibidem*, 2, p. 473.

⁴⁷ *Ibidem*, 3, p. 37.

⁴⁸ *Ibidem*.

in⁵¹. Nici o mențiune despre locuitori permanenți în regiunea Branului. De asemenea, apar multe însemnări despre arendarea pășunilor (livezilor) din jurul castelului, unele obținute chiar de arendatori, prin defrișare: 1512⁵², 1522⁵³, 1532⁵⁴, 1533⁵⁵, 1534⁵⁶ locuitorii zărneșteni și tohăneni, care defrișează și cosesc livezile de sus și din josul castelului, 1538⁵⁷, 1539⁵⁸, 1540⁵⁹, 1542, 1543, 1544⁶⁰, 1545⁶¹, 1546⁶², 1547⁶³, 1549⁶⁴, 1548⁶⁵, 1550–51⁶⁶. Nu doar pășunile și semănăturile de in sunt arendate, ci și ghinda din pădurile din jurul castelului, în anii 1532, 1539, 1540, 1545, 1547, 1548⁶⁷. În toate aceste însemnări, singurii „uzufructuari” ai regiunii Bran sunt rășnovenii, tohănenii și zărneștenii. Se confirmă, așadar, cele scrise de David Prodan, cu mai bine de 30 de ani în urmă: „pământurile bune pentru cultura inului din jurul cetății sunt date spre folosință satelor apropiate, în special rășnovenilor, în schimbul unor prestații. Cetatea ține numai fânețe. Dar și din fânețe vinde o parte, adică arendează iarba. Arendează și pășunatul rășnovenilor, dar în special celor două sate românești Tohan și Zărnești”⁶⁸.

Acum, o dată cu arendările, apar o serie de toponime din zona pasului Bran. Se remarcă prin frecvență: *Dorf Stad* (Siliște)⁶⁹, *Baran Mezew*, *Nigro Lacu* (Cernila), *Hagen* (Corlat), *Schwarzer Mar* (Cernila)⁷⁰, *Bonen Eichen*

⁴⁹ *Ibidem*, 3, p. 31

⁵⁰ *Ibidem*, 3, p. 469.

⁵¹ *Ibidem*, p. 470.

⁵² *Ibidem*, 1, p. 159, livezile din jurul castelului.

⁵³ *Ibidem*, 1, p. 467 pentru vacile care pasc în teritoriul cetății.

⁵⁴ *Ibidem*, 2, p. 476.

⁵⁵ *Ibidem*, 2, p. 476.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, 3, p. 25, 62

⁵⁸ *Ibidem*, 3, p. 62

⁵⁹ *Ibidem*, 3, p. 63: 48 săceleni au defrișat mai jos de castel; cristolovenii închiriază livezi, *Ibidem*, 3, p. 31.

⁶⁰ *Ibidem*, 3, p. 32.

⁶¹ 5 toponime în jos de castel, *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, 3, p. 33.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, 3, p. 31.

⁶⁵ Rășnovenilor pentru păscut în teritoriul castelului, *Ibidem*, 3, p. 468.

⁶⁶ *Ibidem*, 3, p. 470-71, livezi, pentru fân: 5 toponime în jos de castel.

⁶⁷ *Ibidem*, 2, p. 475, 3, p. 33, 34, 468.

⁶⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 672.

⁶⁹ *Quellen*, 3, p. 31.

⁷⁰ *Ibidem*, 3, p. 32

(Dumbrava), *Niederste Awe* (Lunca), *Dyrr Bach* (Sohodol)⁷¹. Constatăm că aceste toponime sunt, fără excepție, din așa-numitul Bran de Jos, aflat la nord de trecătoare. Primele toponime din platforma brăneană (Branul de Sus) apar în registrele de socoteli la 1569–1570: „Unterst/Oberst Unter Wiese... auff dem Hattart” = Valea Livezii (în teritoriul de azi al satului Moeciu de Jos)⁷². Numărul cel mai mare de toponime definind terenuri arendate se înregistrează la 1657⁷³:

Situare	toponime	loturi arendate	Procent
Branul de Jos	21	508	52,2%
Branul de Sus	21	410	42,1%
Neidentificate	10	55	5,6%

Interpretarea pe care noi o dăm acestor statistici este aceea a unei luări treptate în stăpânire a teritoriului Branului, prin defrișări succesive. Ordinea și proporția menționării acestor toponime în documente ar surprinde tocmai sensul pătrunderii și folosirii terenului în regiune, din partea Branului de Jos, spre Branul de Sus. Or, dacă teritoriul platformei brănene ar fi fost locuit, această menționare a realităților geografico-economice brănene ar fi fost aleatorie, cuprinzând în egală măsură toponime din sus și din jos de vama, în proporții poate mai echilibrate, de la început. Mai mult, considerând că ar exista o populație stabilă la 1657, în regiune, numărul mare al loturilor arendate de cei ce ulterior se vor numi „extranei”, demonstrează dacă nu inexistența, atunci măcar un număr foarte mic de locuitori, care aveau un excedent de spațiu. Dar oricât de puțini ar fi fost este aproape imposibil ca printre ei să nu se fi găsit măcar unul care să aibă posibilitățile materiale să închirieze și el un teren (așa cum ulterior se va putea observa în documentele de secol XVIII), să poată plăti taxele, și astfel să apară în documente. Deci, după opinia noastră, nu putem vorbi de locuitori stabili, permanenți, în regiune, până la un moment pe care îl vom defini în continuare.

Tot în socotelile publicate ale castelanatului Bran apar o serie de date referitoare la instalații tehnice. Astfel, este menționată o „moară de scânduri” (*Sagemühle*, gater acționat de apă), lângă castel, din 1538⁷⁴, apoi în 1548–1555⁷⁵. De asemenea, castelanii de Bran fac o serie de însemnări cu privire la

⁷¹ *Ibidem*, 3, p. 471. De văzut și D. Prodan, *op. cit.*, p. 645 și Pavel Binder, *Toponimia, passim*.

⁷² DJAN Bv., seria Socoteli Alodiale-registre, III/5, p. 487, 506-507.

⁷³ *Ibidem*, pach. 154, nr. 1.

⁷⁴ *Quellen*, 3, p. 70-71.

⁷⁵ *Ibidem*, 3, p. 489.

strângerea unor dări de la morile din Țara Bârsei⁷⁶. În nici unul dintre aceste cazuri nu apare menționată vreo așezare permanentă din regiunea Branului.

Un alt aspect este cel al relațiilor administrative între domnul de pământ - orașul Brașov - și presupusa populație existentă în jurul castelului. Astfel, în contractul încheiat între regele Vladislav al Ungariei și orașul Brașov la 1500, se menționează satele și locuitorii scoși de sub autoritatea nobilimii transilvănene, printre acestea neexistând, din nou, nici o referire la așezări din regiunea Branului⁷⁷. Aceeași situație o regăsim și în documentul lui Gabriel Bethlen din 1625 și cel al lui Gheorghe Ráckoczi II din 1651 - documente prin care domeniul Bran devenea proprietate a orașului Brașov - unde, printre satele menționate ca aparținând de domeniu, nu apare nici o așezare brăneană⁷⁸.

Alt argument: socotelile castelanilor de Bran arată mereu cheltuieli cu reparația drumului Branului, mai sus de cetate, reparații făcute nu de locuitorii regiunii, ci de locuitorii din Râșnov (sec. XVI–XVII)⁷⁹. În schimb, în secolul al XVIII-lea (1793), cei care lucrează sunt colibași⁸⁰. Tot cu referire la drum, este destul de straniu că, având în vedere tranzitul frecvent al călătorilor pe drumul Branului și mărturiile lor destul de numeroase (în special pe secol XVI⁸¹), să nu apară menționată o locuință sau un locuitor al regiunii decât la 1716⁸².

De asemenea, plăieșii de pe granița din zona Branului cu Țara Românească nu erau, cum ar fi fost poate normal, locuitorii „extremi” ai țării - colibași -, ci doar locuitori din Zărnești și Tohan, realitate menținută, de asemenea, până în secolul al XVIII-lea⁸³.

⁷⁶ 1508-1513: *Quellen* I, p. 122, 130, 140, 149, 158, 166; 1522-1526: *Ibidem*, I, p. 476, 537-8, 583, 627, 679; 1526-1540, *Ibidem*, II, p. 469-470; 1548-1555: *Ibidem*, III, p. 406-407.

⁷⁷ Vezi D. Prodan, *op. cit.*, p. 621-623.

⁷⁸ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1997, p. 176-180.

⁷⁹ *Quellen*, I, p. 288, 464; II, p. 266, 276, 527; III, p. 124, 408. Vezi și P. Binder, *Drumurile*, p. 213.

⁸⁰ Vezi, de exemplu, DJAN Bv, Primăria Brașov, seria Actele Castelanatului Bran (în continuare ACB), nr. 65/1793, *apud* N. Grecu, *Acte Bran (1759-1795)*, ms., Brașov, 1987, p. 279-280.

⁸¹ *Călători străini despre țările române*, București, 1969-1997, vol. I, p. 504; II, p. 328, 429; III, p. 41, 160, 544-550, 561, 621; IV, p. 277, 376; V, p. 468.

⁸² *Ibidem*, V, p. 529.

⁸³ DJAN Bv., fond Primăria Brașov, seria Actele Magistratului Brașov (AMB), doc. 20/1698; *Quellen*, II, p. 381; D. Prodan, *op. cit.*, p. 686-687; P. Binder, *Drumuri*, p. 209; Idem, *Toponimia*, p. 540; Caius Teodorescu, *Date privind instituția plăieșiei în Transilvania (sec. XIII-XVIII)*, în „Culegere de studii și cercetări”, Brașov, I, 1967, p. 156.

Din punctul de vedere al administrației locale, există o serie întregă de documente despre organele de conducere ale satelor din Țara Bârsei⁸⁴. Despre reprezentanții populației brănene nu apar mențiuni până în secolul XVIII, cel puțin din documentele cunoscute până în prezent.

Din perspectiva împărțirii administrative, constatăm că regiunea Branului de Sus apare definită ca teritoriul „*ultra arcem Torcs*”, la 1719⁸⁵ și tot astfel la 1800 (în tabela de rectificare, este tăiată rubrica „*pagus*”, fiind înscris „*arcis Tortsvar*” (sic!), unde sunt prezentați locuitorii satelor brănene⁸⁶). La 1834, Branul de Sus era încă numit „teritoriul de sus”⁸⁷. Așezările brănene apar definite ca „*vico*” (= cătun) la 1760⁸⁸, dar „*plago*” (= regiune) la 1761⁸⁹, și ulterior „*plasă*” sau „*divizie*”. Menționăm că includerea unuia sau altuia dintre cătune în „*divizii*” variază⁹⁰. Opinia noastră este că toate acestea demonstrează o neclaritate a structurii administrative, care probabil ar fi fost mult mai puțin evidentă în măsura în care ar fi existat o tradiție a acestei organizări, tradiție dată de o existență mai veche a acestor nuclee de așezări.

Se mai pot adăuga, dincolo de considerente documentare, și concluziile la care am ajuns în primul capitol al unui alt studiu⁹¹: spațiul brănean nu oferă condiții de relief și climă la fel de propice locuirii ca zonele de depresiune din Țara Bârsei sau Depresiunea Câmpulungului. Ca urmare, popularea unui asemenea spațiu trebuie să se fi făcut atunci când presiuni externe (creșterea demografică, intensificarea aservirii feudale etc.) i-au obligat pe locuitorii regiunilor mai joase să urce în această platformă a Branului.

Toate „argumentele” aduse de unii autori în prezentarea istoriei regiunii brănene în evul mediu nu reprezintă altceva decât încercări de a găsi o explicație pentru lipsa documentelor referitoare la locuitorii Branului sau de a demonstra existența acestora din urmă, printr-o complicată hermeneutică a unor informații. Contra-argumentația noastră se dorește a fi o dovadă că aceste tentative nu

⁸⁴ DJAN Bv., Socoteli alodiale, registre, III/9, unde la 1673 sunt trecuți nominal locuitorii satelor de pe domeniul Bran, precizându-se, unde era cazul, funcția pe care o avea un locuitor sau altul (gociman, dorobanț...); G. Nussbächer, *Date din trecutul localităților Zărnești și Tohan (sec. XIII-XIV)*, în „Cumidava”, XIII/2, 1983, p. 62; V. Căliman, *Sândia în Țara Bârsei*, în „Cumidava”, III, 1969, p. 151-155; G. Nussbächer, *Posesiunile orașului Brașov în perioada feudală*, ms., Brașov, 1972, cap. I.b., p. 2-4, cap. IX-X, p. 2.

⁸⁵ DJAN Bv., Socoteli alodiale, registre, III/9.

⁸⁶ DJAN Bv., Urbariale, LXXIII/29.

⁸⁷ *Ibidem*, CIV/8.

⁸⁸ *Ibidem*, Socoteli alodiale, registre, III/24.

⁸⁹ *Ibidem*, Urbariale, XCVII/1.

⁹⁰ Vezi, de exemplu, la 1818, unde Șirnea apare inclusă în divizia Coacăza (*Ibidem*, Urbariale, LXXIII/2b).

⁹¹ B. Fl. Popovici, *Aspecte*, p. 19.

rezistă la critică. Și totuși, se impune identificarea realităților istorice din regiunea Branului, pentru această perioadă, până la primele mențiuni documentare despre locuitorii zonei. Ne-am exprimat anterior opinia - sub forma unei ipoteze de lucru - că „teritoriul Branului de Sus nu a fost, inițial, locuit permanent”⁹². Documentarea efectuată de atunci nu numai că nu a anulat acea ipoteză, dar, după opinia noastră, i-a dat noi argumente. Ca urmare, din parcurgerea unor materiale documentare și analiza lucrărilor publicate până în prezent, concluzionăm că teritoriul din jurul castelului Bran nu a fost locuit, cu caracter permanent, în timpul evului mediu.

După opinia noastră, acest areal era acoperit inițial de păduri. Ne bazăm această afirmație pe constatările specialiștilor geografi, care au remarcat faptul că „în platformă se remarcă în mod deosebit intervenția de durată a omului, care a transformat pe suprafețe întregi vegetația primară într-o vegetație secundară ierboasă cu pajiști”⁹³. În mod firesc, dacă inițial zona era împădurită, trebuie ca documentele să menționeze intervenții umane în sensul defrișărilor. Asemenea mențiuni există. Pe lângă numeroasele informații privind culturi de in în jurul cetății, care presupuneau o lărgire a spațiului agricol în defavoarea pădurii⁹⁴, apar și mărturii clare despre defrișări: locuitorii din Zărnești și Tohan care au defrișat livezi din sus și din jos de castel sau defrișarea a două livezi din sus de castel⁹⁵. 48 săceleni au defrișat mai jos de castel⁹⁶. Moara de scândură menționată anterior se alimenta cel mai probabil cu lemne din pădurile din jurul castelului⁹⁷ și este posibil ca tăierea să se fi făcut ținându-se cont și de anumite interese de mărire a suprafeței cultivabile⁹⁸. Și mai târziu, la 1755, Radu Duicu, Bucur Bălțat, Stanciu Bratu și Ilie Bărtoi, „robi” din Sohodol-Bran, aduc la cunoștința comisarului regal Seeberg că atât ei, cât și părinții lor, au locuit la vama Branului. Cu propriile lor mâini au clădit bunurile lor (casele, grajdurile) și au defrișat împrejur, ca să poată trăi⁹⁹. Aceeași realitate o surprinde profesorul Praoveanu, care aduce în discuție mărturia unui bătrân din satul Măgura, referitor la întemeierea locuințelor: „oamenii își găseau câte o poiană, își făceau

⁹² *Ibidem*, p. 83.

⁹³ Gheorghe Anghel (coord.), *Pajiștile din Platforma Bran*, Brașov, 1977, p. 60. De asemenea, o informație în acest sens - caracterul secundar al pajiștilor existente astăzi în platformă; inițial, regiunea era acoperită de păduri - am obținut și de la doamna Cristina Muică (Institutul de Geografie al Academiei Romane).

⁹⁴ *Quellen*, III, p. 469, an 1555: „ex nova eradicata terra lini...”

⁹⁵ *Ibidem*, p. 62, an 1538

⁹⁶ *Ibidem*, p. 63, an 1540.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 471, an 1550.

⁹⁸ Socoteli alodiale, registre, III/8, p. 21 (1620).

⁹⁹ DJAN Bv., fond Primaria Brașov, seria Acte administrative neînregistrate (AAN), IV/159.

casa, și când se înmulțeau, tăiau din pădure și își făceau altă casă”¹⁰⁰. De asemenea, defrișarea apare evidentă și dintr-un document din 1710: „colibașii, prin defrișarea copacilor și a tufelor, fac livezi în paguba vămii...”¹⁰¹. Aceleași observații le făcea și Ioan Turcu, la 1896¹⁰².

La nivelul toponimelor, „livada” reprezintă un loc defrișat, fără pădure. Menționarea Văii Livezii la 1569¹⁰³, confirmă existența poienilor, obținute prin defrișare, în regiune (dacă ar fi fost o poiană naturală, ar fi fost, considerăm noi, închiriată și în anii precedenți; apariția ei relativ târziu în documente indică o intervenție umană în realizarea acestei „livezi”).

O a doua realitate de care trebuie să ținem seama este cea prezentată prin „registru hotarului” din 1657¹⁰⁴. Așa cum arată și Pavel Binder, se menționează „arendașii români și sași din așezările Zărnești, Tohan, Râșnov, Cristian, care locuiau temporar în acele locuri”¹⁰⁵. Aici se pot distinge mai multe aspecte. Pe de o parte, remarcăm că în registrele castelanatului Bran, ultima mențiune despre arendări pare a fi cea din 1570¹⁰⁶. Atunci, locurile arendate nu erau foarte multe, cel puțin cum se poate deduce din numărul limitat de toponime prezentat. Or, la 1657, asistăm la o explozie: 973 locuri arendate! Lipsa din registre a mențiunilor¹⁰⁷, precum și diferența mare în numărul loturilor, comparativ 1570–1657 ne pot conduce la concluzia că registrul din 1657 nu era primul de acest gen. Arendatorii nu au mai apărut în registrele de socoteli ale castelanului deoarece aceștia au început să fie înscrși într-un document separat - registrul hotarului. Neavând informații sigure, această ultimă afirmație rămâne, desigur, o ipoteză de lucru.

Un alt aspect legat de registrul din 1657, este acela că, dacă ar fi existat locuitori stabili în zonă, considerăm că aceștia ar fi fost înscrși. Ne bazăm pe faptul că, începând din 1695, locuitorii apar menționați tocmai în acest gen de documente, registrele de arendări¹⁰⁸. Eventual, se poate accepta o inerție a

¹⁰⁰ I. Praoveanu, *Așezările*, p. 122.

¹⁰¹ DJAN Bv, fond Primaria Bv, seria Protocoale, IV.C.2, p. 217.

¹⁰² Ioan Turcu, *Excursiuni pe munții Țării Bârsei și Făgărașului*, Brașov, 1896, p. 33.

¹⁰³ DJAN Bv, Socoteli alodiale, registre, III/5, p. 487.

¹⁰⁴ Socoteli alodiale, acte, CLIV/1.

¹⁰⁵ P. Binder, *Toponimia*, p. 541. În originalul documentului, „ceea ce se plătește din terenul de livezi, de la râșnoveni, ghimbășeni, cristoloveni, zărneșteni, tohăneni”.

¹⁰⁶ DJAN Bv, registre, III/5, p. 506-7.

¹⁰⁷ Cel puțin în intervalul 1620-1638, nu am identificat nici o mențiune despre închirieri de terenuri; există doar două mențiuni despre tohănenii care au cosit fânețele cetății și care au fost plătiți „conform vechiului obicei” (*Ibidem*, Socoteli alodiale, registre, III/8, p. 137, 168, anul 1623.)

¹⁰⁸ *Ibidem*, Socoteli alodiale, acte, CLIV/1, an. 3, 4, 5, 6, 13, 14, 15.

autorității - castelanatul, precum și tentative de evaziune din partea celor implicați. Dar, și în acest caz, debutul unei locuiri permanente era recent și nu se formase încă o „realitate”, pe care autoritatea - castelanul de Bran - să o sancționeze.

Ținând cont și de premisele exprimate mai sus, perspectiva noastră asupra realităților brănene de la jumătatea secolului al XVII-lea este că, încă, teritoriul Branului de Sus nu era locuit permanent, sau, măcar, nu exista un număr semnificativ de locuitori. Defrișările au cuprins o arie largă, dată fiind creșterea evidentă a numărului terenurilor închiriate¹⁰⁹.

Ceea ce se conturează ca o ipoteză plauzibilă, vizează niște aspecte demografice care nu au - încă - legătură cu regiunea Branului. Constatăm un număr relativ mare de zărneșteni și tohăneni (în total, 199 persoane, adică 40,9% din numărul arendatorilor) care închiriază locuri în hotarul Branului (un număr de 378 de loturi, adică 34,7% din total). Acești locuitori au, prin arendare, noi terenuri, pe care le pot valorifica. Prin prisma mecanismului agro-demografic¹¹⁰ am putea considera normală o creștere a populației în aceste sate, dat fiind noile terenuri exploatabile. Această ipoteză pare a fi confirmată de unele date¹¹¹.

Datele prezentate dau mai multă greutate concluziei lui David Prodan: „În tot cazul, satele Zărnești și Tohan se numără printre cele mai mari sate pe care le-am întâlnit pe domeniile feudale prezentate”. Și, mai departe, despre aceleași sate: „Pentru explicarea creșterii cifrelor prezentate sunt admisibile și imigrări. Aproximarea de graniță, condițiile de viață mai libere de aci trebuie să fi atras oameni mai ales de pe moșiile nobiliare sau de pe domeniul mare al Făgărașului”¹¹².

Prin această caracteristică, este de bănuț existența unei presiuni demografice în Zărnești și Tohan. Deci, după opinia noastră, creșterea populației se explică și prin realizarea unor defrișări care generează terenuri „arendabile” în hotarul Branului: existența terenurilor de aici atrage populație în cele două sate. Implicațiile acestui fapt pentru regiunea Branului vor fi vizibile, considerăm noi, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Ultimul moment - etapa finală în analiza noastră asupra populării Branului de Sus până la prima mențiune documentară a colibașilor - este

¹⁰⁹ Nu poate fi vorba doar despre o eventuală fărâmițare a unor loturi mari, inițiale, deoarece apar efectiv locuri noi arendate, fără legătură cu terenurile prezente în secolul XVI.

¹¹⁰ Vezi, pe larg, în Bogdan Murgescu, *Istorie românească - istorie universală (600-1800)*, București, 1999, p. 13-16 și H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1957, p. 198.

¹¹¹ Surse: D. Prodan, *op. cit.*, p. 676; F. Salvan, *Viața satelor*, p. 48-54, 61-62.

¹¹² D. Prodan, *op. cit.*, p. 676.

reflectat în documentul din 1695¹¹³. Acesta - registrul hotarului cetății Bran¹¹⁴ - cuprinde terenurile arendate de cristoloveni, rășnoveni, ghimbășeni, tohăneni, zărneșteni; „urmează colibașii” (*das Gehyssel*), „zins”-ul și stănele.

Prima analiză a acestor registre a fost realizată de arhivistul brașovean Gernot Nussbächer, în 1972¹¹⁵, precizând faptul că numărul colibașilor este de 33. Această informație a fost preluată ulterior și de alți cercetători¹¹⁶. Reanalizând cele două registre, am constat că cifra suferă o serie de corecții. Cei 33 de capi de familie - colibașii - plătesc sume variate. În schimb, la „zins” se plătește o sumă fixă - 1 florin renan și, mai mult, se regăsesc numele unora dintre colibașii din cealaltă rubrică. Comparând cu datele existente în celelalte registre din secolul XVIII, este posibil ca „zins”-ul să se refere la taxa colibeii (*taxa domorum, kaliba taxa*), iar taxa din rubrica „das Gehayssel”, probabil, la impozitul pe pământ („taxa de arendare”). În cel de-al doilea registru, apar o serie de diferențe la nume, la suma taxelor etc. În orice caz, concluzia noastră a fost că nu se poate considera ca populație a Branului doar lista „colibașilor”, ci trebuie adăugați locuitorii ce plătesc taxa – presupusă - a casei. Prin armonizarea numelor (scrierea este cu ortografie germană, uneori este dat numai prenumele etc.) au rezultat un număr estimat de 99 familii de colibași la 1695. La aceștia s-ar putea adăuga și arendatorii stănelor. Nu știm însă în ce măsură aceștia din urmă pot fi considerați locuitori ai regiunii la 1695 - nefiind înregistrați la celelalte taxe -, dar mulți dintre ei, ulterior, sunt considerați colibași, fiind înregistrați ca atare în registrele de impozite ale secolului al XVIII-lea.

Faptul că multe nume se regăsesc și ca arendatori la 1657 (din familia Bradiș, Răduța, Lupșor, Buncul, Cârlan), iar alți arendatori se vor regăsi ulterior în teritoriul Branului (Blaș, Clinci(u), Noaghia, Voinescu etc.) ne conduce la concluzia că, în ultima jumătate a secolului al XVII-lea în special, regiunea Branului va beneficia de un puternic aflus demografic. Printre primii locuitori putem afirma că s-au situat o parte a celor care au arendat anterior livezi în regiune și care, construindu-și, probabil gospodării, s-au stabilit definitiv în zonă. De ce o stabilire în regiune după mult timp de la debutul unor defrișări importante în regiune, ar putea fi argumentat sociologic: „Unele din stăpânirile locuiești astfel create (și prin defrișare, n.n.) capătă un caracter de permanență pe

¹¹³ Mai exista date din 1673 (DJAN Bv, Socoteli alodiale, registre, III/9, p.9 sqq.), dar exclusiv despre cele 9 sate de pe domeniul Bran.

¹¹⁴ *Ibidem*, Scoteli alodiale, acte, CLIV/1, an.3, p. 83-86 și an. 5, p. 150-155 (sunt două registre, dintre care primul pare a fi conceptul).

¹¹⁵ G. Nussbächer, *Posesiunile*, cap. I.a - *Hotarul Bran*, p. 11.

¹¹⁶ I. Praoveanu, *Așezările*, p. 141; Idem, *Contribuții*, p. 261; B. Fl. Popovici, *Așezările*, p. 86.

măsură ce posibilitatea de exploatare a lor devine și ea permanentă. În felul acesta, stăpânirea locurească tinde a se transforma în ocină¹¹⁷.

Ca a fost imigrare, ni se pare argumentat și de modul de înregistrare al locuitorilor la 1710: „numele, patria, de când e acolo”. Desigur, poate populația din Bran a fost mai numeroasă. O ipoteză ar fi aceea că, fiind conșcși în localitățile de origine, nu s-a mai considerat necesar să fie impuși și în Branul de Sus, cu atât mai mult cu cât, probabil, inițial, nici nu erau stabili în zonă (sau încercă eludarea impozitelor, prin întărirea acestei idei¹¹⁸). În orice caz, estimarea noastră pentru 1671¹¹⁹ este, după datele pe care le deținem acum, incorectă.

Pe primul loc în rândul celor care s-au instalat pe hotarul Branului considerăm că, inițial, se aflau locuitorii din Zărnești și Tohan, din cel puțin trei motive:

- Așa cum am arătat, încă din secolul al XVI-lea aceste sate sunt printre cele mai populate din Țara Bârsei și, poate, chiar din Transilvania, deci este de bănuț o presiune demografică;

- O informare din 23 septembrie 1710 cere ca cei „retrași din Zărnești și Tohan să fie aduși înapoi și să-și facă sarcinile în sate; pentru că prin înmulțirea colibașilor, aceste două sate în mod necesar vor ajunge goale și pustii¹²⁰.

- Există, până târziu în secolul XVIII, o legătură între colibași brăneni și autoritățile din Zărnești¹²¹.

- Conșcripția de la 1761 face o precizare exact în sensul acesta, fiind înșcși ca iobagi locuitorii colibași și cei veniți din Zărnești și Tohan, dar ca jeleri cei veniți din alte părți¹²².

Nu cunoaștem integral mecanismul prin care această roire, această populare prin imigrare a regiunii Branului s-a declanșat¹²³. Pe de o parte, presiunea demografică de care am amintit, în special în cele două sate din apropiere. Și, așa cum remarca și H.H. Stahl, „pentru a scăpa de presiunea demografică, există o scăpare și prin emigrarea unei părți a populației spre alte locuri. Emigrarea presupune însă existența unor locuri în care mai dăinuie goluri de populație, condiții mai bune de trai, o exploatare mai puțin dură¹²⁴.

¹¹⁷ H.H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 184.

¹¹⁸ O sugestie în acest sens lasă sa se întrevadă documentul AAN, XII/240.

¹¹⁹ B. Fl. Popovici, *Colibașii de sus*.

¹²⁰ DJAN Bv, Protocoale, IV.C.2, p. 219.

¹²¹ Vezi datele oferite de C.A. Stoide, în *Dregătorii satelor românești din Țara Bârsei*, SAI, II, 1956, p. 306, n. 80.

¹²² Vezi conșcrierea de la 1761, DJAN Bv, Urbariale, XCVII/1.

¹²³ Vezi și Petre Idu, *Un element de umanizare a zonelor carpatice - construcțiile întărite*, în SCGG, 1972, nr. 2, p. 196.

¹²⁴ H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 199.

Considerăm evidentă întrunirea condițiilor în cazul Branului: există terenuri obținute prin defrișare care pot fi luate în „arendă”; condițiile de trai sunt și ele mai bune, fie și numai prin înlesnirile create de apropierea graniței și a unei administrații locale mai puțin pusă la punct, ceea ce oferă o mai mare libertate de mișcare¹²⁵. Și continuă sociologul român: „Emigrația mai presupune și dreptul, pentru țărani, de a emigra. Populațiile „lipite de glie” nu pot emigra decât dacă au curajul de a evada, adică de a fugi. Bogăția seniorului consta în oameni, nu în pământ”¹²⁶. Constatăm că și în acest caz realitatea documentară atestă, pentru regiunea Branului, o situație asemănătoare: prima conscriere a locuitorilor (1710) precizează și obligația de a-i readuce în satele de origine pe iobagii fugiți. Iar dacă acest lucru s-a întâmplat doar atunci când colibașii de sus numărau 194 de familii, trebuie să luăm în calcul că problema reală nu era fuga în teritoriul de sus (care aparținea aceluiași proprietar, orașul Brașov), cât faptul că „prin defrișarea arborilor și tufelor, fac livezi în paguba vămii, deschid plaiurile și duc vite nevămuite în Valahia; colibașii să fie, deci, obligați să dea vama la vitele vândute”¹²⁷. Pe de altă parte, în creșterea numărului populației nu trebuie neglijat aportul politicii fiscale dure din Țara Românească.

În concluzie, considerăm că regiunea Branului a început să fie locuită permanent în secolul al XVII-lea, cu mai mare probabilitate a doua jumătate a perioadei. Stabilirea locuitorilor s-a făcut pe structurile terenurilor arendate, izvoarele principale de populație fiind singurele sate aservite care arendau terenuri în regiune: Zărnești și Tohan. Relațiile stabilite de noii locuitori cu autoritatea locală - castelanatul Bran - par a fi cele existente anterior, în condițiile în care acești locuitori erau doar arendatori ai terenurilor. Rămâne de analizat în ce măsură această ultimă afirmație va reprezenta ulterior „vârsta de aur” în mentalul colectiv brănean, tradiția din „vremurile bune”, la care se va face mereu apel în fața tentativelor stăpânului feudal - orașul Brașov - de a-i supune la noi sarcini iobăgești.

¹²⁵ Vezi punctul 6 din precizările castelanului Andreas Bokros la conscrierea Cziraky (1819-1820) în Ioan Ranca, Alexandru Pal-Antal, *Conscripția de la 1819-1820*, ms., f. 90.

¹²⁶ H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 199.

¹²⁷ DJAN Bv, Protocoale, IV.C.2, p. 217.

**THE DEMOGRAPHIC DILEMMA
IN BRAN REGION**

Abstract

The present study deals with a new approach of documents, regarding the question of the moment of populating Bran region. Contrary to the actual interpretations, we proposed a new key of understanding documents, and a re-evaluation of known data. Our conclusions assert that Bran region was populated in the end of 17th century, until then large forests covering this area. Actions of clearing from 16th–17th century conduct to a new territory, available for new settlements. This availability would had been promptly used by habitants from different villages în Transylvania, and even from Wallachia.

ADDENDA ET CORRIGENDA

1. *Colaborarea otomano-genoveză*. Profesorul Șerban Papacostea a închinat un studiu special spre a pune în lumină una dintre “permanențele” politicii genoveze din spațiul pontic din ultima fază a prezenței aici a coloniilor republicii ligure, anume colaborarea cu otomanii¹. Domnia sa a stăruit, însă, în chip deosebit asupra momentului Varna, când rivalitatea veneto-genoveză pentru controlul Strâmtorilor i-a îndemnat pe genovezii din Pera să se ofere să treacă oștenii sultanului Murad II din Asia în Europa. Astfel, cu prețul dezastrului oștilor creștine la Varna, a putut fi împiedicată eventualitatea instalării venețienilor la Gallipoli.

Ulterior, colegul Ovidiu Cristea a atras atenția, pe temeiul cronicii lui Ducas, asupra unui episod similar, petrecut în 1421-1422, când genovezii din Focea au făcut același gest, ceea ce l-a ajutat pe Murad II, proaspăt instalat pe tron, să-l înfrângă pe pretendentul Mustafa, susținut de Bizanț². Există de altminteri și un alt izvor cu privire la acest episod, scrierea *Logos Historikos* a arhiepiscopului Simeon al Salonicului³. Iată, în tălmăcire din greacă în engleză, pasajul pe care doresc să îl semnalez:

“You all know what followed the death of that unholy sultan <Mehmed I>, the victory of Mustafa, the laziness with which our own people reacted to it, the passage of the godless Murad to the West with the aid of the Genoese, and its dreadful consequences, the bolckading of the Queen of Cities, of our own city, and of others ruled by the emperors, the massing of a dreadful army of the godless against the sacred city of Constantine, the sieges engines, the machines, the assault and attack of our most ungodly enemies upon it, and their frenzy, which was greater than any that had ever existed in the past, when if the Everlasting Virgin Mother of the Word of God, who on other occasions, and so often and so continually, came to the aid of that city which so loved Christ, had

¹ Șerban Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, în „Balcanica Posnanensia”, 8, 1997, p. 27-39.

² Ovidiu Cristea, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 320-321.

³ Lucrarea a fost editată de D. Balfour, *Politico-Historical Works of Symeon Archbishop of Thessaloniki (1416/1417 to 1429)*, în seria: *Wiener Byzantinische Studien* 13 (1979).

not supported it, it would have been destroyed (as was expected even by many of its inhabitants), and everything belonging to its religion together with it”⁴.

Așadar, potrivit acestei mărturii strict contemporane, asediul otoman al Constantinopolului din vara anului 1422 a fost până la urmă consecința directă a ajutorului dat de genezezi sultanului Murad II împotriva pretendentului sprijinit de Bizanț.

2. *O echivalență semnificativă.* Ne-am obișnuit să “citim” în spatele mențiunilor din actele transilvănene cu privire la religia “valahă” sau “a valahilor” că este vorba despre confesiunea ortodoxă. Cu alte cuvinte, avem de-a face întotdeauna, în cazul românilor ardeleni, cu fenomenul identității etnie-confesiune⁵.

Că lucrurile stau într-adevăr așa o dovedește și o echivalență mai puțin obișnuită din spațiul moldav. Anume, într-un raport către congregația De Propaganda Fide din anul 1781 – studiat odinioară de Nicolae Iorga – se amintește la un moment dat de un contract din 16 august 1758, încheiat de prefectul Misiunilor catolice din Moldova, Iosif Cambioli, cu un spițer, pe nume Anton Fegrmann, care fusese pe rând: “întîi evreu, apoi catolic și apoi moldovean”, adică *ortodox*. Acesta a murit ca “moldovean” în anul 1770. Iată și textul în original: “Un certo signor Antonio Fejrman, prima Ebreo, indi catolico e poi moldovano e come moldovano morto nel 1770”⁶. Cred că ne aflăm în prezența unei mărturii cum nu se poate mai grăitoare.

3. *Altă confirmare a atacului de noapte din iunie 1462.* Iau notă cu întârziere de încă un izvor, de astă dată otoman – semnalat de Tahsin Gemil –, privitor la celebrul atac de noapte al lui Vlad vodă Țepeș al Țării Românești contra taberei sultanului Mehmet II. Până acum erau cunoscute două relatări contemporane despre acest episod, una a bizantinului Laonic Chalcocondil, cealaltă a episcopului Nicolae de Modrussa, care a stat de vorbă la Buda cu câțiva dintre războinicii valahi ce au luptat în noaptea de 17 spre 18 iunie 1462⁷.

Fragmentul de cronică otomană descoperit și tălmăcit de Tahsin Gemil are meritul că recunoaște, pe de o parte, cutezanța extraordinară a lui Vlad vodă, iar pe de alta, deși cu greu, mai mult printre rânduri, admite și pierderile suferite

⁴ Apud John R. Melville-Jones, *Three Mustafas (1402-1430)*, în „Annuario dell'Istituto di Cultura e Ricerca Umanistica”, an. 5, 2003, p. 264. Nu am avut acces la ediția propriu-zisă, citată în nota precedentă.

⁵ Vezi, mai nou, în această chestiune: Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, 1998, p. 193.

⁶ N. Iorga, *Străini oaspeți ai Principatelor în secolul al XVIII-lea*, în *LAR*, an V, 1900-1901, p. 30-31.

⁷ Pentru aceste relatări vezi mai de curând *Vlad vodă Țepeș și Biblia*, în Ștefan Andreescu, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 231-239.

de oastea otomană: „Beitul Țării Românești, numitul Țepeș voievod (*Kazıklı*), cel destinat iadului, atunci când a săvârșit atacul de noapte asupra armatei sultanului Mehmed Gazi, oastea a suferit destule chinuri. Să ferească Allah!”

Autorul cronicii arată că Vlad vodă a atacat „cu mai multe mii de oșteni și a intrat în armată din flancul drept”. Atacul a fost întreprins „prin surprindere”, cu exclamația admirativă: „Ce inimă de fier avea acel stupid vicios cu fața neagră, încât a avut această îndrăzneală!” (să fie aici și o aluzie la chipul smead al voievodului?). Să mai reținem din textul cu pricina reflecția autorului asupra marelui potențial de distrugere al unei asemenea acțiuni: „Atacul de noapte prin surprindere asupra unei armate numeroase este foarte primejdios, oștenii, cu toții, își bagă săbiile unii în alții fără să știe”. Urmează apoi o referire la acțiunea propriu-zisă din Țara Românească: „Atunci, toți oștenii se aflau la odihnă; unii își lăsaseră armele, alții își desprinseseră arcurile, unii își dezlegaseră săbiile cu care erau încinși, iar alții își schimbaseră caii; unii dormeau, alții erau treji”. Când s-a făcut dimineață și, de bună seamă, ordinea în tabăra otomană a fost restabilită, Țepeș vodă „nu a fost de găsit; nu s-a știut în ce parte a plecat”⁸.

Avem acum la dispoziție surse din trei orizonturi diferite asupra aceluiași episod. Bineînțeles că sub nici o formă nu mai poate fi vorba de un *topos* literar. Faptul s-a petrecut cu adevărat. Iar fragmentul de cronică otomană discutat vedește marele ecou al isprăvii lui Țepeș vodă în tabăra adversă, întărind afirmația episcopului de Modrușa că acest atac de noapte – împreună cu știrea despre sosirea ajutorului pentru domn din partea regelui Matiaș Corvin –, l-a determinat pe sultanul Mehmet II să dea porunca de retragere din Țara Românească.

4. *Iorga mereu uitat!* Într-un studiu publicat mai demult, d-na Cristina Feneșan s-a străduit să demonstreze că revoltele antiotomane ale sârbilor și românilor din eialetul de Timișoara, de la începutul anului 1594, s-au răspândit cu repeziciune pe o întindere mult mai mare decât s-a crezut. Având ca bază de atac cetatea Vârșeț – cucerită încă de la finele lunii ianuarie – răsculații au ajuns să controleze efectiv bazinul Dunării între Pančevo și Horom (Nova Palanka). Ulterior, răscoala s-a extins către apus, în preajma Timișoarei, atingând fluviul Tisa. Dar spre mieznoapte nu pare totuși să fi depășit cursul Mureșului, limitându-se la ținuturile din jurul Lipovei, Șiriei și Cenadului⁹.

Ultimele pagini ale studiului sunt închinată corectării unei greșeli cauzate de o eroare de traducere a unui act în limba maghiară din 13 iunie 1594,

⁸ Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 144, n. 374.

⁹ Cristina Feneșan, *Din premisele luptei antiotomane a țărilor române în vremea lui Mihai Viteazul – mișcările populare din 1594 în eialetul Timișoara*, în *AIAC*, XXVII, 1985-1986, p. 11-113.

editat odinioară de A. Veress¹⁰. Este vorba de o scrisoare a căpeteniilor răsculaților adunați în tabăra de la Vârșeț către Moise Székely. Printre numele înșirate acolo figurează și un anume „Vajda Mihály”, care – potrivit tuturor istoricilor citați de autoare – a fost identificat cu ... Mihai Viteazul! Iar vizita lui „tainică” în tabăra de la Vârșeț a fost interpretată ca dovada concretă a legăturii domnului Țării Românești cu insurgenții din eialetul de Timișoara. D-na Cristina Feneșan îndreaptă eroarea, arătând că, de fapt, cel mai probabil personajul în cauză trebuie să fi fost *Mihály Vajda*, cetățean al orașului Lugoj, reședința banului George Palatici, acesta din urmă aflat în strânse raporturi cu nemulțumiții din eialetul de Timișoara¹¹.

Observ însă că eroarea în cauză a fost de fapt lămurită de timpuriu, îndată după apariția vol. IV din colecția Veress, de către Nicolae Iorga. Iată cum comenta lapidar Iorga actul din 13 iunie 1594: „În jurământul sârbilor (no. 45) nici vorbă de o călătorie de taină a lui Mihai Viteazul la sârbi pentru a-i chema la luptă contra turcilor. E o imposibilitate materială și politică. *De fapt e vorba de un trimes ardelean, Vajda Mihoc (Mihociu)*”¹². Prin urmare, așa-zisa „axiomă deosebit de seducătoare” a prezenței lui Mihai Viteazul la Vârșeț nu a fost unanim preluată de istoricii români, cum crede d-na Cristina Feneșan.

5. *Câmpulung și Cefalù*. Catedrala romanică din Cefalù, pe țărmul de nord al Siciliei, a fost întemeiată în 1131 de către regele normand Roger al II-lea (1130-1154). Ea a fost decorată în interior începând din anul 1148 cu splendide mozaicuri, considerate capodopere ale artei bizantine din vremea Comnenilor. Semnificația acestor mozaicuri, în primul rând a scenei identificate – pe urmele lui Otto Demus – drept a Înălțării, din absida altarului catedralei, a fost discutată la noi de Sorin Ulea. După părerea sa, ele ar ilustra nici mai mult, nici mai puțin, decât aspirația lui Roger al II-lea la tronul Bizanțului¹³.

Iată însă că, de curând, a fost pusă în lumină existența odinioară, tot la catedrala anglo-normandă de la Cefalù, a unor portrete *exterioare*, de pe fațada de vest, cu următoarele imagini: regele Roger al II-lea, întemeietorul lăcașului, și succesorii săi – Wilhelm I (1154-1166); Wilhelm II (1166-1189); Constance (1194-1198), fiica lui Roger al II-lea și soția lui Henric VI; fiul lor, Frederic II (1198-1250). Nu se știe dacă a fost vorba de fresce sau de mozaicuri. Aceste panouri dispărute au fost descrise în secolul al XIV-lea, mai exact într-o

¹⁰ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, București, 1932

¹¹ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 127-133.

¹² N. Iorga, *O nouă colecție de acte privitoare la Mihai Viteazul*, în **RI**, XVIII, 1932, 7-9, p. 231. Sublinierile aparțin lui N. Iorga.

¹³ Sorin Ulea, *Mesajul lui Roger al II-lea în mozaicurile de la Cefalù*, în **SCIA**, Seria *Artă plastică*, t. 22, 1975, p. 11-22.

compilație de documente alcătuită în anul 1329 și cunoscută sub numele de *Rollus rubeus*. Și lucrul cel mai interesant este că din aceste descrieri rezultă că pe cinci din cele șase panouri figurative personajele țineau în mâini suluri cu inscripții ce indicau privilegiile și donațiile pe care le-au acordat fiecare în parte catedralei din Cefalù. Portretul lui Roger al II-lea – de fapt, el pare să fi fost pictat și pe un al doilea panou, într-o scenă a investiturii, primind coroana de la Hristos – a fost realizat în timpul domniei lui, în vreme ce celelalte au fost adăugate succesiv, ultimul, al împăratului Frederic II, poate în 1215. S-a ajuns astfel la un „dynastic group portrait”¹⁴. Mă grăbesc să observ: aidoma s-a întâmplat în cursul secolului al XVI-lea la biserica mănăstirii Argeșului. Rând pe rând au fost zugrăvite la Argeș, dar în interior, în pronaos, noi portrete domnești, a căror prezență aici oferea o clară legitimare dinastică pentru cei reprezentați¹⁵.

Important este că, pe temeiul unei solide analize comparate, autorul studiului pe care îl discutăm, Mark J. Johnson, a ajuns la încheierea că cele mai apropiate paralele sunt de făcut cu exemplare ale artei din lumea bizantină, unde, ca de pildă la biserica Sf. Treimi de la Manasija (Resava) din Serbia, sfințită în 1418, ctitorul, despotul Ștefan Lazarević, îmbină cele două ipostaze ale lui Roger al II-lea de la Cefalù: el apare concomitent în momentul investiturii, într-o poziție frontală, fiind încoronat de Hristos și primind însemnele puterii de la îngeri, și, pe de altă parte, ține în mâna stângă atât un model al bisericii, cât și *un sul desfășurat cu donația scrisă pe el*.

Bineînțeles, Mark J. Johnson și-a pus problema existenței unui prototip bizantin comun de la centru, adică din Constantinopol. Și astfel a ajuns la fragmentul de text din 1403, în care cavalerul castilian Ruy Gonzalez de Clavijo a descris imaginile văzute de el în interiorul bisericii Sf. Maria Peribleptos, din secolul al XI-lea, azi dispărută¹⁶. Pe mâna stângă, Clavijo a zărit chipul Sf. Maria, încadrat de portretele ctitorilor, desigur împăratul Romanos III Argyros (1028-1034) și soția lui Zoe. Iar la picioarele Sf. Maria erau pictate „treizeci de castele și orașe”, ale căror nume erau scrise în grecește. Călugării i-au spus că acestea toate aparțineau domeniului bisericii, fiind donate de Romanos. Tot aici, în plus, se găseau atârinate unele privilegii scrise pe piele, sigilate cu ceară și plumb, în care era întărită stăpânirea bisericii peste acele castele și orașe. Iată concluzia lui Mark J. Johnson, pe care o împărtășesc întru totul: „The inclusion of the actual documents of donation in the picture at the Peribleptos church is

¹⁴ Mark. J. Johnson, *The Lost Royal Portraits of Gerace and Cefalù Cathedrals*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 53, 1999, p. 251.

¹⁵ Ștefan Andreescu, *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, în **BOR**, LXXXVIII, 1970, 1-2, p. 175-190; retipărit în volumul *Perspective medievale*, București, 2002, p. 112-136.

¹⁶ Pentru istoria așezământului, vezi R. Janin, *Le monastère de la Théotocos Peribleptos à Constantinople*, în **ARBSH**, t. XXVI, 1945, p. 192-201.

apparently unique, but it helps to explain why some later donor panels would include painted versions of such documents. The original documents could be better preserved and protected elsewhere, but the link between the donor and the privilege remained strong and tangible. The image of the donor in this context was certainly meant to stress the authenticity of the privilege given in the written document. For this same reason, in the fourteenth century the practice evolved of including images of the emperor, sometimes with his family, in chrysobulls¹⁷.

Reamintesc faptul că, independent și practic în același timp cu autorul citat, m-am folosit de textul lui Clavijo spre a demonstra existența în biserica Domnească din Câmpulung a icoanei cu chipul Maicii Domnului – și ea dispărută! -, datând probabil din anul 1352, pe care figura înscris numele satului Bădești, dăruit de vodă Nicolae Alexandru împreună „cu toate hotarele”¹⁸. Prin raportare la seria de panouri de la Cefalù, dar și la celelalte exemple citate de Mark J. Johnson, mi se pare acum dincolo de orice îndoială că la Câmpulung avem într-adevăr de-a face cu o înrâurire bizantină care a precedat întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei. Probabil că biserica de la Câmpulung era nezugrăvită în momentul în care Nicolae Alexandru i-a dăruit satul Bădești și de aceea s-a recurs la soluția înscrierii numelui său pe o icoană a Maicii Domnului.

ȘTEFAN ANDREESCU

* * *

Completări la un articol privitor la cronica atribuită lui Amaretto Mannelli. În primele zile ale anului 2007, colegii de la Institutul de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca mi-au făcut cinstea de a-mi solicita un text pentru volumul omagial destinat reputatului istoric Camil Mureșanu, cu prilejul unui marcant moment aniversar, ce urma să se consume la 20 aprilie, când se dorea ca tomul să apară la Editura Academiei Române, spre a fi înmănat sărbătoritului într-un cadru festiv.

Cu toate că timpul avut la dispoziție a fost extrem de scurt, în cursul lunii februarie am reușit să remit editorilor studiul intitulat *Românii în cronica atribuită lui Amaretto Mannelli*, dar, fiind înștiințat de anumite disfuncționalități apărute în procesul tipăririi tomului, ceea ce împiedica apariția sa până la data preconizată, am cerut permisiunea de a face succinte adaosuri și rectificări la respectiva lucrare, redactată într-o cadență excesiv de alertă. Din motive care ne-au rămas necunoscute, și care, în fond, nici nu prezintă interes, pentru că excludem din start orice demers de natură subiectivă, aceste completări și

¹⁷ Mark J. Johnson, *op. cit.*, p. 258.

¹⁸ Ștefan Andreescu, *O icoană dispărută și un titlu domnesc*, în **RI**, s.n., t. XI, 2000, 1-2, p. 97-105; retipărit în volumul *Perspective medievale*, p. 220-230.

retușări, trimise editorilor prin poșta electronică la mijlocul lunii martie, nu se regăsesc, din păcate, în forma articolului apărută în *opus*-ul omagial, care s-a putut tipări de-abia la începutul lui octombrie 2007: *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem magistri Camilli Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea și Șerban Turcuș, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 19-28.

Întrucât ceea ce inserăm în categoria *addenda et corrigenda* nu este lipsit de o anumită relevanță, se impun câteva notificări:

Fraza de la p. 20, rândurile 2-6 de sus, care începe cu «Cel dintâi etnonim», trebuie redată astfel: «Cel dintâi etnonim transcrie o formă vag alterată a numelui prin care colectivitățile neolatine orientale s-au autodesemnat în chip consecvent, în vreme ce al doilea redă o formă de factură slavă, adoptată și de popoarele din regiunile carpato-balcanice și ulterior din alte arealuri geografice».

La p. 22, rândul 7 de sus, în loc de «Lipsa împăraților», se va citi «Lista împăraților», citatul din geografia anonimă germană din secolul al XIII, reprodus la p. 24, ar fi fost firesc să fie redat în întregime cu caractere italice, iar transcrierea corectă a termenului *trovň* de la p. 23, rândul 13 de jos, este *trovò*, iar cea a lui *entrňe* de la p. 26, rândul 12 de jos, este *entròe*.

Completarea – neoperată – pe care o avusesem în vedere, privește câteva pasaje, care ar fi trebuit să fie inserate la p. 20, după rândul 17 de sus, imediat după fraza care se termină prin: «apare menționat în text». Acestea sunt următoarele:

„O asociere și mai timpurie a celor două denumiri [este vorba de *Rumeni* și *Valacchi*] ce nominalizau poporul român s-a presupus că a fost sugerată încă în *Nibelungenlied*, faimoasa epopee germană definitivată în jurul anului 1200. Într-una din strofele sale se menționează un anume „duce” Râmunc din Țara vlahilor (*Der herzoge Râmunc úzer Vlâchen lant*)¹⁹, pe care mai mulți istorici l-au considerat un antroponim fictiv, ce amintea de numele neamului său²⁰. Dintre juxtapunerile medievale explicite ale celor doi termeni etnici, cea mai

¹⁹ *Der Nibelunge Noth und die Klage*, ed. a 13-a K. Lachmann, Berlin, 1910, p. 135; *Das Nibelungenlied. Paralleldruck der Handschriften A, B und C nebst Lesarten der übrigen Handschriften*, ed. M. S. Batts, Tübingen, 1971, p. 408.

²⁰ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, ed. C. Schifirneț, București, 1998, p. 88-90; D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în idem, *Scrieri alese* (“Cărți de căpătâi”), ed. Șt. Ștefănescu, D. Rusu și B.-A. Halic, București, 2006, p. 217; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală* (“Izvoarele istoriei românilor”, III), București, 1935, p. 8-10; A. Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977, p. 38-39.

semnificativă rămâne probabil aceea colportată de legenda lui Roman și Vlachata²¹.

Derivat din *romanus*, etnonimul *rumân* a reprezentat o formă populară tradițională, cu obârșii care coboară până în epoca de formare a limbii române, ea coexistând cu varianta *român*. Cel dintâi a avut o proliferare cvasigeneralizată în Muntenia și Transilvania, în vreme ce aria de utilizare al celuiilalt corespunde în mod prioritar cu teritoriul Moldovei, aceasta extinzându-se treptat ca urmare a înrâurilor cărturărești²². În mediul românesc, atât variantele cu *o* cât și cele cu *u* ale apelativelor – sub grafiile *romăni*, *românilor*, *rumănească* – apar în *Palia de la Orăștie*, întocmită în anul 1582²³. Aproximativ în aceeași perioadă termenul *rumân* avea să cumuleze în Țara Românească și sensul de țaran aservit, atestat ca atare pentru prima dată într-un act emis în 1572²⁴. O semantică cu conotații sociale este exclusă însă pentru noțiunile redade în manuscrisul păstrat la Vatican”.

(În cadrul textului virtual integral al articolului, notele din subsol ar fi avut numerele 6-11).

VICTOR SPINEI

* * *

În faza finală de publicare a lucrării noastre, *Les marchands en Valachie (XVIIe -XVIIIe siècles)*, apărută la Editura Institutului Cultural Român (București, 2006) s-au strecurat o serie de erori datorate, în majoritatea cazurilor, lipsei noastre de atenție în procesul de colaționare. Dacă în cele mai multe din aceste cazuri este vorba de simple scăpări - inerente într-o anumită măsură

²¹ *Voskresenskaia letopis'* (“Russkie letopisi”, 2), ed. A. I. Tsepkov, Riazan, 1998, p. 338; *Cronica moldo-rusă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 154-155 și 158.

²² V. Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București, 1983, p. 35-65; A. Bălan-Mihailocici, *Poartă spre “sanctuarul” limbii române. Lingvistică și istorie în studiul lexicului medieval românesc (Terminologie socială)*, București, 2001, p. 361-383.

²³ *Palia de la Orăștie (1582)*, I. *Textul*, ed. V. Arvinte, I. Caproșu, A. Gafton, S. Guia, Iași, 2005, p. 15, 16 și 18.

²⁴ **DIR, B**, XVI/4, București, 1952, p. 78. Cf. și Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor “vlah” și “rumîn” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV-XVII*, în **SMIM**, IV, 1960, p. 63-66 și 72-74; S. Brezeanu, *La originile unei instituții sociale medievale: rumân-rumânie. Normalitate sau marginalitate*, în idem, *Romanitatea orientală în evul mediu de la cetățenii romani la națiunea medievală*, București, 1999, p. 229-246.

procesului tipografic -, sunt însă și situații în care aceste inadvertențe sunt supărătoare. În consecință, în rândurile ce urmează vom insista asupra ultimelor, încercând să le îndreptăm, sperând totodată că cititorii noștri vor dovedi suficiență înțelegere față de această situație neplăcută.

- La **p. 19**, fraza de început a ultimului paragraf este rezultatul contopirii cu o altă frază, ceea ce a determinat o modificare a sensului dorit de noi; forma corectă a acesteia este următoarea: «*On ajoute que les archives de familles sont tardives, qu'elles concernent **notamment** l'histoire et le destin de quelques familles de grands boyards. **Malheureusement, les quelques archives de familles de marchands qui ont survécu aux outrages du temps et qui ont arrivées jusqu'à nous - c'est le cas, par exemple, des archives des familles Stamu et Hagi Enuş - ne sont pas suffisamment riches d'informations pour accomplir une analyse complexe de cette catégorie sociale.***».

- La **p. 20, nota 40** trebuie întregită cu următorul text: «En ce qui concerne les archives du Moyen Âge roumain, une succincte présentation chez: Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 18 - 20 et Alex.- Florin Platon, *L'histoire d'un sujet*, p. 103 - 106».

- La **p. 22, nota 46**: forma corectă a numelui unuia dintre coordonatorii volumului în care a fost publicat articolul la care se face trimiterea este Jean - Philippe **Genet** (și nu Genest cum apare în nota respectivă; de altfel, în lista bibliografică numele este redat corect). Aceeași eroare s-a strecurat și la **nota 47** de la **p. 46**; astfel, forma corectă a numelor celor doi coordonatori este următoarea: Jean - Louis Bacqué-Grammont și Paul **Dumont** (aceste îndreptări urmând a fi operate și la pag. **365**, la secțiunea *Bibliographie*).

- Referințele bibliografice complete ale volumului în care a apărut articolul lui Henryk Samsonowicz, citat la **p. 261, nota 103**, sunt următoarele: ***Finances, pouvoirs et mémoire. Mélanges offerts à Jean Favier, textes réunis sous la direction de Jean Kerhervé et Alain Rigaudière, Paris, Fayard, 1999*** și nu *Hommages à Jean Favier*, cum apare în nota mai sus-menționată (completarea trebuie operată și la **p. 391**, la secțiunea *Bibliographie, s.v.*).

- La **p. 284, nota 197** referințele bibliografice ale volumului în care a fost publicat articolul datorat lui Michèle Fogel (și nu *Michelle*, cum apare la **p. 375, s.v.**) trebuie întregite cu următoarele elemente: *Actes du colloque de Fontevrand, 1984*, edités par J.-Ph. Genet et M. Le Mené, 1987.

- La **p. 432**, dintr-o eroare, abrevierea **RH = Revue Historique**, apare înserată de două ori; la aceeași pagină, abrevierea corectă (și folosită de noi în text) pentru *Revue d'Histoire Economique et Sociale* este **RHES** și nu **RHMC**;

În încheiere, facem și precizarea că, urmare a intervenției de ultim moment din partea redactorului de carte, în cadrul rubricii *Bibliographie* au fost eliminate substitutele de nume **idem** și **eadem**, ceea ce în anumite situații (puține ce-i drept !) poate duce la unele confuzii nedorite. Și în acest caz nu ne rămâne

decât să sperăm că cititorii noștri vor dovedi bunăvoință și înțelegere față de aceste inadvertențe și scăpări pe care ni le asumăm.

GHEORGHE LAZĂR

* * *

Dintr-o regretabilă lipsă de atenție am făcut două greșeli: prima, în studiul *Iertarea în actul de ultimă voință - între discurs și practică socială (Țara Românească, jumătatea secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea)* cu care am contribuit la volumul *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii*, coordonat de Constanța Vintilă-Ghițulescu și Măria Pakucs Willcocks (Institutul Cultural Român, București, 2007). La pagina 274, declarația privitoare la testamentul Elinei Cantacuzino (iulie 1693) aparține lui Dionisie patriarh al Constantinopolului și nu al Ierusalimului, așa cum apare în text. Fac această rectificare cu scuzele de rigoare.

A doua greșală e de găsit în studiul *Moștenirea prin testament: între voința individuală și solidaritatea de familie (București, sfârșit de secol XVIII - început de secol XIX)*, din volumul *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim* (Institutul Cultural Român, București, 2007). Încercând o sinteză a definițiilor date testamentului în dreptul scris am inclus-o și pe cea a moștenirii *ab intestat* din *Pravilniceasca condică*, punând astfel cele două tipuri de moștenire în același registru de interpretare. Este o eroare de conținut pe care o voi îndrepta cu prima ocazie într-un studiu privind rolul acestui cod de legi în procesele legate de moștenire judecate în divan între anii 1814-1817.

ANDREEA ROXANA IANCU

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

MIHAIL CARATAȘU, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, vol. III, ediție îngrijită de Emanuela Popescu-Mihuț și Tudor Teoteoi, Edit. Pegasus Press, București, 2004, 427 p.

Lucrarea continuă volumele anterioare editate de Constantin Litzica (1909) și Nestor Camariano (1940) și prezintă manuscrisele grecești cuprinse între cotele 1067 și 1350, având la bază opera lui Mihail Caratașu, paleograf principal al Bibliotecii Academiei, operă pe care moartea l-a împiedicat să și-o publice. Manuscrisul său a fost îngrijit de dr. Emanuela Popescu-Mihuț și prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, cercetători principali la Institutul de Studii Sud-Est Europene și o parte a sa a văzut lumina tiparului în 2004, urmând ca în viitor să fie publicată și cea care se referă la manuscrisele cuprinse între cotele 1351-1566. Distanța mare de timp între aparițiile celor trei volume, deși la o primă vedere ne surprinde, este clar explicată de către prof.dr.Gabriel Ștrempel, director general al Bibliotecii Academiei Române, în prefața volumului ultimei lucrări prin dinamica achizițiilor de manuscrise, dar și prin lipsa unor persoane capabile să realizeze o astfel de muncă care implică, pe lângă o vastă erudiție și o bună cunoaștere a limbii și paleografiei grecești.

Manuscrisele catalogate în cel de-al treilea volum datează din secolele al XVII-lea – al XIX-lea, numai două fiind mai vechi, din veacurile XI, XIII, respectiv cele cu cotele 1175 și 1294.

În ceea ce privește conținutul manuscriselor, acesta este deosebit de variat și bogat, incluzând scrisori și registre comerciale (spre exemplu, ms. 1067, 1154), lucrări de istorie (ms. 1113 ce redă un curs de istorie elenistică și romană sau ms. 1132 cu instituții otomane), opere juridice (ms. 1149 sau 1314 ce conțin nomocanoane sau ms. 1195 cu manualul de legi al lui Mihail Fotino) sau religioase (ms. 1170, un Tetraevanghel sau ms. 1096, 1166 cu Psaltichii); de asemenea, găsim manuscrise cu rețete medicale, probleme de gramatică, matematică sau opere de diverse genuri literare.

Manuscrisele sunt redată în ordine, ținându-se cont numai de cota bibliotecii, renunțându-se la acel sistem greoi al lui C. Litzica, care folosea o dublă numerotație, a bibliotecii și a catalogului, ceea ce dădea naștere la confuzii. Imediat după indicarea cotei, urmează datarea manuscriselor prin semnarea fie a veacului, fie a anului, dacă acesta este cunoscut. Se redau

“Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXV, 2007, p. 225-341

totodată elemente tehnice, de descriere a suportului manuscriselor. De asemenea se precizează între paranteze ascuțite conținutul manuscrisului, ca de exemplu: triod (ms. 1293), crestomație elină (ms. 1289), miscelaneu (ms. 1090, 1192), pentru o bună informare a cititorului. În continuare, se detaliază conținutul, prezentându-se filele recto-verso, cu text grec și traducerea românească a titlurilor subcapitolelor sau a începutului textului. În final, se descrie manuscrisul, din punctul de vedere al elementelor externe : culoarea cernelii, unele inițiale realizate artistic, tipul legăturii, unele imprimeuri, dar și proveniența sa, unde există asemenea informații. Ca exemplu, ms. 1096 datând din secolul al XVII-lea, conține o Psaltichie, și este dăruit de căpitanul D. Catone în 1944, iar ms. 1169 din veacul al XIX-lea provine de la Epitropia Sfântului Mormânt.

În unele cazuri, acolo unde era necesar, sunt date note sau informații lămuritoare, ca în cazul ms. 1074, care cuprinde Erminiile lui Dionisie din Furna și în care se explică ce anume este icosul, pomenit în text. Considerăm deosebit de necesare precizările de acest tip, cu atât mai mult cu cât în manuscrise apar mulți termeni cu care nu toți cititorii sunt familiarizați. Rigurozitatea precizărilor se observă și din detalierea numelor anumitor cântări bisericești, căci nu se menționează simpla lor prezență, ci și tipul lor: axioane, heruvice, tropare (ms. 1166) sau tipul notației muzicale (ms. 1096), toate acestea denunțând competența și erudiția autorilor. Lucrarea cuprinde și un indice prosopografic, cu trimitere la cota manuscriselor, care aduce o mărturie în plus asupra profesionalismului cu care a fost realizat volumul de față.

Volumul al treilea al catalogului constituie un important instrument de lucru, deoarece pe lângă informația propriu-zisă, anume aceea a prezentării manuscriselor, se remarcă și prin acribia cu care au fost semnalate cele mai mici detalii, fie legate de aspectele interne ale textelor și prin clarificarea unor probleme în note, fie în legătură cu aspectele externe, prin descrierea suportului manuscriselor și a provenienței. Insistăm pe rigurozitatea întocmirii și publicării sale deoarece publicațiile istoriografice de tipul colecțiilor de documente sau a cataloagelor, dacă sunt într-un mod incompetent oferite publicului, devin practic inutilizabile, neputându-se valorifica informația conținută de actele prezentate, în condițiile în care publicul nu are acces direct la documente, din cauza necunoașterii limbii și a paleografiei .

Din acest punct de vedere, considerăm că atenția asupra amănuntelor este o trăsătură obligatorie a unui catalog sau a unei colecții de documente, caracteristică pe care volumul de față o are din plin.

Oana Mădălina Popescu

OLIMPIA MITRIC, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, vol. I, prefață de prof. dr. Gabriel Ștrempel, Edit. Junimea, Iași, 2006, 502 p. + 25 facs.

În condițiile în care preocuparea pentru realizarea unor instrumente de lucru pe care specialiștii istoriei medievale românești să le aibă la îndemână nu constituie o constantă a vieții academice nord-dunărene, așa cum se întâmplă în alte spații geografice, orice realizare în această direcție (cel mai adesea însă ca urmare a unor eforturi individuale și mai puțin a unor colaborări instituționale) reprezintă un important progres. În această direcție se înscrie și lucrarea de față, parte componentă a unui proiect mult mai amplu după cum se precizează în *Cuvântul înainte*, realizată de Doamna Olimpia Mitric, prin care autoarea își propune să întocmească un catalog complet al manuscriselor în limba română ce s-au păstrat în trei dintre cele mai importante județe, atât din punct de vedere al activității culturale cât și al zestrei bibliofile, din zona Moldovei: Bacău, Botoșani și Neamț. Datorită strădaniei și răbdării autoarei, care de altfel nu este la prima lucrare de acest gen¹, au fost repertoriate nu mai puțin de 788 manuscrise. Eforturile Doamnei Olimpiei Mitric, pe care puțini sunt în măsură să le înțeleagă (și totodată să le aprecieze la adevărata lor valoare), trebuie să le sublinieze dacă avem în vedere că majoritatea manuscriselor - singura excepție o reprezintă un *Miscelaneu* din secolul al XVII-lea² -, aparțin secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Astfel, în condițiile unei anume "democratizări" scrisului în această perioadă, dar și a vitregiei vremurilor cărora multe dintre ele au trebuit să le facă față, înțelegerea acestor texte ridică o multitudine de probleme pe care numai un cercetător familiarizat cu asemenea texte se poate hazarda să le rezolve.

Cele 788 de manuscrise sunt prezentate în funcție de locul lor de păstrare, situație ce explică diferențele în ceea ce privește modul lor de ordonare: fie cronologică, fie în funcție de ordinea înregistrării lor în inventarele respectivelor instituții. În ceea ce privește descrierea arheografică a fiecărui manuscris, autoarea a adoptat în linii generale sistemul folosit în astfel de situații, grupând diversele aspecte în patru secțiuni: a) descrierea externă: nr. de inventar, vechime, format, număr de file etc.; b) conținutul manuscrisului; c) însemnările marginale ce prezintă interes documentar și d) descrierea codicologică: hârtia, tipul de scriere, ornamentație, starea de conservare, legătură și, acolo unde este cazul, informații de natură bibliografică. Din această perspectivă credem că găsirea unei modalități de a evidenția /delimita grafic

¹ Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998; eadem, *Cartea românească veche în județul Suceava. 1643 - 1830. Catalog*, Suceava, 2005

² Manuscrisul se păstrează astăzi în colecțiile DJAN Botoșani; descrierea manuscrisului la p. 96 a *Catalogului*.

aceste secțiuni urmărite în descrierea fiecărui manuscris ar fi contribuit la o mai bună urmărire a lor.

Sub raport tematic, deși în cea mai mare parte este vorba de texte religioase, pomelnice, condici de documente etc, nu lipsesc nici manuscrisele de ordin juridic, cele de literatură populară, cărțile de înțelepciune sau cele cu un caracter științific, cum este cazul acelor *Geografii* și *Astronomii*. Toate acestea, la care am putea adăuga și detaliile privind proveniența și circulația acestor manuscrise, sunt în măsură să ofere specialiștilor interesante informații în ceea ce privește universul preocupărilor "intelectuale" din epocă.

Unele dintre aceste manuscrise, în afara conținutului lor, sunt totodată și adevărate opere de artă datorită miniaturilor de excepție cu care sunt împodobite. Merită semnalate aici cele două *Miscelane* ce se păstrează astăzi în fondurile DJAN Botoșani: primul, datând de la mijlocul secolului al XVIII-lea și al cărui realizator este binecunoscutul Costandin sădăcariul, iar cel de-al doilea este realizat la începutul secolului al XIX-lea.

Amintim de asemenea faptul că respectivul catalog este însoțit de un *glosar* de termeni (p. 457 - 458), un scurt *rezumat* în limba franceză și engleză (p. 459 - 460), o *listă bibliografică* (p. 461 - 464), un *indice general* (foarte amănunțit și foarte util), precum și un număr de 25 de reproduceri.

În încheiere nu ne rămâne decât să salutăm în modul cel mai călduros cu putință această nouă contribuție a Doamnei Olimpiei Mitric, exprimându-ne totodată credința și speranța că Domnia Sa nu va renunța, în ciuda piedicilor obiective (dar mai ales subiective!), să elaboreze și celelalte volume, dovedind aceeași acribie, competență și dăruire.

Gheorghe Lazăr

Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale, vol. VIII, 1654-1656, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2006, 856 p.

Marcând 175 de ani de existență, Direcția Generală a Arhivelor Naționale a scos de sub tipar la sfârșitul anului trecut cel de-al optulea volum al *Catalogului documentelor Țării Românești* păstrate în depozitele acestei instituții. Importanța colecției pentru studierea istoriei medievale a acestei țări este bine cunoscută, prin punerea în circuitul științific, în ordine cronologică, a unui număr impresionant de documente inedite, surse indispensabile oricărei cercetări.

Numele coordonatorului, Marcel-Dumitru Ciucă, unul dintre cei mai renumiți editori de documente medievale, specialist în paleografie chirilică și

slavă, este o garanție suficientă a profesionalismului cu care a fost realizat volumul. Cu competență și pasiune se dedică de mai bine de trei decenii scoaterii la lumină a documentelor aflate la Arhivele Naționale, contribuind la apariția altor cinci volume pentru Țara Românească (vol. III-VII) și a unui volum dedicat actelor interne ale Moldovei (*Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment, I, 1403-1700). Silvia Vătafu-Găitan este de asemenea o editoare cu experiență, bună cunoscătoare a documentelor secolului al XVII-lea, punându-și semnătura pe alte patru *Cataloage ale Țării Românești*, iar Dragoș Șesan și Mirela Comănescu sunt cercetători avizați, cu o pregătire temeinică în domeniu, chiar dacă se află la primul lor *Catalog*.

Masivul volum prezentat aici include 1 198 de documente emise în Țara Românească între 1654-1656, interval de timp care acoperă ultimele luni de domnie ale lui Matei Basarab (1 ianuarie -9 aprilie 1654) și mai mult de jumătate din domnia lui Constantin Șerban (10 aprilie 1654- februarie 1658).

Păstrate sub diferite forme (originale, copii, traduceri, rezumate, mențiuni), documentele au fost depistate în fondurile și colecțiile aflate la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (DANIC) și la Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale. Cele originale (818 la număr) au fost scrise în majoritatea lor în limba română, acestora adăugându-li-se 87 în slavonă, unul în latină (nr. 1 105) și unul în greacă (nr. 583). Folosirea limbii latine și a limbii grecești ca limbi de redactare are ca explicație originea destinatarului (scrisoarea lui Constantin Șerban către Ferdinand al III-lea, împăratul Imperiului Romano-German), respectiv originea persoanelor implicate în tranzacția care face obiectul documentului (zapisul prin care Ianis vinde vărului său, Hristu o parte de moșie în București). În privința slavonei, care servește doar la redactarea hrisoavelor domnești, nu se poate vorbi de un regres al acestei limbi de cancelarie, în condițiile în care originalele slavone continuă să reprezinte între 10% și 11% din totalul documentelor originale din volum (un procent identic se poate constata și pe baza documentelor cuprinse în volumul VII al *Catalogului*, pentru perioada 1650-1653). Unicat prin dimensiunile sale este hrisovul scris în limba slavonă pe un pergament lung de 4,5 metri, păstrat sub formă de sul la DANIC, cu scopul întăririi de către Constantin Șerban a averilor familiei Buzescu (nr. 989).

Tradiția *Catalogului de documente din Arhivele Naționale* este aceea de a publica documentele sub formă de regeste detaliate care redau toate antroponimele, toponimele, termenii specifici societății vremii și chiar expresiile savuroase, specifice limbii române vechi, menționate între ghilimele. Nici acest volum nu face rabat de la eficiența metodă de lucru folosită anterior, așa încât conținutul actelor este pus la dispoziția istoricilor cu mare fidelitate. În plus, fiecare document conține la finalul său o descriere arheografică minuțioasă, din care se pot extrage elemente utile pentru domeniul științelor auxiliare ale istoriei.

Spre exemplu, pentru diplomatică extrem de relevante sunt și cele 8 documente îndoielnice, false sau false parțial, însoțite de argumentarea lipsei lor de autenticitate pe baza criticii interne și externe. Tot pentru această disciplină este reprezentativ și hrisovul datat 10 aprilie 1654, care îl are ca emitent tot pe Matei Basarab, deși acesta murise cu o zi înainte, situație posibilă din cauza păstrării vechiului formular diplomatic, ipoteză semnalată în cuvântul introductiv al *Catalogului*. Din punct de vedere sigilografic se remarcă câteva hrisoave (nr. 60, 155, 300, 340, 868) care utilizează un semn de validare rar întâlnit în această perioadă, anume un sigiliu atârnat (cu ceara roșie așezată într-un căuș de ceară naturală), în condițiile în care se impuseseră pentru actele de cancelarie sigiliile aplicate, cu timbru fix sau mobil. Pentru studiul sigiliilor târgurilor și orașelor importantă este „cartea orașului” emisă de județul și pârgarii din Câmpulung (nr. 956), purtând sigiliul acestei localități. Deosebit de interesant, pentru criptologie de data aceasta, este actul particular din 5 decembrie 1654 (nr. 455) care conține numele diacului, popa Stoica din Ștefănești, scris în criptogramă, cu ajutorul celui mai cunoscut sistem, cel care folosește valoarea cifrică a slovelor. O bijuterie pentru miniaturistică este hrisovul pentru mănăstirea Vieroș (nr. 507), scris pe pergament și având în frontispiciu stema Țării Românești cu vulturul cruciat în lichid de aur, ornamente florale și inițială ornată, de asemenea în lichid de aur, conținând scena Sfântului Gheorghe omorând balaurul (miniatură redată pe coperta volumului).

În ceea ce privește conținutul documentelor publicate în *Catalog* iese în evidență varietatea și bogăția informațiilor care reflectă diverse aspecte ale istoriei Țării Românești la mijlocul secolului al XVII-lea: evenimentele interne, evoluția instituțională și socială, probleme de drept medieval, viața economică, relațiile politice și comerciale cu statele din zonă (Transilvania, Moldova, Imperiul Otoman) sau chiar cu Imperiul Romano-German.

Sunt două evenimente politice interne care marchează perioada 1654-1656, ambele reflectate în actele vremii: schimbarea de domnie survenită în luna aprilie a anului 1654, în urma morții lui Matei Basarab (epitaful de pe mormântul său de la Târgoviște este publicat sub forma doc. cu nr. 82) și revolta oștenilor din armata țării împotriva domnului Constantin Șerban și a boierilor (1655). Numărul neobișnuit de mare de documente emise în anii 1654 și 1656 (466 respectiv 412, neluând în calcul și pe acelea care au exprimat doar văleatul, fără lună și zi), în comparație cu cele 261 ale anului 1655, (o cifră obișnuită pentru această perioadă) se explică tocmai prin cele două împrejurări amintite mai sus. Deoarece în sistemul juridic medieval nu funcționa autoritatea lucrului judecat, posesorii actelor de proprietate se adresează noului domn pentru reîntărirea drepturilor, iar nedreptățiții din timpul domniei anterioare speră în rezolvarea litigiilor în favoarea lor, apelând la judecata noului domn și a divanului său.

Referindu-ne la anul 1656, abundența documentelor se justifică prin distrugerile și jafurile provocate de răscoala seimenilor și a dorobanților care au afectat și „hârtiile” de proprietate ale boierilor. Așadar, aceștia au fost nevoiți să le refacă, necesitatea acțiunii lor fiind clar explicată într-un hrisov de întărire de la Constantin Șerban (2 decembrie 1654, nr. 453), în care se arată că o carte de proprietate a unei moșii a fost tăiată în două, jumătate rămânând la domn, iar cel care va avea cealaltă jumătate „va avea parte, iar care nu va avea, va fi lipsit”. Descrierea răscoalei seimenilor și dorobanților din București și din țară, cruzimea care a caracterizat-o și consecințele ei reies din mai multe documente publicate în volum: „*pe vremea când s-au sculat dorobanii și seimenii și călărașii acolo în București, asupra domniei mele și asupra boierilor domniei mele și au călcat curtea domniei mele și au prădat mănăstirile și toate bisericile câte au fost în orașul București și în alte părți și au luat toate câte au găsit în ele*” (nr. 1061); „*s-au întâmplat o răzvală în slujitorii curții de au jăfuit toate casele boerești, și a mari și a mici, ...luând cărțile și zapisele și tot ce au avut*” (nr. 566). Fuga și pribegia boierilor, atitudinea lui Constantin Șerban față de revoltă sunt prezentate într-o scrisoare adresată principelui Gheorghe Rákóczi II de către un grup de boieri munteni, mari și mici, refugiați în Transilvania., în frunte cu mitropolitul Țării Românești, Ignatie: „*s-au întâmplat în țară niște lucruri rele din partea unor oameni străini, veniți din alte țări, ...omorând multă boierime din mijlocul lor, pe care nu-i îngropară, ci-i lăsară să-i mănânce fiarele și câinii, iar pe ei i-au gonit, ...unii scăpând la Poarta lui Siiauş paşa al Dârstorului, alții la paşa de Temeşvar (Timișoara), alții prin Moldova, alții la craiul Ardealului....Ei, cei care scăpară și sunt la curtea craiului, ...din porunca domnului Constantin vv....cer craiului ajutorul.*” (20 mai 1655, nr. 615).

Nu avem intenția de a analiza aici documente tipice secolului al XVII-lea, având ca obiect diferite tipuri de tranzacții, întăriri de proprietate, unele în urma unor litigii ajunse în justiție, daniile către mănăstiri, vânzări sau răscumpărări din rumânie, chiar dacă sunt prețioase și generoase ca informație, mai ales pentru istoria socială și instituțională a țării; acestea rămân a fi descoperite și valorificate de către cititorii volumului. Totuși dorim să mai semnalăm câteva aspecte mai importante scoase la lumină de documentele *Catalogului*. Între acestea se numără și hrisovul Buzeștilor (10 iunie 1656, nr. 989) al cărui regist se întinde pe zece pagini, amintind averea acestei familii boierești. Este un izvor extrem de prețios pentru analiza căilor de constituire ale unui domeniu feudal (milă domnească, moștenire, cumpărare, achiziționare treptată de la moșneni), configurația geografică a domeniului, inventarul său uman. Prezența patriarhului Antiohiei, binecunoscutul Macarie Zaim, este marcată de două documente care îl au ca emitent (nr. 131 - original românesc cu semnătura patriarhului în limba arabă - și nr. 944 - păstrat sub formă de copie) și de alte două referiri la întocmirea unei cărți de blestem (nr. 121, 127), acestea putându-se înscrie pe lista exemplurilor privind competențele judecătorești ale

patriarhilor ortodocși ce vizitau țările române. Tot cu referire la evenimentele din viața Bisericii sunt și actele care pomenesc soluționarea (va fi una temporară) conflictului izbucnit pe vremea lui Matei Basarab între mănăstirea ortodoxă din Câmpulung și cea catolică, pentru un loc numit „Cloșterul”, pe care se aflase cea dintâi biserică catolică a Câmpulungului, orașul din Țara Românească cu cea mai însemnată populație catolică (nr. 931 și 956).

Dacă avem în vedere relațiile externe ale Țării Românești în intervalul 1654-1656 de mare interes este solia boierilor munteni și a mitropolitului Ignatie la principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi II, solicitând ajutor pentru rezolvarea unei probleme interne (nr. 615, discutat mai sus), dar și scrisoarea lui Constantin Șerban către împăratul Ferdinand al III-lea. Aceasta din urmă dezvăluie corespondența domnului cu împăratul și situația familiei Pătrașcu, înrudită cu Constantin Șerban și aflată în pribegie la Viena.

Credem că sunt suficiente argumente pentru a demonstra faptul că documentele cuprinse în acest nou volum al *Catalogului documentelor Țării Românești* sunt extrem de utile istoricului, pun în circulație informație interesantă și în cea mai mare parte inedită.

În ceea ce privește structura lucrării, ea rămâne cea consacrată acestui instrument de lucru. La începutul volumului, editorii plasează, după cuvântul introductiv, o listă bibliografică a publicațiilor în care au mai fost semnalate, sub diverse forme, documentele. La sfârșit se mai regăsesc o listă a scriitorilor de documente prezente în volum (p. 542-545), o alta cu evidența documentelor false și îndoielnice (p. 585) și un tabel de corespondență a documentelor pe fonduri și colecții (p. 546-584), toate acestea facilitând lucrul specialiștilor cu volumul. Ținem să precizăm în mod deosebit redactarea indicelui de nume și a celui de materii (impresionant în cazul volumului de față, p. 586-855), care pe lângă buna cunoaștere a prosopografiei și instituțiilor vremii necesită o mare cantitate de muncă, rigurozitate, atenție și răbdare, fiind o activitate extrem de migăloasă ce trebuie făcută cu mare responsabilitate, având în vedere că volumele de documente nu sunt făcute pentru a fi citite integral, cercetătorii oprindu-se, în funcție de interesul lor, doar asupra acelor documente la care sunt trimiși de indice. Acesta este elementul de bază al accesibilității și utilității unei astfel de lucrări.

Așteptat cu interes de ceva vreme, cel de-al optulea volum al *Catalogului documentelor Țării Românești* se prezintă ca un valoros și consistent instrument de lucru, motiv pentru care ne exprimăm aprecierea pentru efortul atât de prețios al celor patru editori.

Florina Manuela Constantin

Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova, vol. XXVIII (1645-1646), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Edit. Academiei Române, București, 2006, 686 p. + 45 pl.

Anul 2006 a fost un adevărat record editorial pentru venerabila colecție *Documenta Romaniae Historica*, înregistrând cinci apariții pentru cele trei serii ale provinciilor istorice. Colectivului de la Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași i se datorează volumul al XXVIII-lea, cuprinzând 564 de acte interne și rezumate ale unor documente pierdute, emise în anii 1645 și 1646 ai domniei lui Vasile Lupu. În ciuda unor dificultăți de documentare, asupra cărora se dau lămuriri în prefața volumului, editorii s-au străduit din răsuputeri să realizeze un volum care să corespundă înaltelor exigențe ale colecției. Pentru alcătuirea corpusului, au fost adunate acte din 14 depozite (arhive, muzee și biblioteci), iar 46 de piese, dispărute între timp, au fost reproduse după publicații. Spre deosebire de Țara Românească unde biruința limbii române se apropie, în acești ani, de circa 85%, proporția documentelor moldovenești în limba slavonă este mult mai mare, atingând încă o treime din totalul originalelor.

Un colectiv tânăr, coordonat de Petronel Zahariuc, pasionat de o muncă privită de mulți, din păcate, ca prea puțin creativă, nu putea să nu-și afirme dorința de a inova, îmbunătățind normele instituite de colectivul de redacție care a pus temeiurile acestei colecții naționale. Așadar, nu am putut să nu remarcăm, față de normele inițiale ale colecției, consecvența cu care sunt redată notele tergeale, chiar și cele mai târzii. În descrierea arheografică, apare ca o noutate grija deosebită acordată sigiliilor, îndărătul căreia nu credem că greșim dacă vedem competența lui Petronel Zahariuc, ale cărui contribuții în domeniul sfragisticii sunt deja cunoscute cercetătorilor interesați de științele auxiliare. Volumul este prevăzut cu toate anexele obișnuite colecției: lista bibliografică, rezumate, indici de nume proprii și materii, lista expresiilor slavone din documentele românești, reproduceri de acte. Și chiar dacă toate acestea au intrat demult în rutina formulei editoriale, ele nu ascund mai puțin efort de cercetare și erudiție ca oricare pagină din producția istoriografică originală.

Un bogat material de istorie socială, cea mai mare parte inedit, este introdus în circuitul științific. O lectură, fie ea și grăbită, arată fără putință de tăgadă că volumul pe care îl prezentăm, ca și cele care îl precedă, găzduiesc numeroase informații din care se pot hrăni studii de istoria instituțiilor premoderne, studii de genealogie, istorie a mentalităților, istorie culturală și religioasă, urme prețioase ale epocii celei mai fertile din istoria Moldovei secolului al XVII-lea, domnia lui Vasile Lupu. De aceea, întâmpinăm această nouă apariție cu speranța ca aceste studii să țină pasul cu ritmul în care colectivul ieșean, devotat misiunii sale și pildei harnicilor maeștri cărora le-au

fost ucenici, aduce pe masa cercetătorilor sursele primare și cu credința că gustul și atracția pentru lumea secolului al XVII-lea nu vor ocoli generațiile mai tinere de istorici.

Violeta Barbu

Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească, vol. XXXIII (1648), întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, Edit. Academiei Române, București, 2006, 517 p.

Colecția națională de izvoare *Documenta Romaniae Historica* se îmbogățește cu un nou volum, al XXXIII-lea, din seria B. Țara Românească. Cuprinzând acte interne emise de cancelaria Țării Românești în anul 1648, acest tom a fost întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu și Andreea Iancu, trei specialiști ale căror merite în domeniul editării actelor vechi și al științei istorice, în general, sunt pe deplin recunoscute. Tomul reunește un număr de 296 de documente, dintre care mare parte s-au păstrat în original (218), restul fiind copii, traduceri, rezumate și mențiuni documentare. Un amplu studiu introductiv cuprinde informații cu privire la inventarul documentelor și locul lor de păstrare, datarea și locul de emiterie al acestora, nomenclatura actelor, emitenții și cei care le-au redactat, suportul material pe care au fost scrise, practica sigilării, elemente ale formularului diplomatic. Succinte lămuriri despre conținutul documentelor și contribuției personale a fiecărui editor la întocmirea volumului încheie introducerea alcătuită de Gheorghe Lazăr. O listă cu prescurtările bibliografice întâlnite în cuprinsul volumului și rezumatele documentelor în română și franceză, precum și celelalte anexe specifice volumelor întregii colecții – lista documentelor cu dată rectificată, abrevieri și indicații de utilizare a indicelui, indicele onomastic și cel de materii, lista cuvintelor și expresiilor slave întâlnite în documentele de limbă română, cărora li se adaugă mai multe fotocopii după documente – întregesc conținutul tomului. Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București, Biblioteca Națională, Centrul de Studii Bizantine de la Atena, Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale Dâmbovița și Gorj, Biblioteca Academiei Române, Episcopia Râmnicului, Muzeul Olteniei, Muzeul de Istorie Tg. Jiu sunt locurile de păstrare ale actelor incluse în acest volum.

Cele mai multe din documentele anului 1648 care au ajuns până la noi au fost redactate, așa cum se precizează în introducere, în limba română, constatându-se, fără a reprezenta o surpriză, reducerea numărului de acte scrise în limba slavonă. Autorul studiului introductiv remarcă ponderea preoților în redactarea actelor în limba română a actelor private, cărora li se adaugă mici boieri și negustori. Logofeții cancelariei domnești constituie, cum se precizează în același studiu, o categorie aparte, distingându-se prin scrierea foarte îngrijită.

Cu publicarea încă a unui volum de documente aparținând domniei lui Matei Basarab, se amplifică informația privitoare la diverse aspecte ale acesteia. Reține atenția prezența în Țara Românească a patriarhilor Partenie al Constantinopolului și Paisie al Ierusalimului. Mai mult decât atât, s-au păstrat și acte emise de cei doi întâistătători ai Bisericilor Orientale, în chestiuni legate de organizarea vieții religioase și mănăstirești din Țara Românească și rezolvarea unor cazuri juridice „private”.

Odată cu apariția volumului de documente interne ale Țării Românești, al XXXIII-lea, în colecția *Documenta Romaniae Historica*, specialiștii dobândesc, prin truda celor trei cercetători de la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, un nou instrument de lucru. Întocmirea unei astfel de lucrări solicită multă răbdare, competență și profesionalism, atribute de care grupul de specialiști de la institutul bucureștean se bucură din plin. Tocmai de aceea suntem convinși de continuarea eforturilor lor în aceeași direcție și cu aceleași rezultate remarcabile.

Cătălina Chelcu

Documenta Romaniae Historica, Seria B. Țara Românească, volumul XXXVII (1652), întocmit de Violeta Barbu, † Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, Edit. Academiei Române, București, 2006, 459 p.

Volumul al XXXVII-lea din seria B. Țara Românească, aparținând colecției *Documenta Romaniae Historica* reprezintă, datorită muncii cercetătorilor de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, încă un pas către împlinirea efortului de editare a izvoarelor documentare interne. Această realizare a fost însă umbrată de dispariția unuia dintre editori, Constantin Bălan, memoriei căruia i-a fost dedicat volumul. În acest volum au fost adunate acte emise în vremea domniei lui Matei Basarab în anii de la Facerea Lumii 7160 și 7161, iar de la Hristos 1652.

Editorii, așa cum mărturisește Violeta Barbu în studiul introductiv, au reținut spre publicare, în urma examenului paleografic, filologic și istoric 341 de documente și rezumate de documente și 5 mențiuni ale unor acte astăzi pierdute. Din perspectivă statistică având ca reper forma și limba de păstrare 278 de acte sunt originale, majoritatea acestora, 261, fiind scrise în limba română – la editarea cărora s-au urmat normele transcrierii fonetice interpretative – și doar 16 sunt slave și unul grecesc. Actelor originale li s-au adăugat 40 de copii, 13 rezumate și două traduceri ale unor înscrisuri slavone astăzi pierdute. Tot din cauza pierderii actelor de-a lungul vremii două piese (un original și o copie) au fost publicate după fotografiile de arhivă, iar textul a șase documente a fost redat după ediții anterioare.

Prin studiul introductiv este pusă în valoare strădania editorilor, urmărindu-se în egală măsură formularea unui îndemn spre întrebuințarea surselor istorice ca temei al deslușirii trecutului. De altfel nu ne îndoim că, mai devreme sau mai târziu, fiecare dintre mărturiile publicate acum vor servi cercetării prin abordarea unor teme mai largi, sau în cadrul unor preocupări speciale, cum ar fi istoria unor edificii, așezări, sau personaje de la mijlocul veacului XVII. Anticipând și beneficiind de avantajul pe care îl oferă unui editor depistarea, prelucrare și publicarea surselor, autoarea studiului introductiv oferă numeroase sugestii pentru posibile subiecte de cercetare.

Remarcăm observațiile referitoare la evoluția scrisului în limba română, în condițiile în care „anul 1652 se încadrează în tendința de declin a limbii slave”. Înșiruind termenii utilizați în nomenclatura documentelor se constată sporirea numărului actelor mincinoase, „rele, viclene”. Este înfățișat un caz de sustragere a unui înscris și sunt amintite cereri de recuperare ale actelor pierdute sau de reconstituire a celor distruse, toate acestea fiind interpretate ca gesturi ce dovedesc sporirea importanței documentelor în litigiile de proprietate.

În aceeași notă introductivă, în cuprinsul paragrafului rezervat emitenților „se remarcă o creștere ușoară” a numărului celor aparținând obștilor sătești, țăranilor liberi și orășenilor, ceea ce indică o sporire a vânzărilor efectuate de aceste categorii.

Comentarii interesante prilejuiesc și observațiile asupra elementelor materiale ale documentelor, sigiliilor, formularului și mai cu seamă cele asupra conținutului unor documente din volum.

Urmând regulile editării colecției *Documenta Romaniae Historica*, volumul mai cuprinde la început o rubrică a trimerilor bibliografice și una a rezumatelor documentelor în limbile română și franceză, iar la sfârșit, pe lângă indicele onomastic și cel de materii câteva anexe. Dintre cele din urmă informațiile din lista actelor cu data rectificată și cele din tabelul de corespondență pe fonduri și colecții vor înlesni utilizarea acestui instrument de lucru.

Pe lângă felicitările cuvenite echipei care a realizat acest volum ne exprimăm și noi regretul pentru dispariția unuia dintre membrii colectivului de editare a izvoarelor medievale ale Țării Românești.

Marius Chelcu

Documenta Romaniae Historica. Seria C. *Transilvania*, vol. XV, 1376-1380, întocmit de Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain și Adinel Dincă, Edit. Academiei Române, București, 2006, 912 p. +15 pl.

De la prima constituire a corpusului acestui volum (1952) și până la apariția lui s-a scurs mai bine de o jumătate de secol, timp în care mai multe generații de medieviști au identificat, adunat și transcris cele 515 de acte câte

însumează volumul prezentat. Dacă timpul în sine nu ar fi uimitor de lung și dacă soarta colecției *Documenta Romaniae Historica* nu ne-ar fi prea bine cunoscută, s-ar putea spune că fiecare apariție pare să fie aproape un miracol de tenacitate, o victorie asupra vicisitudinilor de tot felul. Faptul că de la prima delimitare a corpusului de documente al intervalului 1376-1380 până la ediția definitivă, numărul de acte s-a dublat consolează cititorul, la fel ca și gândul că munca primei generații de editori, între care se regăsesc numele lui Jakó Zsigmond, Josif Pataki, Francisc Pall, Camil Mureșan, Ștefan Bezdechi, Vladimir Hanga, Maria Holban, nu a rămas îngropată în arhivele Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj, responsabilul direct al seriei Transilvania.

Pentru o edificare asupra importanței actelor publicate și asupra complexității muncii de depistare depuse de editori este suficient de amintit aici că ele provin din 14 depozite, arhive și biblioteci dintre care, pe primul loc se află Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta. Italia este reprezentată cu trei locuri de depozitare: Vatican, Veneția și Genova. Urmează apoi diferite filiale județene ale Arhivelor Naționale (Cluj, Alba Iulia, Bihor, Hunedoara, Maramureș și Sibiu, la care se adaugă bibliotecile naționale sau cele documentare. Surprinzătoare este addenda, în care au fost incluse două documente din 1376 și respectiv 1378, menționate doar printr-un succint rezumat, deoarece editorii nu au avut acces la aceste acte depozitate la Direcția Județeană a Arhivelor Statului Bihor. Din păcate, nota asupra ediției nu ne dă elemente lămuritoare despre proporția originalelor, a copiilor, transumpturilor, regestelor, a actelor dispărute redade după publicații etc., nici despre locul de emitere, tipologia documentelor, particularitățile legate de autentificare etc. Instanțele emitente sunt regalitatea angevină, voievozii Transilvaniei, autoritățile ecleziastice centrale și locale, ordinele religioase, universitățile saxonă și secuiască, înalți funcționari ai voievodatului (comiți, vicecomiți, juzi etc.)

Potrivit normelor colecției, stabilite la începuturile acesteia, un număr de documente sunt redade doar prin regeste și rezumate, întrucât nu au o legătură directă cu Transilvania. În unele cazuri, cum este privilegiul acordat de regele Ludovic I negustorilor genovezi, care circulau până la Buda și Zara, pe Dunăre și pe mare, editorii au redatat actul 1379, în loc de 1349, cum apare publicat în DIR, C, vol. IV.

Un progres față de volumele anterioare sunt notele filologice sau istorice. Acestea din urmă constau în identificări de personaje sau lămuriri legate de diferite instituții medievale. Deși cele dintâi se regăsesc și în indicele de nume și locuri, iar celelalte în indicele de materii, efortul de a asigura cercetătorilor o lectură cât mai comprehensibilă a documentelor trebuie apreciat. La fel de meritorie este și conservarea manierei de traducere în limba română a actelor latinești, grija de a echivala corect instituțiile, păstrarea unei limbi arhaice, fără stridente, unitară și lipsită de neologisme. Rezumatele sau regestele

documentelor aflate în indirectă legătură cu Transilvania conservă aceeași limbă românească autentică.

Acele reproduse stau mărturie despre funcționarea instituțiilor administrative și judecătorești, despre relativa unitate a dreptului cutumiar și despre procedura de judecată. O bogăție de fapte și o diversitate de obiceiuri juridice își așteaptă încă cercetătorii, chiar dacă opinia prefațatorului acestui volum, academicianul Camil Mureșan, este aceea că ele nu conțin „fapte ieșite din comun”.

Câteva observații mărunte, rezultate dintr-o lectură rapidă: doc. 71: moșia Kund este ortografiată în traducere în două variante: Cund și Kund, deși în textul latin există o singură variantă (Kund); sintagma *obiceiul saxonilor (more Saxonico)*, mărturie a cristalizării acestui drept cutumiar de origine romano-germanică, cu o aplicație asupra obiceiului daniilor, lipsește din indicele de materii în forma sintagmei amintite; de sub vocea *pățimea cuvenită fiicei*, tradusă uneori *sfertul de fiică*, lipsește doc. 134; unele persoane sunt indexate de două ori; Stoian Românul, împuternicitul lui Nicolae cel Roșu din Bryttonya, apare indexat și sub *Românul* și sub *Stoian Românul*; *Sfântul Mormânt* este indexat de două ori, fiind ortografiat în două moduri; o dată, corect, ca toponim cu majuscule, odată cu minuscule *mormânt sfânt*; numele episcopului Transilvaniei, Gobelinus, este redat în doc. 163 *Gobelin*, variantă inexistentă în indice, unde vocea este *Goblin*.

Violeta Barbu

ION SOARE, *Documente slavo-române păstrate în arhivele din Oltenia. Ediție de texte, studiu paleografic și lingvistic*, Edit. Conphys, Râmnicu-Vâlcea, 2005, 287 p.

Lucrarea reprezintă teza de doctorat a autorului și, din punctul nostru de vedere, se constituie în primul rând ca un util îndrumător pentru traducerea și, implicit, editarea corectă a documentelor de cancelarie slavo-române. Sub raport științific, ilustrează prin exemple caracteristicile gramaticale și lexicale ale slavonei românești și pune la dispoziția istoricilor un număr de documente inedite.

Așa cum reiese și din subtitlu, punctul de pornire al cărții este o ediție de texte, 30 de documente slavo-române, cuprinse în intervalul cronologic 1478-1648 și păstrate în depozitele arhivelor județene ale Olteniei. Acestea sunt însoțite de un studiu paleografic (p. 37-48), un consistent studiu lingvistic (p. 49-152) și o succintă prezentare a conținutului lor istoric (p. 27-29), ultima regăsindu-se în *Introducere*. Rezultatele investigației care a avut drept scop „cercetarea sub toate aspectele a celor 30 de documente” sunt integrate într-un

cadru istoric și bibliografic mai larg, ce se conturează în partea introductivă printr-o interesantă incursiune în istoria studierii și publicării documentelor slavo-române, precum și a evoluției instituțiilor creatoare și păstrătoare ale acestora, mănăstirile și arhivele oltene (p. 9-26). Deși autorul se dovedește a fi un bun cunoscător al edițiilor de documente, aici s-a strecurat totuși o confuzie (p. 23) între colecția de acte interne *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, apărută sub egida Academiei și *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, precizându-se că prima a ajuns cu publicarea „la anul 1653 (inclusiv)”, când, de fapt, *Catalogul* includea în ultimul său volum (ultimul, raportat la anul publicării cărții analizate aici, 2005) acest an (vol. VII, 1650-1653, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Melentina Bâzgan, București, 1999), în timp ce *DRH*-ul se opri abia la 1650. Greșeli de tipar, probabil, se observă și la p. 24, unde suntem informați că cel de-al VIII-lea volum al *Catalogului* mai sus menționat este dedicat anilor 1654-1658 (în realitate 1654-1656).

Ne vom opri mai întâi asupra analizei limbii textelor, deoarece partea filologică constituie nucleul lucrării și se prezintă ca cel mai interesant, original și valoros capitol al acesteia. În cadrul studiului lingvistic își găsesc locul fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul documentelor publicate, reprezentative în linii mari pentru slavo-româna utilizată în diplomația Țării Românești a secolului al XVI-lea și începutului de secol următor.

Slavo-româna sau slavona românească, ca limbă de redactare a actelor interne ale Țării Românești și ale Moldovei, a avut o mare însemnătate pentru cele două țări române intracarpatică, fiind folosită în exclusivitate de la înființarea cancelariilor celor două state nou întemeiate până la mijlocul secolului al XVI-lea, apoi alături de limba română. Slavona românească are la bază redacția medio-bulgară a slavonei și, ca atare, este diferită de slava veche prin tendința de simplificare a structurilor gramaticale, intervenția asupra formelor flexionare ale părților de vorbire, prin topica frazei de sorginte românească, influențe fonetice și morfologice din partea redacțiilor medio-bulgare și sârbo-croate sau elemente noi de vocabular, mai ales de proveniență românească (acestea fiind semnalate prin exemple și în lucrarea de față). Prin urmare, pentru că pisarii cancelariilor au făcut rabat de la gramatica destul de complicată a limbii slave (din motive ținând de proasta cunoaștere a acesteia, de dorința de simplificare a ei ori tributari fiind limbii vorbite), și-au făcut apariția forme corupte sau inovații pentru exprimarea categoriilor gramaticale (număr, caz, persoană, mod, timp), acestea putând pune în dificultate traducătorul obișnuit cu slava veche. Aici intervine meritul autorului de a depista și explica situații concrete de limbă care dovedesc transformările fonetice, morfologice, sintactice și lexicale survenite în slava veche în evoluția sa către slavona românească.

Trecând în revistă, una câte una, toate cele zece părți de vorbire, autorul exemplifică mai întâi (pe baza textelor publicate în lucrare, prin redarea sintagmei, traducerea ei și menționarea datei hrisovului de unde a fost extrasă) acele „forme și aspecte moștenite din limba slavă veche”, după care evidențiază, tot prin exemple, particularitățile slavonei românești (p. 54-96). În aceeași manieră este tratată și partea de sintaxă (p. 96-100). Concluziile surprind două fenomene esențiale: trecerea masivă de la sintetism la analitism a medio-bulgareii și, prin urmare, a slavo-româneii și influența redacției sârbo-croate și a limbii române asupra formelor verbale, pronominale, respectiv asupra topicii frazei și a flexiunilor, în special substantivale, întâlnindu-se și fenomenul de calc lingvistic.

Subcapitolul referitor la lexicul documentelor slavo-române conține un dicționar al cuvintelor (substantive, adjective, verbe) de origine slavă (p. 101-123) dar și un interesant dicționar al elementelor românești (inclusiv toponime și antroponime), care împreună cu enumerările de cuvinte de proveniență medio-bulgară, sârbo-croată, greacă, maghiară, germană, polonă, dovedesc modificarea, de data aceasta lexicală, a slavei vechi sub impactul limbilor vii, vorbite (p. 126-150).

Ediția de documente (p. 152-242, 251-284) este plasată la finalul cărții și se remarcă prin rigoare științifică, folosindu-se de metoda de publicare specifică corpusului de documente interne *Documenta Romaniae Historica (DRH)* și de regula filologică de transcriere a textelor slavo-române. În consecință, transcrierea și traducerea documentelor este precedată de un rezumat și urmată de o descriere arheografică și de menționarea edițiilor anterioare, iar de la finalul ediției nu lipsesc lista documentelor cu date rectificate, tabla de corespondență a cotelor, pe colecții, indicele onomastic și cel de materii, o listă cu facsimilele câtorva documente, precum și lista scriitorilor de acte (ultima caracteristică pentru *Cataloagele documentelor din Arhivele Naționale*). Totuși, indicele onomastic ignoră unele norme consacrate de cele două colecții de documente interne în privința vocilor. Variantele fonetice ale unor onomastice sunt tratate ca voci diferite (Gheorghe, dar și Gherghi; Gligorie dar și Grigorie) și mai ales, formele articulate ale onomasticelor masculine sunt lucrate separat, în mod nejustificat (două voci pentru Barbu, Barbul; Drăgoi, Drăgoiu; Radu, Radul; Tudoran, Tudoranu).

Cele 30 de documente care compun ediția sunt binevenite pentru cercetători deoarece majoritatea lor (24, conform autorului) nu beneficiază de publicări integrale, fiind achiziționate de curând de către arhivele județene oltene. Cele editate deja au fost alese pentru a fi îmbunătățite din punct de vedere al datării, transcrierii ori traducerii. La evaluarea documentelor intervine, însă, o eroare, pentru că hrisovul datat 20 aprilie 1645 este publicat fără menționarea vreunei ediții integrale (p. 230-232), deși a fost inclus în *DRH, B, Țara Românească*, volumul XXX, 1645, ed. Violeta Barbu, Marieta Chipper, Gheorghe Lazăr, București, 1998, p. 157-159, nr. 123.

Cartea lui Ion Soare se înscrie în rândul acelor realizări importante pentru studierea slavonei românești sub toate aspectele sale (grafic, fonetic, lexical, morfologic și sintactic), realizări amintite, de altfel, de către autor și în bibliografia generală care a servit la scrierea volumului, ca și în subcapitolul din *Introducere* referitor la istoricul cercetării documentelor slavo-române.

Florina Manuela Constantin

DUMITRU AGACHE, *Hrisoave inedite de la Ștefan cel Mare și destinul unor sate din Moldova*, Edit. Junimea, Iași, 2006, 467 p.

Apariția unui volum de documente și încă a unuia cu un titlu atât de promițător ar fi trebuit să constituie un motiv de bucurie pentru toți cei interesați de editarea documentelor vechi și de istoria Moldovei. Din păcate, bucuria este adânc umbrită de modul defectuos de editare al acestor documente, care se ridică cel mult la nivelul cuiva pasionat de istorie locală, fără pregătire de specialitate (inginer agronom, muzicant, poștaș etc.), dar îndrăgostit de istoria satului său. Dar și acesta nu ar fi publicat documentele fără să scrie măcar câteva pagini de istorie a satului, scoase din documente sau din amintirile oamenilor, pentru că primarul i-ar fi „tăiat” banii de publicare, iar consătenii săi nu ar fi priceput nimic, astfel că ar fi ajuns de râsul satului.

Pe cât de promițător este titlul, tot atât de departe este de conținutul volumului. Chiar primul cuvânt din titlu, *hrisov*, este nepotrivit folosit, pentru că acest termen este foarte rar folosit în diplomația medievală moldovenească (mai ales în acte externe), înainte de veacul XVIII. Termenul hrisovul s-a folosit în Țara Românească, de aceea istoricii care au editat documente muntene l-au utilizat³, în Moldova având drept corespondent termenii: list, tradus de obicei prin „carte, scrisoare”, uric, ispisoc⁴. Această realitate din diplomația moldovenească a făcut ca marii editori de documente moldovenești să folosească în titlul cărților lor termenii: document (M. Costăchescu, I. Bogdan etc.) și uric (Theodor Codrescu), suret și izvod, ispisoc și zapis (Gheorghe Ghibănescu), iar nu hrisov, chiar dacă acesta din urmă sună bine pentru necunoscători. Volumul cuprinde trei documente de la Ștefan cel Mare: 6 martie 1497 (copie de la începutul sec. XIX), 15 martie 1497 (traducere din 1834; cunoscut datorită unui

³ Vezi spre exemplu, Constantin Bălan, *Hrisoavele mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 87-94.

⁴ Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR, Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 22-32.

rezumat publicat și comentat de Mihai Costăchescu⁵) și 10 martie 1502 (traducere parțială de la începutul sec. XIX), care constituie „talpa” celor trei grupaje documentare întocmite de editor. Din cele trei „hrisoave inedite” nici unul nu este cu adevărat „hrisov”, ci sunt doar traduceri târzii, cu greșeli și omisiuni, din care doar unul nu este cunoscut, cel din 10 martie 1502; celelalte două au fost semnalate⁶ și folosite, în urma acestei semnalări, în istoriografia românească⁷.

Apoi, ne așteptam ca, atunci când în titlu apare expresia „destinul unor sate din Moldova”, cu adevărat să putem urmări destinul (istoria) acestor sate și nu doar o ediție de documente, prefațată de câteva pagini introductive, care nu cuprind decât rezumatele documentelor (cu greșeli cu tot). Cele trei documente de la Ștefan cel Mare sunt publicate corect, fiind copii chirilice clar scrise; la acest nivel, al paleografiei chirilice elementare și citețe, fără a fi nevoie să propună lecțiuni sau să refacă fragmente deteriorate, autorul pare a se descurca. În schimb, în *introducere* nu reușește să scoată din aceste documente nimic, nici o informație care să întregască istoria satelor sau a oamenilor trăitori în vremea lui Ștefan cel Mare. Nu putem să nu ne întrebăm pe ce s-a întemeiat acad. Ștefan Ștefănescu când a afirmat în *Cuvântul înainte* că editorul este „un foarte bun cunoscător al paleografiei slavo-române”; răspunsul este ușor de dat – cuvântul este „de serviciu”, plictisitor și complet în afara volumului prefațat.

Primul grupaj cuprinde documente privitoare la un grup de sate de pe Polocin, situat în jurul satului Crăinicești (Crainici), unde se va înființa mai târziu schitul Crainici, metoh al mănăstirii Mira. Despre personajele cuprinse în documentul nr. 1, din 6 martie 1497, editorul nu poate adăuga nimic în plus față de ceea ce a scris demult N. Stoicescu⁸ (observația este valabilă pentru toți marii boieri pomeniți în aceste documente). Documentele nr. 2, din 6 martie 1507, a fost publicat după *DIR*, A. Moldova, editorul neștiind că a fost publicat și detaliat comentat de Mihai Costăchescu⁹; la documentul nr. 3, din 1 iunie 1521,

⁵ *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933 (volumul nu apare în *Bibliografie*).

⁶ Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, vol. editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, <2004>, p. 323.

⁷ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, Suceava, 2005, p. 251.

⁸ *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 275.

⁹ *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București, 1940, p. 158-174, nr. 23. Marele editor identifică cu multe amănunte toate personajele și toate satele, iar „editorul” nostru nu-l pomenește nici măcar cu o palidă citare.

ar fi trebuit publicată nu doar traducerea din *DIR*, ci și textul slavon, așa cum s-a încetățenit în edițiile serioase de documente medievale; la fel procedează și în cazul doc. nr. 3, din 4 iulie 1522. Editorul, care a avut la dispoziție copii xerox după pergamente (pentru că publică o însemnare de pe verso), nu s-a încumetat să transcrie textul slavon (deși iarăși putea să ceară, dacă știa, „ajutorul” lui Mihai Costăchescu), care le-a publicat pe amândouă, cu text slavon, traducere și ample comentarii¹⁰. În acest caz, înțelegem restricțiile impuse de diriguitorii arhivelor publice în a acorda dreptul de a xeroxa acte vechi, pentru că un asemenea „editor” nu contribuie decât la deteriorarea materialului subiacent și a textului. În actul din 4 iulie 1522, Ștefăniță voievod pomenește de „străunchii” săi, Iiaș și Ștefan voievozi, fără ca editorul să încerce în vreun fel (în *indice*) să explice legătura de rudenie.

În doc. nr. 5, din 18 martie 1602, apare un personaj cu nume pitoresc Bote Bucium și fiicele sale, Maria și Dumca, nepoatele lui Ivanco, fratele lui Șendrea hatmanul. S-ar fi cuvenit, într-un volum cu o țintă atât de „ambitioasă”, apărut cu ocazia celebrării a 500 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare și a sărbătoririi a 550 de ani de la înscăunarea marelui domn, măcar semnalat faptul că Șendrea hatmanul a fost cumnatul domnului, căsătorit cu sora acestuia, Maria¹¹, și analizată descendența lui Ivanco, fratele hatmanului. La doc. nr. 6, din 16 ianuarie 1633, în sfârșit, editorul „își ia inima în dinți” și transcrie un act slavon, care nu ridică nici o dificultate, în afara faptului că are două rânduri rupte¹², dar norocul „s-a rupt” la doc. nr. 7 (16 martie 1639), unde dificultățile textului slavon au întrecut cu mult priceperea editorului: pasajul **КОГДА ПРЪБИВАЛ(И) СЪКЪС(И) И КНЪГИ)НЪ КЪРСТИНА**, tradus prin „pe când trăiau Săcuianu și <cneaghi>na lui, Cârstina”, ar trebui citit și întregit: **КОГДА ПРЪБИВАЛ(И) СВОЕ(О) КНЪГИ)НЪ КЪРСТИНА** și tradus: „când trăia cneaghina lui Cârstina”, și astfel nu ar fi fost inventat un personaj Săcuianu, care a și fost căsătorit cu Crâstina, soția dreaptă a lui Furtuna mare comis, sora lui Lupu Bucium și nepoata lui Condrea Bucium. De altfel, nici nu trebuiau prea multe cunoștințe de paleografie slavonă sau de genealogie a familiilor boierești pentru a întregi corect documentul, ci trebuia doar atenție în citirea acestui act, prin care Lupu Bucium încearcă să ia înapoi satul Crainici, cumpărat de comis, doar datorită înruderii dintre soția sa și vânzătorii; era necesară și puțină „ținere de minte”, pentru că actul de sub nr. 6 nu este altceva decât actul de cumpărare a unei părți din Crainici de către Furtuna comis și soția lui, Crâstina. Altă întregire

¹⁰ *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 290-298, nr. 55 (1 iunie 1521) și p. 387-391, nr. 78 (4 iulie 1522).

¹¹ Pentru descendența acestuia, vezi Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Nepoții lui Ștefan cel Mare*, în *AG*, V (X), 1998, nr. 1-2, p. 107-125.

¹² Se poate ca de transcrierea reușită a acestui act să nu fie străin cercetătorul Leon Șimanschi, care între timp a trecut în lumea dreptilor. Dumnezeu să-l odihnească!

(по правд)а земскаго, tradusă „după <dreptul> țării” este imposibilă în actele slavone, corect ar fi fost: (по закон)а земскаго, „după legea țării”.

Transcrierea actului nr. 8 (7 decembrie 1658) vădește că editorul este complet străin de formularul diplomatic al actelor vechi, pentru că altfel ar fi împărțit corect textul în paragrafe; tot aici, Dabija mare vornic a fost „botezat” „Dabiștea”, din pricina confuziei între slova ж și slova и (editorul a pus și o notă: „așa în copie”, dar îl invităm să mai încerce o dată!). În doc. nr. 9 (1781 iulie 28), editorul inventează un personaj de mai mare anvergură decât „Săcuianu” de mai sus, prin transcrierea anapoda a unui fragment: „au trimis Svinție Sa, Scăofilache, e[с]xarhul de la Vatopedu”. Scăofilache, văzut în *introducere* ca „reprezentant al cinului monahal” a cărei activitate a fost scoasă la lumină și în *indice* ca „exarh al mănăstirii Vatoped”, este de fapt un obișnuit schevofilax („scheofil<ax>”¹³, în text). O altă minunăție, datorată faptului că scriitorii actelor vechi nu aveau cum să folosească reguli moderne de ortografie și punctuație, pentru a-i ajuta pe neofiți, o găsim mai jos (p. 89): „dar cheltuiala ce au făcut cu mergire la Eș(i) va da-o (o)mul” (subl. ns.); aici trebuia citit: „dar cheltuiala ce au făcut cu mergire la Eș(i) va da-o el”. Pentru a ieși din încurcătura neștiinței, editorul face o trimitere savantă, care ne aduce aminte de un personaj al snoavelor moldovenești, Haplea: „o, omis prin haplogie”. Doc. nr. 10 (13 septembrie 1793) arată, de această dată, că editorul nu cunoaște formularul cărții mitropolitane de blestem, gen de acte foarte răspândit la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, de aceea o publică ca un text compact, fără paragrafe (cuvintele sfinte: Apostoli și Sfinți Părinți sunt transcrise, ca în vremurile comuniste, cu litere mici); și aici găsim o trimitere „savantă”, dar complet inutilă, privitoare la scrierea toponimului Crainici. În doc. nr. 11 (înainte de 6 iunie 1812) este pomenită „răzmerița cea dintâi”, despre care editorul afirmă că ar fi „războiul ruso-turc dintre octombrie 1768 și iulie 1774”, fără a se obosi să-și argumenteze în vreun fel ipoteza.

La doc. nr. 12 (1812 iunie 6), și în întreg volumul, acolo unde sunt publicate acte asemănătoare, editorul nu a descifrat semnăturile boierilor judecători, lucru care ar fi trebuit măcar încercat, dacă nu dus și la bun sfârșit (prima semnătură descifrată: „Balș vornic”, ar fi trebuit citită în întregime „Grigore Balș vornic”, iar celelalte trei semnături ar fi putut fi citite de pe xerocopia făcută de dl. Florin Marinescu, pentru că pe xerocopia din volum sunt încețoșate). Aceleași deficiențe și la documentele următoare, nr. 14 și nr. 16 (mare logofăt este un Cantacuzino, iar inscripția de pe stema Molodovei este neîntregită), banale prin conținut. În acest caz, editorul ar fi trebuit să aibă spirit

¹³ În foto de la p. 331, ultimele două slove au fost tăiate, atunci când actul a fost fotografiat. *Schevofilaxul* (cuvânt vechi grecesc) este un preot sau călugăr, însărcinat cu păstrarea obiectelor de cult (*Dicționarul limbii române*, s. n., t. X, p. I, litera S, București, 1986, p. 2974).

critic și să nu publice tot ce i-a căzut în mână, doar pentru a spori paginația volumului, și ar fi trebuit iarăși să știe că nu orice document se cuvine a fi publicat integral, pentru că, atunci, vorba acelor care disprețuiesc activitatea de editare a documentelor medievale, s-ar consuma o cantitate imensă de hârtie, iar pădurile țării ar fi în pericol.

În doc. nr. 18 (27 septembrie 1816), editorul inventează iarăși un nume, printr-o întregire neinspirată: „logofătul Costandin Băl(ă)șucă”. Este vorba de marele logofăt Costandin Balș sau Bălșucă, socrul spătarului Petrache Sturdza. Prin această „descoperire”, editorul a introdus printre marile familii boierești și familia, cu nume blând de altfel, „Bălășucă” (vezi și în *indice*, p. 241 și 248, unde Costandin Balș și Costandin Bălășucă sunt trecuți chiar unul după altul!). Acest document cuprinde și istoria pe scurt a stăpânilor moșiei Crainici, după ce a intrat în stăpânirea lui Istratie Dabija, necomentată în nici un fel de editor. La 22 februarie 1657, Neculai Buhuș logofăt al treilea îi dă marelui vornic Istratie Dabija satul Crainici, din ținutul Putna, pe care „îl avea de la socrul său, Fortuna comis”, și primește în schimb satul Tămășeni, din ținutul Iași¹⁴; tot aici, găsim un act cu velleatul greșit, fără ca editorul să schițeze un minim efort de a propune o datare (de asemenea, în loc de „locul Porcului” ar fi trebuit transcris „Lacul Porcului”).

În doc. nr. 19 (10 octombrie 1835), semnătura în limba greacă, care sună în traducere: „Grigorie mitropolit Irinopoleos și al Vatopedului”, este citită ca și cum ar fi scrisă cu slove chirilice „Grigori mitropolit i Cavaler”, iar finalul autentificării făcute de Judecătoria Iași este transcris: „să întărești de cătră acest Trebunal, supt no. 3069 și punere pecetii lui Grigori ? Spat(ar)”, în loc de: „să întărești de cătră acest Trebunal, supt no. 3069 și punere pecetii lui” (după care urmează semnătura spătarului). La doc. nr. 20 (1845 mai 10), ultimile două semnături au fost citite: „Vasili preot?. Ioan Precul sau Grecul”, în loc de: Vasile Pr(e)cul. Ioan Precul; în întăritura privighetorului ocolului Nicorești, este imposibilă lectura: „atât pretind iscălitură”, ci firesc: „atât prin a mea iscălitură”. În doc. nr. 21 (1846 iunie 2), paharnicul Ioan „Sămivachi”, este de fapt paharnicul Ioan Similachi¹⁵. Acest document reia actul de sub nr. 18, cu minime deosebiri, fapt pe care editorul ar fi trebuit să-l evite și să arate doar, în note, diferențele, pentru a nu încărca inutil volumul; se vede că și aici pârdașnica foame de spațiu tipografic e de vină! Doc. nr. 22 (6 mai 1850) începe cu un năstrușnic cuvânt „nadpis”, care ar fi trebuit explicat de editor (înseamnă în limba rusă „suprascriere”); din această suprascriere răsare, dacă nu citești cu atenție, și un act de la Alexandru cel Bun: „7005 <1407>”, noroc că, dacă scazi

¹⁴ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 403 și 415.

¹⁵ Vezi Mihai-Răzvan Ungureanu, *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași, 1997, p. 254.

cu atenție, rezultă 1497 (anul unui act de la Ștefan cel Mare, dar nu acela cu care începe acest grupaj, ci altul din 20 martie 1497¹⁶). La doc. nr. 23, vedem cum aceeași dorință de a spori numărul de pagini l-a determinat pe editor să umple două pagini (p. 118-119) cu succesive autentificări ale unei banale vechilimele; și aici remarcăm doar că: Sotir Fotiridi este de fapt Fotiadi; „... logofăt” este Grigore Crupenschi logofăt; „Șeful... Cernat ban” este „șef <masă> Haralam Cernat ban” etc.

Al doilea grupaj de documente din volum începe cu actul din 15 martie 1497, cunoscut de multă vreme datorită rezumatului publicat de Mihai Costăchescu, care s-a străduit să explice de ce satul Dimești a dispărut din documente, „poate chiar în vremea lui Ștefan cel Mare” (subl. ed.), când și-a „schimbat numele în Iulcești”¹⁷. Noul editor nu amintește nimic despre strădania predecesorilor, iar pentru a „umple” golul documentar a copiat din Manuscrisul nr. 537 (Condica Mănăstirii Răchitoasa, de la Arhivele Naționale București), un șir de acte, începând cu acela din 15 august 1631, fără a încerca să dea nici o explicație pentru lipsa mărturiilor, timp de 134 de ani, pentru Dimești și Ilcești. Și în acest act sunt câteva inexactități: „depreun(ă) pământu”, de înlocuit cu „de pre un pământu”, iar Ionașcu Mesehenescul nu este în nici un caz „mare vornic”, ci vornic de poartă (aici, ca și în tot volumul, sigiliile nu au fost descrise). Doc. nr. 3 (1631 august 21) este iarăși redat în limba slavonă, fiind clar și simplu, astfel că este transcris și tălmăcit destul de corect (cu un foarte probabil ajutor din partea unui regretat cercetător); remarcăm că, editorul a optat pentru ortografierea „Domnia Mea” (cu majuscule), lucru care ar trebui să se regăsească în orice situație, chiar și în intitulare.

Urmează câteva documente, publicate în rezumat (și datate cele fără dată) în *Catalogul documentelor moldovenești*, III, și de C. Solomon și C. Stoide, în *Documente tecucene* (lucrarea lipsește din *Bibliografie*), ceea ce a făcut ca numărul greșelilor să scadă: în doc. nr. 6-15 apare Enache cămăraș, nepotul lui Gheuca, care este una și aceeași persoană cu Enache clucer (acesta lipsește din *indice*). Enache a fost fiul unei fiice a lui Dumirașco Gheuca și tatăl lui Ilie Enache, celebrul *Frige-Vacă*¹⁸, și el din belșug pomenit în aceste acte; editorul nostru tace mâlc în ceea ce privește activitatea acestor boieri, printre altele aceștia sunt ctitorii mănăstirii Răchitoasa. În doc. 10, Gheorghie „biv vel postelnic” este de fapt „biv vel pitar” (greșeală este preluată și în *indice*). Editorul ar trebui să știe că un dregător de rangul unui fost mare postelnic

¹⁶ Vezi și p. 121. Acest act a fost publicat în **DRH, A**, vol. III, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, 1980, p. 401-403, nr. 226.

¹⁷ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 222. Ipoteza a fost acceptată și de editorii vol. III, din **DRH, A**, (*indice*, p. 579).

¹⁸ Petronel Zahariuc, *Înalți ierarhi și familiile lor. I. Leon Gheuca*, în **AG, II** (VII), 1995, nr. 3-4, p. 195.

ajungea în mod excepțional dregător de ținut, în acest caz pârcălab al ținutului Tecuci.

În doc. nr. 11, editorul transcrie „Catirigu ciobotar” (cu minusculă) și „Catirigu Ciobanu” (cu majusculă), iar de vreme ce nu dă vreo explicație, bănuim că o fi crezut că meseria de ciobotar nu se potrivește ca nume de familie. În actul nr. 14 (8 ianuarie 1686), găsim iarăși nume buimăcite de editor, pentru că transcrie: „și Contij(ă), s(â)nă Iftimii”, în loc de: „Ion, tij, s(â)nă Irimii” („Ion, de asemenea, fiul lui Irimia”). „Contijă” a intrat și el în istorie, deși nu „trăiește” decât în mintea editorului. Editorul continuă neobosit, în același act, să plămuiască nume: îl înveșnicește pe „Vasile Țugui ban”, în loc de Vasile Țugurlan¹⁹, și atinge apogeul cu lecțiunea: „Mitică căpitan”, în loc de „Mitr(i)că căpitan”²⁰. Cu ce-o fi vinovat săracul Mitică! După ce l-a înveșnicit I. L. Caragiale, editorul l-a „purtat” până în veacul XVII moldovenesc. Prin acest act, cumpără o parte din Furceni vornicul Balș, pe care editorul ar fi putut să-l identifice cu ușurință în persoana marelui vornic Ionașco Balș²¹, dar nu o face (vezi *indicele*).

Din doc. nr. 15 (1690 decembrie 21), cineva preocupat cu adevărat de istoria Moldovei ar fi putut reține că Loghin este „cumnatul lui Theodosie mitropolit” și că „schitul lui Gheorghie hatmanul” este schitul Hangu, ctitoria lui Gheorghe Coci hatman²². Tot aici apare un personaj care a jucat un oarecare rol în istoria Moldovei la mijlocul veacului XVII, Dumitrașcu Cârnel postelnicul, despre care se știe destul de puține lucruri²³. Din doc. nr. 16 (12 august 1691) și nr. 17 (1 ianuarie 1692)²⁴ aflăm informații importante despre mănăstirea Mira, ctitoria Cantemireștilor, dar care îl lasă nepăsător pe editorul ce se arată, doar în titlul volumului, preocupat de „destinul” unor sate din Moldova.

O altă informație, de primă însemnătate pentru cunoașterea familiei lui Vasile Lupu, o găsim în doc. 17 și 19. Aici apare vărul lui Vasile Lupu, Iorga

¹⁹ Dacă editorul ar fi știut puțină istorie a instituțiilor medievale moldovenești ar fi aflat că dregătoria de ban apare în Moldova abia la început de sec. XVIII și nu ar mai fi făcut o asemenea citire năstrușnică.

²⁰ În doc. 19: același apare sub numele „Mitreă” și cu dregătoria de vornic.

²¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 342.

²² Astfel, în *indice* ar fi trebuit să găsim două voci: „schitul Hangu” și Gheorghe <Coci> hatman, fratele lui Vasile Lupu, dar nu găsim decât „Gheorghie hatman” (p. 259).

²³ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod*, p. 160, 484.

²⁴ Numele „Irimia Jora” este corect, dar editorul ne avertizează în notă: „lectură nesigură”; ar fi putut să caute în spița familiei Jora de unde ar fi aflat că Toderașco Jora a avut un fiu Irimia Jora (Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în *ALIL*, XXIV, 1973, planșa II.

cămăraș (p. 154-155) același cu Gheorghie fost mare vistiernic²⁵ și postelnic (p. 159), unchiul Măricuței și a lui Toderașcu, copiii altui Iorga, căsătorit cu Alexandra, sora lui Iorga cămăraș. Degeaba veți căuta în *indice* – editorul nu oferă nici o limpezire a acestor încrângături genealogice, ci dimpotrivă le amestecă rău. La fel, îl face pe „ereul” (preotul) Ilie, din doc. nr. 24, „arhiereu”! Din doc. nr. 26 (26 mai 1819), aflăm că mănăstirea Răchitoasa a primit nu mai puțin de 50 de oameni pentru întreținerea podului de peste Siret, de la Furceni, dar în loc să interpreteze această informație, editorul face în *introducere* un excurs de o pagină despre drumurile din Dacia!

Al treilea grupaj începe cu doc. din 10 martie 1502 (la care lipsește Sfatul domnesc) privitor la satul Săcueni, de pe Cobâle. Doc. nr. 2 (26 aprilie 1536) este redat iarăși după *DIR*, fără textul slavon. Jupâneasa „Goiaia”, pomenită în doc. nr. 3 (28 martie 1583), s-ar fi convenit să apară în indice sub numele Goioaia, pentru că a fost jupâneasa lui Goia pârcălab și mama marelui postelnic Dumitru Goia. Doc. nr. 10 a fost datat <1654 februarie 3 – 1657 martie>, după „Nicolae Buhuș logofăt”, iar „datarea topică după martori”, numai că editorul trebuia să priceapă că este vorba de logofeția cea mare a lui Buhuș (1664-1667), și aceasta pentru că printre martori apare și Gheuca armaș, atestat în această dregătorie abia la 22 martie 1668²⁶ (acesta și alți martori din acest document lipsesc cu desăvârșire din actele vremii lui Gheorghe Ștefan).

Doc. nr. 11 reprezintă „culmea datării” aiurea a unui document medieval între „7<1>64 <1655 septembrie 5 – 1656 august 5>” (editorul scrie candid: „datat ca și doc. anterior”), în vreme ce actul după conținut, scriitură și dată (da, chiar are și dată!) este de la sfârșitul veacului XVI. Actul are un cuprins excepțional, pentru că povestește cum Gavril, fratele lui Săcuianu, a mers la „Țarigrad” să ducă „cai împărătești, cu treaba lui vodă, în dzilele lui Aron vod(ă)”, iar la întoarcere „haraminii” (haiduci) l-au jefuit și i-au tăiat mâna dreaptă. Când a ajuns acasă, soția sa, văzându-l cu mâna tăiată, „au luat tot ce-au fost în cas(ă) și m-au încuiat în cas(ă)”. În fața acestei fărădelegi, Gavril a găsit adăpost în casa cumnatului său și a primit îngrijire de la cumnata sa și de la copiii lor, drept pentru care le lasă moștenire partea lui din moșia Săcueni, punând și mare blestem, „pentru căci m-au lăsat fâmeia mea la peire și s-au măritat”. Scriitura are un duct apropiat de scrisul slavon al sfârșitului de veac XVI, când actele în limba română erau destul de rare. Mai mult, actul are și dată citită și întregită „7(1)64” de editor, când cu puțină pricepere ar fi putut citi: *зріє м(ѣ)с(а)ца ... є д(к)ни (7115 <1606 septembrie 5 – 1607 august 5>, și

²⁵ Momentul în care a fost mare vistiernic, în domnia vărului său, Vasile Lupu, nu este clar delimitat, din documentele cunoscute până acum.

²⁶ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, București, 1968, p. 343, nr. 1599 (și la 2 iulie 1669; p. 389-390, nr. 1834).

astfel nu l-ar mai fi ținut în viață încă vreo cinci decenii pe săracul om, atât de necăjit, căruia cei apropiați i-au spus, fără milă, „Hârca”²⁷. Printre martori apare și un Gărgăriță din Săcueni a cărui nepoată vinde, prin doc. nr. 12, datat mai aproape de adevăr, <circa 1659>, o altă parte din moșia Săcueni.

În doc. nr. 13 sunt pomeniți ca martori Dumitru Bărus și Marco Fâșcă din Prăjești; aceste nume apar în doc. 14 A și sub forma Boros vătăman și Marco Fêșchea; este limpede că avem de-a face cu aceleași persoane, de credință catolică (printr-o minune, cel de-al doilea a fost indexat ca una și aceeași persoană, în vreme ce cel dintâi sub voci diferite). Nu mai este clar de ce a publicat editorul două forme ale acestui act, sub numerele 14 A și 14 B, de vreme ce singura deosebire importantă este lipsa din 14 B a semnăturii lui Sava episcopul de Roman și mențiunea lui Nicolae Buhuș cu dregătoria de clucer și nu de mare clucer. În doc. nr. 15 (23 martie 1659), Toderășco al doilea sulger este Toderășco Cantacuzino, iar Silion Poiană există doar în imaginația editorului, pentru că a contopit numele vornicului Silion (apare și de sine stătător!) cu numele uricarului Poiană. Doc. nr. 17 a fost datat <circa 1660>, după martorii care apar în doc. nr. 19, dar în acest document nu este nici urmă de numele lor. La nr. 26, găsim iarăși o transcriere fantezistă „pusume-u”, în loc de „pusum-eu”. Doc. nr. 34 (3 iulie 1663) a fost dat la Foșcani de Istratie Dabija (aflat cu oastea în drum spre Ungaria); apoi, de la actul nr. 36, din 6 iulie 1669, poposim pe nesimțite și iarăși fără nici o explicație la 27 iulie 1743, pentru a ne întâlni cu Costache Raz (în loc de Razu) și Aristarh Vlasm(a)toleus (?). Majoritatea acestor acte sunt privitoare la cumpărăturile făcute o viață întreagă de Neculai Buhuș în satul Săcueni; după moartea acestuia, părți din acest sat au ajuns în stăpânirea ctitoriei sale, biserica din Târgul Ocna, atunci când unul dintre urmașii săi, vornicul Radu Racoviță, a transformat-o în mănăstire, numită apoi Mănăstirea Răducanu.

Acest grupaj se încheie cu trei izvoade de documente: nr. 39, 40, 41, datate la „sfârșitul sec. XVIII”, ceea ce este complet greșit, cel puțin în cazul primelor două. Primele două izvoade sunt, după scris și conținut, de pe la mijlocul jumătății a doua din sec. XVII, fiind referitoare la cumpărăturile logofătului Neculai Buhuș la Săcueni; în doc. nr. 39 (p. 227), găsim următorul fragment „cumpărătură de la Gavril, robul lui Pană”, din care putem deduce că robii aveau drept de a stăpâni și de a vinde moșii, când de fapt ar fi trebuit transcris, dacă editorul ar fi avut cunoștințe de istoria vechiului drept românesc: „cumpărătură de la Gavril Ro(i)bul, lui Pană”²⁸; în doc. nr. 40, Dumitrașcu, „fiul lui Pătrașcu Prăjescu” și Dumitrașcu, „fiul <în text: nepotul> lui Sava <în loc de

²⁷ Vezi însemnare de pe verso, publicată în cuprinsul actului (?), înaintea datei, unde se spune că o parte din Săcueni a fost a „Hârcăi, fratele Săcuianului” (vezi și doc. 14 A).

²⁸ Pentru întregirea numelui, vezi același document (p. 229).

Savin> Prăjescul”, „strănepotul vistiernicului” este una și aceeași persoană, căreia trebuie să i se afle locul în genealogia familiei Prăjescu²⁹.

Indicele de nume (cel de materii lipsește, ceea ce nu ar trebui să se întâmple la un volum de documente publicate integral) este foarte „baroc” întocmit, dar este plin de *voci* care se repetă, de persoane neidentificate etc. Pe lângă toate greșelile arătate mai sus, care apar cu asupra de măsură în *indice*, mai pomenesc câteva: Cătărigu (Catirigu) Ciobanu este indexat de trei ori, la fel: Dănăilă (o dată ca *bătrîn* din moșie), Dănciu (o dată ca *batrân*), Toderachi, nepotul lui Iorga cămăraș (și Toderășcu și Tofan); Condrea, fiul lui Gărgăriță, și Condrea Gărgăriță sunt una și aceeași persoană, la fel: Dumitru vornic de gloată și Dumitru Ghiuca <Gheuca> vornic de Poartă, Hărman pârcălab și Hărman tatăl lui Baicu³⁰, Gheorghie vornic de Poartă și Hlăpăscul vornic de gloată, Ionașco Ghenghea și Gheorghie logofăt (care nici nu apare în doc. nr. I/6), Ionașco fost mare cămăraș, bunicul lui Toderache, și Iorga postelnic bunicul lui Tofan călugăr, Isac mare boier în Sfatul lui Ștefăniță voievod și Isac vistiernic, Mitrea vornic și Apostol (Mitrea) mare vornic, Neculai Buzdug și Neculai Buzdughi, Țigara și Gheorghie Țigara etc.; Eustratie Dabija a fost indexat o dată ca boier și o dată ca domn, Ilie Enache a fost și el indexat de două ori, o dată ca „tatăl lui ... Ilie Enache”, Pătrașco Buzni și nu Buzui, Iacov mitropolitul Moldovei este Iacov Stamati, iar *vocea* „Mitropolia Moldovei <din Iași>” arată câte cunoștințe de istorie bisericească are editorul. În ceea ce privește localizarea toponimelor, lucrurile par a sta ceva mai bine, pentru că sunt sate grupate în aceleași regiuni, iar editorii de documente și specialiștii ieșeni în toponimie le-au localizat de multă vreme. Totuși, este buimăcitoare indexarea toponimelor Crainici, Lespezi și Sârbi, o dată ca sate și o dată ca moșii.

Introducerea reia în rezumat o parte dintre documentele publicate, cu aceleași confuzii și greșeli. La p. 19, editorul scrie că Mihai Furtuna a cumpărat „în al patrulea deceniu al sec. XVII” jumătate din satul Crainici, pentru ca „după jumătate de secol” (?) un *bătrân* din acest sat să intre în stăpânirea lui Dabija mare vornic³¹. În loc să se ocupe de subiectul cercetării sale, editorul umple o pagină cu istoria drumurilor din Dacia, de unde se vede că protocronismul a făcut victime și acolo unde te aștepți mai puțin. Sedimentele marxiste persistă cu încăpățănare și se vădesc din afirmația: „proprietățile răzășești erau acaparate de

²⁹ Altul decât Dumitrașco Prăjescu cuparul (pentru acesta, vezi Dănuț Doboș (coord.), Petronel Zahariuc, Lucia Cireș, Daniela Butnaru, *Adjudei. Șase veacuri de prezență catolică pe valea Siretului*, Iași, 2005, p. 30-33.

³⁰ Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Două acte de la Ștefan cel Mare și câteva informații despre boierii vremii sale*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, p. 171 (identificare făcută tocmai pe temeiul acestor documente).

³¹ Istratie Dabija a ajuns mare vornic de Țara de Sus la începutul anului 1655 și nu în 1661.

marii boieri”, fără a da și exemple în acest sens; în schimb, chiar în cuprinsul volumului sunt exemple contrare, care arată motivele care i-au făcut pe micii stăpâni din Săcueni să vândă marelui boier Neculai Buhuș: „plătește capul” unui întemnițat (nr. III/10), „m-au plătit dumnealui de un numi, ce-am fost la zloții cei mari” (nr. III/30), „ne-au sprejenit la toate nevoile cât(e) au fost pre țară, dumnealui au purtat și ne-au sprejenit la toate” (III/32), „i-au plătitu dumnealui de la furce” (nr. III/33). Editorul încearcă o explicație privitoare la începuturile satului Săcueni, dar se încurcă până la urmă: satul Secuieni a „apărut, probabil, ca o așezare de coloniști transilvăneni”, iar numele „derivă, desigur, de la neamul Secuienilor, întemeietorii acesteia” (p. 24). Este vorba de boierii Săcuianu sau despre secui? Același editor, despre care acad. Ștefan Ștefănescu spune că „și-a impus numele cu autoritate în domeniu”, folosește fără explicații termenul modern de proprietate, nelalocul lui pentru această vreme. Acest termen apare, sub forma „propietăoa”, chiar într-un document din volum, dar de la mijlocul sec. XIX (nr. I/21)³². O carență majoră a acestui volum este lipsa totală a oricăror date despre mănăstirile: Golia, Mira, Răchitoasa și Răducănu din Târgu Ocna, în stăpânirea cărora au ajuns în cele din urmă aceste sate, și, de asemenea despre mănăstirile de la Muntele Athos (în primul rând Vatoped și Ivir), care, chiar dacă ne place chiar dacă nu ne place, au stăpânit aceste mănăstiri din țară și aceste moșii zeci și sute de ani, păstrând și un uriaș depozit documentar, din care o fărâșă face obiectul acestui volum. Toate acestea, ca și „destinul” acestor sate au constituit subiect de cercetare și pentru alți istorici³³, dar editorul nostru arată, cu prisosință, cât de păguboasă este neștiința și cât de periculoasă reaua credință.

În nota asupra ediției, editorul afirmă că a publicat documentele „după original”, când de fapt le-a publicat după „xerocopiile după original”. Cele mai însemnate documente din volum, în jur de 60, au fost descoperite în arhivele mănăstirilor de la Muntele Athos (Vatoped și Ivir) de neobositul cercetător Florin Marinescu și au ajuns pe încurcate cărări în posesia editorului nostru, care ar fi trebuit măcar să ceară acceptul descoperitorului, dacă nu să și lucreze împreună cu acesta la editarea acestui volum. Xerocopiile sunt de bună calitate și au fost reproduse bine de tehnoredactor (dr. Viorel M. Butnariu); cuprinderea planșelor în volum este singurul câștig istoriografic cert al acestei ediții.

³² Pentru modernizarea limbii române, începând cu 1760, vezi profunda și luminoasa cercetare făcută de N.A. Ursu și Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Iași, vol. I, 2004, vol. II, 2006.

³³ Alexandru I. Gonța, *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV-XVI. Originea istorică a Cobâlelor*, în *Studii de istorie medievală*. Texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu, Iași, 1998, p. 7-24.

Bibliografia a fost adunată în grabă sau, mai sigur, „moștenită” de la cineva, pentru că este nefolositoare, întocmită pe criterii clientelare³⁴ și arată amatorismul editorului. Surprinde neplăcut pomenirea ultimei colecții de izvoare medievale doar sub forma *DRH*, A. Moldova, fără numărul volumelor, fără numele editorilor, fără ani de apariție. Este de prisos orice comentariu! De asemenea, lipsesc colecțiile *DIR* și *CDM*, ca și *Indicii de nume și de persoane* la colecția *DIR*, alcătuiți de Alexandru I. Gonța și editați de I. Caproșu, în schimb sunt menționate volume festive, alcătuite la comemorarea a 500 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare: *Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăoanilor și Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Poliptic istoric*. Este de necrezut, dar lipsesc din *bibliografie* volumele de documente din domniile lui Ștefan cel Mare, Bogdan și Ștefăniță, alcătuite de Mihai Costăchescu, și volumele de *Documente de la Ștefan cel Mare* ale lui Ioan Bogdan. Tot pentru a da volumului o tentă „barocă”, editorul a inserat în volum și rezumate în limba franceză, făcute de un bun cunoscător al acestei limbi, dar inutile în mare parte, pentru că unele dintre documente nu au relevanță în limba română, apoi în franceză! Textul este curat ca tehnoredactare, dar s-au strecurat câteva greșeli: prezența liniuței de unire la cuvintele compuse la marginea rândului (p. 101, 102, 150, 171 ș. a.); forma „sânt”, în loc de „sînt sau sunt” (p. 89, 97 ș. a.); neînlesnire (p. 173), cuvintele compuse „giosiscălitul” (p. 106, 107, 108) și „suptiscălitul” (p. 108, 114, 117) și fontul grecesc foarte curios de la titlurile volumelor de documente (Xiropotamu și Protatu) întocmite de Florin Marinescu.

Petronel Zahariuc

LUCIAN-VALERIU LEFTER (coord.), Sergiu Ștefănescu, Silviu Văcaru, *Dumeștii Vasluiului*, Edit. Panfilius, Iași, 2006, 385 p.

Monografia comunei Dumești, întocmită cu responsabilitate de trei autori, Lucian-Valeriu Lefter, Sergiu Ștefănescu și Silviu Văcaru, se alătură cu succes contribuțiilor istoriografice consacrate istoriei localităților și unităților teritorial-administrative.

³⁴ Din această pricină, lipsește volumul de studii: *Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moartea sa*, întocmit de subsemnatul și de Silviu Văcaru, sub egida Institutului „A. D. Xenopol” din Iași, acolo unde au fost publicate câteva studii, aflate în directă legătură cu volumul de față, semnate de Florin Marinescu, Vlad Mischevca, Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, și chiar de doi istorici care au contribuit la editarea volumului recenzat aici: Ștefan Ștefănescu și Viorel M. Butnariu.

Volumul, prefațat de profesorul universitar Mircea Ciubotaru, cuprinde o introducere, șapte capitole, o listă de abrevieri, bibliografie și numeroase anexe și planșe.

Pasionat cunoscător al locurilor sale de baștină, d-l Sergiu Ștefănescu a redactat capitolul referitor la cadrul natural al comunei (p. 29-41), în care prezintă coordonatele geografice ale acesteia, rețeaua hidrografică, relieful, clima regiunii, vegetația, solurile ș.a. Vocația sa de silvicultor profesionist și cercetător se manifestă, mai ales, când descrie pădurile comunei Dumești (jumătate din suprafața acesteia), folosind mărturiile documentare din secolele XVII-XVIII pentru reconstituirea suprafeței împădurite în vechime, și condițiile amenajării drumurilor forestiere, precum și consecințele defrișărilor din secolele XIX-XX. Sergiu Ștefănescu scoate în evidență cauzele care au determinat frecvențele inundații, arătând soluțiile găsite de către autorități în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cum ar fi amenajarea digurilor, drenarea și evacuarea excesului de apă de-a lungul a opt km din bazinul râului Bârlad. La sfârșitul capitolului au fost anexate hărți vechi cu satele componente ale comunei Dumești, precum și *Sama din 26 aprilie 1847*, care reflectă situația prisăcilor aflate pe moșia Dumești.

În capitolul al doilea, *Istoria veche a comunei Dumești. Descoperiri arheologice* (p. 43-90), d-l Sergiu Ștefănescu propune o reconstituire a timpului revolut. Cercetarea vestigiilor arheologice timp de două decenii (1984-2004) a permis domniei sale să descifreze anumite legături dintre epoca istoriei vechi și fenomenele medievale. Pentru suplinirea informațiilor scrise referitoare la istoria veche a comunei Dumești, autorul adună datele arheologice și le ordonează, elaborând repertoriul mărturiilor materiale ale unor așezări vechi. Vestigiile descoperite au fost prezentate în sensul curgerii râului Bârlad, de la vest spre est, mai întâi cele de pe suprafața satului Dumeștii Noi, sediul comunei, apoi din Dumeștii Vechi și din Valea Mare. Autorul păstrează denumirile „obiectivelor”, dar și ordinea și numerotarea în care au fost publicate în *Acta Moldaviae Meridionalis* (anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” din Vaslui). Astfel, repertoriul începe cu descrierea „obiectivului” *Pe dealul Beciului (I)* cu mai multe niveluri de locuire, având numărul „60 a-e”. Între vestigiile semnlate de către autor se numără și rețeaua drumurilor vechi, cum ar fi *Drumul mare al Bacăului*, *Drumul de pe valea Bârladului*, *Drumul de pe valea Suhuleț* și *„Drumul lui Ștefan cel Mare”*. Sub denumirea „Situația locuirilor” (p. 83), d-l Sergiu Ștefănescu ne prezintă o statistică a mărturiilor materiale, după perioadă și „număr de așezări sau locuiri”, însoțite de „observații”. Ne surprinde, totuși, numărul impresionant de „obiective” atestate de către autor pe teritoriul comunei Dumești. Astfel, numai pentru „secolele XVI-XVII și XVII” au fost identificate „55 de așezări, dintre care 1 nesigură” (p. 85). La sfârșitul capitolului au fost inserate planșe cu artefactele descoperite, care, potrivit titlului anunțat, au rolul

de a ilustra nivelul de civilizație materială a comunităților umane care au locuit teritoriul comunei din paleolitic până în epoca medievală.

Capitolul al treilea, *Sate, moșii, stăpâni* (p. 91-188), semnat de către Sergiu Ștefănescu și Silviu Văcaru, a fost consacrat atât istoriei satelor comunei actuale (Dumeștii Noi, Dumeștii Vechi, Schinetea și Valea Mare cu Grindul), cât și vechilor așezări dispărute. Astfel, cercetarea pare a se axa în jurul a câtorva coordonate, cum ar fi încadrarea geografică a așezărilor, primele mențiuni documentare și condițiile de întemeiere ale satelor, ordinea de stabilire de-a lungul epocilor medievale și moderne a anumitor neamuri locuitoare în această zonă, precum *Meleșcanii*, *Leucușenii*, *Marcovicenii* ș.a. Autorii atrag, de asemenea, atenția cititorului asupra microtoponimiei comunei care are relevanță în elucidarea anumitor realități istorice.

Subcapitolul referitor la curgerea proprietății în așezările vechi dispărute este inaugurat cu o înșirare a unităților de măsură pentru suprafețe și lichide (după N. Stoicescu, deci oarecum utilă în cazul unor cititori neavizați, deoarece numeroasele documente medievale abundă de termeni specifici). În continuare, pentru „o mai bună înțelegere a unor fapte”, autorii și-au propus prezentarea unor exemple concrete referitoare la valoarea banilor din epocă. Trecând peste partea introductivă a subcapitolului, descoperim consistența paginilor consacrate curgerii proprietății în satele astăzi dispărute (11 sate vechi și moșii), precum Mălinești, Leucușeni, Berești, Hodoreni, Marcoviceni, Meleșcani, Slobozeni, Dumești (fost Andriești), Dumeștii (de pe Izlaz), Borăști (fost Terpești), Clicești și Țigănești. De un mare folos pentru înțelegerea istoriei acestor sate sunt documentele (hrisoave și hotarnice), unele inedite, anexate la sfârșitul capitolului.

Valorificarea fondului documentar, păstrat în arhiva fostei Epitropii a Spitalului Sf. Spiridon din Iași, a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, precum și a Fondului Consilieratului agricol și al Prefecturii județului Vaslui, a dat consistență capitolelor referitoare la relațiile agrare, evoluția demografică și instituțiile comunei Dumești. Acestea au fost elaborate de Lucian-Valeriu Lefter, autor care s-a remarcat în abordarea acestui gen de cercetare monografică, mai ales, prin reconstituirea istoriei comunei sale de baștină (*Zăpodenii*, vol. I, Iași, 2004, 308 p.). Astfel, în capitolul IV, *Evoluția problemei agrare* (p. 189-256), autorul analizează problema proprietății funciare, și, implicit, soarta populației rurale după reforma lui Cuza-Vodă, adică „împroprietăriții” de la 1864 și descendenții acestora până la 1909; fenomenul izlazurilor comunale (1908) și marea împroprietărire de la 1921. Relevante în acest sens sunt tabelele inserate în paginile capitolului. Acestea reflectă situația terenurilor împroprietărite în anii 1864-1865, atât a unor instituții (biserica, școala, primăria), cât și a locuitorilor comunei. Tabelele cuprind, de asemenea, date legate de cei împroprietăriți la 1922 în satele Dumeștii Noi, Dumeștii Vechi, Valea Mare și Schinetea. Lucian-Valeriu Lefter pune în discuție și fenomenul împroprietării din 1945, relevând

situația celor „îndreptățiți la împrăștiere” și procesul colectivizării agriculturii din anii 1949-1962. Pentru ilustrarea problemelor evidențiate în cuprinsul acestui capitol, autorul anexează o frumoasă și utilă colecție de planuri și hărți inedite referitoare la moșiile componente ale comunei.

În capitolul V.A, *Populația* (p. 257-271), Lucian-Valeriu Lefter analizează evoluția demografică a comunei Dumești în perioada anilor 1772-2005, folosind ca sursă documentară principală cataografiile. Astfel, autorul scoate în evidență situația locuitorilor, în special cea fiscală, așa cum reiese din recensămintele din anii 1772-1773 și 1774, întocmite de autoritățile militare rusești în vederea cunoașterii potențialului Moldovei, din *Condica liuzilor* (1803) și din catagrafia vistieriei Moldovei (1816), precum și din primul recensământ mai detaliat al Moldovei, efectuat în anul 1820. În cercetarea sa, autorul se apleacă asupra recensămintelor regulamentare din anii 1831 și 1832, apoi asupra celor din 1838 și 1839, 1845 și 1846, reliefând situația demografică și fiscală din satele Dumești, Rângoia, Mălinești și Schineta până la jumătatea secolului al XIX-lea. În continuare, este prezentată situația populației comunei între anii 1859 și 2005, reieșind din datele recensămintelor din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și a celor ulterioare, care înregistrau toți locuitorii țării, dar nu numai capii de familie ca până atunci. Documentele inedite, anexate la sfârșitul capitolului, precum jalba din 19 decembrie 1847 a locuitorilor satului Dumești către Epitropia Sfântul Spiridon, raportul vătăjelului moșiei Dumești din 20 martie 1849 și catagrafia celor 12 sălașe de țigani vătrași veniți în satul Dumești din 1842, au rolul de a detalia anumite aspecte ale evoluției demografice a acestei comune.

Cercetător și arhivist cu experiență, d-l Silviu Văcaru întocmește compartimentul V.B. (p. 271-297), care cuprinde cataografiile pentru fiecare sat în parte, mai ales cele inedite, păstrate în fondurile Arhivelor Naționale Iași, astfel contribuind la întregirea tabloului privind structura și evoluția demografică a comunei Dumești din anii 1772-1773 până la 1845.

Capitolul al șaselea (p. 299-345) a fost consacrat instituțiilor existente pe teritoriul comunei în perioada modernă și contemporană, precum primăria, biserica, școala, căminul cultural, biblioteca. Autorul acestuia, Lucian-Valeriu Lefter, ne prezintă evoluția structurii administrative, atestată la 1864, enumerând primarii și notarii-secretari din 1865 și până astăzi; reconstituie istoria bisericilor cu hramul Sfinții Împărați Constantin și Elena și Sfânta Treime, precum și istoria școlilor din satele comunei (Dumeștii Noi, Dumeștii Vechi, Schineta și Valea Mare), a căminului cultural și a bibliotecii comunale, ilustrate în imaginile de la sfârșitul capitolului.

Ultimul capitol, *Aspecte etnografice* (p. 347-378), cuprinde date despre centrul de olărit de la Dumeștii Vechi și documente folclorice referitoare la satul Dumești, între care *Iertăciunea de la părinți și plecarea mirilor la cununie*, strigături, urături, descântece ș.a., păstrate în colecția profesorului universitar

Vasile Adăscăliței (Arhiva de Folclor a Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași).

Monografia comunei Dumeștii Noi reprezintă o valoroasă contribuție a celor trei autori la reconstituirea trecutului comunităților locale de pe valea Bârladului, întregind, prin cercetare laborioasă și stăruitoare, seria lucrărilor consacrate istoriei localităților și unităților administrative din spațiul românesc.

Ludmila Bacumenco

MARCO BANDINI, *Codex: vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646-1648*, ediție bilingvă de Traian Diaconescu, Edit. Presa Bună, Iași, 2006, 479 p.

Prima ediție a Codexului episcopului Marco Bandini a apărut în 1895 și s-a datorat lui V. A. Urechia. Ediția nu era însă completă și traducerea textului s-a efectuat selectiv. Iată că în 2006 cercetarea științifică beneficiază de o ediție completă (text latin și traducere românească) realizată de prof. univ. dr. Traian Diaconescu.

Importanța Codexului este una cu totul deosebită. Textul permite o mai bună înțelegere a realităților istorice din Moldova lui Vasile Lupu și este fundamental pentru cunoașterea situației Bisericii catolice din provincie.

Codexul, rezultat al vizitației episcopului în principat, reflectă problemele majore ale Bisericii catolice din Moldova: un declin pronunțat al populației catolice, situația clerului de mir și a celui monahal și raporturile cu comunitățile catolice și cu autoritățile statului etc. Nu mai puțin însemnate sunt aspectele care țin de apartenența etnică a populației catolice (maghiari și sași), raporturile confesionale și lingvistice cu românii ortodocși și gradul de asimilare. Sub aspect lingvistic interesează și raportul între limbile vernaculare și limba de cult și onomastica populației catolice.

În introducerea la Codex se regăsesc date privitoare la viața și activitatea misionarului Marco Bandini; sunt înfățișate apoi informații despre istoria catolicilor din Moldova, declinul demografic și religios, folosirea limbilor vernaculare în cultul catolic etc. În continuare aflăm un studiu despre catolicii din această provincie la mijlocul secolului XVII, urmat de o cronologie a structurilor catolice de la est de Carpați din 1227 până în prezent. Urmează o notă asupra ediției. La sfârșitul lucrării sunt note și comentarii, un glosar de termeni latini pentru ritualuri și obiecte de cult catolic și un indice de nume.

Alexandru Ciocîltan

SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati și epoca sa. Documente*, Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 p.

Culegerea înmănunchiază un număr de 54 de documente, în marea lor majoritate inedite. Contele Bartolomeo Ferrati a fost „protomedic” al lui Constantin vodă Brâncoveanu. S-a căsătorit cu o nobilă ardeleană catolică, Kálnoki Agnes, fiica lui Kálnoky Samuel, vicecancelarul Transilvaniei la Viena. Această căsătorie, care l-a înrudit cu familiile Kálnoky, Apor, Lázár, Mike sau Haller, a făcut din el totodată un slujitor credincios al Casei de Habsburg, pe ai căror reprezentanți în Transilvania i-a ținut la curent cu știrile politice și intențiile domnului Țării Românești. Mai trebuie adăugat și că fratele soției lui Bartolomeo Ferrati, pe nume Kálnoki Adam, era căsătorit cu Maria Mamuca della Torre, fiica dragomanului Marc Antonio della Torre, retras la Viena. Cu alte cuvinte, iată o încrengătură de relații cum nu se poate mai grăitoare pentru societatea epocii de început de secol XVIII la nordul Dunării de Jos. Pe de altă parte, așa cum a subliniat autoarea volumului în paginile introductive, scrisorile editate au darul de a lumina viața de zi cu zi a unei familii nobile din Secuime, cu atât mai mult cu cât, în cele mai multe dintre cazuri, avem de-a face cu schimburi de scrisori între Kálnoki Ágnes și sora ei mai mare, Barbara, din perioada când soția lui Bartolomeo Ferrati se afla împreună cu acesta la Iași.

Ștefan Andreescu

ELISABETTA BORROMEO, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644)*, 2 vol., Maisonneuve & Larose, Paris, 2007, 1 156 p.

Lucrarea de față, de un interes major pentru toți cei ce se ocupă de istoria Mediteranei orientale și a Mării Negre, poartă subtitlul: *Inventaire des récits et études sur les itinéraires, le monuments remarqués et les populations rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*. Am luat cunoștință de numele Elisabetei Borromeo citindu-i unul dintre studiile pregătitoare pentru această lucrare (*Il viaggio in Levante di Julien Bordier, 1604-1612: qualche appunto su una relazione inedita*, în „Miscellanea di storia delle esplorazioni”, XXIII, Genova, 1998). Atunci era însă vorba de o cercetare adâncită asupra unei singure relații de călătorie. Bineînțeles, o cu totul altă concepție prezidează structura celor două volume proaspăt apărute, a căror menire este să devină un instrument de lucru de neevitat pentru cei ce vor examina în viitor relațiile călătorilor occidentali asupra Imperiului Otoman în prima jumătate a secolului al XVII-lea, până la izbucnirea războiului Candiei.

Cel dintâi volum, însumând 483 de pagini, are un caracter monografic. Sunt reconstituite și trecute în revistă mai întâi diversele itinerarii urmate de

călători în interiorul Imperiului Otoman. Iar la sfârșitul volumului un număr de 22 de hărți au fost întocmite tocmai pe baza acestor itinerarii. Pe noi ne interesează în primul rând paragraful din capitolul III intitulat *De la Pologne à Constantinople et de la Transylvanie à Constantinople* (p. 263-272). Și, de asemenea, întreg capitolul IV, cu titlul: *Vers la Crimée* (p. 279-310). El este conceput astfel: 1. Introducere; 2. Către Crimeea: itinerariile, epoca și durata călătoriei; 3. Așezările locuite și monumentele remarcate: - (1). Coasta occidentală a Mării Negre; - (2). Eyaletul Kefe (Caffa); 4. Concluzii: bazinul pontic și observațiile călătorilor europeni. Un capitol separat, al V-lea, este închinat relațiilor de călătorie ale clericilor în Balcanii otomani. De aici merită negreșit semnalat paragraful intitulat: *Missionnaires et visiteurs apostoliques dans le sancak de Selânik (Salonique): le Mont Athos* (p. 344-346).

Al doilea volum al lucrării Elisabettei Borromeo conține repertoriul cronologic al relațiilor de călătorie pentru perioada avută în vedere. El a fost alcătuit urmând criteriile utilizate de Stéphane Yerasimos, în lucrarea lui publicată în 1991, așa cum precizează autoarea încă de la început. Din migăloasa strădanie a d-nei Borromeo mi-a atras atenția o relație asupra Constantinopolului și Mării Negre, de care s-a ocupat odinioară, dar foarte în treacăt, și Nicolae Iorga. Ea a fost scrisă de sicilianul Octavio Sapiencia, cleric al coroanei spaniole, capturat de corsarii otomani în 1604 și care câțiva ani mai târziu, în 1608/1609, a fost îmbarcat pe o corabie a flotei otomane trimisă în Marea Neagră să lupte contra cazacilor. Flota fiind bătută, el a profitat, împreună cu alți sclavi, și a fugit. A revenit la Constantinopol, unde, ca om liber de astă dată, l-a slujit în calitate de capelan pe ambasadorul Franței, Achille de Harlay, baron de Sancy. S-a înapoiat pe ascuns în Europa în 1616, iar în 1622 i-a fost publicat la Madrid un *Nuevo tratado de Turquía...*, care reunește toate observațiile sale din răstimpul petrecut în Imperiul otoman (1604-1616). Iată un extras din această carte cu privire la aprovizionarea capitalei otomane, citat după cartea lui Albert Mas, la care am avut acces: din Marea Neagră soseau „charbon, bois d'ébénisterie, blé et vin de Trébizonde ... poisson frais ou salé de toute sorte et un certain produit fait d'oeufs de poisson, appelé caviar ... du beurre, de la cire, des cuirs, des laines en grande quantité et de nombreux esclaves chrétiens que les marchands turcs vont acheter en Tartarie pour les revendre ensuite avec de gros bénéfices ... d'Asie arrivent de troupeaux de mille à deux mille chameaux qu'on appelle des caravanes ... bien gardés parce qu'ils transportent de riches marchandises d'or, de soie, d'argent et des chevaux de Babylone qui sont beaux et forts ...”. De asemenea, adaugă Sapiencia, soseau caravane din Polonia, Germania, Moscovia, Ragusa, Veneția, Transilvania, Țara Românească, Mingrelia, Rusia și Circazia (*Les Turcs dans la littératures espagnole du siècle d'or*, t. II, Paris, 1967, p. 172). Neîndoielnic, cartea lui Octavio Sapiencia ar merita un studiu atent.

O lucrare de felul celei prezentate, oricâte eforturi ar face autorul, nu poate să nu aibă și lipsuri. Am să semnez aici o singură lacună, pe care am putut-o deocamdată depista. În „fișa” misionarului Angelo Petricca da Sonnino, d-na Borromeo susține că acesta, împreună cu un alt misionar, Francesco Antonio da San Felice, a rămas neconținut în Moldova și Țara Românească în intervalul 1632-1638 (vol. II, p. 1021). Ceea ce nu este adevărat. Atenției autoarei i-a scăpat o relație a celor doi, citită la Roma în 21 noiembrie 1634, din care reiese că au părăsit prima oară țările române în 1633. Această relație a fost editată mai întâi de Bonaventura Morariu la Vatican în 1940. Am retipărit-o, cu comentarii, în culegerea *Izvoare străine pentru istoria românilor*, îngrijită de Ștefan S. Gorovei (Iași, 1988, p. 51-60).

În ansamblu, așa cum am spus de altminteri, avem de-a face cu un instrument de lucru dintre cele mai prețioase, care-și va vădi utilitatea în lungul timpului. El poate constitui și un model pentru lucrări similare, care să acopere și alte intervale de timp.

Ștefan Andreescu

Les historiographes en Europe de la fin du Moyen Âge à la Révolution, sub dir. Chantal Grill, Presses de L'Université Paris-Sorbonne, Paris, 2006, 425 p.

Una din lecțiile majore pe care o oferă cartea coordonată de Chantal Grill este aceea că, de atâtea ori, în epoca premodernă, experiența puterii îl face pe istoric. Și oare nu din această experiență s-au născut primii noștri cronicari moldoveni?

Dacă studiul scrisului istoric în epoca modernă a făcut obiectul mai multor analize recente, istoria oficială și istoriografii (în accepția de istorici în serviciul puterii, pe care o dau autorii acestui volum de studii) nu au reținut aproape deloc atenția, cu toate că ele formau un subiect cum nu se poate mai fertil pentru cercetarea mizei politice a discursului istoric. Strâns legat de istoria formării statelor moderne, fenomenul istoriei oficiale este un fenomen strict european. Înainte de a fi complet discreditat, mai ales în țările postcomuniste, fenomenul istoriei oficiale, încurajat și cultivat laolaltă de monarhii, principate și republici nu a încetat să oglindească idealuri de putere și de afirmare, mitologii străbătute de ambiții utopice, dar și de frustrări.

Dintre toate mobilurile care animă istoriografia oficială, cel mai puternic este dorința de legitimare, a unei puteri, a unei suveranități. De aici și câteva trăsături majore care o caracterizează: momentul mitic al originilor, cristalizat în genealogii ale popoarelor sau al dinastiilor domnitoare va fi, așadar, un preambul obligatoriu. Simboluri și credințe ce leagă o dinastie și un popor de pământul care îi este leagăn, dincolo de a popula imaginarul colectiv cu reprezentări

expresive, încărcate de emoție, au fost întotdeauna făuritoare de identitate și au delimitat o comunitate de interese. Studiul lui Alois Schmid, *De l'histoire sacrée à l'histoire nationale* (p. 229-250), aplicat asupra cronicilor bavareze din secolul al XV-lea, arată că progresiva desacralizare a istoriei este începută în epoca raționalizantă a Renașterii, dar se continuă în toată Europa până în veacul Luminilor. Acestora le sunt consacrate și alte contribuții: cea a lui Toth Ferenc despre nașterea istoriografiei moderne în Ungaria (*La naissance de l'historiographie moderne en Hongrie à l'époque des Lumières*, p. 187-202), sau cea a lui Antonio Morales Moya și Mariano Esteban della Varga (*Historiographie et pouvoir politique dans L'Espagne au XVIIIe siècle 1700-1808*, p. 203-226).

În al doilea rând, potrivit cu forma de guvernământ, istoriografia oficială monarhică deapănă povestea unei dinastii, cea republicană slăvește instituțiile sau pe oamenii de seamă ce purtau vocația libertății. În sfârșit, pe această canava se brodează firul strălucitor sau obscur al legitimității puterii, miezul politic al oricărei istorii oficiale. De la ducii de Burgundia până la monarhiile iluminiști din Franța (John Rogister, „*Le temps du vizirat est révolu*”: *l'histoire politique du rege de Louis XV à travers l'oeuvre de Duclos, Marmontel, Millet et Soulavie*, p. 389-400) sau Polonia (Maciej Forycki, *Pour une interprétation monarchiste de l'histoire de la Pologne*, p. 401-410), regalitatea este privită fie ca o identitate regională, fie ca o instituție purtătoare de reforme. Astfel, o istorie monarhistă, lipsită de prejudecăți și bazată pe arhive, a fost așternută de Marmontel, Voltaire, Duclos et Moreau. Secretul de stat și dorința de a proteja interesele Bisericii a făcut ca această producție istoriografică dedicată epocii lui Ludovic al XV-lea să rămână în parte în manuscris. Republica genoveză, ce se poate mândri cu o istorie care începe să fie scrisă încă din veacul al XI-lea își are în epoca Renașterii istoriografia ei umaniști (Agostino Giustiniani, Giovanni Cibo Recco, Paolo Interiano, Pietro Bizzari etc.), atenți la chestiunea politicului, la conceptul de reformă, dar și la misiunea genovezilor de a fi „apărători ai credinței creștine” (Carlo Bitossi, *La République de Gênes et ses historiens*, p. 37-60).

Nu întotdeauna citită sau urmată de capetele încoronate pentru care a fost scrisă, istoria oficială inspire, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, neîncrederea publicului, cu atât mai mult cu cât ea se hrănea dintr-o putere ce se menținea prin propria ei forță de coerciție. Chiar și așa, istoriografia oficială premodernă merită astăzi cunoscută și studiată, cu atât mai mult în țările unde viața ei a fost mai lungă, mercenarii mai zeloși, limitele mai numeroase, iar contradicțiile mai acute.

Violeta Barbu

PHILIPPE BUC, *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton University Press, 2001, 272 p.

O discuție asupra cărții lui Philippe Buc la șase ani de la apariție – între timp a apărut și o traducere franceză (Presses Universitaires de France, 2003) – pare la prima vedere o reacție târzie. Ea este însă pe deplin justificată din două motive. În primul rând, *Dangers of Ritual* a cunoscut în acest interval un succes remarcabil în rândul istoricilor și a stârnit o foarte interesantă dezbatere, în care s-au implicat unii dintre cei mai importanți medievaliști³⁵. Al doilea motiv pentru care cartea merită discutată este potențialul său impact asupra istoriografiei românești actuale. Dacă teza lui Buc este validă, atunci istoricii români trebuie să accepte că o întreagă metodologie, pe care de-abia începuseră să o folosească, este eronată³⁶. Dilema este evidentă. Dacă încearcă să țină pasul cu ultimul „trend” din medievalistica occidentală, istoricii români riscă să abandoneze direcții și metode de interpretare încă înainte de a le fi încercat. În egală măsură însă, dacă aceste metode sunt construite pe premise false și nu pot duce decât la interpretări eronate, la ce bun să mai fie folosite?

Dangers of Ritual, pe care Philippe Buc o numește modest-provocator *un eseu*, este o contestare a aplicabilității teoriei antropologice a ritualului în interpretarea surselor medievale. Prima parte a cărții este o analiză a înțelegerii medievale a „ritualului” și susține teza existenței unei *antropologii subînțelese a omului medieval*. Cea de-a doua parte trasează istoria intelectuală modernă a noțiunii de ritual, începând cu Reforma protestantă și ajungând până la lucrările antropologului Clifford Geertz din anii 1970. Se impune încă de la început o observație terminologică. Philippe Buc se află în situația delicată de a contesta metodologia antropologică, dar de a fi nevoit să folosească terminologia elaborată de aceasta pentru a-și susține propria demonstrație. Soluția la care recurge, fără a fi însă consecvent, este de a plasa conceptul între ghilimele atunci când analizează sursele medievale pentru a-l distinge de cazurile în care folosește termenul dintr-o perspectivă antropologică modernă. Buc își dă seama

³⁵ Dintre medievaliștii care au recenzat cartea lui Philippe Buc îi enumăr doar pe cei mai importanți: Geoffrey Koziol în *Early Medieval Europe*, vol. 11, 2002, p. 367-388; Janet Nelson în *Speculum*, vol. 78, 2003, p. 847-850, Alexandra Walsham în *Past and Present*, vol. 180, 2003, p. 277-287 și Gabrielle Spiegel în *American Historical Review*, vol. 108, 2003, p. 148-149. Philippe Buc a răspuns recent tuturor criticilor prin articolul *The monster and the critics: a ritual reply*, în *Early Medieval Europe*, vol. 15, 2007, p. 441-452.

³⁶ Problema a fost deja sesizată de Ovidiu Cristea, vezi comentariile asupra cărții lui Philippe Buc din „Cu acest feliu de pompă i-au dus: un „spectacol pentru un caz de „hiclenie” în veacul al XVII-lea,” în *Spectacolul public între tradiție și modernitate*, București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 163-189. Pentru dilema abandonării sau folosirii în continuare a metodologiei antropologice vezi comentariul de la pagina 188.

foarte bine că recurge la un artificiu, dar aceasta pare a fi singura posibilitate. Pentru a demonstra că teoria ritualului e inaplicabilă surselor medievale, el trebuie să analizeze „ritualurile” din aceste surse³⁷.

Prima parte a cărții este o complicată dar seducătoare demonstrație de interpretare a surselor, având un rezultat surprinzător pentru cei ce încă mai privesc cu superioritatea condescendentă a modernității sursele și autorii medievali. Buc argumentează, întru totul convingător, că autori precum Liudprand de Cremona sau Grigore din Tours sunt perfect conștienți că ceea ce descriu este un „ritual” și, mai mult, că îl integrează în structura lor narativă urmărind o agendă bine definită. Cu alte cuvinte, prin textele celor doi autori istoricul nu are acces la desfășurarea propriu-zisă a unui ritual medieval (*ritual-in-performance*), ci doar la o descriere narativă ce corespunde unei anumite ideologii (*ritual-in-text*). De exemplu, în primul capitol al cărții, Buc susține că o interpretare antropologică a textului lui Liudprand de Cremona, *Antapodosis*, este imposibilă pentru că Liudprand nu descrie „ritualurile” medievale, ci le construiește narativ, elaborând două categorii distincte: (1) „ritualurile bune” ottoniene (*good ritual*) și (2) „ritualurile înșelătoare” italiano-bizantine (*bad ritual*). Am să mă opresc aici doar asupra celei de-a doua categorii. Autorul disecă cu subtilitate câteva fragmente din *Antapodosis* demonstrând convingător că toate „ritualurile” italiene, precum încoronările, milostivirile săracilor sau jurămintele de prietenie, sunt prezentate de Liudprand drept cinice puneri în scenă în spatele cărora se ascunde interesul unui actor social. Astfel de „ritualuri înșelătoare” se sfârșesc întotdeauna prin revelarea adevăratei lor semnificații și demascarea de către Liudprand a intenției manipulative din partea actorilor politici italieni. După cum spune Philippe Buc, Liudprand de Cremona „interpretează ritualurile italiene din perspectiva unei vulgate marxiste avant la lettre” (p. 22). Argumentul central al lui Philippe Buc, acela că „ritualul” medieval nu îndeplinește o funcție socială, ci este un construct narativ cu un scop ideologic, este excelent susținut și de celelalte trei studii de caz incluse în carte, fiecare dezvoltat într-un capitol distinct.

Cel de-al doilea capitol argumentează teza desfășurării în cultura politică carolingiană a unor intense dispute care se purtau mai degrabă în jurul descrierilor ceremoniilor decât prin intermediul desfășurării lor propriu-zise. Dintre multiple surse carolingiene pe care le folosește, teza lui Buc pare a fi cel mai bine slujită de cele trei texte ce descriu intrarea în Roma a lui Ludovic al II-lea în 864, extrase din *Analele de la Saint-Bertin* de Hincmar de Reims, *Historia Langobardorum Beneventanorum* al lui Erchempert și *Libellus de imperatoria*

³⁷ În răspunsul pe care-l dă recenziilor la *Dangers*, Philippe Buc rezumă insolubila problemă terminologică citându-l pe Nietzsche: *Can one argue against a dominant epistemology without employing its terminology?* vezi „The monster and the critics,” p. 441.

potestate in urbe Roma. Descrierea episodului diferă radical în cele trei surse. Potrivit lui Erchempert, Ludovic a fost întâmpinat de procesiunea obișnuită intrării imperiale în oraș, pe care însă o atacă precum un maniac. În textul lui Hincmar, împăratul întâlnește din întâmplare, după ce a intrat în Roma, o procesiune penitențială. În versiunea din *Libellus*, Ludovic e întâmpinat triumfal de romani ceea ce trezește gelozia papei. Evident că fiecare dintre autori urmărește o anumite agendă ideologică în descrierea „ritualului” intrării lui Ludovic în Roma. Problema este că sursele sunt atât de divergente încât o reconstruire a faptelor pe baza lor este imposibilă; iar Philippe Buc se amuză propunând o duzină de ipoteze la fel de plauzibile. Deși toate descrierile sunt perfect comprehensibile în logica narativă a sursei din care fac parte, ele devin neinteligibile atunci când sunt comparate. Concluzia este limpede și demonstrația lui Philippe Buc își atinge scopul. Istoricul nu poate pătrunde dincolo de textele medievale, și orice încercare de a reconstitui faptele este sortită eșecului: „Ce s-a întâmplat însă cu adevărat? [...] Istoricul poate fi ispitit să caute un eveniment real în spatele acestor texte, dar asta n-ar însemna decât construirea a încă unei versiuni” (p. 74).

Lucrurile stau la fel și cu „ritualurile” din *Istoria francilor* a lui Grigore din Tours, analizate în cel de-al treilea capitol. De data aceasta Philippe Buc identifică o structură mult mai complexă decât simpla opoziție „ritual bun” - „ritual înșelător.” În *Istoria francilor* ritualurile episcopale, cu mici excepții, își ating scopul și restabilesc armonia fie în interiorul comunității terestre, fie între comunitatea terestră și cea celestă. Miza ideologică a textului lui Grigore din Tours o reprezintă însă „ritualurile” regalității. Deși există regi ce săvârșesc „ritualuri” eficiente, dar asta doar pentru că adoptă formele ritualice episcopale, majoritatea regilor franci manipulează „ritualurile”. Philippe Buc așează „ritualurile” regale din *Istoria* lui Grigore din Tours pe o axă valorică ce începe de la complet negativ și care crește atingând valori pozitive, fără însă a ajunge vreodată la desăvârșirea „ritualurilor episcopale” (p. 94). La limita inferioară, se găsește deturnarea de către Chilperic a ritualului de umilință și împăcare săvârșit de episcopul de Rouen, Pratextatus. Povestea merită spusă pentru cei ce nu o cunosc. Un conflict între episcop și rege este mediat de intermediari și se ajunge la punerea în scenă a unui „ritual” de împăcare tipic. Astfel, Pratextatus se prostornează și se umilește public în fața regelui așteptând ca Chilperic să-i ofere în schimb iertarea. Regele însă, spre surprinderea tuturor, se prostornează la rândul lui în fața episcopului și se umilește public. Astfel, anulând „ritualul” umilinței episcopale prin propria sa umilire, Chilperic este liber după aceea să-l condamne pe Pratextatus.

În cel de-al patrulea capitol, sursele investigate sunt câteva texte hagiografice din Antichitatea târzie, iar teza lui Philippe Buc este, din nou, una provocatoare: martiriul creștin a fost o deturnare imaginară a culturii politice dominante (p. 134). Potrivit autorului, prin reinterpretarea semnificației spectacolului

public al morții, creștinii au preluat ritualul păgân al execuțiilor și l-au transformat într-un instrument al martirizării. Din nou, disputa nu s-a purtat asupra desfășurării propriu-zise a „ritualului,” ci asupra interpretării lui. „Ritualul-desfășurat” dispăre astfel cu totul în spatele „ritualului-narativ.”

Înainte de a discuta, mult mai succint, a doua parte a cărții, am să fac o mică paranteză. Philippe Buc pare complet neinteresat de problema audienței textelor pe care le analizează. Or, mie mi se pare că tocmai discutarea problemei audienței și a receptării textelor ar putea fi calea prin care istoricul ar putea pătrunde dincolo de texte înspre realitățile medievale.³⁸ M-au nelămurit de asemenea două artificii retorice folosite frecvent de Philippe Buc: cronologia inversă și anacronismele deliberate. *Dangers* este structurată, în prima sa parte, într-o ordine cronologică inversă, începând cu perioada ottoniană și terminând cu epoca romană. Explicația oferită de autor în introducere³⁹ nu este însă reluată nicăieri în carte. Anacronismele deliberate folosite de Buc descumpănesc și mai mult cititorul, dar ele cel puțin par a avea o finalitate precisă. Am să dau doar câteva exemple: Liudprand de Cremona este marxist, sfântul Augustin e durkheimian (p. 118), iar Grigore din Tours este un antropolog (p. 122) ce pare a-și fi însușit foarte bine ideile lui Max Gluckman și Victor Turner (p. 120).

Toate aceste anacronisme nu fac însă decât să anticipeze teza dezvoltată în cea de-a doua parte a cărții, intitulată „De la Teologie la Științele Sociale, c. 1500 - c. 1970.” Teza lui Philippe Buc este că originile intelectuale ale sociologiei moderne se găsesc în teologia creștină medievală. Prin urmare, instrumentele euristice contemporane își au originea, prin „complicate trasee subterane,” în cultura medievală. Reconstituirea de către Philippe Buc a acestor trasee intelectuale și elaborarea unei istorii a conceptului de ritual reprezintă cu siguranță principala lecție de metodă a cărții lui Buc. Interpretarea surselor medievale nu mai poate fi făcută fără o prealabilă investigație în istoria ideilor, iar medievistii nu se mai pot închide în limitele propriei discipline ci trebuie să se interogheze asupra propriului bagaj cultural.

Istoria ritualului reconstituită de Buc începe cu Reforma protestantă, pentru că prin contestarea unor practici ceremoniale catolice s-a deschis calea transferului lor în domeniul politicului. De exemplu, un teolog luteran justifică participarea principilor protestanți la ritualul încoronării lui Maximilian de Habsburg din 1562 afirmând că această ceremonie nu este o slujbă religioasă (*non Deo cultum*) ci un *politicum officium* (p. 171). Critica protestantă îndreptată împotriva „superstițiilor romane” are drept consecință elaborarea a două

³⁸ În recenzia din *Speculum*, Janet Nelson remarcă, cu destulă ironie, că Philippe Buc discută pentru prima oară problema audienței la pagina 249.

³⁹ „I have chosen to look at four moments of late antique and medieval political culture – backward from the tenth to the first century C.E., in order to suggest simultaneously historical derivation and limited determinism” (p.11-12)

categoria conceptuală: ritualurile, ce-și păstrează caracterul sacru, și ceremoniile care nu mai au decât un rol social, simbolic sau funcțional. Un alt moment cheie identificat de Philippe Buc în istoria conceptului de ritual este controversa „riturilor chineze” (c. 1635-1742). Una dintre temele centrale ale disputei, desfășurată în interiorul lumii catolice, a fost participarea de către misionarii iezuiți la unele ceremonii confucianiste. Justificarea iezuiților a fost că aceste ceremonii au un rol funcțional în societatea chineză, menținând ordinea și coeziunea socială (p. 183-184). Această înțelegere funcționalistă a ritualurilor este apoi dezvoltată de teoria religiei ca forță de coeziune socială, pe care Philippe Buc o urmărește din perioada iluministă (Rousseau, Montesquieu) până la teoreticienii neocatolici din secolul XX (Carl Schmitt, Percy Ernst Schramm) oprindu-se la studiile antropologice din anii 1970 (mai cu seamă Clifford Geertz)⁴⁰.

Pericolele, asupra cărora suntem avertizați de titlu cărții, sunt așadar de ordin metodologic. Conceptele și teoriile pe care le folosim în investigația istorică nu sunt universale și obiective, așa cum pretind a fi, ci își întind rădăcinile adânci în cultura creștină medievală. Această continuitate a fost însă însoțită și de o distorsionare. Societatea medievală era construită pe un fundament dual, pe opozițiile dintre *sacerdotium* și *regnum*; *ecclesia* și *saeculum*; Dumnezeu și Diavol (p. 240). Or, antropologia și sociologia au la bază un model social *monist* (acesta este termenul folosit de Buc), în care religia este o deghizare, o punere în scenă a societății. „Ritualul” ca instrument de asigurare a coeziunii sociale este caracteristic unei societăți *moniste*, dar este fundamental străin societății medievale. Prin urmare, Buc ne îndeamnă să uităm acest cuvânt periculos, un concept reduționist și nefolositor pentru înțelegerea lumii medievale (p. 247)

Două lucruri ar mai fi de spus. În primul rând, *Dangers of ritual* este o carte de referință, indiferent dacă teza principală este sau nu corectă. Printr-o abordare originală și provocatoare, Philippe Buc a pus sub semnul întrebării un întreg domeniu de cercetare, care, chiar dacă va supraviețui atacului, va fi transformat considerabil în urma lui. În al doilea rând, deși autorul își avertizează în prefață cititorul că are în față o abordare distructivă și că nu trebuie să se aștepte la un nou model metodologic (p. VIII), lucrurile nu stau tocmai așa. În fond, prima parte a cărții e în egală măsură constructivă. Transferând „ritualurile-desfășurate” într-o zonă inaccesibilă istoricului, el îl

⁴⁰ De altfel, majoritatea criticilor i-au reproșat lui Philippe Buc tocmai faptul că teoria antropologică pe care el o contestă – modelul funcționalist – a fost abandonată de ceva timp. De altfel, deși discută pe larg una dintre lucrările lui Geertz, Buc nu se referă aproape de loc la modelul antropologiei culturale propus de acesta; vezi recenziile scrise de Gabrielle Spigel și de Alexandra Walsham. Vezi și răspunsul lui Buc, „The monster and the critics”, p. 446-448.

apropie pe aceasta de „ritualurile-narative”. Chiar dacă nu putem pătrunde dincolo de texte la realitățile medievale, Philippe Buc ne arată cum putem descifra, în texte, universul mental al autorilor medievali.

Marian Coman

Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact, ed. Norman Housley, Palgrave Macmillan, New York, 2004, 251 p.

Excelenta sinteză publicată în 1992⁴¹ și culegerea de documente editată patru ani mai târziu⁴² reprezintă două argumente suficiente pentru a-l considera pe Norman Housley unul dintre cei mai importanți istorici în domeniul cruciadelor târzii. Coordonarea acestei lucrări, în care semnează și unul dintre studii, îi confirmă acest statut.

Crusading in the Fifteenth Century cuprinde zece studii, semnate de autori diferiți, a căror tematică este legată de mișcarea cruciată din secolul al XV-lea. Șase dintre aceste studii reiau subiecte clasice ale cruciadei târzii: Pius al II-lea (Nancy Bisaha, *Pope Pius II and the Crusade*, p. 39-52), participarea burgundă (Jacques Paviot, *Burgundy and the Crusade*, p. 70-80), Ioan de Capistrano (Norman Housley, *Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456*, p. 94-115), Ungaria și cruciada (Janos M. Bák, *Hungary and Crusading in the Fifteenth Century*, 116-127), Rhodosul și otomanii (Nicolas Vatin, *The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks 1480-1522*, p. 148-162) și Reconquista spaniolă (John Edwards, *Reconquista and Crusade in the Fifteenth Century Spain*, p. 163-181). Majoritatea acestor studii sintetizează cu claritate, în doar câteva pagini, teme complexe, intens dezbătute în istoriografie. Singura excepție mi se pare a fi studiul lui Jacques Paviot, care nu face decât să enunțe teza existenței unei concepții tradiționale a cruciadei la curtea burgundă⁴³. Paviot nu abordează nici una dintre probleme cheie ale cruciadei burgunde – cum ar fi relația dintre cruciadă și fascinația pentru aventurile cavalești, conexiunile dintre cruciadă și consistenta producție literară „orientală” de la curtea

⁴¹ Norman Housley, *The Later Crusades, 1274-1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford University Press, 1992.

⁴² *Documents on the Later Crusades, 1274-1580*, editate și traduse de Norman Housley, Macmillan, Londra 1996.

⁴³ Nimic nou față de ceea ce spuseseră cu mult înaintea lui N. Iorga sau C. Marinescu. De altfel J. Paviot cunoaște foarte bine aceste studii, ca de altfel întreaga istoriografie românească asupra subiectului, așa cum reiese din monografia sa *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient, fin XIVe siècle - XVe siècle*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003.

burgundă⁴⁴ sau raporturile dintre cruciadă și obiectivele politice ale ducilor – și se limitează la o simplă relatare evenimentială. Am ales să prezint doar unul dintre aceste șase studii, cel al lui Nancy Bisaha despre Pius al II-lea, pentru că acesta mi s-a părut că incită la cele mai multe discuții. Teza lui Bisaha este că Pius al II-lea a practicat două tipuri de discursuri despre cruciadă ce pot fi strict delimitate cronologic. Primul tip de discurs, ce motiva necesitatea cruciadei dintr-o perspectivă seculară, a apărării culturii și civilizației occidentale, corespunde perioadei de dinaintea urcării pe tronul pontifical. Al doilea tip de discurs, ce insistă asupra dimensiunii religioase a cruciadei, corespunde perioadei pontificatului său. Bisaha vede în această ruptură radicală, „schizofrenică” este termenul folosit de autoare (p. 47), consecința unei simple stratageme retorice dar și a unei transformări personale. Mărturisesc că am fost mult mai convins de prima ipoteză decât de cea de-a doua. Imaginea unui papă extrem de calculat și chiar cinic, așa cum reiese din lectura *Comentariilor*⁴⁵, mi se pare că susține exclusiv ipoteza unei strategii retorice.

În afara celor șase studii ce reiau subiecte clasice, *Crusading in the Fifteenth Century* cuprinde alte trei articole care abordează teme discutate mai rar în istoriografia cruciadelor târzii: rolul jucat de discursurile anti-otomane în universul politic german înainte de Reformă, propaganda cruciată în confederația elvețiană și ideea de cruciadă în scrierile umaniștilor italieni. Studiul lui Johannes Helmrath (*The German Reichstage and the Crusade*, p. 53-69) identifică două momente de vârf ale oratoriei anti-turcești în lumea politică germană – anii 1454-1455 și perioada domniei lui Maximilian I – și argumentează că în ambele cazuri discursurile publice au jucat un rol central în desfășurarea Reichstage-ului. Articolul lui Claudius Sieber-Lehmann (*An Obscure but Powerful Pattern. Crusading, Nationalism and the Swiss Confederation in the Late Middle Ages*, p. 81 - 93) analizează instrumentalizarea politică a sentimentelor cruciate în rândul populației elvețiene în secolul al XV-lea. Concluzia sa, convingător argumentată, este că imaginile asociate cruciadei - un bun exemplu în acest sens fiind etichetarea lui Carol Temerarul drept „Turcul din Apus” - au jucat un rol important în mobilizarea populației și în construirea confederației elvețiene. Teza centrală a studiului Margaretei Meserve (*Italian Humanists and the Problem of the Crusade*, p. 13-38) este că în literatura umanistă italiană din secolul al XV-lea discursul cruciat s-a transformat într-o

⁴⁴ Explicația pe care Paviot o dă modei literare a aventurilor cavalierești orientale – eșecul cruciadei reale conduce la refugiarea în lumea imaginară a literaturii („This failure in the world at large was perhaps a further stimulus to seek refuge in the world of the imagination,” p. 78) – mi se pare mult prea simplistă.

⁴⁵ O ediție critică mult așteptată a *Comentariilor* lui Pius al II-lea este în curs de apariție în colecția *The I Tatti Renaissance Library*. Editorii sunt Margaret Meserve și Marcello Simonetta și au fost deja publicate primele două volume, cuprinzând primele patru cărți ale *Comentariilor*, la Harvard University Press, 2004 și 2007.

simplă înșiruire retorică de *topoi*, printre care și originea turcilor⁴⁶. Adesea însă, cei ce foloseau acest discurs urmăreau atingerea altor scopuri: reforma instituțională, legitimarea anumitor revendicări politice sau chiar obținerea unor avantaje materiale. Ca reacție la această retorică ineficientă, după 1470, apare un nou tip de discurs, reprezentat în primul rând de scrierile cardinalului Bessarion. Renunțând la retorica religioasă și morală, Bessarion adoptă un discurs politic, prezentând Imperiul Otoman asemenea unui stat european⁴⁷. Bessarion eșuează în încercarea de a-i convinge pe principii creștini de necesitatea unei acțiuni imediate, însă tipul său de discurs supraviețuiește. Anulând opoziția ireconciliabilă, religioasă și morală, dintre Imperiul Otoman și statele creștine, noul discurs va fi folosit într-un sens diametral opus celui pentru care a fost elaborat: pentru a justifica colaborările principilor creștini cu Imperiul Otoman.

Am lăsat la sfârșit studiul Nataliei Nowakowska (*Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492-1501*, p. 128-147), pentru că acesta prezintă cel mai mare interes pentru istoriografia românească. Teza principală este că în perioada 1492-1501 elitele poloneze au respins modelul de cruciadă predicat de papalitate și au adoptat un model centrat pe ideea apărării regatului. Am să enumăr în continuare doar câteva dintre argumentele prezentate de Nowakowska în sprijinul tezei sale. Un prim pas în construirea noului model și în respingerea cruciadei pontificale a fost făcut de tratatul lui Callimachus, *De Bello Turcis Inferendo*, scris în jurul anului 1490. Callimachus propunea înlocuirea proiectelor pontificale de cruciadă, ce presupuneau colaborarea, imposibil de obținut, a întregii creștinătăți cu acțiunea coerentă a unui singur regat ce urma să cucerească Imperiul Otoman⁴⁸. Următorul moment ce a adâncit distanțarea discursului polonez de retorica cruciată a fost campania lui Ioan Albert din Moldova. Atât proclamațiile ce au precedat expediția cât și în relatările campaniei insistă exclusiv asupra necesității apărării regatului, ignorând cu desăvârșire terminologia specifică cruciadei. În plus, regele polon a plecat într-o campanie anti-otomană fără să ceară o bulă pontificală, lucru destul de neobișnuit în epocă. Semnificative în acest sens sunt și modificările aduse de către cenzura regală *Cronicii polonilor* a lui Miechowita după ce relațiile polono-pontificale s-au îmbunătățit considerabil. Detaliile înfrângerii de la Codrîi Cosminului, ce apăreau în ediția din 1519, sunt șterse în ediția din 1521 și

⁴⁶ Meserve vorbește chiar de „a minor industry of humanist writing *de origine Turcorum*,” p. 27. Autoarea observă că în investigarea acestei „probleme științifice” umaniștii nu par a avea mari scrupule în a manipula ideologic sursele pe care le folosesc pentru a-i reprezenta pe turci în cea mai întunecată imagine posibilă, având grijă să camufleze totul în spatele unei metode critice aparent riguroase (p. 29).

⁴⁷ „Bessarion gave voice to a secret most Renaissance governments already knew exceedingly well: the Ottoman Turks were just like them” (p. 37).

⁴⁸ Nowakowska numește proiectul de cruciadă a lui Callimachus: „a one-nation crusade” (p. 141)

înlocuite cu un paragraf în care se preciza că regatul a decis că orice viitoare expediție anti-otomană trebuie să aibă acordul prealabil al Sfântului Scaun. În concluzie, regele și elitele polone au încercat să separe cât mai clar campania din 1497 de politica cruciată a papalității. Într-o perioadă de inflație a retoricii cruciate acesta este unul dintre rarele cazuri, și articolul Nataliei Nowakowska are meritul de a-l fi descoperit, în care un actor politic a refuzat să adopte un astfel de discurs.

Crusading in the Fifteenth Century este o colecție de studii de un foarte bun nivel, care-și atinge scopul de a demonstra că în secolul al XV-lea cruciada este în continuare o *idée fixe*. Toate studiile se concentrează însă exclusiv asupra Occidentului Latin și volumului i s-ar putea reproșa ignorarea completă a creștinătății răsărite și a otomanilor. Poate că într-o lucrare despre mesajul și impactul cruciadei în secolul al XV-lea un studiu scris din perspectiva creștinilor răsăriteni sau din cea a otomanilor nu și-ar fi avut locul. Cu siguranță însă, s-ar fi putut pune problema conexiunilor dintre propaganda latină a cruciadei și evoluția relațiilor dintre creștinătatea apuseană și cea răsăriteană. Absența unor asemenea abordări mi se pare cu atât mai surprinzătoare dacă ținem cont de reproșurile pe care Norman Housley le aduce istoricilor ce l-au precedat în studiul cruciadelor târzii. În scurta introducere istoriografică ce deschide volumul, Housley se oprește asupra a trei figuri dominate în istoriografie, Steven Runciman, Nicolae Iorga și Kenneth Setton și, deși are grijă să păstreze reverența academică cuvenită,⁴⁹ este destul de critic în privința lor. Astfel, potrivit lui Housley, S. Runciman și K. Setton au căzut victime retoricii surselor pe care le-au analizat, primul însușindu-și perspectiva bizantină, iar cel de-al doilea prejudecățile anti-turcești din sursele latine. În ceea ce-l privește pe N. Iorga, Housley consideră că ideologia naționalistă prin prisma căreia a privit istoria a dus inevitabil la vicierea interpretărilor sale. Nu e locul aici să discut această reprezentare simplistă și în bună măsură eronată⁵⁰. S-ar fi convenit însă ca o lucrare alcătuită din asemenea studii să aibă parte de o introducere mai bună. Din fericire însă, această schiță istoriografică nu ocupă decât un loc marginal în ansamblul cărții, care rămâne una excelentă.

Marian Coman

⁴⁹ Mai mult, N. Housley îl caracterizează pe N. Iorga în termeni elogioși „a man whose stamina has surely never been surpassed in the historical profession” (p. 4).

⁵⁰ Pentru cineva care cunoaște bine *Notes et extraits* și *Philippe de Mézières* mi se pare surprinzătoare următoarea afirmație: „Iorga’s central concern was the history of Romania and of the succession of powers that had occupied it” (p. 4). Mi se pare însă că Housley are dreptate în ceea ce-l privește pe K. Setton, care are adesea tendința să-și însușească limbajul folosit de sursele pe care le analizează.

FLORIN CURTA, *Apariția Slavilor, Istorie și arheologie la Dunărea de jos în veacurile VI-VII*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, 412 p.

După cum specifică și titlul, lucrarea de față reprezintă o abordare inovatoare a problematicilor generate de primele secole din istoria slavilor, tratarea fiind una deosebit de valoroasă, mai ales că se face primordial din perspectiva realizărilor arheologice. De precizat că autorul își datorează succesul ca istoric în primul rând formării sale în Statele Unite, unde și-a susținut doctoratul în 1998 cu titlul *The making of a medieval ethnies: the case of the early Slavs (sixth to seventh century AD)* și unde profesază din 1999 (la University of Florida). De altfel, după cum însuși autorul precizează în *Introducere*, lucrarea de doctorat a stat la baza acestei cărți, apărută de fapt în 2001 la prestigioasa Cambridge University Press.

Florin Curta utilizează cu acribie atât izvoarele scrise (mai cu seamă Iordannes, Procopius, Ioan din Efes, Thophylact Simocatta, Georgios Pisides și Isidor din Sevilla), cât și informațiile oferite de sursele arheologice pentru a reda o imagine fidelă perioadei timpurii din istoria slavilor, dar și a istoriei spațiului circumscris Dunării de Jos. Preocuparea fundamentală a lucrării sale „nu sunt slavii, ci procesul care a condus la ceea ce se înțelege îndeobște prin slavii”, (p. 291). Concluzia sa este aceea că istoria slavilor începe în secolul VI, slavii fiind o „invenție” a istoricilor bizantini în secolul amintit. Dintre cele opt capitole ale acestei cărți, remarcăm capitolul 4, *Balcanii și limes-ul danubian în secolele VI și VII*. Autorul prezintă politica împăraților bizantini la Dunărea de Jos, mai cu seamă opera constructivă cu caracter defensiv a lui Iustinian pentru zona de frontieră dintre Dacia Ripensis și Moesia Prima. Istoricul amintit mai sus nu este de acord cu opinia că anul 602 a însemnat prăbușirea limesului danubian și declanșarea unei „maree slave” în Balcani. Florin Curta aduce în sprijinul ipotezei sale argumente oferite de sursele literare, arheologice și numismatice. Concluzia sa este fără echivoc: „până în primii ani ai domniei lui Heraclius nu avem nici o mărturie cu privire la migrația masivă a slavilor (ori a sclavenilor) la sud de fluviu” (p. 293). Importanța deosebită acordată analizei vestigiilor arheologice este demonstrată mai ales de capitolele V, *Barbarii din secolul al VI-lea la frontiera dunăreană. O perspectivă arheologică* și VI, *Elite și identitate de grup la nordul frontierei danubiene: evidențe arheologice*.

Pe lângă o lucrare de certă erudiție (bibliografia impresionantă este un indiciu în acest sens) avem în față și o operă accesibilă publicului larg, scrisă într-un stil laborios și simplu în același timp. Totodată, după modul în care lucrarea este structurată și felul în care este organizat materialul, cartea reprezintă un model de emanație conceptuală.

Ștefan Aftodor

NICOLAE V. DURĂ, „*Scythia Minor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 2006, 267 p.

Că în ultimii zece ani au apărut mai multe lucrări dedicate creștinismului din regiunea ponto-danubiană e un lucru îmbucurător; că multe dintre ele sunt rebuturi, e grav, dar aceasta nu poate fi surprinzător, de vreme ce, în ultimul timp, cu complicitatea unor universitari cu pretenții, ajunși peste noapte, din muzeografi și cercetători fără orizont, profesori și conducători de doctorat, se acordă cu o ușurință condamnabilă titluri științifice și didactice fără nici un discernământ și fără criterii ferme de calitate și, în consecință, producția de maculatură întrece orice închipuire. Printre aparițiile jalnice – o spunem de la început – se numără și cea semnată de Nicolae V. Dură, profesor universitar la Universitatea „Ovidius” din Constanța, asupra căreia ne propunem să stăruim mai jos. Nu există pagină din această culegere de texte la care să nu poată fi făcută o observație fie de natură științifică, fie de natură bibliografică, fie de datare, fie de terminologie, fie de limbaj etc. Ne-ar trebui mult spațiu pentru a le discuta pe fiecare în parte.

Materialele reunite sub titlul „*Scythia Minor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV)* au slujit cândva ca argumentație de natură istorică pentru o idee dragă autorităților ecleziastice din Dobrogea – înființarea sau, cum scrie autorul cu un narcisism nedisimulat, „reactivarea” Mitropoliei Tomisului⁵¹; nu întâmplător, ele repetă obsedant aceleași probleme, deseori într-un limbaj demn de predicile bisericești, nu de o lucrare științifică. În esență, acestea pot fi reduse la trei: 1) Biserica din *Scythia Minor* cu scaunul tomitan are o vechime apostolică; 2) Ea nu a depins, din punct de vedere canonic, de arhiepiscopia de *Constantinopolis*, ci a fost autocefală din vremurile primare ale creștinismului; 3) Mitropolia Tomisului, înființată după primul sinod ecumenic, a supraviețuit din Antichitatea târzie până la începuturile Evului Mediu, fiind pe parcursul mileniului I scaunul întregii creștinătăți carpato-danubiene. Toate sunt discutabile, aflându-se, în bună măsură, în contradicție flagrantă cu realitatea istorică; pentru aceasta, n-ar merita atenție, putându-le cataloga în categoria fabulațiilor, dar nu putem să nu luăm atitudine, fie și în formă concisă, știind că ele sunt formulate de un profesor universitar care se pretinde istoric al creștinismului și specialist în drept canonic. De exemplu, despre așa-zisul apostolat al Sfântului Andrei, devenit în ultimele

⁵¹ Vezi p. 15, nota 44: „noțiunea de «reactivare» a Mitropoliei Tomisului a fost pusă în circulație – pentru prima dată – în *studiul nostru documentar* întocmit în ianuarie 2002, (sic!) și înaintat Arhiepiscopiei Tomisului, la solicitarea acesteia, pentru a-i servi ca teme istorico-canonice, (sic!) în «Memoriul» prezentat în fața membrilor Adunării Naționale Bisericești” (subl. aut.).

decenii o adevărată obsesie a clerului Bisericii Ortodoxe Române, N. V. Dură nu ezită – asemenea, de altfel, multor istorici de formație teologică, dar și laică (cum ar fi Adrian Rădulescu, citat la p. 6) – să invoce ca „argument” versetul 11 din *Col. 3* („aici nu mai este nici grec, nici iudeu, nici tăiere împrejur, nici netăiere împrejur, nici barbar, nici scit, nici rob, nici slobod, ci Hristos este totul și în toți”), care, evident, n-are nici o relevanță pentru evanghelizarea Pontului Stâng în a doua jumătate a secolului I, fiind, cum au arătat de mult timp exegeții, expresia universalismului creștinismului. O dată pusă fundația, scenariul închipuit poate fi construit: după autor, „Apostolul Andrei a predicat probabil și în sinagoga iudaică din cetate (!), din care a putut recruta și pe primii ucenici ai lui Hristos” (p. 13) De asemenea, conform unor informații doar de el știute, existența creștinismului „de sorginte apostolică” este dovedită de „noi mărturii peremptorii (!)” date la iveală de „cercetările și descoperirile arheologice (!)” (p. 12-13) (exact aceași idee și la p. 16). Mai mult, susține Dură, „tradiția și istoriografia creștină atestă faptul că cetatea **Tomis**, actualul oraș *Constanța* – metropola provinciei romane *Scythia Minor* (Dobrogea) – s-a învrednicit de un ierarh încă din epoca apostolică (!)” (p. 16, subl. aut.), dar recunoaște că „prima mărturie documentară, (sic!) sigură, (sic!) despre existența unui episcop în cetatea Tomis provine de la începutul secolului al IV-lea”, respectiv cea care-l menționează pe episcopul *Evangelicus* (*ibidem*). Că pregătirea și informarea lui N. V. Dură în privința așa-numitei origini apostolice a creștinismului din *Scythia* sunt mai mult decât precare o dovedește și faptul că nu pomenește nimic despre apostolatul Sfântului Filip în aceeași arie geografică, despre care s-a discutat mai pe larg în istoriografia românească abia în ultimul deceniu⁵², mărgininu-se să susțină, asemenea multor istorici de formație clericală, ideea ridicolă că Apostolul Andrei a „aruncat” „în ogorul «Valahilor» (Românilor)” „sămânța cea roditoare a noii religii, adică, (sic!) a creștinismului” (p. 135), sau că Protocletul este „încreștinătorul populației din Dacia Pontică (Dobrogea din România de astăzi)” (p. 161). Să ne bucurăm, însă, de această ignoranță, căci cine știe ce scenarii fabuloase ar fi mai fabricat Nicolae V. Dură! Dar pentru că veni vorba de proasta lui informare cu privire la istoriografia vechimii „apostolice” a creștinismului din spațiul nostru, să consemnăm și afirmația conform căreia „cele mai documentate studii rămân încă tot cele redactate de regretatul istoric și teolog Prof. univ. dr. Pr. Ioan Rămureanu”, respectiv un material publicat de autorul respectiv în 1974 în **BOR** (p. 12, nota 37). E neîndoielnic că N. V. Dură habar n-are de contribuțiile semnate în ultimii 15 ani de Nicolae Dănilă⁵³, Nelu

⁵² Vezi *infra*.

⁵³ *Apostolul Filip și Scythia Minor*, în *Cultura creștină*, S. N., Blaj, 3, 1997, 1, p. 33-49.

Zugravu⁵⁴, Alexandru Suceveanu⁵⁵, Nicolae Gudea⁵⁶ și Emilian Popescu⁵⁷, care, în ciuda divergențelor, au îmbogățit, fie informativ, fie interpretativ, problema amintită.

Cât privește ideea că, din epoca sinodului I ecumenic, pe baza canoanelor niceene 4, 5, 6 și 7, episcopul tomitan „a devenit arhiepiscop al Tomisului și mitropolit al provinciei (eparhiei) Scythia Minor (Dobrogea)” (p. 12), organizat „într-un cadru etnic (geto-dacic) (!) și geografic, (sic!) bine definit” (p. 13) (cf., de asemenea, p. 18, 23), aceasta este o simplă speculație, nesusținută de nici o sursă istorică. Însăși participarea unui episcop din *Scythia Minor* la primul conciliu universal e sprijinită pe informația lui Eusebius de *Caesarea* din *VC*, III, 7, dar care are în vedere un episcop din afara statului roman⁵⁸.

În sfârșit, afirmația că Biserica din *Scythia Minor* nu s-a aflat sub jurisdicția Patriarhiei de *Constantinopolis* în vremea primului conciliu ecumenic, pentru că la acel moment nu exista o eparhie a Constantinopolului, este corectă (p. 14) (cf. și p. 23-24). Dar, cu un orgoliu dublat de un narcisism intelectual dezagreabil, ignorând în mod deliberat bogata literatură românească sau criticând nejustificat puncte de vedere bine fundamentate exprimate anterior⁵⁹,

⁵⁴ *Apostolatul Sfântului Andrei în „Sciția”. Geneza și evoluția unei tradiții*, în *Memoria Antiquitatis*, 20, 1995, p. 215-238; *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 143-174; *Apostolatul Sfântului Filip în „Scythia”*, în *Timpul istoriei*, I, *Memorie și patrimoniu*, I, București, 1997, p. 192-202; *Creștinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în *SAI*, 57, 2002, p. 82-85.

⁵⁵ *Contributo alla storia del cristianesimo nella Scizia Minore*, în *ibidem*, p. 174-175.

⁵⁶ *Creștinismul vechi românesc între mit și realitate. I. Despre legenda referitoare la predicarea apostolului Filip în Dobrogea*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia catholica*, 44, 1999, 2, p. 127-132.

⁵⁷ *Izvoarele apostolice ale creștinismului românesc. Sfântul Apostol Andrei și Tomisul*, în *ST*, 46, 1994, 1, p. 80-88; *Sources concernant la mission du Saint André sur le territoire de la Roumanie*, în *Étude byzantines et post-byzantines*, III, Bucarest, 1997, p. 9-18; *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, Iași, 2000, p. 196-206; *Sfântul Apostol Filip – misionar pe pământul românesc*, în *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Cluj-Napoca, 2001, p. 386-398; *Apostolicitatea creștinismului românesc*, în *MO*, 54, 2002, 1-4, p. 7-14; *Adolf Harnack și începuturile creștinismului românesc. Sfârșitul unei epoci*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 521-530.

⁵⁸ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 239, 261, 262; idem, *Regiunea Gurilor Dunării și Asia Mică în secolele IV-VI*, în *Memoria Antiquitatis*, 22, 2001, p. 480-482.

⁵⁹ De exemplu, el critică adesea – desigur, fără nici o acoperire – pe alți istorici bisericești, precum Mircea Păcurariu (de exemplu, p. 48-49), I. G. Coman (de exemplu, p. 85) și, mai ales, pe un apologet recunoscut al apostolatului creștinismului românesc și al dependenței canonice de *Constantinopolis* a Bisericii din teritoriul carpato-dunărean în mileniul I – Emilian Popescu – „școlit în duhul pravoslavnic, bizantin” (de exemplu,

Nicolae V. Dură consideră că abordarea acestei probleme s-ar justifica prin aceea că „n-a existat încă o preocupare specială pentru lămurirea titulaturii canonice a ierarhilor care au ocupat Scaunul (sic!) apostolic de la Tomis, nu s-a precizat nici statutul canonic al Bisericii din Scythia Minor” (p. 22). Tot astfel, privitor la extinderea jurisdicției episcopiei tomitane la nord de Dunăre, în sudul Moldovei, fără să cunoască opiniile exprimate în literatura de specialitate⁶⁰, scrie că „până în prezent [adică până la el – n.n.], și acest aspect n-a fost sesizat de istoriografia românească (!)” (p. 39). Mai mult, informația izvoarelor este distorsionată în modul cel mai grosolan sau interpretată după scenarii fabricate cu o nonșalanță diabolică, de care nu trebuie să fie străine anumite blocaje și disfuncționalități de natură intelectuală. Așa se întâmplă, de exemplu, cu relatarea istoricului bisericesc Sozomonos despre „vechiul obicei” – aflat încă în vigoare pe vremea sa (secolul al V-lea) – ca bisericile din *Scythia Minor* „să aibă un singur episcop” (*HE*, VI, 21, 2), confirmată de o lege a împăratului Zenon din 480 (*CJ*, I, 3, 35 (36)); după autor, știrea respectivă a fost preluată în *textul legislativ de la Sozomenos* (!) (p. 110, 117, 217) și nu privește teritoriul Scythiei Minor, ci pe cel al „Scythiei Maior”, căci – motivează el –, „la vremea aceea”, în „Dacia Pontică” (sintagmă improprie, aberantă), existau episcopi nu doar în cetățile de pe țărmul vest-pontic sau riverane Dunării, „ci și în interiorul provinciei romane de la nordul Dunării (!)” (p. 23) (vezi și p. 47, 48, 56, 110-111, 217, 221). Neîndoielnic, acest preot, profesor și doctor în științe are nu numai grave probleme de informare, dar și de orientare în spațiu, căci, de nenumărate ori, încurcă punctele cardinale, sfârșind în afirmații care lasă perplex pe cititor; exemplele culese de noi sunt numeroase, dar au menirea să atragă atenția atât asupra incongruențelor demersului autorului, cât și asupra ușurinței cu care un pretins om de știință distorsionează realitatea istorică, punând-o în slujba unei idei preconceptuate: „Se știe că, la vremea aceea [sec. V – n.n.], din punct de vedere ecleziastic *spațiul geografic nord-dunărean nu făcea partea din teritoriul acestor dieceze* [„Asia Mică, Pont și Tracia” – n.n.], *fiindcă Biserica sud-dunăreană se afla sub aria jurisdicțională a Romei Vechi*” (p. 30, subl. n.); „Aceasta nu înseamnă însă că arhiepiscopul de Tomis era doar un «*mitropolit de onoare*», (sic!) sau că demnitatea de arhiepiscop i se acorda de împărat sau

p. 43-46, 90-92, 108-110, 128, 129); diferența dintre cei doi e, însă, colosală – cel din urmă e un savant, chiar dacă nu se poate sustrage ideilor preconceptuate și comandamentelor ierarhiei bisericești, pe care le slujește cu abnegație.

⁶⁰ Vezi E. Popescu, *Creștinismul la români. Rădăcinile lui răsăritene*, în **BOR**, 109, 1991, 4-6, p. 102; idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, *passim*; idem, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, p. 209-210; N. Zugravu, *Cu privire la jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni în secolele II-VIII*, în *Pontica*, 28-29, 1995-1996, p. 163-181; idem, *Geneza*, p. 241-243, 296-297, 334, 367, 421-422, 488-489; idem, *op. cit.*, în **SAI**, 57, 2002, p. 87-90.

patriarhul de la Constantinopol, așa după cum au afirmat eronat unii istorici bisericești, (sic!) români, care au transferat *tale-quale* realitatea ecleziastică bizantină și la nordul Dunării” (p. 35, subl. aut.); „Or, la acea vreme, în aria jurisdicțională a acestei eparhii (provincii) bisericești [*Scythia Minor* – n.n.] s-au aflat și unele Scaune (sic!) episcopale din Sudul (sic!) Dunării, care făceau parte din provincia romană *Scythia Minor*” (p. 40); „Într-adevăr, Alexandru, Protoierarhul (sic!) Bisericii din *Scythia Minor* (sic!) n-a participat la lucrările Sinodului de la Calcedon (451), fiind împiedicat de hunii care... tocmai ocupaseră *provincia romană de la nordul Dunării, adică Scythia Minor*” (p. 41, subl. n.); „*Biserica nord-dunăreană – din fosta provincie romană, (sic!) Scythia Minor*” (p. 52, subl. n.); „*mitropolia de la Nordul (sic!) Dunării, alias, (sic!) mitropolia de Tomis...*” (p. 54, subl. n.); „Biserica din fosta Scîție Mică, *nord-dunăreană...*” (p. 54, subl. n.); „Evangelicus, primul ierarh al Bisericii din *Scythia Minor, (sic!) nord-dunăreană...*” (p. 55, subl. n.); „Tomisul (Constanța de astăzi), odinioară metropolă de stat și bisericească a daco-romanilor *din Nordul (sic!) și (Sudul (sic!) Dunării...*” (p. 60, subl. aut.); „«*Tomisul*», metropola ei /a «*Mitropoliei Dobrogei*» – n.n./, *se află dincolo de Dunăre*” (p. 63, subl. n.); „în tratate, manuale și studii de specialitate... se afirmă... că patria lor natală, *Scythia Minor*, nu este Dobrogea românească, ci aceea aflată în Sudul (sic!) Dunării (Bulgaria de astăzi)...” (p. 71); „Ca «*Mitropolie a Dobrogei*», greutatea ei va spori și întru afirmarea și întărirea elementului românesc în *Dobrogea nord-danubiană și sud-danubiană*” (p. 72, subl. n.); „Că *Biserica nord-danubiană...* s-a bucurat de statutul de autocefalie ne-o confirmă... și realitățile vieții bisericești tomitane, care ne atestă că *Primatul din Scythia Minor...*” (p. 90, subl. n.); „*Biserica nord-danubiană – inclusiv cea tomitană*” (p. 129, subl. n.); „Mitropolia Tomisului, cea mai veche formă de organizare episcopală și mitropolitană de pe teritoriul daco-roman, *de la Nordul Dunării*” (p. 202, subl. n.); „în cazul Tomisului, nu este vorba de înființarea unei eparhii noi, ci de o reactivare a metropolei bisericești a *neamului daco-romanilor de la Nordul Dunării*” (p. 212, subl. n.) etc.

Dar să revenim la scenariul fantezist construit de Nicolae V. Dură. Obnubilând orice realitate istorică și abuzând de-o imaginație care dă fiori cititorului avizat, susține că, în secolele VII-IX, când Dobrogea a trecut printr-o cezură profundă, nemaicunoscută în istoria sa, fiind aproape complet ignorată în izvoarele scrise ale perioadei, „Scaunul (sic!) primațial al Daciei Pontice (sic!) nu numai că n-a dispărut”, ci a supraviețuit „pe la diferite mănăstiri și schituri ascunse prin văi și codrii (sic!)” „până prin veacurile XIII-XIV, când a fost transferat în interiorul Daciei Traiane (!), mai precis la Curtea Domnitorului Țării Românești, care a reușit să dea un caracter unitar organizației prestatale românești, punând bazele organizării statale a Țării Românești” (p. 24) (vezi și p. 51-52, 54, 103, 108, 207, 210, 216). În tot acest interval, „«*Arhiepiscopia*» autocefală a Tomisului... îngloba mai multe Scaune (sic!)

mitropolitane (!), fiind în același timp Arhiepiscopie și Mitropolie a neamului daco-roman de la nordul Dunării (!)” (p. 85) (vezi și p. 95: de Mitropolia Tomisului „a depins – din punct de vedere canonic – și Biserica din Transilvania primului mileniu”; p. 124, 216), adică a „«Vlahilor» nord-dunăreni”, așa cum o arată și „unul dintre cele mai prețioase documente pentru istoria românilor din secolele XI-XII (!)” – *Codex Rohoncz* (p. 179-193, citatul fiind de la p. 179; vezi și p. 208-210). Prin urmare, „Bisericele din cele trei provincii [Transilvania, Țara Românească și Moldova – n.n.], (sic!), istorice, (sic!), românești” sunt „fiice ale aceleiași Biserici tomitane (!)” (p. 92). Pentru oricine cunoaște cât de cât istoria antică și cea a debutului de ev mediu românesc comentarea acestor aberații presupune un consum inutil de energie. Dar chiar și pentru un canonist, cum se pretinde acest doctor în drept canonic, afirmații precum cele de mai sus frizează elucubrația. Căci, dacă prin absurd, Mitropolia tomitană ar fi fost vreodată „transferată” la nord de Dunăre, nu încapă îndoială că, așa cum precizează hotărârile conciliare, în care N. V. Dură se crede expert, întâistătătorul ar fi trebuit să-și păstreze titlul și jurisdicția – așadar, el s-ar fi numit *mitropolit al Tomisului*, chiar ocupând *thronos*-ul Țării Românești, și ar fi avut ca sufragani titularii scaunelor dobrogene; or, așa ceva nu există în istoria Bisericii medievale românești. Însă, ce vreți? Pentru un cleric, obișnuit probabil cu ideea că doar minciuna laicilor nespovediți îl mânie pe Dumnezeu, scopul urmărit – scoaterea actualei arhiepiscopii tomitane de sub tutela Mitropoliei Ungrovlahiei – cu alte cuvinte, a patriarhului României, și reactivarea Mitropoliei Scythiei Minor – trebuie slujit cu orice preț.

Întreaga lucrare e plină de asemenea afirmații și „demonstrații” fanteziste, unele de-a dreptul aberante, dovedind o incultură crasă, o lipsă de pregătire nepermisă unui universitar de asemenea rang, o predispoziție dăunătoare la exagerări, un „talent” deosebit de a fabula într-un stil siropos și ditirambic. N-am putut rezista tentației de a selecta, și de această dată, cât mai multe exemple, pentru ca cititorii să poată aprecia corectitudinea observației noastre: p. 7: vestita expresie din decretul în cinstea lui Akornion din *Dionysopolis* privindu-l pe Burebista – „cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Thracia” – este modificată în „cel dintâi și cel mai mare rege al regilor (!) din Thracia”, indicându-i-se drept sursă la nota 10 „Dio Chrysostomos, XXXVI, 4” (!); e cea mai clară dovadă că n-a văzut niciodată textul respectiv; p. 7: limba latină „era deja cunoscută și utilizată ca instrument de comunicare printre traci și ramurile acestora, inclusiv printre geto-dacii din Dobrogea, așa încât ar trebui reținut doar faptul că, în urma includerii acesteia în granițele imperiului roman, limba latină devine doar un fel de «lingua franca» și nu una importată de coloniștii romani și în Dacia Pontică”; p. 10: „Aceștia din urmă, adică, (sic!) sarmații, sunt considerați a fi și ei o ramură a traco-dacilor nord-danubieni (!)”;

p. 13: Tomisul era, conform legii lui Zenon din anul 480, „«metropolă a neamului», adică a geto-dacilor (!)”;

p. 13: Herodot a scris despre „geto-daci” în

„sec. VI î. d. Hr. (!)”; p. 16: „războiul daco-roman din anul 107 (!)”; p. 17: „în timpul împăratului Licinius (308-321) (sic!)”; p. 40: „activitatea scriitoricească, teologică, (sic!) și de traducător [a „vlădicăi” (adică episcopul) Ioan de *Tomis* – n.n.] a pus bazele unei Școli (sic!) teologice, (sic!) locale (!), care a avut discipoli (!), (sic!) și apoi ca profesori, (sic!) pe eminenții cărturari, teologi, (sic!) cunoscuți sub numele de «*călugării sciți*»... (!)” (vezi și p. 68: „școala din Scythia Minor dăduse deja filosofi și învățați de statura intelectuală a lui Aethicus din Histria (!)”; de asemenea, p. 74); p. 60: „Tomisul (Constanța de astăzi), odinioară metropolă de stat și bisericească a daco-romanilor din Nordul (sic!) și (Sudul (sic!) Dunării, își revendică – prin Apostolul Andrei – însași vocația sa de cetate-mamă a creștinismului străromân și românesc”; p. 67: „Nația română face parte dintre cele câteva nații hărăzite cu un creștinism de sorginte apostolică și ecumenică, adevărat de mărturie de primă mână (!)”; p. 68: „Aethicus Histricus, adică din Histria (!)”; p. 111: „împăratul Lucinius”; p. 134: „din timpul prigoanei împăraților Dioclețian, Maximian, (sic!) Hercule (sic!)” (N. V. Dură nu știe că e vorba de unul și același împărat – Maximianus *cognomento* Herculius); p. 147-148: „Acești «*asceți*» ai dacilor aveau să fie nu numai precursori ai monahilor creștini din spațiul carpato-dunăreano-pontic (!), ci și modele de urmat în privința trăirii lor ascetice (!), de unde și specificul monahismului românesc...”; p. 170: Ovidius – „Părintele (sic!) poeziei române (!)”; „marile spirite tutelare ale culturii europene medievale (Cassian, Dionisie etc.) (!)”; p. 163: „din vremea lui Ammianus Marcellinus (sec. IV p. Hr.), această noțiune (*colo, -ere, -ui, -cultum* – n.n.) a început să fie folosită cu sensul de «*cinstire a zeilor, a divinității*»...”; p. 166: „nu putem vorbi de acel «*oikuméne*» sau «*orbis terrarum*» [la p. 132 scrie „*orbs terrarum*” – n.n.] al lumii cunoscute (sic!) la vremea aceea”; p. 208: „Biserica dacică tomitană” (!); p. 219: „retragerea administrației romane din Dacia lui Decebal (sic!)” etc.

Un profesor cu asemenea cunoștințe e o adevărată catastrofă pentru pregătirea studenților și a viitorilor specialiști. Faptul e confirmat și de terminologia geografiei istorice utilizate; cea mai mare parte a ei e inventată sau prezentată inconsecvent: „Dacia Pontică” („Dobrogea din România de azi”) (de zeci de ori) – expresie fără acoperire în realitatea istorică; „Scythia Minor sau Dacia Pontică” (*passim*); „Scythia Minor (Dobrogea românească, (sic!) de astăzi (Dobrogea noastră)”) (*passim*) (*Scythia* nu cuprindea doar Dobrogea de astăzi, ci și nord-estul Bulgariei); „Scythia Minor” (*passim*) – „Sciția Minor” (*passim*) – „Sciția Mică” (*passim*); „Scythia Maior” (p. 45) – „Scythia Mayor (Crimeea de azi) (Sudul (sic!) Ucrainei)” (p. 47, 60, 62), „Istanbul” (p. 109). Același lucru se poate spune despre tehnica redactării științifice; neglijențele te întâmpină peste tot. De exemplu, izvoarele sunt citate în variante infinite, după cum i-au căzut în mână edițiile sau, mai degrabă, cum le-a preluat din alte contribuții; iată câteva exemple: p. 19, nota 63 („Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 21, 2”) – p. 23, nota 75 („Sozomenos, VI, 21, 2”) – p. 26, nota

90 („Sozomenos, *Istoria bisericească*, VII, 9, 6°) – p. 32, nota 117 („Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 21, 3; *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. II, ..., p. 25 (sic!; e vorba de p. 225)”) – p. 36, nota 136 („Sozomen, *Op. cit.*, VII, 12, în P. G., LXVII, 1499 ș.u.”) – p. 36, nota 137 („*Ibidem*, 26, 6-9 (sic!), ed. J. Bidez – G. Ch. Hansen, în *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Band 50, Berlin, 1960, p. 341-342; Cf. *Fontes Historiae...*, tom. II, p. 229”) – p. 36, nota 140 („Sozomen, *Op. cit.*, VII, 26, p. 341; *Fontes Historiae...*, II, p. 228”) – p. 37, nota 144 („Sozomen, *Op. cit.*, VII, 26, 6; *Fontes Historiae...*, II, p. 228-229”) – p. 39, nota 153 („Sozomenos, *Istoria bisericească*, VII, 26, 6; Cf. *Fontes Historiae...*, t. II, p. 229”) – p. 108, nota 345 („Sozomen, *Istoria bisericească*, VI, 21); p. 36, nota 139 („Fer. Ieronim, *De viris illustribus*, 131, ed. Richardson (Texte und Untersuchungen XIV, 1), 1986, p. 54”) – p. 37, nota 148 („Eusebii Hieronymi, *De viris illustribus*, ed. I. N. Dianu, București, 1919 /la p. 229, este indicat anul 1920 – n.n./, p. 129”)⁶¹ etc. Această lipsă de consecvență arată fără nici un dubiu că izvoarele respective n-au fost consultate direct; o dovadă este și citarea anapoda a unor ediții, precum cea de la p. 230 („Porphyrogeneti, Constantini, *De administrando imperio* (ed. Gy Moravcsik – R. J. H. Jenkins), Washington, 1967”⁶²). De asemenea, *Abrevierile* sunt realizate necorespunzător (p. 5), autonomia informațională a fiecărui capitol nu este respectată, notele înșiruindu-se de la 1 la 716, bibliografia (p. 228-245) are multiple deficiențe (inclusiv a numeroase lucrări ce nu au fost niciodată citate în capitolele cărții, cele mai multe aparținând membrilor familiei Dură⁶³, lucrări fără autori⁶⁴, lipsa paginilor articolelor și studiilor, neprecizarea coloanelor la sursele citate după *PG* sau *PL*, titluri

⁶¹ El nu cunoaște ediția românească Sfântul Ieronim, *Despre bărbații iluștri*, introducere, traducere și note de D. Negrescu, București, 1997.

⁶² Corect este: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins, New Revised Edition, Dumbarton Oaks Texts One, 1967.

⁶³ Astfel, sunt citate 63 de lucrări (cărți, studii, articole) ale sale (p. 236-239), 55 ale lui Ioan V. Dură (p. 233-236) și două ale lui Leon V. Dură (p. 236). Același narcisism se observă și în interiorul culegerii; notele abundă până la saturație de lucrările lui I. V. Dură, N. V. Dură și L. V. Dură; de exemplu, la p. 161-162, nota 548, sunt menționate, într-o ordine haotică, nu mai puțin de 17 lucrări ale lui I. V. Dură; autorul cărții de față e mai modest: el se mărginește să pomenească doar câte 4, 5 sau 6 (p. 23-23, nota 77; p. 40-41, nota 161; p. 48, nota 186; p. 55, nota 214; p. 73, nota 257; p. 81, nota 280; p. 83, nota 284; p. 89, nota 300 etc.). Iar pentru ca „reuniunea de familie” să fie completă, printre imaginile incluse se numără cele realizate de Ioan Emanoil Dură!

⁶⁴ P. 230: „*** *Patristique et humanisme*, Édit. Du Seuil, 1976, trad. Cristina și C. Popescu, Ed. Meridiane, 1996”; e vorba de o culegere de studii și articole a lui Henri-Irénée Marrou, pe care, după cum se poate desprinde, autorul n-a văzut-o niciodată.

inventate sau greșite⁶⁵, colecții citate eronat⁶⁶, indicele (p. 257-267) nu conține numele autorilor moderni. Apare și un *Rezumat* (p. 224-227), dar, așa cum se desprinde din lectura lui, este realizat de un alt autor decât cel al cărții; rămâne un mister cine este acesta. În sfârșit, cele zece ilustrații nu slujesc la nimic, decât, poate, să ni-l înfățișeze pe autor – personaj foarte fotogenic, de altfel – în fața, la intrarea, lângă ușa, pe treptele sau în interiorul criptei bazilicii tomitane de la Liceul „Mihai Eminescu” ori în ipostaza jenantă, nepermisă, de a sta cocoțat pe un monument istoric de la *Tropaeum Traiani*.

Limbajul culegerii de texte conține termeni desueți, demni de scrierile copiștilor medievali, nu de un profesor universitar: „contribuția ei *prisositoare*” (p. 12, subl. n.); „apostolicitatea creștinismului românesc, *temeluită* pe misiunea evanghelizatoare a Sfântului Apostol Andrei” (*ibidem*, subl. n.; termenul apare și la p. 111, 135, 166); „ierarhul tomitan *se ostoise* deja să-i îmblânzească” (p. 174, subl. n.); „*acrvia* pentru păstrarea rânduiei tipiconal-liturgice și canonice” (p. 202, subl. n.) etc. Unele expresii și construcții sunt repetate obsesiv, uneori de mai multe ori pe aceeași pagină, dovedind că autorul nu se poate sustrage unor clișee lexicale, posedând un vocabular restrâns – „*ipso facto*”, „*ab antiquo* (din vechime)”, „*id est*”, „într-un cadru etnic și geografic, (sic!) bine definit (*precizat*)”. Cultura îndoielnică a acestui profesor universitar e dovedită și de prezența unor sintagme sau exprimări tautologice precum „stringentă actualitate” (p. 57), „și-a adus aportul” (p. 73), „al aceluși «oikouméne» creștin, adică al creștinătății ecumenice” (p. 219), de prezența dezacordurilor („Scaunul (sic!) mitropolitan al Tomisului, ai căror mitropoliți” [corect, „ai cărui mitropoliți” – n.n.]” – p. 67), a formelor gramaticale greșite („rezultatele ultimilor [corect, „ultimelor” – n.n.] descoperiri arheologice” – p. 73), a construcțiilor în termeni contradictorii („cel puțin în majoritatea cazurilor” – p. 151), a inconsecvențelor lexicale

⁶⁵ E.g.: p. 228: „*Concilium Universale Ephesena* [sic! corect, *Ephesenum* – n.n.]. *Gesta Ephesena* [sic! corect, *Ephesi* – n.n.]. *Collectio Veronensis* (sic!), în *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, t. I, vol. II, Ed. Schwartz, Berolini-Lipsiae, 1925-1926”; Dură a confundat tomurile, căci I/2 se intitulează *Acta Graeca, collectio Vaticana 33-80*, fiind apărut în 1922, iar II/1 cuprinde *Collectio Veronensis*. *Ibidem*: „Alberigo, G. et Duval, A. (sic!), *Sinoadele ecumenice* (!) (Textul canoanelor în latină și franceză), Les Éditions du Cerf, 1994” – dovadă clară de neglijență; de fapt, este vorba despre *Les Conciles œcuméniques: Les Décrets*, II-1, *De Nicée I à Latran V*; II-2, *Trente à Vatican II*, sous la direction de G. Alberigo, texte original établi par G. Alberigo, J. A. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi et P. Prodi avec la collaboration de H. Jedin, édition française sous la direction de A. Duval, B. Lauret, H. Legrand, J. Moingt et B. Sesboué, publié avec le concours du Centre National des Lettres, 1994; aceste volume cuprind textul *grecesc sau latin, nu doar latin*, cu traducerea franceză, al canoanelor conciliilor ținute din 325 până în 1965.

⁶⁶ P. 68 (nota 248), 229, 230: „*Corpus Christianorum*, (sic!) *Series Latinae* [sic! corect, *Latina* – n.n.]”.

(„aghiografic” (p. 17, 18) – „agiografic” (p. 17) etc.), de punerea întâmplătoare a virgulei (*passim*) etc.

Pe coperta a IV-a a acestei culegeri apărute sub egida Editurii Didactice și Pedagogice ne sunt înfățișate, în spiritul aceluiași narcisism intelectual amintit mai sus, titlurile, doctoratele, premiile, medaliile, ordinile primite de Nicolae V. Dură, societățile și comisiile din care face parte, domeniile în care, chipurile, este specialist și pe care le cercetează (drept canonic bizantin și catolic, instituții europene, istoria statului și dreptului, drept internațional, protecția juridică a drepturilor omului, studii orientale (copte și etiopiene), teologie, istorie etc.), cursurile, lucrările, masteratele și doctoratele pe care le susține și îndrumă; dacă mai punem la socoteală și cele 63 de lucrări ale sale citate în *Bibliografie*, ne mirăm cum Academia nu l-a primit încă în rândurile sale! Pentru cititorul avizat, toate acestea nu pot ascunde nivelul de pregătire execrabil al autorului, diletantismul, subordonarea până la eroare grosolană a demersului științific comandamentelor oficiale ale Bisericii, incapacitatea de a distinge între statutul de slujitor devotat al autorităților ecleziastice și cea de profesor universitar, cercetător și istoric autentic al creștinismului. Nu putem încheia aceste rânduri decât cu înseși cuvintele lui Nicolae V. Dură: referindu-se la unii filologi români care susțin originea slavonă a monahismului românesc, el considera că aceștia „dovedesc aproape o totală ignoranță” (p.150); noi putem afirma cu toată responsabilitatea că, în privința istoriei creștinismului din spațiul ponto-danubian și nord-fluvial în secolele IV-XIV, Nicolae V. Dură „dovedește aproape o totală ignoranță”.

Nelu Zugravu

SORIN MARȚIAN, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XII. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit și cult [L'église sur les territoires des anciennes provinces daces (la Transylvanie, le Banat, l'Oltenie) aux VIIe – XIe siècles. Aspects d'histoire, d'organisation ecclésiastique, rite et culte]*, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006, 273 p.

În avalanșa de maculatură privitoare la creștinismul din spațiul românesc în mileniul I apărută în ultimul timp și purtând semnătura unor universitari mediocri precum Liliana Trofin⁶⁷, Adriana-Claudia Câteia⁶⁸, Nicolae V. Dură⁶⁹

⁶⁷ *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, Editura Universității București, 2005, 420 p.

sau Vasile Itineanț⁷⁰, este reconfortant că citești o lucrare serioasă ca cea realizată de clujeanul Sorin Marțian. Faptul se datorează, în primul rând, îndrumării de către un arheolog și istoric riguros și responsabil, Nicolae Gudea, care i-a încredințat spre cercetare o temă ce vine în mod firesc în continuarea celei întreprinse de el asupra creștinismului din provinciile dacice în secolele II-VI. După un *Cuvânt înainte* semnat de Nicolae Gudea, cartea cuprinde: *Introducere* (p. 13-33); *Daco-romanii la sfârșitul secolului VI – context politic, economic și social* (p. 35-51); *Situația creștinismului daco-roman la sfârșitul secolului VI* (p. 45-51); *Contextul politic al secolelor VII-XI în teritoriul fostelor provincii dacice – privire istorică generală* (p. 53-66); *Situația bisericii în secolele VII-XI. Aspecte de rit și cult* (p. 67-73); *Creștinismul migratorilor în teritoriul fostelor provincii dacice și problema misionarismului creștin în zonele învecinate (secolele VII-XI)* (p. 75-85); *Interpretarea descoperirilor creștine din repertoriu – comentariu arheologic* (p. 87-117); *Creștinismul din fostele provincii dacice în secolele VII-XI; aspecte de organizare bisericească, rit și cult – comentariu istoric* (p. 119-138); *Concluzii* (p. 139-142); *Repertoriul descriptiv al descoperirilor creștine din teritoriile fostelor provincii dacice (secolele VII-XI)* (p. 143-162); *Anexe* (p. 163-273).

Marele merit al autorului este că inventariază după criterii foarte riguroase materialele creștine, creștinate sau presupuse a fi creștine din secolele VII-XII de pe teritoriul fostelor provincii dacice, fapt care face din lucrarea sa un instrument de lucru foarte util. Strădaniile colegului Sorin Marțian trebuie apreciate la superlativ, mai ales că, urmărind repertoriul, nu putem fi decât dezamăgiți de numărul redus de obiecte din spațiul respectiv pentru intervalul în discuție. Din punctul nostru de vedere, unele dintre ele ar trebui chiar eliminate, nefiind nici creștine, nici creștinate; este vorba despre descoperirile de la nr. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 23, 58, 61; îndoielnice sunt și cele de la nr. 5, 6, 42. De aici, dificultatea pe care o ridică reconstituirea vieții religioase sub toate aspectele ei. Pentru a suplini informația arheologică nu tocmai generoasă, autorul a apelat, în mod firesc, și la sursele scrise (la fel de puține, de altfel), a încadrat fenomenul din spațiul ex-dacic în contextul politic, etno-demografic și religios central și sud-est-european și s-a folosit de o bibliografie recentă. Nu suntem convinși de viabilitatea tuturor opiniilor lui (de exemplu, este exagerată

⁶⁸ *Instituții ecleziastice pe litoralul vest-pontic, în lumina izvoarelor arheologice, literare și epigrafice în secolele IV-VII*, Editura Muntenia, Constanța, 2006, 611 p.

⁶⁹ „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV), Editura Didactică și Pedagogică, București, 2006, 267 p.

⁷⁰ *Viața creștină la Dunărea de Jos (secolele IV-VI d. Hr.)*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2006, 360 p.

stăpânirea bulgară la nordul Dunării și, mai ales, rolul țaratului sud-fluvial în propagarea creștinismului aici – vezi p. 33, 60-61, 121, 129; în veacurile VII-VIII, incinerarea nu putea fi compatibilă cu creștinismul – p. 112, 134-135), dar împărtășim întrutotul concluzia sa, anume că studierea completă a creștinismului din teritoriile fostelor provincii dacice „rămâne un deziderat greu de atins în absența unor date arheologice suficiente și în absența izvoarelor scrise” (p. 142).

Lucrarea are unele deficiențe tehnice: autorul nu pune întotdeauna ghilimele atunci când preia pasaje întregi din alte contribuții, deși face trimitere corectă (p. 49, 75, 80, 119, 123-124, 133, 135), dar aceasta nu se întâmplă întotdeauna (vezi p. 78, 79, 119, 122, 133, 140); sistemul de note este necorespunzător, nerespectându-se autonomia informațională a fiecărui capitol; din exces de zel, la bibliografie au fost incluse și fragmentele din izvoare preluate din *corpora*, fapt care nu se obișnuiește, fiind suficientă citarea acestora din urmă; bibliografia, abrevierile, rezumatul francez, indicele (care ar fi trebuit să figureze după rezumat) nu pot fi „anexe”; deși în carte se vorbește adesea de „autohtoni”, „populație daco-romană locală”, „populație romanică”, „daco-romani” și „români”, hărțile nu conțin decât numele unor populații alogene. Pe ansamblu însă, lucrarea lui Sorin Marțian este o reușită.

Nelu Zugravu

Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români, culegere de studii îngrijită de Adrian Andrei Rusu, Edit. Mega, Arad, 2006, 278 p. + 2 pl.

Este oricând binevenită inițiativa organizării de întâlniri științifice nu numai în marile centre universitare, ci și în locuri mai puțin privilegiate, dar încărcate de istorie. Acesta este și cazul colocviului de la Muzeul orașului Lipova, ale cărui lucrări s-au desfășurat în răstimpul 21-23 octombrie 2005. Subiectul întâlnirii prezintă un interes special și nu poate decât să ne bucure faptul că cel puțin o parte din comunicările de la Lipova au văzut curând lumina tiparului, în frumoase condiții grafice.

Lăsând la o parte „argumentul” lui Adrian A. Rusu (*Lângă Carpați, între 1200 și 1300: substanță istorică și provocări istoriografice*, p. 9-16), volumul se deschide de fapt cu comunicarea lui Șerban Papacostea, intitulată *Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea* (p. 17-30). Autorul pleacă de la o mențiune dintr-o scrisoare a papei Grigore IX, din 21 martie 1228, adresată arhiepiscopului de Strigoni, care reflectă îngrijorarea Sf. Scaun față de cucerirea de către sultanul din Iconium (Konya) a orașului-port Soldaia (Sudak) din Crimeea. Pontiful roman a acordat o indulgență (de cruciadă) în favoarea tuturor celor care vor porni la luptă contra turcilor segiucizi pentru salvarea sufletelor cumanilor convertiți, amenințați acum cu islamizarea. Această

mențiune este alăturată și confruntată cu un fragment din istoria sultanatului Selgiukid între 1188 și 1272, datorată cronicarului Ibn Bibi, în care sunt înfățișate împrejurările cuceririi Soldaiei, foarte probabil în anul 1227, și începutul islamizării cetății. Cele două izvoare lămuresc prezența, zece ani mai târziu, în zona Mării de Azov, a unui corp de oaste aflat sub comanda unui „comes” transilvan, care a înfruntat și înfrânt acolo unități mongole de avangardă. Perspectiva deschisă de această comunicare pentru înțelegerea politicii pontice a regatului arpadian este cu adevărat surprinzătoare.

Dl. Viorel Achim se ocupă de *Istoria unei provincii de frontieră: banatul de Severin în secolul al XIII-lea* (p. 31-60). Domnia sa plasează întemeierea banatului de Severin în anul 1232, adică în ajunul apariției în documente a primului ban ungar (Luca bano de Sceurin), și respinge punctul de vedere al Mariei Holban, care fixa constituirea efectivă a banatului abia în 1260. A fost vorba „de o provincie de graniță, unde stăpânirea arpadiană a îmbrăcat forme specifice și unde nobilimea ungară stăpânitoare de moșii, de la care s-ar fi putut păstra acte cu menționarea banatului, nu a fost prezentă sau a fost prezentă prea puțin”. O discuție separată este închinată formulei propriu-zise de organizare a banatului (băniei), După părerea autorului, ungurii au fost cei ce au adus la Severin termenul ban-banat, termen de origine avară, preluat de la slavii de sud. Faptul că în 1272 au fost organizate banate la frontierele balcanice ale regatului Ungariei, din nordul Bosniei până în regiunea Porților de Fier, atestă efortul de uniformizare a sistemului de organizare administrativă „la toate frontierele de sud și sud-est ale regatului, care totalizau aproape o mie de kilometri”. Majoritatea acestor banate au avut o existență foarte scurtă, doar la nordul Dunării de Jos banatul de Severin menținându-se până la cucerirea mongolă din 1291. Un paragraf special al acestui studiu se ocupă de „Rolul Severinului în politica sud-estică a regatului Ungariei în secolul al XIII-lea”, fiind subliniat între altele faptul că stăpânirea banatului de Severin „deschidea pentru unguri perspectiva de a-și extinde controlul asupra întregii regiuni a Dunării de Jos și a dobândi accesul la Marea Neagră”. În ultimele două paragrafe Dl. Viorel Achim reconstituie destinul celor două părți în care a fost divizată după 1291 fosta unitate administrativ-teritorială ungară.

Dl. Ovidiu Cristea și-a ales drept subiect *Captivitatea lui Otto de Bavaria. Câteva considerații* (p. 61-83). Sunt mai întâi enumerate diferitele localizări propuse de istorici pentru formațiunea politică românească menționată în cronică rimată a lui Ottokar de Styria ca loc de detenție temporară a pretendentului la coroana Ungariei Otto de Bavaria. Apoi, autorul exprimă o primă rezervă în legătură cu izvorul în cauză, observând că avem de-a face cu o cronică în versuri, adică „o operă asupra căreia s-au exercitat două tipuri de constrângeri: unele specifice scrierii istoriei, celelalte caracteristice versificării”. De asemenea, domnia sa, pe urmele regretatului A. Armbruster, socoate forțată apropierea dintre formula „über walt” din cronică rimată și expresia silva

Blacorum din binecunoscutul privilegiu acordat de regele Andrei al II-lea sașilor. Contribuția sa constă, însă, în compararea celor relatate de Ottokar de Styria cu alte câteva izvoare narrative, care au consemnat aceleași evenimente, cu toate că acestea din urmă – așa cum recunoaște domnia sa - sunt mai târzii. Se constată astfel că opera în versuri a lui Ottokar de Styria rămâne „singurul izvor care amintește de captivitatea lui Otto la români” și dat fiind că „occidentalii aveau o idee destul de vagă asupra geografiei acestor ținuturi” orice discuție privind localizarea unor teritorii devine foarte riscantă. Drept urmare, chiar dacă Otto de Bavaria s-a aflat la un moment dat într-un ținut locuit de români, este imposibil deocamdată de stabilit dacă a fost vorba de Făgăraș, Maramureș, Țara Românească sau Moldova.

Am înfățișat în cele de mai sus doar comunicările care formează prima parte a volumului, ce poartă titlul *Puterea*. Celelalte comunicări au fost grupate în secțiunile: *Metamorfoza elitelor laice*; *Biserica și Formele materiale*. Iată și numele autorilor din aceste secțiuni: Attila Zsoldos, Tudor Sălăgean, Adrian Andrei Rusu, Cosmin Popa-Gorjanu, Béla Zsolt Szakács, Ovidiu Pecican, Silviu Oța.

Ștefan Andreescu

NEAGU DJUVARA, *Thocomerius - Negru Vodă. Un voievod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, Edit. Humanitas, București, 2007, 232p.

Cartea profesorului Neagu Djuvara mai are încă un subtitlu lămuritor: „Cum a purces întemeierea primului stat medieval românesc dinaintea de «descălecătoare» și până la așezarea Mitropoliei Ungrovlahiei la Argeș”. Cu precizarea, în continuare: „Noi interpretări”.

Este un subiect pasionant, care poate provoca oricând discuții aprinse. Dl. Neagu Djuvara a plecat de la o comunicare la Academia Română a lui Nicolae Iorga, prezentată în 1927: Imperiul cumanilor și domnia lui Băsarabă. Consideră, însă, că Iorga nu a tras „toate consecințele” din relevarea importanței stăpânirii cumane în părțile de miazăzi ale Rusiei și în spațiul carpato-danubian. Este de fapt sarcina pe care și-o asumă domnia sa, prin reunirea în paginile cărții a tuturor (sau a majorității!) elementelor care pot susține teza că impulsul hotărâtor pentru înființarea statului Țara Românească îl datorăm unei elite aparținând unuia din ultimele valuri migratoare. Am apreciat capacitatea lui Neagu Djuvara de a extrage esențialul din enorma bibliografie cu privire la acest subiect. Și, de asemenea, efortul de a-și nuanța în chip prudent gândul. Citez, sub acest din urmă aspect, aceste rânduri: „Afirmația de mai sus că Basarab Întemeietorul și un grup întreg din jurul lui au fost de origine cumană să nu ne ducă însă la concluzia că Țara Românească ar fi fost întemeiată de cumani așa cum, la sud de Dunăre, în Moesia și în Tracia, țaratul bulgar a fost înființat de

protobulgari, iar în Gallia, regatul Franței de către barbari. În aceste două cazuri - ca de altfel și în Spania și Italia, noile state reapărute pe ruinele Imperiului Roman au fost create de năvălitori alcătuind câte un trib de sute de mii de oameni, organizați cu regi (sau hani), înconjurați de o aristocrație de căpetenii de oști, obârșia viitorilor boieri sau nobili feudali. Micile grupuri de cumani rămase în țara noastră n-au mai avut asemenea structuri de masă; cumanii rămași sau reveniți pe aceste meleaguri erau pe cale de românizare, de totală asimilare de către mediul românesc înconjurător” (p. 80-81). Am reprodus acest citat deoarece, la apariția cărții, reprezentanții mass-media au înțeles cu totul anapoda cele ce a vrut să spună autorul...

Unde mă despart de „construcția” lui Neagu Djuvara, altminteri scrisă alert, captivant și cu o documentare solidă, este în chestiunea identificării legendarului Negru Vodă. Domnia sa „jură” pe hrisovul din 13 noiembrie 1618 al lui Gavril vodă Moghilă, în care se susține că voievodul Nicolae Alexandru a fost fiul lui Basarab voievod și „nepotul răposatului Negru Radul voievod”. Cu alte cuvinte, tatăl lui Basarab vodă, pe care un alt izvor, un act din veacul al XIV-lea, îl numește „Thocomerius” (Thoctomer), ar fi nici mai mult nici mai puțin decât legendarul Negru Vodă. Mai mult, pe temeiul prezenței în mai multe hrisoave târzii a formulei „am văzut domnia mea [...] carte de la mâna lui Negru voievod”, autorul merge prea departe și crede că ar fi existat hrisoave care în formula de intitulare ar fi avut numele „Negru Vodă” (p. 130-133).

Lăsând la o parte aceste obiecții și altele care se mai pot face, cartea de față rămâne fără îndoială o lectură stimulativă, care poate relansa dezbaterile în jurul întemeierii statelor medievale românești.

Ștefan Andreescu

ȘTEFAN S. GOROVEI, MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *Princeps omni laudae maior. O Istorie a lui Ștefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Putna, 2005, 629 p. + XI pl. color [Centrul de cercetare și documentare “Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna – 1]

Rândurile de față nu constituie o recenzie din două motive. În primul rând deoarece cel care se încumetă să supună analizei critice un text ar trebui să știe cel puțin cât știe/știu autorul/autorii lucrării. Or, evident, în situația de față, o asemenea echivalență nu există. În ciuda numărului mare de titluri referitoare la domnia lui Ștefan cel Mare și al incredibilului număr de specialiști apăruiți peste noapte, puțini sunt cei care ar avea competența să se pronunțe, în cunoștință de cauză, asupra conținutului acestei cărți.

În al doilea rând pentru că ar fi nevoie să se discute dacă nu toate, atunci măcar cele mai importante aspecte puse în discuție în lucrare. Un asemenea demers ar necesita însă un spațiu tipografic care depășește cu mult posibilitățile revistei „Studii și Materiale de Istorie Medie”. Și atunci, s-ar putea pune întrebarea, de ce în ciuda rezervelor exprimate am cutezat să mai înnegresc hârtia? Pentru că ar fi nepotrivit ca o lucrare importantă să fie ignorată de o revistă de medievalistică a cărei redacție s-a străduit, an de an, să prezinte ceea ce este semnificativ în domeniul nostru de cercetare. Cum au trecut deja doi ani de la apariția cărții și cum nici unul dintre marii seniori care ar fi trebuit să se pronunțe nu au făcut-o, am considerat că o prezentare stângace este de preferat unei tăceri totale.

Așa cum suntem avertizați încă din titlu suntem în fața unei demers care nu pretinde a fi absolut. „O istorie” înseamnă că avem sub ochi o poveste fără ca autorii să aibă pretenția că este singura posibilă, fără a sugera că este cea definitivă. O asemenea rezervă auto-impusă merită a fi salutăată pentru că, nu de puține ori, suntem confrunțați cu replici de o autosuficiență și de un orgoliu nemăsurat de tipul „după cum am demonstrat”, „am arătat că...” „eu am scris (...), eu am rezolvat problema într-un studiu anterior” ș.a.m.d. Istoria de față este, dacă îmi este permisă metafora, asemenea unei acvile bicefale. Prima parte compusă din cinci cărți – *Răsăritul, Spre „zările împărătești”, Marea politică, Marea rugăciune, Apusul* – constituie un efort de reconstituire a domniei lui Ștefan cel Mare; a doua – *Ștefan cel Mare, „bunul suveran”* – propune o lectură nouă cuvintelor, gesturilor și faptelor domnului Moldovei. Un astfel de diptic ar putea ridica semne de întrebare. Un adept al istoriografiei tradiționale ar considera partea a doua drept un tribut plătit unui mod occidental de a gândi și de a scrie istoria, prea puțin relevant pentru trecutul medieval al românilor. Dimpotrivă, un susținător al „noii istorii” va privi cu scepticism primele cinci cărți pe care le va considera drept o reluare prea puțin necesară a unor probleme îndeajuns cunoscute.

Este inutil să mai precizez că, în ceea ce mă privește, ambele puncte de vedere ar fi incorecte. Cartea este un întreg și nu există nici un fel de fractură între cele două părți componente. Primele cinci capitole au fost impuse autorilor de un paradox: deși s-a scris enorm, deși aparent totul pare știut, în realitate, în ciuda tuturor contribuțiilor, suntem departe de a fi lămuriiți pe deplin în privința multor aspecte. Cu răbdare benedictină, din ce în ce mai rară astăzi într-o istoriografie românească bântuită de febra evaluărilor, punctajelor și clasamentelor, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely au disecat fiecare moment important al domniei lui Ștefan. Efortul nu a fost câtuși de puțin neglijabil dacă ținem cont de particularitățile surselor din epocă și de faptul că, de foarte multe ori, istoricii le-au interpretat în maniere diferite. Cum aceste divergențe au avut în final ca rezultat un tablou distonant, în care diferitele detalii nu reușeau să se îmbine într-un mod coerent, autorii au fost constrânși să

găsească propriile răspunsuri, să recompună fiecare episod al unei domnii de patruzeci și șapte de ani. Pentru a ajunge la acest rezultat a fost nevoie de un volum de muncă demn de invidiat. Este remarcabilă grija de a parcurge aproape tot ceea ce s-a scris semnificativ sau mai puțin semnificativ în legătură cu domnia lui Ștefan cel Mare (în primul rând efortul de a parcurge imensa cantitate de lucrări apărute în contextul anului 2004), strădania de a cântări fiecare argument și preocuparea de a oferi în cele din urmă un scenariu cât mai coerent. Atunci când autorii nu au avut o interpretare proprie, opțiunea pentru una sau alta dintre opiniile colegilor de breaslă a fost întotdeauna argumentată, iar modul în care este construită această argumentație poate constitui un model. Nu există stridente sau tușe grosolane atât de des întâlnite în lucrările unor auto-proclamați seniori ai istoriografiei. Dimpotrivă, chiar și în cazul unor note sau excursuri polemice este de apreciat eleganța exprimării. Constatarea poate părea stupidă, dar este absolut necesară într-un peisaj al medievisticii în care cuvintele lui William Shakespeare „de când orice neam prost se face nobil, mulți nobili neamuri proaste s-au făcut”⁷¹ par mai actuale ca oricând.

Cartea a șasea decurge în chip firesc din primele cinci așa precum într-un roman de Agatha Christie capitolul final oferă cititorului cheia de lectură a întregii povești. În cazul de față este o încercare izbutită de a-l situa pe Marele Ștefan în contextul epocii sale. Rând pe rând ne sunt înfățișate nenumăratele fațete ale unui monarh medieval (războinicul, legislatorul, ctitorul, judecătorul, diplomatul), ne este deslușită semnificația gesturilor și cuvintelor domnului și este recompus universul mental al oamenilor medievali. Este o metodă de lucru în care ambii autori au deja o lungă listă de contribuții începând cu studii precum „Dixit Waywoda”⁷² și „Semne și minuni” pentru Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală⁷³, iar volumul de față desăvârșește în chip fericit contribuțiile premergătoare.

În concluzie cred că nu greșesc afirmând că lucrarea *Princeps omni laudae maior. O Istorie a lui Ștefan cel Mare* este mai degrabă un nou început decât un capăt de drum. Autorii înșiși au ținut parcă să demonstreze în ultimii 3 ani că multe dosare considerate „clasate” pot fi reluate cu succes și mă mulțumesc să amintesc cazul scrisorii circulare adresată de Ștefan cel Mare principilor creștini după victoria de la Vaslui sau momentul de început al contactelor dintre Ștefan cel Mare și Uzun Hasan. Acestei provocări sunt chemați să îi răspundă toți cei care se simt legați de istoria unei personalități cu totul remarcabile.

Ovidiu Cristea

⁷¹ *Since every Jack became a gentleman, there's many a gentle person made a Jack (King Richard the Third, în The Complete works of William Shakespeare, London, 1996, p. 104).*

⁷² *AIIX*, XXIX, 1992, p. 43-52.

⁷³ *SMIM*, XVI, 1998, p. 49-64.

ALEXANDRU SIMON, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 663 p.

Cartea semnată de Alexandru Simon, recent intrată în circuitul științific, se dorește a fi, după afirmațiile autorului, „*un produs clasic, pozitivist cel puțin la note, de arhivă și de bibliotecă, atât în afara, cât și în interiorul spațiilor geografice descrise și atinse de domniile lui Ștefan și Matia*” (p. 21-22). Lăsând la o parte faptul că termenul „pozitivism” are mai ales conotații peiorative, legate de deficiențele pe care acest curent istoriografic le-a cauzat discursului istoric, lucrarea se recomandă ca o cercetare autentică în arhive și biblioteci, cuvântul introductiv având darul de a crea un larg orizont de așteptare, atât la nivel informațional, cât și interpretativ. După cum afirmă autorul, „*cartea se dedică singură arhivarilor, bibliotecarelor, bibliotecarilor și secretarelor, adevăratele divinități dintr-un mediu academic. Față de ei, noi ceilalți putem spera să ajungem doar semizei*” (p. 22). Mărturisesc că această odă adusă bibliotecarilor m-a ajutat să înțeleg de unde provine aroganța, ca să nu zic insolența, unor funcționari publici, vizibilă mai cu seamă în unele instituții bucureștene. Nu sunt suficiente doar decența și politețea pentru a comunica cu o „divinitate”, mai e nevoie de ofrande și de rugăciune. Dar, să lăsăm acest aspect și să ne întoarcem la lucrarea celui care aspiră la condiția de „semizeu”. O prezentare a acestei cărți după structura *Cuprinsului* este imposibilă, deoarece acesta însumează nu mai puțin de 16 pagini (p. 5-20), spațiu care depășește cu mult limitele unei recenzii. În aceste condiții, va trebui să folosesc un alt criteriu de prezentare și cel mai potrivit mi se pare a fi cel metodologic.

Aparent, ca urmare a unei simple răsfoiri, lucrarea lui Alexandru Simon pare a fi cea mai importantă realizare a medievisticii românești de până acum, o veritabilă demonstrație de erudiție, combinată cu cercetarea aplicată. Autorul a depășit cadrul spațial și cronologic avut în vedere, aducând în discuție o serie de aspecte legate de istoria Europei, de istoria Asiei, de impactul între civilizații, fapt care îi transformă lucrarea într-un veritabil tratat de istorie universală. În acest scop el a folosit o bibliografie, nu imensă, ci covârșitoare. Judecând după acest aspect avem în față un cercetător care stăpânește vreo zece limbi moderne și cel puțin trei limbi clasice, ce stăpânește bine diplomatica medievală, heraldica și genealogia, ca să nu mai vorbim de paleografie. Avem astfel imaginea istoricului perfect, singurul în măsură să analizeze și să intercaleze evenimente și fenomene istorice la o scară atât de amplă. Nici Nicolae Iorga, nici Gheorghe Brătianu, nici măcar Jacques Le Goff, în fine, nici un medievist român sau străin nu a ajuns la un asemenea orizont de cunoaștere. Lucrările citate în cartea d-lui Simon însumează milioane de pagini și tone de hârtie, care te fac să îmbătrânești doar privindu-le, nicidecum să le mai și citești. Autorul a cercetat Arhivele Vaticanului, cele din Veneția, Genova, Milano, Budapesta, Cracovia, Belgrad, Kosice, doar arhiva din Mantova fiind consultată printr-un „intermediar

istoriografic” (p. 575). Nu mai enumerăm aici arhivele românești și colecțiile de documente și manuscrise ale bibliotecilor consultate de d-l Simon, pentru că lista ar fi prea lungă. Din perspectivă bibliografică, în comparație cu lucrarea lui Alexandru Simon, *Mediterranean* lui Fernand Braudel pare o monografie de sat. Însă, așa cum am precizat, toate acestea sunt doar *aparențe*.

În realitate, cartea lui Alexandru Simon, în pofida garnisirii bibliografice și a aparenței științifice pe care aceasta o conferă, poate fi catalogată drept o *veritabilă monstruoasă*. În planul discursului istoric se observă o totală lipsă de legătură între aspectele prezentate. Nu avem de-a face cu o expunere dispusă după un criteriu fenomenologic, cronologic sau evenimential, legătura între fraze fiind una literară. Un mare volum de informații, introdus în lucrare ca într-un malaxor, este livrat cititorului sub forma a ceea ce în termeni culinari se numește ghiveci. Altfel spus, discursul d-lui Simon poate fi etichetat drept *dadaism istoriografic*. Pentru a da substanță celor afirmate voi oferi câteva exemple. „*Timpul eroic, oricât de greu ar cădea formula, ea rezista și în peninsula pârjolită de Carol VIII și Savonarola, lua sfârșit. Problema descoperirilor geografice fusese și o problemă a războiului veneto-otoman. Cu cât acest timp se îndepărta, cu atât creștea valoarea domnului. Pragmaticul Ștefan încheia șirul marilor figuri cruciate pe care Maximilian visa să-l continue și să-l încheie el*” (p. 120). Iată și o altă formulare, ceva mai regională: „*Dispariția Muntenegrului ca unitate politică autonomă, disputată de Veneția și Istanbul, desigur în favoarea celei de a doua puteri (1496), n-a adus Moldova, «speranța cruciată», ci Țara Românească lui Radu IV în prim-planul sârbo-albanez. Balcanic, Ștefan nu se putea compara cu Matia, dar nici cu Drăculeștii ori Dăneștii*” (p. 140). Cele două exemple pot sluji cu succes ca probe eliminatorii la un concurs de perspicacitate. Și nu mă îndoiesc deloc de succesul lor. Iată însă și un exemplu mult mai „poetic”: „*Împărțășania făcea vinovat. Absurditatea credinței creștine nu se aplica în plan antiotoman*” (p. 129). Dacă Tristan Tzara ar fi avut ideea să scrie istorie nu cred că i-ar fi ieșit la fel de bine ca d-lui Simon. Dacă cele prezentate aici nu sunt suficiente pentru a argumenta această afirmație e bine de știut că lista poate fi continuată.

Lucrurile nu stau altfel nici în cazul aparatului critic, construit după același principiu al malaxorului. Cititorul avizat va constata cu stupeoare că d-l Simon, universitar clujean, nu știe, sau nu vrea să știe, să întocmească un aparat critic. Îi sugerez autorului ca pe viitor să renunțe la aparatul critic, rezumându-se la eseu, întrucât în forma în care îl elaborează nu are absolut nici o utilitate. Este un fapt extrem de cunoscut că aparatul critic reprezintă scheletul unui studiu științific, rostul său nefiind acela de a face paradă de erudiție, ci ca cititorul să aibă posibilitatea de a verifica informațiile aduse în discuție. Ei bine, în cazul lucrării d-lui Simon acest lucru este imposibil, aparatul critic fiind de fapt un hățș (până și fontul de literă folosit pledează în favoarea acestui termen) în care sunt amalgamate cuvinte și cifre după o logică greu de înțeles. Autorul a luat

foarte în serios termenul „footnote”, întrebuințat de realizatorii programului Word, pentru că notele sale par a fi „note de picior” sau, pe românește, scrise cu picioarele. Iată un astfel de exemplu de „virtuozitate științifică”, ales la întâmplare dintr-o sumedenie de multe altele: „*Mehmed vroia să obțină mai mult din partea lui Matia, individual, la fel și Matia. Astfel, dacă sultanul nu accepta o pace comună, Veneția era hotărâtă să continue războiul, cât să obțină înțelegerea dorită. Risca să ajungă în corzi, lăsând doar spațiu pentru izolarea ei în urma unui acord separat între monarhi. Din toate acestea nu s-a ales nimic. Grișile lui Matia au crescut în regat*¹³⁰”. La nota 130 găsim următoarele trimiteri: „*D.R.H.A, volumul II, no. 124-136, p. 179-195 (noiembrie 1464-iunie 1466; în special no. 128-129, p. 183-184; aprilie-decembrie 1465); no. 137-152, p. 195-222 (iunie 1466-iulie 1468; mai ales no. 138, p. 197; iulie 1466); F. Pall, Relations, p. 140; C. Cihodaru, Pretendenți, p. 103; rămâne problema implicării Bisericii, a numărului de acte, dar poate și cea a succesiunii lui Ștefan, prin Alexandru*”. Discrepanța între cele afirmate în text și cele citate în notă este atât de evidentă încât orice comentariu mi se pare de prisos, pentru că nu cred că există un medievist român care să creadă că în volumul citat din DRH se află vreun document legat de raporturile dintre Veneția și Imperiul Otoman. Totuși nu pot să nu remarc faptul că d-l Simon ar fi trebuit să precizeze la începutul cărții că orice corespondență între cele afirmate în text și notă este absolut întâmplătoare.

Spun asta deoarece în cazul altor note par să existe anumite legături între text și notă, numai că informațiile sunt amestecate într-un asemenea hal încât sursa lor devine greu identificabilă. Practic, avem un paragraf de text, în care sunt malaxate diverse informații, iar la sfârșit o notă, în care sunt îndesate lucrări și autori care, uneori, au sau nu, legătură cu cele expuse. Această practică, ce eludează orice normă legată de întocmirea aparatului critic și chiar bunul simț, pe care nu am mai întâlnit-o până acum, este expresia tendinței autorului de a nivela valorile, de a așeza semnul egalității între valoare și mediocritate, între rigoare și fantasmagorie. Așa se face că pentru d-l Simon nu există studii fundamentale, probleme depășite, controverse și nici măcar opinii divergente. Pentru domnia sa totul este clar ca lumina zilei. Astfel, studii de importanță majoră sunt citate la grămadă alături de opinii fanteziste sau lucrări cu caracter de popularizare, apărute în publicații gen „Magazin Istoric”. Asta denotă o totală lipsă de respect față de munca predecesorilor și a colegilor de breaslă, menționați doar pentru a fi citați și nicidecum pentru adevărata valoare a contribuțiilor acestora.

Pentru un neavizat binevoitor, d-l Simon ar putea părea un individ care citește mult, dar nu prea înțelege ceea ce citește. Situația stă cu totul altfel, d-l Simon citează mult și are pretenția că citește. Acest lucru se observă cu destulă claritate în cazul citării documentelor. Astfel, deși trimiterile abundă la fonduri de arhivă, autorul nu aduce nimic nou la cunoștința publicului. De fapt, autorul

nu analizează nicăieri un document, fie el și publicat, citând doar câteva fragmente, după traduceri românești, însă doar cu rol ilustrativ. Cele mai multe dintre trimiterile la fondurile arhivistice sunt inutile, deoarece documentele indicate au fost editate, unele dintre ele în chiar patru sau cinci colecții diferite. Deși autorul le citează și pe acestea, o face degeaba pentru că sunt situații în care se vede limpede că nu a citit documentul, nici măcar atunci când avea o traducere românească a acestuia. Un exemplu în acest sens este reprezentat de afirmația că „*Sixt IV a inventat un pelerinaj făcut, la Roma, de Ștefan cu ducii, conții și baronii săi, cu episcopul catolic, al Moldovei, în vremea lui Paul II, predecesorul lui Sixt (1471)*” (p. 60). Interpretarea aberantă nu-i aparține d-lui Simon, ci lui A.D. Xenopol pe care îl găsim citat și în notă (p. 60, nota 78). Asupra ei a atras, demult, atenția C. Auner, explicând-o prin lipsa de cultură clasică a lui A.D. Xenopol și aversiunea acestuia față de catolicism⁷⁴. Dacă Xenopol nu avea la dispoziție o traducere românească, Alexandru Simon o putea folosi, ca să nu mai vorbim de faptul că, prin ceea ce citează, domnia sa se prezintă ca un bun cunoscător al limbii latine. Deși în notă este indicată lucrarea canonicului Aloisie Tăutu, care a dat o traducere românească documentului ce stă la baza acestei afirmații, este limpede că autorul n-a citit textul documentului. Admițând totuși că l-a citit, în acest caz, vorba d-lui Andrei Pippidi, problema autorului nu e că nu știe latinește, ci că mai are de învățat românește.

Un alt exemplu ce ilustrează cât de bine folosește documentele d-lui Simon este cel legat de discuția provocată de acesta în jurul titlului de „adevărat atlet al credinței creștine”, pe care, zice autorul, regele Mathias nu-l avea (p. 176). De aici ar rezulta o poziție oarecum superioară a lui Ștefan cel Mare față de regele maghiar, idee insinuată în mai multe rânduri. Deși autorul citează frecvent volumul VI al colecției *Monumenta Vaticana Hungariae*, n-a observat numeroasele epitete acordate acestuia, printre care și faptul că papa îl numește pe Mathias „*Tu vero, gloriosissime filii, Christiane spei et fortitudinis columen singulare, nec multitudine hostium*”. Or, să consideri că un om care a fost numit de papă *nădejdea și singurul sprijin al creștinilor* se află într-un raport de inferioritate față de un *atlet al credinței creștine* este o absurditate.

Nici sursele narrative nu s-au bucurat de prea mare atenție din partea autorului, deși sunt la fel de frecvent citate. În mai multe rânduri, autorul insistă asupra dispariției din actele de cancelarie a ierarhilor moldoveni, începând cu 1473. Cauza înlocuirii lor este oferită de autor cu titlu de certitudine: „*se opuseseră cruciadei*” (p. 257). Admițând ca veridică această supoziție, atunci cum explică d-l Simon întâmpinările lui Ștefan cel Mare, din 1474 și 1475, de către mitropoliți și clerul bisericesc, descrise în cronici? Dacă s-ar fi opus „*cruciadei*” și s-ar fi aflat în conflict deschis cu voievodul, care era rostul prezenței lor? D-l Simon nu-și pune însă asemenea întrebări, mai ales că ele i-ar

⁷⁴ C. Auner, *Episcopia de Baia*, în *RC*, 1915, nr. 1, p. 122, nota 4.

putea pune în pericol „descoperirea”. Ar fi trebuit, mai ales că asupra acestui aspect fusese atrasă atenția⁷⁵. Este evident că autorul nu analizează sursele atunci când se apleacă asupra unei probleme, ci doar preia „din auzite” unele aspecte care vin în concordanță cu „intuițiile” sale.

De altfel, conceptul de analiză este total străin acestei lucrări. Autorul nu cercetează o anumită problemă, nu comentează, nu lămurește, ci doar insinuează. *Insinuarea* este principala metodă de care uzează d-l Simon, lucrarea sa reprezentând un lung șir de insinuări, ce înlocuiesc concluziile care ar trebui să rezulte din analiza surselor, a canoanelor bisericești și a conceptelor eclesiologice. Nu este deloc întâmplător, în aceste condiții, că autorul vede peste tot „șantaj” (p. 214) și conspirații. Altfel spus, autorul își dă „cu părerea”, fără a se întreba dacă se află sau nu în cunoștință de cauză. Datorită acestei practici, cunoașterea istorică se „îmbogățește” subit cu informații plasate sub spectrul unui relativ „se pare”. Așa se face că autorul insinuează ideea existenței unui conflict între mitropolitul Theoctist și episcopul de Roman, Tarasie, sugerându-se o rivalitate istorică între scaunul de la Roman și cel de la Suceava, pe temeiul faptului că „mitropolia avea drept catedrală o biserică catolică transformată” (p. 257). Aflăm, de asemenea, că feudele ardelene „par” să-i fi adus lui Ștefan cel Mare „o creștere de circa 50 % a domeniului rural avut, ca boier și ca monarh, în țara sa” (p. 228), că Ștefan al II-lea avea să fie „viitorul șef al partidei anti-unioniste moldovene” (p. 92) și că mitropolitul Damian „a fost depus de patriarhie și înlocuit cu Ioachim” (p. 96). Tratatul de la Hârlău, din 1499, a fost „confirmat, pare-se, în special, la cererea polonă de ierarhi, spre supărarea patriarhului” (p. 256). La fel de „importante” sunt și informațiile despre relațiile Moldovei cu Patriarhia ecumenică, în vremea lui Ștefan cel Mare (p. 25), culmea fiind atinsă de afirmația că Maria Voichița „întreține și ea raporturile cu patriarhia” (p. 83). Mărturisesc că, dacă s-ar fi afirmat că Maria Voichița a avut un anumit gen de raporturi cu soțul ei, nu aș fi considerat necesar vreun argument în acest sens, însă, în cazul relațiilor cu Patriarhia ecumenică nu-l pot crede pe d-l Simon pe cuvânt.

Astfel de afirmații nu reprezintă altceva decât rezultatul superficialității, extrem de vizibilă în această lucrare. Atunci când cineva afirmă „mai ușor este să spui ce a fost feudalismul și care au fost schimbările aduse de acesta, decât să stabilești condițiile vasalității domnilor față de regii Ungariei, respectiv Poloniei” (p. 43) își desconspiră în mod automat poziția în care se află. Doar ținând seama de criticile care i-au fost aduse lui F. Ganshoff, și chiar lui Marc Bloch, îți poți face o idee despre ce înseamnă o astfel de încercare, fără a mai aduce în discuție dificultățile legate de definirea conceptului. O asemenea afirmație îl plasează pe autorul ei la limita superioară a superficialității. Aspectul

⁷⁵ Liviu Pilat, *Biserică și Putere în Moldova în a doua jumătate a secolului XV*, în *AP*, I, 2005, nr. 1, p. 145.

poate fi sesizat și în ceea ce privește conceptul de *cruciadă*, asupra căreia d-l Simon insistă foarte mult, însă, autorul nu convinge, în pofida lucrărilor citate, că ar fi înțeles acest concept și funcționalitatea lui. Pentru d-l Simon, „*cruciada era, din secolul XI, o funcție a creștinătății*” (p. 175). În spatele acestei definiții fără conținut se ascunde lipsa unor cunoștințe elementare legate de cruciadă. Altfel nu se explică folosirea termenului și a adjectivelor derivate din acesta, aproape fără discernământ. Atunci când afirmă că Ștefan a deschis „*cutia cruciată a Pandorei*” (p. 57) și „*cruciada era «apanajul» unei coroane*” (p. 49) este limpede că d-l Simon nu știe că doar papa avea autoritatea de a iniția o cruciadă. Afirmării precum „*Moldova se formase cruciat ca stat*” (p. 99), „*Ștefan își făcuse partea sa de experiență cruciată italică*” (p. 106), „*Matia încerca să restrângă penetrația cruciată*” (p. 110), dau impresia că adjectivul „*cruciat*” poate fi asociat cu orice, chiar și cu semiluna. Lipsa unor cunoștințe de eclesiologie romană își spune cuvântul. D-l Simon i-a mulțumit degeaba d-lui Șerban Turcuș în cuvântul introductiv, pentru că, deși citate, nu se observă vreo influență a studiilor publicate de acesta.

Nici atunci când d-l Simon încearcă să definească un termen rezultatul nu este mai fericit. Referindu-se la lucrarea lui Filippo Buonacorsi Callimachus, pe care inițial o apreciază drept „*scriere apocrifă*”, apoi „*o înlănțuire causală de sfaturi*”, autorul ține să precizeze că „*fanteziile medievale*” n-ar trebui să fie numite astfel „*poate mai nimerit ar fi termenul de dezechilibre explicative, justificări ajunse mistice prin pragmatismul lor*” (p. 29). Înainte de a oferi propria definiție, d-l Simon ar fi trebuit să explice ce sunt „*fanteziile medievale*” și cine le numește așa, cu excepția domniei sale, asta în condițiile în care, nimeni nu-și mai poate permite astăzi luxul de a eticheta o sursă de informații medievală drept „*fantezie*”. Or, acest lucru nu se întâmplă. Observăm cum autorul, încercând să definească un termen inexistent, care se referă la un aspect ce ține de domeniul imaginarului medieval, a alunecat spre un dezechilibru explicativ, în adevăratul sens al cuvântului. În schimb, d-l Simon nu a ținut să definească „*acquis-ul antiotoman moldav*” (p. 45), oferindu-ne doar asigurarea că acesta era „*redus*”. De asemenea, nici folosirea „*eșalonului ortodox dinastic doi*” (p. 73) nu mi se pare o alegere mai fericită.

În legătură cu Moldova, autorul manifestă tendința de a folosi o terminologie total inadecvată pentru realitățile din acea vreme, prin care încearcă să mascheze serioase lipsuri legate de istoria acestui voievodat. În legătură cu întemeierea Moldovei, autorul ne asigură că „*Moldova fusese formată din bucățile voievodale mai mici, lipite la două nuclee statale*” fapt datorită căruia „*domnul este voievod între voievozi, nu mare voievod ca în Țara Românească*” (p. 36). Ceva mai încolo, suntem asigurați că „*din anii 1340, Moldova se formase cruciat ca stat, la contactul dintre organismele politice locale și ieșindurile ungare îndreptate contra Haliciului și tătarilor*” (p. 99). Deși în linii generale cele două afirmații pot fi considerate ca inspirate din studii legate de

întemeierea Moldovei, felul în care sunt formulate arată că autorul a reținut unele detalii, nu însă și esențialul. Chiar și logic vorbind, Moldova nu se putea forma în jurul a două nuclee statale, ci doar a unui singur, „căpitană” de pe valea râului Moldova. În acest spațiu se produce „descălecatul”, însă acesta nu semnifică și întemeierea statală, motiv pentru care nu putem afirma că Moldova „se formase cruciat *ca stat*”. Abia prin agregarea formațiunilor politice existente în același cadru teritorial în jurul acestui centru și prin crearea instituțiilor supreme ale puterii, laice și ecleziastice, putem vorbi de Moldova ca stat, prin acesta înțelegând o comunitate politică și nu o construcție intelectuală abstractă. Datorită acestui aspect nu putem vorbi de „voievod între voievozi” (care voievozi?), iar faptul că domnul Moldovei nu-și spune „mare voievod” reprezintă tocmai opusul a ceea ce afirmă d-l Simon, pentru că „marele voievod” ține să se identifice astfel față de un alt voievod. După expresia autorului, „să mai reținem un raport istoric pentru Ștefan”: „Eminamente ca proiect politic, autoritatea sa a fost întinsă, de el ori de contemporanii (sic!), peste Cealaltă Valahie, Serbia, Podolia, Mangop, Transilvania, ca «guvernator» și pare-se, Bulgaria. De pe cuprinsul lor, la 1504, ținea Pocuția și feudele ardelene. Nu mai avea porturile. Abia și-a salvat succesiunea moldavă” (p. 462). Comentariile, în acest caz, sunt de prisos.

Însă, dacă în cazul istoriei politice, dincolo de unele afirmații gratuite și aberante, deja sesizate, și o terminologie ambiguă și personală (ca în cazul „bucățelelor voievodale mai mici”), putem constata o anumită familiarizare cu subiectul, atunci când vine vorba de probleme de istorie socială, d-l Simon a reușit să se depășească pe sine. Aflăm astfel că „Ștefan a investit în orașe, târguri, în ocoalele lor, în micii proprietari, în boierii intrați în luptă. A crescut presiunea fiscală și prețurile” (p. 238). Iar ceva mai încolo, autorul ne asigură că „Ștefan apăsase și el puternic pedala fiscală, de dinainte de 1467” (p. 239). Cu toate aceste eforturi „în 1471-1474 și după 1490, Ștefan a atins un buget de 15000, de cinci ori mai puțin decât Matia” (p. 238). Iată cum se conturează o nouă imagine, Ștefan cel Mare capitalistul. E greu să-l contrazici pe un om care are la dispoziție *Indicatorul statistic al Țării Moldovei* între anii 1467 și 1490. Cunoștințele mele de economie sunt prea modeste pentru a putea pătrunde adevărata valoare a celor afirmate de d-l Simon, totuși i-aș rămâne îndatorat dacă mi-ar explica cum a reușit Ștefan „să investească” și, în același timp, să crească impozitele. Evident, asta în cazul în care nu „a investit” răbdare sau putere de convingere.

Că, pentru d-l Simon, Ștefan cel Mare este un adevărat jucător la Bursă nu încapă nici un fel de îndoială. „Ștefan se implicase în jumătate din tranzacțiile efectuate în fața sa, implicând maxim 10% din satele moldave, intrate în atenția cancelariei sale, un intervenționism de neimaginat în regatul cu alte reguli. Valoarea operațiunilor, «oprite» ori lăsate să se desfășoare de către domnul moldav, se ridică la maxim 20 000 florini, pe 47 ani” (p. 242).

Autorul a ținut, totuși, să păstreze o umbră de medievalitate: „Doar feliile i-au permis lui Ștefan, în mare nevoie de fideli mai ales în vremea războiului cu Poarta, când a decis și «înnobilări» masive, să mai recupereze ceva din vechile donații, altfel întărite aproape în masă de el” (p. 183). O afirmație atât de categorică ar fi trebuit însoțită măcar de un act în care să fie vorba de sate ale „hiclenilor” și un altul „de înnobilare”, deși în acest caz un singur exemplu nu ar fi putut justifica „masivitatea” fenomenului. D-l Simon nu a adus o asemenea dovadă, pentru că nici nu avea de unde, trimitând, *in integrum*, la volumele din DRH. În aceste condiții, din afirmația anterioară nu rămâne nimic valabil, așa încât ne reîntoarcem la dimensiunea „capitalistă”. În pofida crizei economice din perioada 1466-1486, când „prețul satelor se dublase în Moldova”, voievodul avea „un buget anual sigur, cam de cinci ori mai mare decât venitul pe un an (până în 20 000 florini) al unui mare magnat ca Lorinc Ujlaki, fiul lui Nicolae. Ștefan se putea descurca” (p. 242). Nu pot să nu-mi exprim indignarea față de profesorii mei din facultate, care m-au pisat în anii de studiu cu dreptul de preemțiune, cu faptul că există sate și sate, cu sau fără mori, cu sau fără prisacă, că nu se poate face o comparație între prețul satelor tocmai datorită acestor aspecte. Nu este mai simplu să considerăm că aceste sate erau tranzacționate la Bursă? Căci, iată ce lucruri frumoase se pot scrie atunci când nu cunoști aceste aspecte. Și iată și un alt aspect important care merită adus și la cunoștința Comisiei de Buget-Finanțe. „După 1490, la un loc, bugetele Ungariei, Poloniei-Lituaniei și ale auxiliarilor valahi nu ajungeau nici la o treime (800 000) din veniturile sultanale” (p. 125). Avem așadar, o contribuție importantă legată de „**bugetul statal**” medieval, păcat însă că d-l Simon nu face precizări și în ceea ce privește valoarea PIB-ului. Dacă tot suntem la capitolul buget și s-a vorbit și despre „**acquis-ul antiotoman**” se putea aduce și acest aspect în discuție. La urma urmei, era vorba doar de câteva rânduri în plus.

În privința stilului de exprimare, autorul pare a fi genul de persoană capabilă să folosească toate cuvintele din dicționar pentru a spune „afară plouă” și să dea acestei afirmații veleități științifice. Din această perspectivă, găsesc nimerită comparația cu predicția în „stil mare”, din perioada barocă, ce se caracteriza tocmai printr-o exuberanță a vocabularului și tendința spre hiperbolizare, auditoriul lăsându-se copleșit, nu de forța argumentelor, ci de „beția” de cuvinte. Însă, acest stil nu-l ajută întotdeauna pe d-l Simon în unele situații reușind contra-permanța de a se apropia foarte mult de „perlele” de la bacalaureat. Astfel, pentru autor „pe pereții creștinătății, Ștefan III cel Mare pare o pată de culoare, o anomalie ortodoxă chiar” (p. 88). La fel de reușită este și afirmația: „A scrie despre Ștefan și Matia înseamnă să lucrezi nu cu un personaj providențial, ci direct cu două” (p. 30). Ca urmare a unui efort meditativ susținut, d-l Simon ne asigură că „în traducere semi-filozofică, raportarea bagajului huniad, avut prin Iancu de Matia, la cel bogdanian, purtat de la Bogdan II la Ștefan, se reduce la preferința pentru mult și nesigur, ori

pentru puțin și fragil” (p. 26). Ciudate bagaje mai aveau acești oameni. Nu degeaba avertiza autorul: „*Cu cei doi lucrăm pe un teritoriu căruia formulele clare îi sunt greu proprii, de la conceptul vestic de feudalitate la alegerea genetică a unui pol creștin în dauna celui alt*” (p. 25). Nici asupra ultimului aspect lucrurile nu sunt limpezi, deoarece Ștefan era „*cu un picior catolic și cu unul ortodox*” (p. 99). Acum, că am aflat asta și ținând seama de episodul asediului Chilieii, din 1462, stau și mă întreb, piciorul rănit era cel catolic sau cel ortodox? Bănuiesc că e dificil să se răspundă la o asemenea întrebare, deoarece „*timpul cercetat, la fel ca vremea studiului, este unul orgolios*” (p. 37).

Că daidist d-l Simon are mari șanse să ajungă „*semizeu*”, așa cum și-a propus, ca istoric, dacă va continua în același mod, va sfârși prin a stârni o epidemie de răs în rândul curcilor. Folosind o expresie a autorului, am putea spune că lucrarea sa poate fi citită, aidoma Unirii de la Florența, „*de la stânga la dreapta și de la dreapta la stânga*” (p. 146). Rezultatul este același. Deși este evident că domnia sa a acumulat o mare cantitate de informații, maniera de expunere trădează carențele. Datorită acestui aspect, informații preluate din articole străine, legate de aspecte mai puțin cunoscute în istoriografia noastră, se pierd printre divagațiile „*semi-filozofice*” și construcțiile pseudo-istorice ale autorului. Sper însă ca d-l Simon să găsească forța de a reface această lucrare, renunțând la maniera superficială și insinuantă, și să realizeze un studiu istoric, cu adevărat valoros. În cele prezentate până acum, m-am oprit doar asupra câtorva aspecte, însă ele sunt mult mai numeroase și greu de cuprins în câteva pagini. De aceea, dacă d-l Simon va considera că l-am nedreptățit, prin aceste rânduri, promit să revin și cu alte detalii.

Mi-aș fi dorit să pot spune și câteva lucruri pozitive despre această carte. Din păcate, nu pot face asemenea aprecieri nici măcar față de ținuta grafică. Editura Presa Universitară Clujeană nu a ținut, în cazul acestei lucrări, să-și respecte blazonul. Datorită unei erori editoriale, cartea este antedatată, purtând anul 2005 pe prima pagină, în vreme ce, după descrierea CIP a Bibliotecii Naționale, este vorba de o lucrare apărută în 2007, tot în acest an fiind înregistrate și drepturile de autor. Chiar dacă hârtia este de calitate, imprimarea este făcută prost, pentru că cerneala se șterge. Corpul de literă ales este unul ce îngreunează lectura, mai ales în cazul notelor. Ilustrațiile sunt foarte prost reproduse și greu de descifrat, însoțite și de indicații de o rară prețiozitate gen „*Arii de autoritate comitatensă la 1490*” (p. 245). Maximul de „*măiestrie*” este atins de ilustrația de la p. 177, ce trece drept „*Scrisoare redactată de Matia Corvin către Sixt IV (28 octombrie 1478)*”, dar care nu este altceva decât un dreptunghi gri, în care nu se observă nici o urmă de literă.

Și totuși am să remarc un aspect, care, având în vedere circumstanțele, poate fi considerat pozitiv. Observ că d-l Simon a învățat semnificația termenului *princeps*, pe care acum îl califică drept „*titlu, adresă (mai ales), indicator și formă catolică clasică de respect și comunitate monarhică*” (p. 78),

după ce, într-o lucrare anterioară, afirma că papa l-a numit pe Ștefan cel Mare *princeps*, un titlu de mijloc situat între clasa ducilor și cea a regilor⁷⁶. Acest aspect arată că se poate, că nu avem de-a face cu un om inflexibil cantonat într-un orizont de cunoaștere pe care nu-l poate depăși. Ceea ce mă face să fiu optimist. Focalizându-și atenția asupra acelor aspecte pe care le stăpânește bine, întocmind un aparat critic veritabil, renunțând la insinuări și la „datul cu părerea”, d-l Alexandru Simon va putea face, cu materialul adunat pentru această carte, o lucrare istorică veritabilă, cu care, chiar dacă nu va ajunge „semizeu”, va câștiga, cel puțin, respectul colegilor de breaslă.

Liviu Pilat

ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare. O analiză critică*, în „Cercetări numismatice”, IX-XI, 2003-2005, p. 299-388.

Lucrarea constituie un masiv studiu, însoțit de câteva anexe, printre care în primul rând catalogul emisiunilor monetare din vremea lui Ștefan cel Mare. Este de fapt reluată discuția inițiată acum mai bine de patru decenii, în 1964, de către reputatul numismat Octavian Iliescu. Dintre interpretările și observațiile noi ale autorului rețin pe aceea potrivit căreia la ora actuală există suficiente elemente care susțin ipoteza formulată acum peste 30 de ani de Matei Cazacu, anume că într-adevăr „moneda princiară moldovenească a epocii lui Ștefan cel Mare are legături cu sistemul monetar otoman din vremea lui Mehmed al II-lea și Bayezid al II-lea” (p. 329). Pe de altă parte, autorul se alătură părerilor mai vechi cu privire la emisiunile monetare autonome ale Cetății Albe, a căror existență în perioada de început a domniei lui Ștefan „constituie dovada nu numai <a> unei largi autonomii economice de care dispunea principalul centru urban al Moldovei, dar și a unui statut politic special în cadrul principatului”. Mai mult, domnia sa crede că în cei dintâi ani de domnie, Cetatea Albă a profitat de dificultățile din relațiile domnului cu Polonia și Ungaria, și și-ar fi „lărgit și mai mult marja de manevră în raport cu autoritățile din Suceava” (p. 340-341).

Puținătatea tezaurilor „de orice fel de monede”- prin urmare și străine - îngropate în timpul lui Ștefan cel Mare este surprinzătoare și îi sugerează autorului o serie de concluzii. Mai întâi, intervalele lungi de conflicte militare „ca și reajustarea circuitelor comerciale internaționale” par să fi pricinuit „o

⁷⁶ Alexandru Simon, *The Use of the „Gate of Christendom”. Hungary’s Mathias Corvinus and Moldavia’s Stephen the Great. Politics in the late 1400’s*, în *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, no. 3/2004, îngrijit de Ioan-Aurel Pop și Cristian Luca, București, 2004, p. 213.

reducere a potențialului economic al locuitorilor Moldovei”. Cheltuielile militare sporite și, mai apoi, în ultima treime a domniei, campania susținută de edificare de lăcașuri ecleziastice au avut drept consecință înăsprirea fiscalității generale. Așa se face că populația a avut la dispoziție în răstimpul 1457-1504 mai puțin numerar decât în vremea domniei lui Alexandru vodă cel Bun. Monedele locale, bătute de Ștefan, „au fost emise în număr destul de mic” datorită faptului că acestea serveau mai ales unor scopuri politice, „plata serviciilor militare prestate de boierime sau a mercenarilor”, și „mai puțin pentru a facilita schimburile comerciale”. Pentru acestea din urmă au fost folosite în continuare emisiunile străine, anume „florini și dinarii maghiari, ducații cu titlu și greutate redusă ai dogilor și seniorilor Genovei, bătuți la Caffa, aspri de Caffa, imitațiile otomane ale ducaților venețieni și acele” (p. 351-352).

Studiul d-lui Ernest Oberländer-Târnoveanu invită neîndoielnic la reflecție și noi investigații.

Ștefan Andreescu

V. Г. ЧЕНЦОВА, *Восточная церковь и Россия после Переяславской рады. Документъ* [Biserica Răsăriteană și Rusia după Rada de la Perejaslav. Documente], „Гуманиитарий”, Moscova, 2004, 176 p.

În ciuda multor explorări temeinice în arhivele rusești, încheiate chiar cu publicarea unor importante volume de documente⁷⁷, cercetătoarea Vera Gheorghievna Cețova a reușit să întocmească un nou volum de documente, în cea mai mare parte inedite, descoperite în Arhiva Departamentului Solilor, păstrată la Arhiva Națională a Actelor Vechi din Rusia, Fond 52, Legăturile Rusiei cu Grecia. Volumul cuprinde 20 de documente: 15 în limba rusă și 5 în limba greacă (cu fotocopii și traducerea în limba rusă făcută de autoare) de o mare importanță pentru situația internațională a Răsăritului european la mijlocul veacului XVII. O prezență centrală în acest volum este domnul moldovean Gheorghe Ștefan, acela care, dintre domnii români, a negociat îndelung cu Rusia în această vreme. V. G. Cețova face, astfel, un dar frumos istoriografiei românești, situat în prelungirea unor studii înnoitoare privitoare la spațiul dunărean, într-o vreme când interesul istoricilor străini pentru această zonă și pentru acele vremuri nu este foarte pronunțat.

⁷⁷ Pentru această perioadă, vezi vol. II din *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Relațiile istorice dintre popoarele U. R. S. S. și România în veacurile XV-începutul celui de-al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, Moscova, 1968.

În *Observațiile introductive*, autoarea precizează reperele cercetării sale, așezată în anii 50 ai veacului XVII, „vreme a schimbărilor radicale în situația internațională a Răsăritului Europei”. Mai exact, documentele publicate și interpretările propuse de autoare pornesc de la intrarea Oștii Zaporojene, în frunte cu hatmanul Bogdan Hmelnițki, în vasalitatea Rusiei, prin hotărârea Soborului de la Moscova și a Radei de la Perejaslav (8/18 ianuarie 1654), care a adus hotarul Rusiei la Nistru, determinând schimbări de profunzime în politica Poloniei, Imperiului Otoman, Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. După începutul norocos al războiului cu Polonia, care pierduse controlul asupra cazăcimii, elita politică rusească a început să gândească mai atent asupra unui țel mai înalt: eliberarea de sub stăpânire otomană a Țarigradului/Constantinopolului și adunarea sub un singur sceptru a tuturor popoarelor ortodoxe. Ca justificare ideologică, țarul se considera urmașul lui Constantin cel Mare. Pentru concretizarea acestor idei au „muncit” mult mulți ierarhi ai Bisericii Răsăritului, ca Atanasie Patelarie fost patriarh ecumenic, care la plecarea din Moscova a cerut țarului să elibereze „imediat” Constantinopolul, sau Paul de Alep (fiul și diaconul patriarhului Macarie al Antiohiei), care a cerut izbăvirea grecilor și a celorlalte popoare ortodoxe de „jugul dușmanilor credinței”. Autoarea arată rolul important al patriarhului Paisie (Lambardis) de Ierusalim (1645-1660) și al patriarhului Macarie III Zaim al Antiohiei (1647-1672), în tratativele dintre Rusia cu Oastea Zaporojeană și apoi cu domnul Moldovei Gheorghe Ștefan (1653-1658). De asemenea, autoarea scoate în evidență rolul domnilor români ca protectori ai Bisericii ortodoxe, fiind de acord că acești stăpânitori au încercat „să transpună în viață” ideea imperială bizantină (N. Iorga, D. Nastase). Un moment aparte din drumul românesc al acestui proiect politic a fost domnia lui Vasile Lupu, la curtea căruia au poposit mai întâi toți ierarhii Bisericii Răsăritene. Acest „drum” a părut a se încheia în 1653, când Vasile Lupu a luat drumul pribegiei, iar domnia a fost câștigată de marele logofăt Gheorghe Ștefan, cu ajutorul lui Matei Basarab și a lui Gheorghe Rákóczy II, și când „grecii, fie fețe bisericești, fie negustori, au fugit din Iași” (au avut de suferit și boierii greci din jurul fostului domn, mai ales Cantacuzinii). „Răscoala” din 1653 s-a datorat, potrivit autoarei, și nemulțumirii unei părți a elitei moldovenești față de alianța dinastică dintre Vasile Lupu și Bogdan Hmelnițki. Totodată, această „combinație dinastică” a făcut ca polonii, muntenii și transilvănenii să se unească și să lupte pentru destrămarea ei, cum se poate observa dintr-un raport trimis țarului de mitropolitul Gavril Vlasie de Naupacta și Arta⁷⁸. Pe de o parte, vedem cum polonii au reușit să distrugă alianța cazaco-moldovenească, iar pe de altă parte

⁷⁸ Vezi nota 3, p. 8.; documentul a fost publicat în *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах*, III (1651-1654), Moscova, 1954, p. 238, nr. 132 (vezi și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 105-106).

tot ei s-au văzut în război cu Rusia, din pricina supunerii cazacilor față de țar. Autoarea consideră că prin actul de la Perejaslav s-a „întărit grupul țărilor cu orientare anticatolică”; această orientare se lega, din punct de vedere spiritual, cu politica de apropiere față de protestanți începută de patriarhul ecumenic Chiril Lucaris (1570-1638), exprimată prin contactele diplomatice cu Suedia și cu opoziția față de Imperiul habsburgic și Polonia.

Începutul primului capitol, *Clerul ortodox în raporturile diplomatice ale statelor europene*, dezvăluie întărirea coaliției „protestante” antipolone prin prezentarea detaliată a activității unui ingenios diplomat, arhimandritul atenian de la mănăstirea Schimbarea la Față, Daniil (Daniil călugărul, Daniil Oliveberg, egumenul Daniil)⁷⁹, care a fost trimis de Bogdan Hmelnițki în Suedia pentru a realiza o înțelegere. Daniil și-a început activitatea diplomatică implicându-se în pregătirea ligii antiotomane, din care urmau să facă parte Suedia, Rusia, Oastea Zaporojeană, Veneția și Anglia. Primul „turneu” diplomatic l-a făcut în vara toamna anului 1654: în iulie, „călugărul regelui suedez” a ajuns la Moscova, de aici a mers la Bogdan Hmelnițki, care l-a trimis din nou în Suedia, împreună cu diacul Ivan Makarov (au ajuns în octombrie 1654; vezi doc. nr. 4), pentru a informa că polonii în unire „cu tătarii, turcii și ungurii” vor să pornească împotriva neamurilor „pravoslavnice” (nota 2, p. 11). Din Suedia, Daniil a informat Departamentul rusesc al solilor că a aflat de la Ieronim Radzievski despre pregătirile pentru invazia Poloniei și despre contactele cu magnații poloni și lituanieni protestanți, în special cu ginerele lui Vasile Lupu, lituanianul Janusz Radziwiłł. Regele polon, Ioan Cazimir, a încercat să păstreze pacea cu suedezii și l-a trimis în solie pe castelanul de Kiev, Z. Goraiski. În toamna anului 1654, după luarea Smolenskului, rușii au „înghețat” relațiile cu suedezii, așezându-se în așteptare unui viitor conflict, iar în 1655 au început să se teamă de manevrele politice ale lui Hmelnițki: Radzievski a încercat, prin grecul Ivan Petrov (Ioan Vadru Tafrafi) și arhimandritul Daniil să primească Oastea Zaporojeană în supușenie suedeză. Acesta a fost unul dintre motivele importante pentru care Rusia s-a împăcat cu Polonia și a ajuns, până la urmă, în conflict cu Suedia.

O altă linie politică importantă a Rusiei, necesară în conflictul cu Polonia și în întărirea opoziției față de Imperiul Otoman, a fost stabilirea de legături bune cu țările de la Dunăre. Gheorghe Ștefan, care a obținut domnia și cu ajutorul Poloniei, a fost lipsit la început de sprijinul ierarhilor ortodocși, care

⁷⁹ Călugărul grec a fost trimis pentru întâia dată în Suedia, în vremea reginei Cristina, de Bogdan Hmelnițki pentru discuții cu cancelarul polon Ieronim Radzievski. Fiind bun cărturar, cunoscător al vechii limbi grecești, se poate să fi discutat cu regina, care era preocupată de cultura clasică. Pentru serviciile diplomatice, regele Carol X Gustav l-a primit între nobilii regatului, sub numele de „Oliveberg” („de la Muntele Măslinilor”) (nota 1, p. 10-11). Paul de Alep îl pomenește sub numele „părintele Ilie”, care s-ar fi aflat în acea vreme la Paris (nota 2, p. 11).

au scris la Moscova ca țarul să se ferească de legături cu domnul moldovean. Astfel, fostul patriarh ecumenic Atanasie Patelarie, care a plecat de la Moscova în decembrie 1653, nu a avut curaj să se întoarcă în Moldova, ci a rămas în mănăstirea Schimbarea la Față din Lublin, în teritoriile controlate de Bogdan Hmelnițki. De aici, cu puțină vreme înainte de moarte, i-a scris țarului, rugându-l să-l sprijine pe Vasile Lupu să redobândească tronul. Aflat într-o conjunctură politică internațională complicată, Gheorghe Ștefan a fost silit să „navigheze” când alături de poloni, când împotriva acestora⁸⁰. Trecerea cazacilor în vasalitatea rusească a arătat care este cadrul în care se va dezvolta politica Rusiei în sud-estul Europei. Astfel, mai mulți soli ruși, trimiși la Bogdan Hmelnițki, i-au spus hatmanului că țarul așteaptă ca și moldovenii, muntenii și transilvănenii să aleagă calea supunerii față de împărăția sa (nota 1, p. 16). Pentru a vedea cât de lungă va fi așteptarea, țarul a trimis spre aceștia și spre ortodocșii din Balcani cărțurari, dintre fețele bisericești, a căror misiune oficială era procurarea de cărți grecești pentru „îndreptarea credinței”. Unul dintre primii emisari a fost „chelarul” mănăstirii Troițko-Sergheiev, Arsenie Suhanov, trimis de țar și de patriarhul Nikon, prin Moldova, la Constantinopol și la Muntele Athos, să aducă cărți necesare „reformei” religioase; emisarul a primit poruncă să se ferească de autoritățile otomane, pentru care nu avea nici un fel de scrisoare oficială. Suhanov a ajuns la Iași la începutul anului 1654 și din discuțiile cu Gheorghe Ștefan a înțeles că acesta intenționează să stabilească legături cu Rusia. Acest lucru l-a comunicat și patriarhului Paisie de Ierusalim, pe drumul lor de la Moscova spre Moldova și Țara Românească, precum și mitropolitului Grigorie de Nazaret, în timpul discuțiilor cu hatmanul cazac. În ciuda rezultatelor favorabile obținute în urma convorbirilor cu domnul moldovean, la Constantinopol călugărul Arsenie a discutat și cu un pretendent la tronul Moldovei, „Radul voievod” (viitorul domn Mihnea III Radu), despre care se credea că va reînnoa direcția politică „pravoslavnică” a lui Vasile Lupu. Pentru acesta a depus mărturie și Macarie fost arhimandrit la Ierusalim (cândva arhidiacon al patriarhului Teofan), care a adăugat, într-o scrisoare trimisă țarului, că la Țarigrad domnește o mare teamă de eventualele raiduri pe mare ale cazacilor, ca prolog pentru ridicarea tuturor creștinilor împotriva necredincioșilor; totodată, a auzit că Vasile Lupu ar fi spus că și-a dat fiica după fiul hatmanului cazac, tocmai pentru a îndepărta „marea asuprire” a creștinilor. Zvonurile despre continuarea legăturilor dintre fostul domn moldovean și Hmelnițki erau întreținute de toate fețele bisericești de la Constantinopol, interesate de întărirea coaliției antipolone.

⁸⁰ Căsătoria lui Gheorghe Ștefan cu Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și văduva lui Timuș Hmelnițki (p. 15), este o informație greșită. Gheorghe Ștefan a fost căsătorit, din boierie, cu Safta, fiica lui Toader Boul.

În această vreme, a reformei bisericești și a marilor schimbări politice, țarul a fost preocupat de unificarea oicumenei ortodoxe și de eliberarea Constantinopolului, de aceea legăturile Moscovei cu Biserica Răsăriteană au căpătat o importanță foarte mare. Elita conducătoare a Rusiei vedea în țar pe adevăratul împărat creștin, moștenitor al împăraților Bizanțului, astfel că era receptivă la ideile grupului de călugări greci, care orientau politica rusească împotriva Sfântului Imperiu Roman și a Poloniei, aflate sub protecția Sfântului Scaun. Pe acest fundal, la Moscova s-a ținut ideea că Aleksei Mihailovici este „noul împărat Constantin”, țarul eliberator, acela care va lupta „împotriva dușmanilor văzuți și nevăzuți”, de aceea au fost aduse în capitala sa „simbolurile sacre ale religiei creștine și ale puterii”, cum ar fi: icoana Maicii Domnului din Vlaherne, capul Sf. Grigorie Bogoslovul, capul Sf. Ioan Gură de Aur, moaște ale Sf. Maxim Mărturisitorul, omoforul Sf. Alexandru al Alexandriei și chiar „Crucea împăratului Constantin”, modelul politic și ideologic al țarului rus. În șirul de moaște care au ajuns la Moscova în această vreme se înscriu și moaștele Sf. Mare Mucenic Iorest, dăruite țarului de boierul român Mihail Ștefan Stoianov („al lui Stoian”), ce a ajuns la Moscova pentru a obține milostenii pentru ctitoria sa, mănăstirea Sf. Nicolae din Galați⁸¹.

Capitolul al doilea, *Tratatul pentru trecerea Moldovei „sub înalta mână împărătească”*, reprezintă o contribuție foarte importantă la cunoașterea celor dintâi tratative diplomatice de durată purtate între un domn român, Gheorghe Ștefan, și un țar rus, Aleksei Mihailovici. Aceste legături și-au avut începutul în buna primire pe care i-a făcut-o Gheorghe Ștefan patriarhului Macarie al Antiohiei, în ciuda faptului că acesta venise la Vasile Lupu. Noul domn i-a permis să plece din Moldova, ruinată de război, în Țara Românească, la Matei Basarab, căruia i-a transmis, prin Gavril patriarhul de Peč, că nu ar fi rău să înceapă negocieri cu Hmelnițki, iar cel mai potrivit pentru această grea misiune ar fi tocmai patriarhul Macarie. Acesta și-a luat rolul în serios și a fost mijlocitor între Matei vodă și hatmanul cazac, iar mai apoi a dus și la Moscova ideea negocierii cu domnii români, despre care nu circulau cele mai bune vorbe în mediul ecleziastic grecesc. Prima solie moldovenească oficială a plecat spre Moscova în la sfârșitul lunii iunie 1655, avându-i în frunte pe mitropolitul Ghedeon al Sucevei și pe logofătul al doilea Grigorie Neaniul, dar din pricina dușmăniei lui Hmelnițki solia a fost nevoită să se întoarcă după două săptămâni. Hatmanul a hotărât că „nu a venit vremea” pentru ca solia să meargă „la o așa depărtare”, fiind supărat de faptul că domnul Moldovei dăduse ajutor polonilor în luptele împotriva cazacilor și rușilor. În aceeași vreme, hatmanul negocia cu Poarta, vrând să rupă „legătura” cu Rusia, și sprijinea „răscoala” seimenilor împotriva lui Constantin Șerban, a principelui transilvănean și a domnului moldovean. Din analiza surselor, autoarea consideră că Gheorghe Ștefan a riscat

⁸¹ Vezi nota 2, p. 21.

în 1655 repetarea dezastrului din 1650, când Moldova a fost distrusă de cazaci și tătari, din pricina faptului că Vasile Lupu a riscat, refuzând încheierea alianței matrimoniale cu Hmelnițki, și a oferit ajutor polonilor. Poziția lui Gheorghe Ștefan la Moscova a fost îndreptată de patriarhul Paisie al Ierusalimului prin trimiterea a două scrisori, datate august 1655, prin care întreaga vină a răsturnării lui Vasile Lupu a fost aruncată asupra răposatului Matei Basarab. În aceste scrisori, Gheorghe Ștefan este înfățișat ca „adevărat creștin pravoslavnic, gata să slujească cu credință țarului rus”⁸². Cuvintele frumoase despre domnul moldovean se regăsesc și într-o scrisoare către țar a patriarhului Ioanichie II de Constantinopol.

Noua solie moldovenească, condusă tot de mitropolitul Ghedeon și logofătul al doilea Grigore Neaniul, a plecat în martie 1656 spre Moscova, iar când a ajuns (la 15 aprilie, pentru ca la 20-21 mai să fie primiți de șeful Departamentului Solilor, diacul de Dumă, Almaz Ivanov) s-a bucurat de ajutorul patriarhului Macarie al Antiohiei și a unor monahi greci aflați aici, în special Dionisie Iviritul și Meletie Grecul⁸³. Dionisie Iviritul, arhimandrit al mănăstirii grecești Sf. Nicolae din Moscova, a redactat textul actului de închinare al Moldovei și a asigurat contactele între ruși și moldoveni, în primul rând ale lui Gheorghe Ștefan, chiar și după ce acesta a pierdut tronul Moldovei. Și datorită strădaniilor arhimandritului grec s-a zărit, pentru o clipă „o nouă «Radă de la Perejaslav» în Iași”. Unul dintre motivele, din pricina căruia această „fantomă” a dispărut, a fost schimbarea direcției politice a Rusiei: a început războiul cu Suedia și au început negocierile de pace cu Polonia, prin mijlocirea Imperiului habsburgic. Negocierile s-au desfășurat la Vilnius și s-a discutat candidatura țarului Aleksei Mihailovici la tronul polon. Astfel că, la 17 mai 1657, când patriarhul Macarie și-a pus semnătura pe textul tratatului moldovenesc, Suedia a declarat război Rusiei. În textul tratatului, polonii erau așezați la același nivel cu „necinstiții agareni”, dușmani ai Rusiei și Moldovei, situație care nu se mai potrivea cu schimbarea rapidă de orientare a politicii rusești. Totuși, pe patriarhul Macarie această nouă tendință politică nu l-a luat prin surprindere, pentru că printre tainele, pe care le adusese cu el la Moscova, se afla și ideea întăririi legăturilor cu Sfântul Scaun. Solia moldovenească a fost oprită la Moscova, iar în toamna anului 1656 patriarhul Macarie a dat de știre dregătorilor ruși că Ștefan voievod a înștiințat pe turci, tătari și transilvăneni despre acest lucru. La sfârșitul acestui capitol, autoarea arată rolul jucat de trei patriarhi pentru primirea Moldovei „sub înalta mână împărătească”: patriarhul Nikon al

⁸² Curios, remarcă autoarea, scrisorile au fost scrise de Foma (Toma) Iuriev, boier credincios al lui Vasile Lupu, recompensat de acesta cu rangul de „comis”.

⁸³ V. G. Tchentsova, *Dionysios Iviritis et les pourparles entre la Moldavie et la Russie en 1656*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, vol. îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2003, p. 581-605.

Moscovei, patriarhul Paisie al Ierusalimului și patriarhul Macarie al Antiohiei și felul în care ultimii doi au încercat, după încheierea păcii între Rusia și Polonia, să orienteze legăturile ruso-moldovenești spre lupta antiotomană.

În următorul capitol, *Biserica de Răsărit și schimbările în orientarea politică a Moscovei*, autoarea analizează rolul mobilizator antiotoman al ierarhilor răsăriteni în politica rusească și reacțiile otomanilor față de acest rol. Imperiul Otoman a priceput pericolul reprezentat de alianța ruso-cazacă, pe care a încercat mereu să o desfacă, și s-a arătat îngrijorat de tratativele purtate de Moldova cu Rusia. Oficial, fețele bisericești din cuprinsul Imperiului Otoman mergeau la Moscova pentru a obține ajutoare, dar, pe lângă acest scop, se străduiau din răsuferință să lege alianțe antipolone și antiotomane. În mai 1658, Grigorie mitropolitul Niceei îl înștiința pe țar și pe patriarhul Nikon că, el și alți ierarhi ortodocși (patriarhul Macarie și mitropolitul Ghedeon al Sucevei), sunt nemulțumiți că domnul Moldovei, la această vreme Gheorghe Ghica, nu se arată dispus să participe la coaliția antiotomană. Confruntat cu această vie activitate diplomatică, Imperiul Otoman a trecut la represiuni împotriva înaltului clerului ortodox. În primăvara anului 1657, patriarhul Paisie al Ierusalimului a fugit din Constantinopol din pricina acuzei că și-a pregătit o mitră, pe care urma să o transforme în coroană imperială pentru țarul Aleksei Mihailovici, iar în martie patriarhul ecumenic Partenie a fost chinuit și ucis, din pricina faptului că s-ar fi străduit să realizeze o alianță între Rusia și Veneția împotriva Porții. Atitudinea neiertătoare a Imperiului Otoman s-a datorat hotărârii cu care noul mare vizir, Mehmed Küprülü pașa, voia să-l scoată din criza economică și politică în care se afla. Autoarea prezintă versiunile care circulau privitoare la motivele morții patriarhului și arată că otomanii au înțeles că există posibilitatea alianței între Rusia și lumea catolică (Roma, Veneția), mai ales că probabil au auzit despre solia lui I. I. Cedomanov, din februarie 1657, la Veneția. Totodată, în toamna anului 1657, în vremea trativelor ruso-polone de la Vilnius și-a făcut apariția la Moscova grecul Nicolae Marișin, care trăise între învățații greci din Veneția⁸⁴. La începutul anului 1658, Gheorghe Ștefan a făcut eforturi pentru a-și păstra domnia, de aceea i-a scris patriarhului Nikon, cerând ajutor împotriva turcilor. Domnul moldovean a încredințat o cerere disperată de ajutor și lui Paisie Ligaridis mitropolit de Gaza, care a dus la Moscova „nădejtile” mai multor stăpânitori și popoare de la Dunăre. În aprilie 1658, patriarhul Ioanichie al Alexandriei și patriarhul Paisie al Ierusalimului au cerut țarului să încheie pace cu Suedia și să reia ostilitățile cu Polonia, dușman al credinței ortodoxe și aliat al turcilor și tătarilor. Patriarhul Nikon a început tratativele de pace cu Suedia, cu puțin înainte de a părăsi tronul patriarhal, în iulie 1658. În ciuda faptului că unii dintre ierarhii Bisericii Răsăritului insistau pentru o linie politică anticatolică,

⁸⁴ La sfârșitul veacului XVII se pare că se afla la București, unde compunea epigrame în cinstea lui Petru cel Mare (nota 1, p. 38).

patriarhul Nikon și alți mari boieri ruși au continuat tendința de apropiere de Sfântul Scaun și de puterile catolice, pentru o luptă comună împotriva Imperiului Otoman; această tendință era și a unor înalte fețe bisericești ortodoxe: patriarhul Macarie al Antiohiei și patriarhul Ioanichie II al Alexandriei.

În continuare voi prezenta rezumatele documentelor, urmate de spicuri din textul documentelor (am ales, în primul rând, informațiile privitoare la spațiul românesc):

1. 1654 februarie (?). *Scrisoarea chelarului de la mănăstirea Troițko-Sergheiev, Arsenie Suhanov, despre întâlnirea și negocierile cu domnul moldovean Gheorghe Ștefan*. În februarie 1654, Arsenie a ajuns la Iași, unde a discutat cu domnul moldovean; printre altele, a comunicat țarului că a observat „o mare bucurie la toți, nu numai voievodul și boierii săi, ci și sătenii toți, că s-au închinat cazacii sub înalta ta mână împărătească”⁸⁵. Domnul i-a spus că ar dori să trimită un sol la Moscova, dar se teme de dușmănia cazacilor.

2. 1654 după martie 14, Moscova. *Din raportul mitropolitului Arsenie de Trebinje: despre misiunea diplomatică a patriarhului Macarie al Antiohiei și a patriarhului Gavril de Peč la hatmanul Bogdan Hmelnițki*. Mitropolitul a plecat din Serbia la 1 decembrie 1653 și a ajuns în seara de Crăciun la Târgoviște, unde s-a întâlnit cu patriarhul de Peč, Gavril Raič. Cei doi ierarhi au discutat cu Matei Basarab, care se afla în dușmănie cu Bogdan Hmelnițki, iar patriarhul a promis că va încerca să facă o înțelegere între Matei și Bogdan. De asemenea, patriarhul a spus că Bogdan Hmelnițki nu poate porni spre Muntenia, deoarece tătarii așteptau să li se ofere ocazia de a ataca târgurile căzăcești. Matei a aflat despre închinarea cazacilor „sub înalta mână a țarului” și s-a arătat dispus să facă pace cu hatmanul. Aici, patriarhul sârb s-a întâlnit cu patriarhul Macarie al Antiohiei și au stat amândoi într-o mănăstire. Cei trei ierarhi au plecat spre Iași și s-au întâlnit cu solia polonă, condusă de Nicolae Bieganowski, ce mergea la Poartă, cu misiunea de a căuta ajutor împotriva cazacilor și cu dorința ca sultanul să poruncească hanului să dea ajutor polonilor. Patriarhul Gavril a spus că turcii nu puteau să-l ajute pe regele polon, pentru că se aflau în război cu venețienii, care în acea vreme erau puternici și nu se întrevedea sfârșitul războiului. Mitropolitul Arsenie a ajuns la Iași după trei zile de la sărbătoarea Întâmpinării Domnului (2/12 februarie 1654), găsindu-l aici pe Ștefan voievod, înconjurat de oșteni greci, munteni, moldoveni⁸⁶, sârbi, nemți și poloni, aproximativ 3 000 de oameni, călăreți și pedestri. Oștenii au plecat din Iași și s-au așezat în satele din jur; o parte dintre ei, „învățați de dracul”, au rămas în Iași, pentru ca „nevinovații haiduci” să fie uciși chiar de cei care i-au învățat (mercenarii nemți). Haiducii

⁸⁵ Pentru acest fragment, vezi și Ion A. Eremia, *Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, Chișinău, 1993, p. 22.

⁸⁶ În majoritatea documentelor din acest volum, moldovenii sunt numiți „volohi”, iar Moldova „Volosca”.

s-au adunat, având în frunte un polcovnic neamț, au ucis 50 de oameni și au prădat casele din oraș. După aceea, oștenii au plecat „în câmp”, iar Ștefan voievod a trimis călărași după ei cu porunca să se întoarcă în Iași, iar dacă nu se vor întoarce a dat poruncă să fie uciși. Dintre haiduci s-au întors în Iași aproximativ 1 500, iar ceilalți au plecat în Țara Românească în căutare de slujbă⁸⁷. Mitropolitul a vorbit cu Gheorghe Ștefan, care i-a spus doar că se roagă ca Alexei Mihailovici să arate „milă” față de el, nedorind să-i spună mai mult; apoi mitropolitul a trecut Nistrul în părțile căzăcești. La Biserica Albă s-a întâlnit cu Gavril Samarin, solul țarului la Matei Basarab. Despre Vasile Lupu⁸⁸, mitropolitul a aflat că se găsea în Crimeea, unde căuta ajutorul hanului pentru a-și redobândi domnia; iar soția lui Vasile vodă și fiul lor, Ștefan, erau păziți cu strășnicie în apropiere de granița transilvăneană.

3. 1654 după aprilie 20, Moscova. *Din raportul grecului Stepan Ivanov: despre manevrele diplomatice ale domnului moldovean Gheorghe Ștefan și situația politică din Europa de Sud-Est.* Ștefan voievod a aflat de la un sol polon despre faptul că Bogdan Hmelnițki s-a închinat țarului și a început să-i fie frică pentru granițele țării sale, de aceea a plecat spre granițele Transilvaniei⁸⁹. După aceea, domnul s-a întors la Iași și a vorbit cu Arsenie Suhanov, care i-a spus că țarul nu voiește să facă vreun rău Moldovei, ci dorește să-i arate milostenia sa; la aceasta, domnul a răspuns că ar dori să trimită un sol la țar, dar îi este frică că nu va fi lăsat să treacă de Bogdan Hmelnițki. Ivanov a aflat că toate „cinurile” (rangurile) „nu arăta dragoste” față de noul domn, pentru că a luat birul îndoit. Tot de la solul polon ar fi aflat și Matei voievod despre închinarea cazacilor către țar; polonul i-a cerut lui Matei sprijin pentru Coroana polonă. Solul lituanian <Bieganowski> a ajuns la Iași înainte de „lăsatului de sec la brânză” și a rămas trei zile, însoțit de o sută de oameni (înaintea acestei solii regele a trimis la sultan o alta, formată din 10 oameni). Ștefan voievod a stat la masă cu solia și a vorbit despre consecințele supunerii cazacilor față de ruși. Solia a plecat din Iași în a doua săptămână din Postul Mare, având misiunea de a obține de la sultanul otoman ajutor împotriva noii alianțe ruso-cazace. La Lublin, grecul Ivanov s-a întâlnit cu fostul patriarh de Constantinopol Atanasie <Patelarie>, care i-a spus că Vasile voievod se afla în Crimeea, unde voia să primească ajutorul țarului pentru a dobândi domnia Țării Românești sau a Moldovei, dar sultanul încă nu încuviințase acest lucru și nu scrisese tătarilor să-i dea ajutor;

⁸⁷ Acesta a fost o încercare de revoltă a seimenilor în Moldova, înăbușită de Gheorghe Ștefan. Pentru răscoala din Țara Românească, vezi Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655. Țara Românească*, București, 1968; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 242-272.

⁸⁸ Pentru relațiile lui Vasile Lupu cu Moscova, vezi nota 7, p. 133-134.

⁸⁹ În majoritatea documentelor din volum, Transilvania apare sub numele de „Țara Ungurească”.

fostul domn, căuta ajutor pentru ca Ștefan voievod să nu-i trimită soția și fiul în Transilvania. Principele Transilvaniei se afla în război cu „cesarul” habsburgic, având la început succese, dar apoi a pierdut trei orașe. Moldovenii și muntenii nu au dat ajutor transilvănenilor, dar se gândeau să-i ajute pe poloni, din pricina temerii pe care o aveau față de Oastea Zaporojeană.

4. 1654 noiembrie 4, Stockholm. *Scrisoarea arhimandritului atenian Daniil către țarul Aksei Mihailovici despre negocierile purtate cu regele Suediei Carol X Gustav*. Daniil a fost primit în audiență de rege, cu care a conversat în franceză și în italiană. Regele l-a întrebat despre la ce număr de oșteni se ridică oastea rusească, iar călugărul a răspuns că țarul ar avea „800 de mii” (?), la care se putea adăuga Oastea Zaporojeană: 270 de mii de oșteni în Ucraina și 60 de mii care asigurau apărarea dinspre tătari⁹⁰. Regele l-a mai întrebat despre felul în care au primit cazacii „supușenia” față de țar, și dacă au încheiat cazacii pace cu polonii. De asemenea, au discutat despre controversele privitoare la titlul regal suedez și tilul țarului rus.

5. 1655 februarie 17, Reni (Tomarova). *Scrisoarea grecului Foma Ivanov (Babaliaris) către țarul Aleksei Mihailovici, pe care l-a avertizat să fie prevăzător în raporturile cu domnul moldovean Gheorghe Ștefan*. Ivanov și ahimandritul Damaschin de la Vatoped au ajuns cu odoare și moaște la Galați, dorind să treacă prin Moldova spre țar, dar „trădătorul și antihristul stăpân moldovean, imediat a voit să-l prindă pe arhimandrit cu lucrurile sfinte. Numai ajutorul lui Dumnezeu și a Cinstitei Cruci de Viață făcătoare și rugăciunile Sfântului Ioan Gură de Aur către Dumnezeu pentru ajutor, i-au adus lui la cunoștință intențiile rele <ale domnului>”. De aceea, au plecat la Reni, unde a aflat despre o confruntare cazaco-tătară, în care au murit cinci mârzacii, iar Mandan aga a fost rănit și a fost prădat un convoi. După aceea, cazacii au trimis cinci oameni la cazaci pentru a face pace, deoarece voiau să poată ieși cu bărcile în Marea Neagră, iar hanul a răspuns, trimițându-l pe Șaghin aga pentru negocieri. Ivanov a aflat că „de trei ori blestematul Ștefan voievod a dat ajutor leșilor, dar acum cu ajutorul lui Dumnezeu și norocul mării tale împărății au învins cazacii și i-a șters de pe fața pământului”. La Țarigrad, mai-marii Porții se pregăteau de război cu Imperiul habsburgic, iar Murat pașa a fost la „Șapte Turnuri” să-l vadă pe Vasilie voievod, căruia i-a spus că, deocamdată, trebuie să aștepte, pentru a nu isca o răscoală în Moldova înainte de aducerea haraciului. Ștefan voievod a aflat despre „mișcările” rivalului său și a trimis înștiințare unui mitropolit din Turcia⁹¹, să intervină pe lângă autorităților otomane, pentru ca turcii să nu-i dea drumul lui Vasilie voievod din Constantinopol, oricâte „manevre” ar face. Aceștia, cu viclenie, i-au promis fostului domn că-i vor da

⁹⁰ Cifrele sunt evident exagerate; Oastea Zaporojeană număra 60 000 de oameni (vezi nota 4, p. 135-136).

⁹¹ Meletie mitropolit de Rodos (vezi nota 8, p. 138).

înapoi domnia după sărbătoarea Înălțării Domnului, dată până la care sperau că vor primi haraciul de la Ștefan voievod. Ivanov îi comunică țarului să nu creadă cele scrise în scrisoarea domnului moldovean, pentru că „aceeași scrisoare o trimite și turcilor”. În continuare, Ivanov îl caracterizează în cuvinte grele pe Gheorghe Ștefan: „este neprieten creștinilor și marii voastre împărății, și el este iconoclast”, și „calcă în picioare” Sfânta Evanghelie și Cinstita Cruce, „iar neamul lui este unguresc, și necreștin”, și „nu-și iubește țara sa, trăind numai în minciună”⁹². Aceste grozave cuvinte se datorează și faptului că Ștefan voievod „l-a prădat” de toate bunurile, rămânând doar cu sufletul”, astfel că a trecut în Țara Turcească, la Reni. Ivanov a primit o scrisoare de la Vasile Lupu, pe care a trimis-o țarului cu oamenii fostului domn: Ivan Kirilov⁹³ și vărul lui, Anastasie Nicolaev. În Țara Românească, domnul <Constantin Șerban> se confrunta cu răscoala oștii sale.

6. 1655 mai 9, Galați. *Scrisoarea greului Foma Ivanov (Babaliaris) către țarul Aleksei Mihailovici despre manevrele diplomatice ale lui Gheorghe Ștefan și călătoria la Moscova a mitropolitului Grigorie de Niceea pentru convorbiri de taină*. Ivanov comunică din nou țarului despre tratativele cazacilor cu turcii și tătarii, prin intermediul lui Șaghin aga. Transilvănenii și Ștefan voievod i-au scris marelui vizir, cerându-i sprijin pentru menținerea lui Constantin voievod în domnie. Ștefan voievod trimite spioni în armata țarului și a lui Bogdan Hmelnițki, iar informațiile pe care le află le comunică sultanului. La Patriarhie, Ioanichie a făcut mare „răscoală” și a promis sultanului 25 000 de efimci, pentru a lua locul lui Paisie, dar nu a reușit: Paisie a rămas în scaun, iar Ioanichie a fost surghiunit. Vasile voievod a încercat să scape din închisoare, dar Ștefan voievod a scris imediat turcilor să nu permită așa ceva. Mitropolitul Grigorie de Niceea mergea la Moscova, pentru convorbiri de taină cu țarul, și ducea cu el moaște ale Sf. Maxim Mărturisitorul și omoforul patriarhului Alexandru al Alexandriei, cu care a slujit la „la soborul Sfinților Părinți, care l-a afurisit pe Arie”⁹⁴.

7. 1655 mai 15, Moscova. *Din raportul greului Manuil Constantinov: despre relațiile hatmanului Bogdan Hmelnițki cu dregătorii otomani și cu patriarhul Paisie al Constantinopolului*. Noul han tătar (Mehmed Ghiray IV) a

⁹² În altă varietate a scrisorii, Ivanov a scris că domnul moldovean „este de credință eretică, leahă”. Această atitudine dură față de Gheorghe Ștefan se datorează legăturii strânse cu principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczy și raporturilor bune cu Polonia. Totodată, Foma Ivanov avea o „răfuială” personală cu domnul moldovean, pentru că în vremea schimbării domnilor, în primăvara anului 1653, abia scăpase cu viață din Moldova (vezi și doc. nr. 13).

⁹³ Acesta a dus în dar țarului, în 1654, de la patriarhul Paisie al Constantinopolului o parte din „Cinstitul Lemn” (vezi nota 12, p. 140).

⁹⁴ Primul Sinod ecumenic de la Niceea (325 d. Hr.). Moaștele Sf. Maxim Mărturisitorul și omoforul Sf. Alexandru al Alexandriei urmau să fie folosite de Biserica rusă în lupta cu „ereticii” din interiorul ei.

fost la Constantinopol și s-a închinat sultanului, după care a primit caftanul și a fost trimis în Crimeea. Sultanul a trimis soli la Bogdan Hmelnițki, încercând să-l „scoată” din supunerea față de Rusia. Ștefan voievod a trimis din nou solia la Bogdan Hmelnițki, încercând să facă pace. Manuil relatează despre planurile antiotomane ale patriarhului Paisie al Constantinopolului, care includeau și începerea campaniei pentru eliberarea „Orașului” (Constantinopolului).

8. 1655 iulie 19, Moscova. *Din raportul grecilor Kondratie Nicolaev și Ivan Pankratiev: despre situația internațională și legăturile diplomatice ale lui Bogdan Hmelnițki*. Hatmanul cazac discută cu cu boierii ruși: Vasilie Vasilevici Buturlin și Vasile Borisovici Șeremetiev, aflați cu oastea rusească în Podolia. Unul dintre căpitani poloni a relatat despre tulburările din Țara Românească: Ștefan voievod ar fi sprijinit la tronul muntean, în locul lui Constantin Șerban, o rudă a lui Matei Basarab⁹⁵, iar în cursul încercării ar fi murit 26 de munteni. Ungurii i-au dat 10 000 de oameni în ajutor lui Ștefan voievod pentru a-și realiza planul. Ștefan voievod se teme de cazacii zaporojeni, deoarece, dacă va fi eliberat Vasile voievod, aceștia îi vor da ajutor să ocupe tronul Moldovei.

9. 1655 august, Iași (?). *Scrisoarea patriarhului Paisie de Ierusalim către țarul Aleksei Mihailovici cu rugămintea de a nu începe război împotriva Moldovei, unde era aceeași credință*. Patriarhul îl informează pe țar că Gheorghe Ștefan stăpânește țara fără împotrivire și nu a fost în război cu răposatul Matei voievod, cum a fost în vremea lui Vasilie voievod. Acum, dacă i-a dat Dumnezeu domnia, își pleacă fruntea „în fața țarului creștin și stâlp al dreptei credințe”, voiește să fie „rob” al împărăției rusești, iar pentru „dreapta credință își va vărsa sângele”.

10. 1655 august, Iași (?). *Scrisoarea patriarhului Paisie de Ierusalim către țarul Aleksei Mihailovici cu intervenții pentru domnul moldovean Gheorghe Ștefan care este adevărat creștin și gata să primească supușenia către țarul rus*. Patriarhul îi comunică pentru a doua oară țarului că Gheorghe Ștefan, încercând să înlăture cuvintele grele care s-au spus despre el, „precum că ar fi „calvin și eretic și nu a arătat nici un fel de evlavie față de dreapta credință creștină”, spunând că este „drept credincios creștin, și evlavios, și simțitor, și milostiv și mărinimos și iubitor al altor țări, din părinți nobili. Tatăl său a fost în Țara Moldovei cel dintâi dregător, trăind ca drept credincios creștin, și a avut multe sate de creștini și a zidit multe mănăstiri”. Astfel, continuă patriarhul, „Gheorghe Ștefan neîncetat a înnoit vechile mănăstiri și a zidit altele noi” și dorește să se închine împreună cu țara sa împărăției „pravoslavnice”.

11. 1655 după decembrie 5, Moscova. *Din raportul grecului Iurie Ivanov: despre contactele diplomatice ale lui Bogdan Hmelnițki cu voievodul moldovean Gheorghe Ștefan, cu dregătorii otomani și cu hanul crimeean*. Ștefan voievod l-a trimis pe mitropolitul său <Ghedeon> și pe boierul său <Grigorie Neaniul al

⁹⁵ Preda Brâncoveanu (nota 3, p. 144).

doilea logofăt> la Moscova, la sfârșitul lunii iunie, trimițând țarului în dar „o sabie bătută cu aur, cu rubine <dispuse în formă> de melc și cu alte pietre prețioase scumpe”. Din păcate, solia s-a întors în Moldova, în luna iulie, după o călătorie de două săptămâni, dar solul nu cunoștea motivul pentru care moldovenii au făcut cale întoarsă. Ivanov raportează că Rákóczy, moldovenii și muntenii trăiesc în liniște și unire și nimeni nu-i poate dezbină. Tătarii nogai, circa 10 000 de oameni, amenințau hotarele Moldovei, iar Ștefan voievod a trimis o solie în Transilvania după ajutor; a primit promisiunea că-i vor fi dați 5 000 de oșteni; negustorul grec aprecia numărul oștirii transilvănene la mai mult de 40 000 de oameni, în vreme ce Ștefan voievod avea 1 200 de călăreți, 400 de nemți pedestri și 200 de pușcași. Vasile voievod stătea la Constantinopol, iar turcii nu voiau să-l elibereze. În continuare, Iurie Ivanov relatează pe larg despre confruntările cazaco-tătare și ruso-polone în Podolia și despre schimbul de solii între regele polon și hanul tătar (drumurile lor se încrucișau uneori în Moldova).

12. 1656 ianuarie 22, Moscova. *Din raportul arhimandritului Daniil al mănăstirii Sf. Arhanghel <Mihail>: despre atitudinea Ucrainei și a Moldovei și despre întâlnirea cu solul rus G. Samarin în 1654.* Când a ajuns arhimandritul la Iași, Ștefan voievod era la Suceava de frica tătarilor, iar locuitorii din Iași se adăpostiseră prin mănăstiri. Pentru a scăpa de amenințare, domnul a promis hanului 50 000 de galbeni; la fel a procedat și domnul muntean. Arhimandritul a auzit despre solia mitropolitului și a boierilor moldoveni în Rusia și despre faptul că au fost nevoiți să se întoarcă, din cauza oștilor căzăcești. Arhimandritul a fost la Iași împreună cu solul Gavril Samarin în aprilie 1654.

13. 1656 martie 25, Moscova. *Relatarea chelarului mănăstirii Troițko-Sergheiev Arsenie Suhanov despre șederea în Moldova în 1654.* Chelarul a fost trimis la Sfântul Munte ca să cumpere cărți grecești; pentru aceasta avea la el soboli, în valoare de 3 000 de ruble. În Moldova l-a întâlnit pe Foma Ivanov, care a fost nevoit să fugă la Constantinopol, pentru că sub Ștefan voievod a izbucnit revolta împotriva grecilor, care au avut de îndurat mari ocări. Arsenie a încercat să vândă soboli la Iași, dar nu a reușit, pentru că oamenii bogați pribegiseră, iar domnul avea mari cheltuieli cu oștile din țară sau din afara ei (tătarii).

14. 1657 după martie 1, Moscova. *Din raportul grecului Dimitrie Ostafiev: despre mișcările oștirii și despre tratativele internaționale de la sfârșitul anului 1656.* Principele Rákóczy, fără încuviințarea Porții, a intrat cu oastea în Polonia, iar turcii i-au cerut să se retragă. Ostafiev a estimat oastea transilvăneană la 20 000 de oameni, iar oastea munteană și moldoveană la 8 000 de oameni⁹⁶.

⁹⁶ Negustorul grec a dublat numărul de oșteni: domnii români au trimis 4 000 de oșteni.

15. 1657 aprilie 20, Moscova. *Scrisoarea grecului Nicolai Marițin către țarul Aleksei Mihailovici despre convorbirile pe care el le-a auzit pe drumul spre Rusia*. Negustorul grec a trăit o vreme la Veneția și a adus la Moscova informații de acolo, precum și de la Viena, pe unde trecuse. De asemenea, relatează planul tainic al reginei Poloniei de a-l aduce la tronul Poloniei pe țarul rus Aleksei Mihailovici; regina se gândise la această soluție, pentru că, prin tatăl ei, care încercase să elibereze Peloponesul de sub otomani, cobora din Paleologii Bizanțului. Marițin s-a întâlnit și cu un doctor⁹⁷, sol al principelui transilvănean, cu care a vorbit despre faptul că polonii vor să facă pace cu rușii. Negustorul a ajuns și în Moldova, unde „pisarul” <logofătul> lui Ștefan voievod i-a spus că moldovenii și muntenii, în unire cu Hmelnițki, vor să-l așeze pe tronul polon pe Gheorghe Rákóczy II. Fiind apropiat de cercurile catolice, Marițin îi acuză pe cei trei stăpânitori (domnii Moldovei și Țării Românești și principele ardelean) că sunt dușamni ai credinței ortodoxe, împotriva căreia au făcut mari fărâdelegi, și că s-au aliat cu „luteranii eretici” împotriva Poloniei.

16. 1657 iunie 9, Putivl. *Din raportul lui Ilarion egumenul bisericii Adormirea din orașul Liov și al lui Mihail protopopol bisericii Sf. Gheorghe: despre răspândirea știrii privitoare la trecerea Moldovei și Țării Românești în supușenia Rusiei și despre politica hatmanului Bogdan Hmelnițki*. Cei doi clerici relatează alegerea unui nou mitropolit de Kiev, Arsenie <Jeliborski>, fost episcop de Liov, și mărturisesc că au discutat cu pisarul Ivan Vâhovski, care le-a spus că turcii vor să distrugă alianța dintre moldoveni, munteni și transilvăneni, ca și legătura lor bună cu cazacii: asupra celor dintâi vor porni cu oastea turcii, iar împotriva cazacilor, tătarii. Turcii vor să facă pod peste Dunăre, dar moldovenii, muntenii și sârbii vor să-l distrugă; cele trei neamuri ortodoxe dunărene, în unire cu cazacii și ajutați de țar, i-ar putea învinge pe otomani.

17. 1657 decembrie 11, Moscova. *Din raportul mitropolitului <sârb> Mihail de Kolos: despre execuția patriarhului ecumenic Partenie III, din cauza interceptării scrisorii trimisă de el în Rusia*. Mitropolitul a aflat că la Constantinopol a fost ales patriarh mitropolitul de Brusa, Partenie⁹⁸, „om bun și demn de laudă”, în locul patriarhului Partenie III, chinuit și ucis de otomani. Patriarhul Partenie a trimis o scrisoare spre Moscova, pecetluită cu pecetea patriarhală, prin care îl invita pe țar să atace Imperiul otoman, împreună cu Veneția și cu Imperiul habsburgic; scrisoarea a fost interceptată de tătari și trimisă marelui vizir. Patriarhul a încercat să nege, dar marele vizir a poruncit „să-l lege cu o funie de gât și să-l ducă prin oraș trei zile și cu strigăte mari să aducă la cunoștință <mulțimii> acea scrisoare”; patriarhul a fost purtat pe uliță trei zile, ca un tâlhar, apoi a fost spânzurat și aruncat în mare; grecii din oraș i-au răscumpărat trupul și l-au îngropat. În Serbia a fost ales un nou patriarh, Maxim,

⁹⁷ Probabil, danezul Hans Andersen Skovgaard (vezi nota 5, p. 153).

⁹⁸ Partenie IV (vezi nota 2, p. 157).

în locul lui Gavril <Raič>, care plecase la Moscova pentru a căpăta ajutoare. Mitropolitul Mihail a plecat din Constantinopol la Muntele Athos, de aici în Serbia, apoi în Muntenia, unde s-a întâlnit cu patriarhul Macarie, ce avea o mare frică de turci.

18. 1658 februarie 18, Moscova. *Scrisoarea grecului Roman Iasov (Iasonov) către țarul Aleksei Mihailovici cu prezentarea primirii lui de domnul moldovean Gheorghe Ștefan și cu informații despre negocierile polono-suedeze cu participarea Imperiului Otoman*. La plecarea din Moldova, Ștefan voievod i-a dat lui Iasonov o scrisoare pentru patriarhul Nikon și l-a invitat la „niște cuvinte de taină”. Domnul moldovean i-a spus că este „robul” țarului, că „își pleacă fruntea până la pământ în fața marii împărății” și că-i va trimite o scrisoare cu lucruri care se întâmplă în Turcia și în alte țări. Sultanul se pregătește de război împotriva transilvănenilor, iar polonii și suedezii au trimis solii la Constantinopol pentru a încheia pace. Sultanul i-a cerut lui Ștefan voievod și lui Constantin voievod să trimită știri despre mișcările cazacilor și ale altora. Domnul se plânge că va fi „strâns”, dintr-o parte de tătari și dintr-alta de turci, și va fi nevoit să părăsească țara și moșiile sale, de aceea cere ajutor țarului.

19. 1658 aprilie 24, Moscova. *Înștiințare verbală a patriarhului Ioanichie de Alexandria și a patriarhului Paisie de Ierusalim, transmisă prin Isaia Ostafev, cu chemarea către țarul Aleksei Mihailovici să încheie pace cu Suedia și să continue războiul cu Polonia*. Patriarhul de Ierusalim a aflat de la un prieten, Șahpam aga, că turcii vor să-i schimbe pe Gheorghe Rákóczy, pe Constantin Șerban și pe Gheorghe Ștefan. Hanul tătar i-a scris sultanului că regele polon i-a trimis 300 000 de efimci. Paisie îi comunică țarului că în caz de război Constantin Șerban are o oaste de 8.000 de oșteni, iar Gheorghe Ștefan de 6 000.

20. 1658 mai 25, Galați. *Scrisoarea mitropolitului Grigorie al Niceei către patriarhul Nikon cu comunicări despre cererile hanului către domnul moldovean Gheorghe Ștefan⁹⁹ destăinuie de mitropolitul de Niceea, de Macarie patriarhul de Antiohia și de Ghedeon mitropolitul de Suceava și despre caznele lui Partenie III patriarhul Constantinopolului, din cauza legăturilor cu Rusia*. Scrisoarea a fost trimisă din mănăstirea Sf. Nicolae din Galați, unde era egumen Gherasim, și unde stătuse patriarhul Atanasie Patelarie; mănăstirea a fost prădată de cazaci în drumul lor spre Transilvania, pentru a-l pedepsi pe Gheorghe Rákóczy, iar mitropolitul cere de la țar o scrisoare de miluire pentru mănăstirea moldovenească.

Prin acest volum, V. G. Cențova arată, o dată în plus, cât de bogate sunt arhivele rusești în informații privitoare la istoria spațiului românesc. Documentele sunt publicate impecabil, atât din punct de vedere paleografic cât și arhivistic; notele infrapaginale și comentariile dovedesc o înaltă pregătire ca

⁹⁹ Domnul moldovean, pomenit în această scrisoare, nu este Gheorghe Ștefan, a cărui domnie s-a încheiat la 21/31 martie 1658, ci noul domn Gheorghe Ghica.

editor de izvoare și de istoric al veacului al XVII-lea. În întregul său, volumul, cu cele trei studii introductive și cele douăzeci de documente, constituie o contribuție de mare însemnătate la cunoașterea istorică a Răsăritului european la mijlocul veacului al XVII-lea.

Petronel Zahariuc

DAN FLOAREȘ, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, 357 p.

Volumul alcătuit de Dan Floareș reprezintă forma tipărită a tezei de doctorat susținută la Universitatea din Iași. Prin titlu, lucrarea trădează intenția autorului de a oferi o privire de ansamblu asupra evoluției fortificațiilor ridicate în primele trei veacuri de existență a statului medieval de la răsărit de Carpați. Alcătuit în spiritul sintezei, volumul reprezintă un demers istoriografic necesar ce a presupus din partea celui care i-a dat formă capacitatea de a învinge dificultățile unei teme cu limite cronologice extinse.

Cuvântul înainte este semnat de Victor Spinei, cel care, în calitate de îndrumător al lucrării de doctorat, a fost în măsură să ofere o primă evaluare critică a strădaniei discipolului său.

Structura cărții urmează un tipar aproape clasic al lucrărilor de acest fel. Succintei introduceri, în cuprinsul căreia autorul ne dezvăluie aspecte legate de geneza cărții, dar și asperitățile întâlnite pe drumul de la gând la faptă, îi urmează un capitol intitulat *Izvoare și istoriografie*. Acesta din urmă cuprinde, pentru o aranjare logică a conținutului, două subdiviziuni, una dedicată izvoarelor scrise și celor arheologice, și alta consacrată istoriografiei, de la cea medievală până la cea postbelică.

Capitolul *Terminologia medievală românească privind fortificațiile* are ca trăsătură inedită curajul istoricului de a depăși limitele disciplinei și a călca hotarul lingvisticii. Prin extragerea din textele vremii a tuturor variantelor denumirilor atribuite fortificațiilor (cetate, fortificație, castel, curte) sau a componentelor acestora (șanț, val, zid, turn, contrafort, fundație, prisacă, parcană, palancă, palisadă, posadă, baștă/bastion, meterez) precum și numirea slujitorilor acestora (pârcălab și staroste) se adaugă noi indicii pentru deslușirea unei perioade ce rămâne zgârcită în dezvăluirea „urmelor”. Din păcate, tehnoredactarea citatelor în limba slavonă prezintă unele imperfecțiuni prin intercalarea slovelor majuscule în interiorul cuvintelor.

În cel de-al treilea capitol, denumit *Arhitectura militară*, este surprinsă evoluția arhitectonică a fortificațiilor moldovenești în context internațional. Sunt amintite preliminariile: *Epoca horodiștilor (secolele VIII–XI)*, iar în continuare sunt oferite explicații ale *Hiatus-ului din spațiu românesc extracarpatic*

(secolele XII–XIV), pentru a se insista ulterior asupra fenomenului de „încastelare” a teritoriului noului stat medieval ca reflexie a goticului în Moldova. Inițiativa adaptării la artilerie a fortificațiilor în vremea lui Ștefan cel Mare este descifrată din perspectiva evoluției arhitecturii militare și a condițiilor politice din spațiile învecinate sau mai îndepărtate. Dacă în a doua jumătate a veacului XV adaptările fortificațiilor moldovenești la noile tactici de asediu au avut un caracter înnoitor, fiind abia mai târziu adoptate și în țările din jur, pentru secolele următoare se constată *sporirea decalajului față de Europa*. Același segment al lucrării mai cuprinde și o analiză tipologică a fortificațiilor.

În capitolul referitor la evoluția istorică a fortificațiilor s-a mizat exclusiv pe utilizarea surselor scrise, în special a celor externe. Concluziile acestei secțiuni venind să le completeze dintr-o altă perspectivă pe cele din capitolul anterior.

Organizarea internă a cetăților atât în sensul instituțiilor (pârcălabul, starostele, garnizoana, munca la cetate), cât și din acela al accesoriilor și dependențelor (paraclisul, criptele, vistieriile, temnițele, bănăriile etc.) ocupă o mare parte importantă în spațiul lucrării.

Adoptând stilul instrumentelor de lucru autorul a întocmit și un repertoriu al fortificațiilor Moldovei, a celor de piatră și a celor de pământ, pentru ca în anexe să redea o hartă a fortificațiilor și una a mănăstirilor fortificate.

Credem că Dan Floareș, pornind de la o radiografiere serioasă a surselor și a istoriografiei subiectului, punând ordine și schițând o ierarhie a contribuțiilor anterioare și insistând asupra problemelor controversate cărora a încercat să le ofere o dezlegare, a umplut un gol în istoriografia noastră, oferind teme de cercetărilor viitoare.

Marius Chelcu

GHEORGHE LAZĂR, *Les marchands en Valachie, XVIIe-XVIIIe siècles*, Institutul Cultural Român, București, 2006, 437 p., ilustrații, anexe, hărți.

Monografia lui Gheorghe Lazăr publicată în colecția “Augur” a editurii Institutului Cultural Român este în fapt teza de doctorat susținută de autor la Universitatea Laval în toamna anului 2005. Acest detaliu privind geneza demersului științific poartă semnificații și consecințe importante înțelegerii contextului în care lucrarea a fost scrisă și în cele din urmă publicată în limba franceză.

Aprecierea și admirația pentru cartea dlui Lazăr le proclam chiar din primele rânduri ale recenziei de față: este o lucrare inovatoare și fundamentală în același timp, ce abordează cu curaj și multă inteligență un subiect pe care

istoriografia română l-a neglijat, marginalizat sau tratat superficial până acum. În multe cazuri negustorii au fost văzuți ca precursori ai burgheziei române, astfel că investigațiile privind această categorie socială au căutat mai degrabă “rădăcinile burgheziei române” și “nașterea” ei într-un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat față de veacul al XIX-lea. Din fericire, Gheorghe Lazăr nu își propune să adauge vreo nouă ramură la arborele genealogic al burgheziei ci se concentrează asupra negustorilor din Țara Românească din prisma documentelor contemporane. Metodele folosite de autor, inventariate în capitolul introductiv, sunt impresionante; lectura cărții scoate la iveală ușurința cu care ele au fost aplicate într-o structură complexă de argumente, interogări și concluzii.

Destinată fiind așadar și unor lectori pentru care trecutul Țării Românești este o mare necunoscută, lucrarea lui Gh. Lazăr se deschide cu o schiță asupra istoriei politice și economice a acesteia. Analiza privind negustorii este demarată de un capitol intitulat “Efectivele de negustori”, pe care îl bănuiesc a fi fost dificil de construit și pus în pagină. Autorul le reamintește aici constant cititorilor despre sursele lacunare sau lipsa acestora în lămurirea unora sau a altora din aspectele importante pe care ar fi dorit să le exploreze în mai mare detaliu; precauțiile la rândul lor răsar aproape în fiecare paragraf și această grijă de a preveni și de a contracara posibilele nedumeriri și critici din partea lectorilor neobișnuiți cu tipologia izvoarelor românești este obositoare, mai ales în contextul unui capitol încărcat de analize statistice.

Următorul capitol discută cadrele instituționale în care funcționau negustorii din Țara Românească, breslele. Gh. Lazăr surprinde și explică foarte convingător particularitățile acestor organizații, care apar târziu și sunt mai degrabă corporații de solidaritate fiscală supuse controlului princiar față de fraternitățile profesionale și spirituale din Occidentul medieval. Cartea devine însă cu adevărat interesantă în capitolele următoare, în care autorul ne dezvăluie cu curaj și fără inhibițiile anterioare, punând la lucru variatele surse pe care le-a avut la dispoziție, tabloul social al clasei negustorești din Țara Românească în epoca premodernității. “Structura etnică a negustorilor”, capitolul al IV-lea, discută delicata chestiune a negustorilor străini din viața economică, socială și politică a principatului. Argumentele sunt echilibrate și bine aduse din condei, negustori greci, turci, bulgari, evrei sau armeni sunt surprinși în trăsăturile esențiale ale comerțului practicat și al statutului social și politic. De asemeni, negustorii brașoveni, lipscani și gelepii sunt inspirat grupați în capitolul “La frontierele marelui comerț” (V), comerțul de tranzit cu mărfuri orientale pe care îl practicau aceștia asigurându-le marje importante de profit și un statut economic privilegiat. O concluzie importantă însă este aceea că nu există o specializare a negustorilor, ci eventual o preferință pentru un anumit tip de mărfuri sau o arie de desfășurare care le asigură profit. Aș adăuga aici că există interesante similarități de statut al negustorilor “greci” în Transilvania veacului

al XVI-lea și în Țara Românească a secolului următor, tot așa cum regăsim în documentele oficiale din amândouă țările ambivalența termenului de “grec, care era deopotrivă un etnonim dar desemna și în mod generic un negustor din Balcani implicat în comerțul cu produse orientale.

Permanenta tensiune a sferelor de atracție central-europeană și otomană a ridicat negustorilor din Țara Românească o serie de obstacole particulare, la fel ca și constanta criză de bani lichizi și presiunile politice asupra comerțului. Gheorghe Lazăr analizează în capitolul al VI-lea tocmai aspectele tehnice legate de organizarea negoțului: asociațiile de negustori și tehnicile comerciale. Asociațiile dintre negustori erau de cele mai multe ori temporare și create pentru încheierea unei singure afaceri; durabile erau asociațiile familiale, în care legăturile de sânge asigurau soliditatea și respectarea contractelor. Interesante sunt cazurile de asociații tip “commenda” pe care autorul le-a regăsit în documente începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. De asemenea, apariția caselor comerciale ale negustorilor greci în veacul al XVIII-lea este o inovație stimulată de expansiunea austriacă în sud-estul Europei, crescute din asociațiile familiale din veacurile anterioare. În secolele XVII-XVIII însă sunt perpetuate și practici comerciale și tehnici pe care le regăsim încă din veacul al XV-lea (asociațiile dintre negustori locali și străini, cumpărarea creditată), fapt care poate ar fi putut fi menționat în lucrare, pentru a discerne mai bine continuitățile și noutățile pe care lenta modernizare a societății muntenești în epoca fanariotă le antrenează.

Următorul capitol tratează întreprinderi lucrative altele decât comerțul și vânzarea cu amănuntul în care negustorii erau implicați: camăta, schimbul de bani, investițiile în pământuri, arendele și manufacturile. Autorul schimbă registrul metodologic și cel al abordării mai mult înspre istoria socială în ultimele trei capitole ale cărții, urmărind să surprindă valorile morale și culturale care îi anima pe negustorii din Țara Românească, deși ei nu alcătuiau un grup social, etnic sau religios omogen. Integrarea în înalta societate, strategiile matrimoniale, achiziția de proprietăți imobiliare, preluarea și imitarea stilului de viață aristocratic sunt câteva dintre coordonatele pe care Gh. Lazăr le trasează și le analizează cu aceeași abilitate în mânăuirea surselor istorice cele mai variate. Textul este interesant de citit, bine scris și la fel de bine dozat cu prezentări de cazuri. O concuzie importantă privește puterea de atracție a modelului boieresc pentru marii negustori, care odată îmbogățiți, renunță la comerț pentru a-și investi averea în dobândirea unui titlu nobiliar și într-o viață de lux, în vreme ce urmașii lor arareori se dedică negoțului. Anexele la lucrare sunt variate, voi aminti aici doar contribuțiile originale cu arborii genealogici ai câtorva familii de negustori și cu prelucrarea datelor privind donațiile testamentare.

Prima propoziție din capitolul concluziilor însumează în mod onest și curajos esența cărții, după spusele autorului ei, “o provocare și un început în

același timp”. Parcurgând însă cele aproape 400 de pagini de text, aş adăuga că pariul a fost câştigat, şi că această carte despre negustorii din Țara Românească din veacurile XVII-XVIII este una din lucrările fundamentale ale istoriografiei româneşti.

Măria Pakucs Willcocks

Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII – XVIII), coord. Ovidiu Cristea, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, 365 p. + o hartă.

Introducerea acestui interesant volum, semnată de coordonator, Ovidiu Cristea, a fost pusă sub semnul unei întrebări mereu actuale, decupată dintr-o veche cronică rusească: *Cine are marea ca aliat?*. Autorul cronicii a dat imediat răspunsul: *Cneazul Igor*, noi însă, dacă vrem să aflăm răspunsurile trebuie să citim *Introducerea* până la capăt şi cele 11 contribuţii ştiinţifice, privitoare la „Marea cea Mare” şi la diferiţii ei stăpâni, grupate în două secţiuni „Marea deschisă” şi „Lacul otoman”. Studiile reunite în acest volum pornesc dinspre zări diferite: Bizanţ şi oraşele italiene (Veneţia şi Genova), mongoli şi otomani, Moldova, Mangop şi Țara Românească, cazaci, Habsburgi şi ruşi, urmărind „să desluşescă măcar câteva dintre mizele luptei pentru supremaţie în Marea cea Mare, să surprindă mijloacele prin care puterile navale sau terestre au încercat să-şi impună hegemonia, să identifice elementele de continuitate sau de discontinuitate care au jalonat istoria bazinului pontic în secolele XIII-XVIII” (p. 9).

Secţiunea „Marea deschisă” începe printr-un studiu de sinteză, realizat de profesorul Şerban Papacostea, „«patriarhul» istoriei pontice româneşti” (Ovidiu Cristea), despre *Genovezii în Marea Neagră (1261 – 1453). Metamorfozele unei hegemonii*. Marea Neagră a devenit „deschisă” prin spargerea „regimului exclusivist impus la Strâmtori” de Imperiul bizantin, realizată în 1204 de cavalerii celei de-a patra cruciade, decisiv susţinuţi de flota veneţiană. Negustorii care au coborât de pe navele veneţiene la Constantinopol au impus un control strict asupra vieţii economice din nou creatul Imperiu latin. Totuşi, prezenţa veneţienilor în bazinul pontic a fost, din izvoarele cunoscute până acum, destul de firavă, lucru datorat poate şi invaziei mongole în nordul Mării Negre. După o scurtă perioadă de colaborare veneţiano-genoveză, conducătorii comunei ligure au hotărât să-l sprijine pe împăratul bizantin din exil, Mihail al VIII-lea Paleologul, în tentativa de restaurare a Imperiului, astfel că au încheiat cu acesta un tratat, la 13 martie 1261, la Nymphaion, prin care obţineau dreptul de face comerţ în Marea Neagră şi de a-i izgoni pe toţi competitorii, cu excepţia pisanilor (până în 1281, când au fost excluşi). Genovezii s-au aşezat solid la Pera (Galata), cartier al Constantinopolului, după care au resuscitat vechi oraşe bizantine de pe ţărmul Mării Negre: Vicina (la

Dunăre), Caffa, Trapezunt etc., reușind să transforme cu adevărat Marea Neagră într-o „placă turnantă a comerțului internațional” (Gheorghe Brătianu). Nemulțumiți de prezența hegemonică a Genovei la nord de Strâmători și dornici să păstreze o oarecare influență în Marea Neagră, venețienii au purtat trei războaie cu Genova, pe care le-au pierdut, dar au rămas prezenți în viața comercială din acest spațiu, mai ales prin controlul exercitat asupra Tanei (oraș la vărsarea Donului, în Marea de Azov). *Al doilea război al Strâmătorilor (1350-1355)* i-a adus pentru prima oară pe otomani alături de genovezi, în aceeași vreme înregistrându-se și preluarea controlului genovez la Gurile Dunării. Aici, Genova s-a întâlnit cu Ungaria, aflată și ea în competiție cu Veneția, dar pentru controlul asupra țărmului dalmat al Mării Adriatice. În arcul de cerc astfel desenat, a avut un rol important și Țara Românească, iar mai apoi și Moldova. Hegemonia maritimă a Genovei a trecut prin mari dificultăți în anii 1433-1434, când pentru a supraviețui a avut nevoie, iarăși, de ajutorul unei puteri terestre în continuă ascensiune, Imperiul otoman. După numai zece ani, în vremea cruciadei de la Varna, genovezii au întors otomanilor serviciul, punându-le la dispoziție nave ca să-și treacă trupele în Europa. Se poate ca genovezii să fi gândit că vor putea obține de la noul stăpân terestru, sultanul otoman, care își instaura stăpânirea la Strâmători, aceleași largi privilegii obținute cu două veacuri înainte de la restauratorul Imperiului bizantin. Evoluția rapidă a evenimentelor după 1453, arată că sultanul s-a făcut „frate” cu genovezii numai ca să treacă „puntea”, pentru că, până spre sfârșitul veacului, a „închis” Strâmătorile pentru navele Genovei, dar și ale Veneției.

Despre felurile *Nave venețiene și genoveze în bazinul pontic* a scris un studiu bine documentat Andreea Atanasiu-Găvan. Pornind de la caracterizarea generală: „ambarcațiunile care navigau în Marea Neagră, în secolele XIII-XIV, pot fi împărțite în două mari tipuri: «vase lungi» echipate cu rame și «vase pântecoase» echipate cu vele”, autoarea a urmărit atent ce se ascunde sub diferitele denumiri sub care aceste ambarcațiuni apar în documente. Cu un „vas pântecos” a navigat și Sf. Nicolae, protectorul navigatorilor, după cum se poate vedea pe splendida ilustrație ce împodobește întâia copertă a acestui volum, preluată, probabil, din pictura murală a unei biserici moldovenești. Autoarea a insistat, chiar dacă sursele nu sunt foarte generoase, asupra „condițiilor de navigație pe rutele Mării Negre”, contribuind la lărgirea unghiurilor de cercetare istorică asupra acestei mări „fără insule”.

Parafrazând titlul unei celebre simfonii a celui mai însemnat compozitor venețian, Antonio Vivaldi, coordonatorul volumului, Ovidiu Cristea, a întocmit un studiu de sinteză asupra prezenței republicii lagunelor în Marea Neagră, intitulat „*Anotimpurile*” *venețiene: cronica unei hegemonii eșuate (1204-1484)*, aflat într-o perfectă corespondență cu cercetarea profesorului Șerban Papacostea. Cele patru „anotimpuri” petrecute de venețieni în Marea Neagră nu închipuie la un loc un an bogat, ci unul secetos, cu o „primăvară” frumoasă, dar nu îndestul

de exploatată, și cu alte trei „anotimpuri” mai grele. În ciuda hegemoniei Genovei asupra comerțului pontic după 1261, Veneția, stăpâna Mediteranei orientale, a reușit să se păstreze în plan secund în comerțul pontic, așezându-se în câteva centre comerciale, cum ar fi Tana, Trapezunt și Constantinopol. Până pe la începuturile „verii”, Republica Sfântului Marcu „a fost susținătoarea ideii de cruciadă antibizantină”, prin care spera să-și redobândească întâietatea în bazinul pontic. De la mijlocul „verii” (mijlocul veacului XIV) și întreaga „toamnă”, Veneția și-a îndreptat eforturile spre blocarea înaintării Imperiului otoman spre Constantinopol, obținând doar câteva succese de etapă, cum ar fi victoria navală de la Gallipoli (1416). „Iarna” (1430-1484), Veneția s-a confruntat cu alianța genovezo-otomană, iar singurele inițiative importante în Marea Neagră s-au aflat în legătură cu Moldova: stabilirea unei legături comerciale directe cu Cetatea Albă (1435-1439) și inițierea unui proiect de colaborare cu Ștefan cel Mare, îndreptat împotriva Porții. Cu toate acestea, Veneția „a asistat pasiv la căderea Chilie și Cetății Albe în mâinile otomanilor în anul 1484”, fiind nevoită să audă vestea sfârșitului: „în Marea Neagră sultanul nu mai are nimic de cucerit”.

Bazele alianței otomano-genoveze din 1352 au fost analizate de Virgil Ciocâltan. Autorul arată că în prima jumătate a secolului XIV în Asia Mică conducătorii otomani s-au confruntat cu o „presiune demografică internă excepțională”, ceea ce l-a făcut pe Orhan, fiul și succesorul lui Osman, să devină „conștient că viitorul statului său era condiționat în chip absolut de expansiunea în Europa”. De aceea, sultanul a căutat un „căraș”, care să-i asigure trecerea trupelor din Asia în Europa. Această misiune și-a asumat-o Genova, începând cu 1352, dar în cele din urmă, republica ligure a ajuns să „trădeze lumea căreia îi aparține de fapt”, prin ajutorul dat turcilor în vremea cruciadei de la Varna. În partea a doua a studiului surprinde neplăcut asocierea lui V. I. Lenin cu N. Iorga pentru demonstrarea rolului economiei în viața politică (p. 115).

„*Cruciada târzie*” și *Marea Neagră* a constituit centrul investigației întreprinse de Ștefan Andreescu, începând cu expediția lui Amedeu VI de Savoia din 1366-1367 și până spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Pe lângă relevarea unui mare număr de amănunte privitoare la istoria țărilor române, scoase din diferite relatări ale participanților la acțiunile militare antiotomane, autorul arată cum s-a încheiat ideea cruciadei ortodoxe, inițiată de Patriarhatul ecumenic, și care a fost rolul Țării Românești în concretizarea acestei idei și în efortul de întărire a unității lumii ortodoxe. De asemenea, urmărește acțiunile armate antiotomane ale lui Mircea cel Bătrân și ale urmașilor săi la „frontiera, variabilă și însângerată, a creștinătății” (Alphonse Dupront). Ștefan Andreescu analizează conceptul de „cruciadă defensivă”, formulat de N. Iorga și legat de politica lui Ștefan cel Mare, teoretizat de Alphonse Dupront și pus în practică de Andrei Pippidi; după analiza unor dovezi mai vechi și mai noi și punctarea sensului ofensiv al scenei pictate pe pereții bisericii mănăstirii Pătrăuți,

Cavalcada împăratului Constantin (1487), autorul înclină spre eliminarea acestui concept restrictiv și consideră că Ștefan cel Mare „a avut în vedere nu numai soluții de apărare, ci a țintit mai departe, către țelul suprem al eliminării pericolului de la miazăzi”.

Un alt spațiu, răsăritul Mării Negre și Asia Centrală, și altă putere, tătarii timurizi, au fost analizate minuțios de Nagy Pienaru în studiul *Timurizii și Marea Neagră*. Aproximarea lui Timur Lenk de Marea Neagră s-a realizat prin cucerirea Azerbaigeanului și a centrului comercial de la Tabriz, controlând astfel „ruta mediană din rutele care legau Europa de China și India”. Mai departe, Timur a distrus coeziunea Hanatului crimeean, a „surpat potențialul ofensiv al Hoardei de Aur și a creat oportunități favorabile ascensiunii cnezatului Moscovei și a regatului polono-lituanian pe fațada septentrională a bazinului pontic”. În sudul Mării Negre, după eșecul negocierilor cu otomanii, Timur a început războiul împotriva lor și a obținut o mare victorie la Ankara (1402), stopând pentru o vreme expansiunea puterii otomane în Europa. Chiar dacă Timur a fost angrenat permanent în campanii militare, în imperiul său s-a desfășurat o vie activitate comercială, Azerbaigeanul „redevinând placa turnantă a comerțului cu mătăsuri, catifele și mirodenii”. După moartea marelui conducător tătar, Șahruh (1409-1447) a pierdut treptat controlul asupra Azerbaigeanului și legătura comercială cu porturile de la Marea Neagră. Astfel, și din această parte marea va fi „închisă” de Imperiul otoman.

Alt spațiu, des invocat de istoricii români, dar până de curând necercetat, Crimeea, a stat în atenția lui Ștefan S. Gorovei, autorul studiului *Principatul de Theodoro (Mangop) și Moldova lui Ștefan cel Mare. Observații și ipoteze*. Prin acest studiu, autorul a urmărit să scoată la lumină noi aspecte din *politica pontică* a lui Ștefan cel Mare, pornind de la analiza strânsă a izvoarelor. Astfel, traducând corect un pasaj din cronica lui Jan Długosz, Ștefan S. Gorovei a observat că Ștefan cel Mare „voia să elibereze Caffa cu puterea lui proprie, ceea ce înseamnă, implicit, că, în eventualitatea reușitei, cetatea urma să-i rămână lui”. Apoi, reușind să descifreze numele cuprinse în cartușele ovale de pe un fragment de inscripție, descoperit în ruinele Chersonesului, autorul a stabilit că unul dintre nume, Manuel, este al tatălui doamnei Maria de Mangop, și, ca o consecință logică, faptul că Chersonesul a aparținut principilor de la Mangop. Treptat, prin legarea unor frânturi de informații din izvoare puține și bine ascunse, Ștefan S. Gorovei a refăcut hotarele principatului de Theodoro (Mangop), reușind să destăinuie conținutul definiției pe care *Cronica moldo-polonă* o dă Mangopului: „împărăție creștină”. Această „împărăție” cuprindea două mitropolii străvechi, Goția și Chersones, precum și un centru monahal (la Chersones) asemănător Athosului, astfel că prin valorificarea acestei „moșteniri” Ștefan cel Mare ar fi reușit să sporească prestigiul Mitropoliei Sucevei și a toată Moldovlahia și ar fi ajuns să protejeze „un Athos al său” (p. 216). Asemenea înalte speranțe explică strădania lui Ștefan cel Mare pentru păstrarea

principatului de Theodoro în sistemul său de alianțe, mergând până la trimiterea unui corp de oaste pentru a lupta împotriva otomanilor. „Expediția militară din Crimeea poate fi considerată – scrie Ștefan S. Gorovei – punctul cel mai înalt al politicii ofensive antiotomane a lui Ștefan cel Mare”. Autorul adaugă cercetării sale un *excurs*, prin care aduce completări și lămuriri la biografia unor personaje de la Cetatea Albă, din prima jumătate a veacului XV, și arată legăturile dintre orașul de la vărsarea Nistrului și principatul de Theodoro.

Secțiunea – „Lacul otoman” – este deschisă de studiul temeinic, întemeiat pe o bibliografie bogată, *Marea Neagră în sistemul otoman (sec. XV-XVI)*, semnat de Anca Popescu. Autoarea urmărește etapele transformării Mării Negre în „mare interioară” otomană, proces încheiat la sfârșitul secolului XV și consolidat în prima jumătate a secolului următor prin anexarea Bugeacului și formarea provinciei otomane a Budei. Având în stăpânire „Marea cea Mare” și *hinterlandul* acesteia, sultanii s-au îngrijit ca toate resursele naturale să se reverse spre piețele Istanbulului, și nu aduse de oricine, ci doar de negustorii otomani (*zimmî*) și de aceia care acceptaseră să plătească tribut (*haraçgüzar*), beneficiari a unui regim vamal protecționist. Astfel, deși Imperiul otoman „a moștenit de la bizantini nu numai sistemul stațiunilor vamale interne, dar și pe cel al circumscripțiilor vamale”, nu a acordat niciodată imunitate vamală completă pentru negustorii străini, așa cum procedaseră bizantinii.

Liniștea „lacului otoman” a fost tulburată în a doua jumătate a secolului XVI și în prima jumătate a secolului XVII doar de „raziile” căzăcești. Aceste vremuri sunt relatate de Andrei Pippidi în studiul *Cazacii navigatori, Moldova și Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*. În prima parte a studiului, Andrei Pippidi selectează informații privitoare la Marea Neagră și la istoria românilor din lucrările de istoria Ucrainei ale lui M. S. Hrușevski (mai ales din volumul VII din sinteza de istorie a Ucrainei), nefolosite până acum de istoricii români. Multe știri sunt referitoare la „domnișorii” cazaci, preținși fii de domni moldoveni (ai lui Ion vodă, Alexandru Lăpușeanul), care au invadat adeseori Moldova în ultimele decenii ale secolului XVI. În partea a doua a studiului, autorul prezintă și comentează câteva documente inedite, din Arhiva de Stat a Florenței, cu bogate informații despre raidurile căzăcești în Marea Neagră, înainte de războiul polono-otoman de la Hotin (1621). În urma unui atac căzăcesc din 1620 asupra Varnei, un martor a redactat un raport, adresat marelui duce de Toscana, care cuprinde „prima și singura dovadă” despre existența unui fiu nelegitim al lui Mihai Viteazul, Dimitraș (Dumitrașcu). Andrei Pippidi consideră că, spre deosebire de alți pretendenți „nu a revendicat niciodată tronul” și „tocmai pentru că a fost semnalată incidental, filiația sa pare autentică”. Totuși, cred că până la completarea tablei descendenților lui Mihai Viteazul cu un nou nume ar trebui să mai apară o dovadă ceva mai lămuritoare.

În continuare, de la întâmplări desfășurate în proximitatea Mării Negre și la Gurile Dunării ajungem la istorisirea formării politicii orientale a unui

imperiu situat la izvoarele Dunării, Imperiul habsburgic, prin studiul *Habsburgii și Marea Neagră: de la utopia eliberării Constantinopolului la libera navigație*, realizat de Ileana Căzan, pe temeiul izvoarelor cartografice în special. Politica unui alt imperiu care a apărut în stepele nord pontice în secolul al XVII-lea, Imperiul rus, reușind după multe războaie să „deschidă” din nou competiția economică și politică în Marea Neagră, a fost analizată de Adrian Tertecel în studiul de sinteză: *Marea Neagră otomană și ascensiunea Rusiei (1654-1774)*.

După parcurgerea celor 11 contribuții științifice adunate în volum, cu pricepere și cu multă muncă (vezi aparatul critic unificat impecabil și bibliografia) de Ovidiu Cristea, putem spune că istoriografia românească are forța de a contribui decisiv la îmbogățirea cunoașterii istoriei Mării Negre, importantă componentă a istoriei universale. Volumul ar trebui să facă parte dintre lecturile obligatorii nu numai ale istoricilor, ci și a oamenilor politici români interesați în ultima vreme de reconfigurare stăpânirii asupra Mării Negre, dacă vor să afle cine „a avut marea ca aliat” și cum trebuie să faci ca să o domini sau măcar să participi la stăpânirea ei.

Petronel Zahariuc

Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii, coord.: Constanța Vintilă-Ghițulescu și Măria Pakucs Willcocks, Institutul Cultural Român, București, 2007, 302 p.

Viața cotidiană, viața noastră și a celor din vechime, are parte de bucurii și de necazuri. Unele dintre ele vin în singurătate, în familie, în spatele ușilor închise, altele se întâmplă în public, cu spectatori și martori. Unele sunt date de Dumnezeu, sunt în ordinea firii, fie că se întâmplă la biserică sau pe uliță, altele sunt oferite de mai-marii zilei, pentru a-și manifesta puterea și a o înrădăcina, fie că se întâmplă între zidurile curții/orașului sau în afara lor. Frânturi din “viața ca un spectacol” au fost adunate cu pricepere și dăruire în volum de Constanța Vintilă-Ghițulescu și Măria Pakucs Willcocks, care le-au și organizat în trei părți: *ceremonii și sărbători, suplicii și pedepse între spectacol și moravuri, pregătirea pentru ieșirea din scenă: “moartea”*.

Festivalurile și ceremonialurile publice din Sibiul veacului al XVI-lea sunt prezentate publicului de Măria Pakucs Willcocks. Sărbătorile în oraș erau riguros reglementate de autorități, prin stabilirea comportamentelor potrivite în *vecinătăți*. Pe o “scenă” astfel organizată au avut loc festivalurile din 1579 și 1582, menite să celebreze succesele militare și diplomatice ale regelui Poloniei Ștefan Báthori împotriva țarului Ivan al IV-lea cel Groaznic. Regizorul spectacolelor a fost judele regal al sașilor, Albert Huet; în 1579, când s-a sărbătorit o victorie, montarea a fost mai simplă, o masă în public a oficialilor

orașului, jocuri cavaleștești ale breslașilor și procesiunea cetățenilor înarmați, o manifestare a forței cetății și, în plan general, a pricipatului ardelean. În 1582, când s-a sărbătorit încheierea păcii, a fost pus în scenă un elaborat spectacol dramatic, în care actorii au jucat roluri complexe, potrivit marilor stăpânitori pe care îi reprezentau, fie că era sultanul, ipocrit și duplicitar, dar totuși suzeranul legiuit al Transilvaniei, fie că era Papa, căruia sașii nu-i recunoșteau autoritatea, dar reprezenta totuși un “liant al solidarității occidentale și în cele din urmă creștine împotriva otomanilor”.

De la Sibiu poposim la Iași, unde Sorin Iftimi ne povestește cum petrecea *Curtea domnească la Crăciun, Anul Nou și Bobotează în secolele XVII-XVIII*, adică la trei dintre marile praznice împărătești (numite așa de la Împăratul ceresc și nu de la împăratul de la Constantinopol cum presupune autorul, p. 44). Folosind cu dezinvoltură *Condica de ceremonii* a lui Gheorgachi (1762) și diferite relatări ale călătorilor și slujitorilor străini, întinse pe mai bine de două veacuri, autorul reface complicatul ceremonial, uneori desfășurat în spațiul privat și nu în fața mulțimii, al Curții domnești la frumoasele sărbători de iarnă din Moldova. În finalul studiului său, Sorin Iftimi face un rezumat, adaptat la subiectul cercetării sale, al sămilor vistieriei Moldovei din primele două decenii ale veacului al XIX-lea; după părerea noastră, acest gen de document ar merita o soartă mai bună decât doar monotona publicare și rezumare.

Iași și Bucureștii se îngemănează în studiul lui Radu G. Păun, formează o singură scenă, pe care au loc *reprezentații ale puterii în vremea Vechiului Regim românesc*. Pentru ca reprezentările să se desfășoare în ordine și fiecare să păsească liniștit în urma altuia a fost nevoie de o *Logofeție de obiceiuri*, a cărei miză este relevată de autor: “neorânduiala ceremonială riscă mereu să provoace o neorânduială politică”. Radu G. Păun a identificat și a explicat două strategii de reprezentare care se desfășoară în Țara Românească la început de veac XVIII, una pusă în scenă de Constantin Brâncoveanu și alta de Nicolae Mavrocordat; de asemenea, a scos la lumină conținutul simbolic al intrărilor domnești în capitală, ca și a ceremoniilor de reînvestire (ceremonia de mucarer). Un capitol aprte al cercetării este consacrat legăturii dintre domni și sfinți, ca expresie a “simfoniei constitutive între instituția princiară și Biserică”. O descoperire tulburătoare a făcut autorul, demonstrând eșecul simbolic al lui Tudor Vladimirescu în fața puterii tradiționale.

Ambiguitatea simbolică în care a stat răsturnătorul vechii ordini nu se regăsește defel în modul în care a preluat puterea, Mihail Sturdza, care venea din interiorul puterii, având, totodată, un sprijin extern clar formulat. Valul de sărbători prilejuite de *instalarea la putere în 1834 a lui Mihail Sturdza* a fost cercetat și decriptat simbolic de Mihai-Răzvan Ungureanu, într-un studiu deschizător de drumuri pentru cunoașterea unei “epoci” din istoria Moldovei, neclar înfățișată în istoriografia românească. Regizorul acestor sărbători a fost Gheorghe Asachi, care a dovedit nebanuite calități organizatorice, nescăpându-i

nimic din arsenalul “propagandistic” necesar metamorfozei din boier în domn a lui Mihail Sturdza. Acum, pentru prima dată virtuțile regeneratoare ale marilor domni din trecut intră în recuzita simbolică a puterii: Ștefan cel Mare este “chemat” să-l ajute pe domnul regulamentar să-și ocupe deplin tronul.

Puterea organiza “spectacole” cu orice prilej, iar pedeapsirea unor hicleni, de la înălțimea unui tron consolidat, era un moment cât se poate de potrivit. Observând “pompa” cu care au fost aduși la București, înaintea scaunului lui Constantin Brâncoveanu, câțiva trădători, în frunte cu Staico paharnicul Bucșanu și Preda Proroceanul, Ovidiu Cristea realizează o mică “bijuterie” interpretativă, analizând acest *caz de “hiclenie”*. Aspectul particular al acestui “spectacol” a fost dat de umilirea hiclenilor, de înjosirea lor publică, “menită săucidă «corpul politic» al celor vinovați”. Acest ceremonial tragic putea avea loc atunci când era liniște în țară, pentru că în condiții de tulburare internă sau externă, domnul nu mai avea vreme să-l pună în scenă, iar publicul nu mai avea răbdare să-l urmărească (vezi, spre exemplu, cazurile dovedite de hiclenie din ultimele săptămâni ale domniei lui Vasile Lupu).

“Este pedeapsa un spectacol public?”, se întreabă Constanța Vintilă-Ghițulescu. Răspunsuri la întrebare găsim în studiul: *La “scara Mitropoliei”: pedeapsa publică ca spectacol în societatea românească (1750-1834)*. Subiectul ales este captivant, merit a-l atrage pe istoric să-și încerce norocul ca romancier sau ca filosof, dar a fost “lucrat” cu metodele științei istorice, astfel că a rezultat un studiu riguros documentat și frumos scris. Violența cotidiană, “componentă a societății între evul mediu și începuturile modernității”, a constituit principala sursă de personaje destinate “spectacolului public”. “Spectacolul” a fost divers, cuprinzând diferite forme de exprimare: bătaia (“cea mai curentă pedeapsă”), “punerea în jug”, înfierarea sau înbourarea, mutilarea (“evitată și foarte rar folosită”), “darea prin târg”, pedeapsa capitală (prin spânzurătoare pentru “prostime”, prin decapitare pentru boierime). Studiul atentă a probelor de epocă a permis o judecată de ansamblu foarte importantă pentru devenirea societății românești: “între 1750 și 1834 se produc mai multe fenomene care duc spre o îmblânzire a pedepsei”, atât la nivelul normelor cât și al practicilor.

Ultima parte a volumului se deschide cu un studiu al lui Liviu Pilat, *Pelerinaje și penitenți în Moldova secolelor XIV-XV*. Cercetarea arată importanța centrului de pelerinaj de la Siret, la sfârșitul secolului XIV, care, potrivit documentelor păstrate, ar fi primul spațiu din Moldova unde și-au făcut apariția miracolele. Apoi, autorul urmărește soarta încercărilor scaunului papal de a transforma bisericile catolice din Baia și Cetatea Albă în centre de primire a indulgențelor pentru credincioși, în contextul sărbătoririi Anului Jubiliar (1475), sărbătorire prelungită și în anul 1476.

“Spectacolul” trist al morții este prins de Gheorghe Lazăr, pornind de la un document excepțional: testamentul *negustorului Ioan Băluță din Craiova*. Toate etapele înmormântării sunt metodic prevăzute de negustor și clar expuse

de istoric: pregătirea trupului pentru ultimul drum, sicriul, mormântul și locul acestuia, dezgropările după patru-cinci ani și după șapte, “petrecerea îngropării”, precum și toate praznicele, pomenile și darurile ce trebuiau făcute. Ar fi interesant, deși știm că sunt șanse mici ca un asemenea document să fie descoperit, dacă am avea vreo mărturie asupra desfășurării “pe teren” a procesiunii înmormântării și a modului în care moștenitorii au respectat toate “dichisurile” acestei înmormântări, dorite a fi “spectaculoasă”.

Înainte sau după ce și-a întocmit testamentul, Ioan Băluță s-a pregătit pentru ultima “reprezentare” și potrivit obiceiului a iertat și și-a luat “iertăciune” de la toți cei din preajma sa. Asupra *iertării în actul de ultimă voință: între discurs și practică socială (Țara Românească, jumătatea secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)* a stăruit cu frumoase rezultate Andreea-Roxana Iancu. Unul dintre multele aspecte interesante relevate de autoare este rolul jucat de redactorul testamentului, de cele mai multe ori o altă persoană (un precursor al notarului de astăzi), tentat uneori să “vegheze” voia testatorului. Formula pravilnicească a iertării a fost cuprinsă de mitropolitul Antim Ivireanul în preambulul izvodului din 1714, iar slujitorii bisericii s-au străduit să o integreze în testamente. Cum și cât au reușit, prin persuasiune sau coerciție, se poate observa din exemplele adunate de autoare, în capitolul *iertarea: între justiție și testament*.

„Ca să fie pildă și altora”, în acest fel se încheiau în vechime majoritatea sentințelor judiciare și cu aceste cuvinte își începe Constanța Vintilă-Ghițulescu cercetarea sa. „Să fie pildă și altora”, așa spunem și noi, după ce am parcurs volumul adunat cu bucurie, dar credem că și cu mare osteneală, de Constanța Vintilă-Ghițulescu și Măria Pakucs Willcocks. Coordonatoarele volumului deschid către public “ușile” laboratoarelor de cercetare a nouă dintre tinerii noștri colegi, iar “spectacolul” la care suntem invitați să participăm este extem de viu, lucru care arată că și în viitor tinerii istorici vor scoate, separate și, de ce nu, iarăși împreună, contribuții științifice de mare valoare.

Petronel Zahariuc

De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim, autori Violeta Barbu, Florina Manuela Constantin, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea-Roxana Iancu, Gheorghe Lazăr, Institutul Cultural Român, București, 2007, 295 p.

Autorii volumului sunt membri ai *Programului Surse, instrumente de lucru și istorie socială a Vechiului Regim* din cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, deplin atașați metodelor și instrumentelor de lucru ale Școlii de la „Annales”, pe care le-au deprins și prin

frecventarea Centrului de antropologie juridică, care a activat în Institut, în perioada 1998-2002. Prin buna cunoaștere a documentelor din veacul al XVII-lea, exprimată prin editarea mai multor volume de documente din seria **DRH, B, Țara Românească**, și prin însușirea metodelor de cercetare noi din spațiul istoriografiei occidentale, mai ales a antropologiei juridice, autorii, în mare parte tineri, au realizat un volum de înaltă ținută științifică asupra unei teme, istoria familiei, a cărei bibliografie în istoriografia românească a fost primentă și prin studii ale semntarilor acestui volum.

Cadrul teoretic al cercetării este definit de Violeta Barbu, care face, în *Introducere*, o erudită incursiune asupra „trecutului unei istorii: istoria familiei”, insistând asupra suflului nou adus acestei discipline de antropologia structurală a lui Claude Lévi-Strauss și de pragmatica lui Pierre Bourdieu. Conceptul promovat de Pierre Bourdieu – pragmatica -, aplicat în câmpul cercetării istorice, a dus la nașterea unui noi istorii sociale, „o istorie a practicilor, a formelor de experiență”, și la formularea unui proiect istoriografic nou al anilor '90, antropologia juridică. Schimbarea completă de paradigmă în cercetarea istorică a făcut ca istoricul să nu „mai acorde atenție confruntării normelor cu comportamentele sociale”, ci să fie preocupat de analiza „practicilor în relație cu normele, pornind de la două concepte fundamentale: acordul actorilor și legitimitatea”. Importanța unei asemenea abordări într-o societate în care normele derivate din dreptul pozitiv apar târziu și se aplică fără consecvență, este foarte mare și asigură ieșirea din capcana reconstrucțiilor pozitivistice, folosite repetitiv în istoriografia noastră.

Principiile metodologice clar exprimate în *Introducere* sunt urmărite atent de Violeta Barbu în studiul *De la comunitatea patrimonială la comunitatea de destin: zestrea în Țara Românească în secolul al XVII-lea*. Pentru a sparge cercul vicios în care se mișcă de obicei istoricii dreptului, căutând cu înfrigurare aplicarea normelor juridice în practică, autoarea, cunoscând temeinic specificul documentelor românești, se arată de acord cu definiția dată de Henri H. Stahl: „sunt mai mult documente de psihologie juridică, nu texte juridice; faze prejudiciale; nu încă forme legale”. Eliberată de asemenea constrângeri, zestrea este analizată în funcție de caracterul ei patrimonial și de statutul avut în cadrul instituției căsătoriei. Integrarea zestrei în instituția căsătoriei a permis identificarea unor surse ale modernității societății românești în secolul al XVII-lea: procesul de diversificare a strategiilor matrimoniale și întărirea capacității juridice a femeii, prin trecerea de la privilegiul masculinității la un sistem egalitar de distribuție a moștenirii. Pentru a demonstra distrugerea acestui privilegiu, autoarea urmărește statutul juridic al femeii și reglementările privitoare la zestre în Bizanț și în Occident, comparându-le punctual cu situația din Țara Românească. De asemenea, sunt înfățișate formele juridice ale actului dotal, zăpășul și foaia de zestre, fiind comentat modelul („izvodul”) stabilit pentru întocmirea unor asemenea acte, elaborat de Antim Ivireanul. Ca să aibă o

foaie de zestre consistentă, mirele se orienta atent, „partidele cele mai vâdate nu erau fetele cu tați în viață, ci văduvele bogate și fără copii”. La această constatare, se poate adăuga și faptul că erau căutate și fetele ale căror tați pieriseră în hiclenie sau erau urmașele unor familii domnești căzute în dizgrație.

Natura zestrei cu toate componentele ei (moșii, obiecte de uz casnic, dobitoace și stupi, bani, haine, țigani, dughene etc.) este analizată cu zeci de exemple și cu mare virtuozitate, fapt care arată că autoarea cunoaște întregul „zestre” documentară a Țării Românești pentru veacul al XVII-lea. Toate părțile zestrei au, pe lângă valoarea lor intrinsecă, și un „rost ritual și simbolic”, de aceea întotdeauna, și la cei bogați și la cei săraci, ceremonialul prezentării zestrei are o importanță foarte mare. După ce era prezentată, dota trecea în patrimoniul noii familii, dar femeia păstra drepturi aparte asupra ei. În Țara Românească a funcționat principiul roman potrivit căruia „femeile moștenesc, testează și primesc zestre cu predilecție din patrimoniul constituit pe linie maternă (*mater materna*)”; de asemenea, a fost descoperită și o altă practică: recompensa pentru îndeplinirea îndatoririlor conjugale (numită și *ipovolon*), „primită la decesul soțului de femeia care adusese zestre, dar nu primise daruri cu ocazia căsătoriei”. Atunci când bărbatul avea o origine mai modestă, se întâmpla ca, o dată cu zestrea, soțul să preia și numele moșiei de baștină a neamului în care intra, de aceea era numit „zestraș”. Alteori, se pare că bărbatul era înzestrat de propria sa familie, deși documentele nu sunt clare în această privință, iar ca o influență ardeleană, autoarea a constatat apariția în rândul boierimii muntene a obiceiului *contrazestrei*.

Un capitol amplu al acestei cercetări este constituit de evidențierea cazurilor în care este substituită puterea paternă la înzestrare (*zestrea dată de domn, zestrea dată de mamă, soră „luată asupra” fraților, zestre dată de unchi nepoatei*). Și absența zestrei a fost atent cercetată și comparată cu situația din apusul Europei. Astfel, Violeta Barbu arată că „țările române se plasează la exteriorul „liniei Hajnal” (Trieste-Sankt Petersburg), unde celibatul are cote minime, dacă nu e asimilat celibatului religios”; mai mult, observă că în Țara Românească „monahismul feminin este, pe tot parcursul secolului al XVII-lea, extrem de plâpând”. Un alt aspect pus în lumină, cu exemple obișnuite sau celebre (cazul Lupu Mehedințeanu, divorțul lui Vasilie spătar și al Mariei, fiica lui Ivașco Băleanul bătrânul), este acela al confiscării zestrei.

O altă cercetare într-un domeniu din ce în ce mai frecventat de istoricii români, istoria țiganilor, a fost făcută de Florina-Manuela Constantin și intitulată, în acord cu tema volumului, *Legături de sânge și legături sociale: structuri de rudenie la robii țigani din Țara Românească (1601-1650)*. Intervalul cronologic a fost ales pentru că sursele sunt publicate aproape în totalitate în colecțiile de documente ale Academiei Române și în cataloagele editate de Arhivele Naționale. O primă parte a studiului este consacrată clarificării termenilor folosiți pentru grupurile sau familiile de țigani: *ceată* și *sălaş*, asupra

căruia autoarea va mai reveni pe parcusul studiului. Termenul *ceată* s-a folosit în Transilvania, dar nu este atestat pentru Țara Românească în perioada cercetată, de aceea cred că o comparație cu situația din Moldova era necesară. Apoi, este urmărită condiția socială de rob a țiganului, mai ales prin comparație cu starea rumânului, aflată în continuă depreciere în deceniile premergătoare reformelor lui Constantin Mavrocordat. După ce constată că țiganul era considerat identic cu oricare altă avere mobilă a stăpânului, autoarea face o incursiune asupra termenilor sub care apar numiți țiganii în documente; unul dintre termenii rar întâlniți este acela de *gavaon*, neîntâlnit în restul spațiului românesc Moldova, dar care trimite oarecum la termenul mai des folosit: *faraon*. Unul dintre aspectele minuțios analizate este căsătoria țiganilor, cu toate componentele acesteia: strategii matrimoniale, drepturile țigăncii, schimburile de țigani datorate căsătoriei, situația copiilor etc. Pentru toate aceste aspecte ale vieții de familie autoarea a fost nevoită să folosească doar documente de cancelarie sau zapise întocmite de stăpâni, pentru că relatări despre mediul de viață țigănesc în secolul XVII românesc nu există.

O cercetare despre negustorimea din Țara Românească a efectuat cel mai avizat istoric al acesteia, Gheorghe Lazăr, în studiul *Continuitate și discontinuitate socială: rețele comerciale și afaceri de familie (secolele XVII-XVIII)*. În secolul XVIII, după cum arată autorul, a apărut și printre marii negustori trăitori în Muntenia tendința de a-și educa copiii, în orașele din Transilvania sau în alte orașe mari din cuprinsul Imperiului habsburgic, datorită influenței civilizației occidentale în societatea românească, sperând că pe această cale îi vor învăța tainele succesului în afaceri. Pentru derularea cu profit a afacerilor, negustorii foloseau „asocieri de tip *fraterna*”, la baza cărora se aflau mai ales legăturile de rudenie. În cazul negustorilor din Țara Românească, ca și din Moldova, un rol important l-a avut etnia; mulți negustori erau greci sau sud-dunăreni, care foloseau limba greacă ca mijloc de comunicare în afaceri, reușind să formeze rețele de intermediari ce acopereau Europa Centrală și Peninsula Balcanică. Relațiile de rudenie au fost și liantul principal al organizării „caselor comerciale”, ca în cazul „Casei Costa Petru Hagii Ianuș și frații”, urmărită de Gheorghe Lazăr de la naștere până la prăbușire. Un alt aspect al propășirii afacerilor comerciale a fost stabilirea unor alianțe matrimoniale endogame, în acest caz fiind adus exemplul negustorului Șerban Fusea din Târgoviște. Precaritatea modului de viață burghez la negustorii din Țara Românească explică, după cum arată autorul, „lipsa unor dinastii negustorești”.

Constanța Vintilă-Ghițulescu zugrăvește o frescă a societății românești, în stilul frumos cu care ne-a obișnuit deja, intitulată „*Ordinea domestică*” și „*ordinea publică*” între Stat și Biserică (1710-1834). Limitele cronologice ale cercetării sunt constituite de două momente importante din viața Bisericii (1710, *Manualul* pentru preoți al lui Antim Ivireanul) și din viața statului (1834, *Regulamentul organic*). Activitatea reformatoare a întâistătorului Mitropoliei

Ungrovlahiei a fost continuată de urmașii în scaunul vlădicesc, iar „urmele” acestei activități au rămas într-un mare număr de documente, strânse în condici, care alături de alte multe mărturii, formează substanța acestui studiu. Cunoscând bine normele și cutumele, existente în comunitățile din țară, autoarea prezintă o serie de practici matrimoniale, întemeindu-se pe o sumedenie de exemple, nimerit alese și potrivit puse în pagină: *alegerea partenerului, logodna și zestrea, taina nunții, divorțul*. Biserica a reușit, după câteva decenii, să stăpânească viața de zi cu zi a oamenilor, dar după 1780, în urma reformelor lui Alexandru Ipsilanti, s-a văzut concurată de stat în privința controlului asupra familiei și a zăgăzuirii moravurilor. Supravegherea poporului, punerea în practică a normelor și păstrarea cutumelor, s-a făcut prin instruirea preoților și protopopilor de către ierarhi, a slujbașilor și slujitorilor de către domni și dregători. La nivelul vieții obișnuite, păstrarea ordinii va rămâne și în acest răstimp privilegiul tatălui, în vreme ce la nivelul vieții publice, supravegherea „ordinii” va fi preluată, încetul cu încetul, de Stat de la Biserică. Acest proces este scos în evidență prin urmărirea atentă a statutului zestrei și a apariției actelor de stare civilă.

Un alt aspect al vieții cotidiene, de la cumpăna dintre veacuri și vremuri, este cercetat de Andreea-Roxana Iancu, în studiul *Moștenirea prin testament: între voința individuală și solidaritatea de familie (București, sfârșit de secol XVIII – început de secol XIX)*. Autoarea a căutat definițiile testamentului în dreptul scris, relevând o inovație importantă a capitolului moștenirii prin testament în *Legiuirea Caragea*: străinii pot moșteni alături de rude, atunci când nu existau descendenți sau ascendenți. Testamentul, constată autoarea, „își dovedea utilitatea mai ales în situații excepționale, de pildă în cazul lipsei urmașilor”. Pentru a suplini lipsa descendenților, cei astfel „pedepsiți” recurgeau la adopție, consfințită de legiuiri și răspândită în practică. Testatorul reușea să se grijească de pomenirea după moarte, iar fiul adoptiv primea o răsplată, atât pentru ajutorul dat binefăcătorului în timpul vieții acestuia cât și pentru grijirea sufletului răposatului. Andreea-Roxana Iancu urmărește și transmiterea puterii prin testament de la tată la fiu, mai ales când fiul era luat „de suflet”; de asemenea, scoate la lumină un caz interesant petrecut în familia Filipescu, atunci când marele logofăt Alexandru Filipescu s-a străduit să-și adopte fiul nelegitim, pentru a-i da „ființă politică” și a-l împărtăși de binefacerile date de apartenența legitimă la un mare neam boieresc.

Cele cinci studii cuprinse în acest volum au o importanță covârșitoare atât pentru cunoașterea istoriei Țării Românești în secolul XVII-XIX, cât, mai ales, pentru contribuția pe care credem că o vor avea la înnoirea metodelor de cercetare în istoriografia românească. Legătura, realizată cu muncă și talent, între *metodă* și document, a făcut să nu avem sub ochi o carte, prin care autorii doar să ne propună o “nouă direcție de

cercetare”, cum se întâmplă, din păcate, foarte adesea, ci o deplină reușită științifică. De asemenea, valoarea fiecărui studiu în parte și a volumului întreg arată că la Institutul de Istorie „N. Iorga” s-a „născut” o nouă „școală” în scrisul istoric românesc, ale cărei lucrări consună deplin cu scrierile realizate, acum, în spațiul istoriografic occidental.

Petronel Zahariuc

ANDREI PIPPIDI, *Byzantins, Ottomans, Roumains. Le Sud-Est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales*, Honoré Champion, Paris, 2006, 337 p.

Andrei Pippidi adună studiile sale într-o carte, sub titlul generic *Byzantins, Ottomans, Roumains*, publicate între 1986 și 1997 în diverse reviste și volume. Inițiativa editurii Honoré Champion trebuie salutăată cu atât mai mult cu cât cartea are un circuit internațional. Plecând de la surse inedite sau mai puțin cunoscute, unele dintre ele culese din arhivele franceze, italiene și engleze, având ca repere cronologice secolele XIV-XVIII, autorul își propune să analizeze câteva subiecte controversate în istoria românilor.

Primele trei studii sunt închinăate unor teme importante și amplu dezbătute în istoriografie: identitatea națională („*Sacralisation de l'espace et l'identité nationale. Le cas roumain*”), teritoriul („*De l'utopie à la géographie: une „Roumanie” au XVe siècle?*”), relația între religie și politică („*Religion et politique dans les pays roumains*”). Andrei Pippidi ne introduce în complicata problematică a „nașterii” creștinismului românesc și a construirii unei identități, dar având o manieră interesantă de abordare, o incursiune în observarea „ambianței sacrale a comportamentului cotidian și a habitatului” (p. 23). Incursiunea continuă cu detalii asupra raporturilor permanente dintre religie și politică, aici inserarea țărilor române într-un context mai larg regional și internațional fiind favorizată.

Alte trei studii sunt dedicate istoriei mentalităților cu teme foarte incitante: moartea („*La vision de la mort et de l'au-delà dans les anciennes sources roumaines*”), dragostea („*Amour et société; arrière-plan historique d'un problème littéraire*”), moravurile („*Les mauvaises moeurs, législation, morale et passion*”). Interogând mai ales sursele literare, Andrei Pippidi observă că „discursul” asupra morții cunoaște o evoluție diferită în funcție de categoria socială, de pildă, clerul care citește și norodul care privește. Lectura și imaginea joacă, așadar, un rol important în conturarea unei „atitudini” în fața morții. Pictura din biserici rămâne „până în secolul al XVIII-lea, dacă nu chiar al XIX-lea” (p. 86) o carte deschisă care oferă, cu ajutorul diferitelor scene, informația

necesară oricărui creștin. Observația merge mai departe, „denunțând” „conflictul” care există între Biserică și lumea rurală atunci când este vorba de Mântuire, „credințele arhaice” având o pondere însemnată în construirea practicilor funerare (p. 87-88). Cu ajutorul aceluiași surse, autorul se apleacă asupra unei alte teme – iubirea –, studiată din perspectiva raportului dintre „poziția socială a femeii, etica sexuală și expresia literară a iubirii” (p. 193). În ciuda unei legislații destule de dure, cu pedepse penale și canonice grave pentru orice deviere de la morala creștină, aluziile la libertatea sexuală a românilor sunt destul de numeroase. Iar autorul crede că, de fapt, „severitatea judecătorilor se îndreaptă mai ales împotriva infracțiunilor capabile să tulbure ordinea socială” (p. 208). Cu alte cuvinte, faptele imorale sunt sancționate atunci când proprietatea sau statutul social al unei persoane ar avea de suferit. Și în acest caz, societatea laică se lasă antrenată în acceptarea moralei predicate de preoți (p. 208). La sfârșitul secolului al XVII-lea existau două concepții asupra iubirii, una susținută de Biserică și răspândită prin intermediul scrierilor de devoțiune, cealaltă datorată „boierimii de curte”, o boierime receptivă la „reînnoirea culturală” și refractară în fața tabuurilor (p. 210). Această a doua direcție se va dezvolta prin intermediul lecturilor sau teatrului, poeziei sau cântecelor de lume și îi vom găsi pe Iancu, Alecu sau Nicolae Văcărescu, Nicolae Rosetti, Costache Conachi, Ioan Heliade Rădulescu, implicați în această construcție a iubirii. Cel de-al treilea studiu se leagă firesc de precedentul, căci „relele moravuri” se definesc în funcție de păcatele legate de o sexualitate „debordantă”.

Alte câteva studii abordează teme de istoria culturii: învățăturile lui Neagoe Basarab, istoria lui Marcada și cititorii ei, relația esențială dintre cultură și putere în vremea lui vodă Brâncoveanu, omiliile lui Ștefan Cantacuzino, istoria Imperiului Otoman pe al cărui autor necunoscut (cartea, apărută la 1784, la Londra, este semnată de Elias Habesci) încearcă să-l identifice cu Alexandru Ghika, filozofia franceză și maniera ei de receptare în Principatele Române. „*L'accueil de la philosophie française du XVIIIe siècle dans les principautés roumaines*” este o mostră de erudiție și analiză punctuală. Înainte de a purcede la studierea filosofiei franceze și a locului ei în gândirea românească, Andrei Pippidi precizează contextul social, politic și mai ales cultural în care s-au aflat țările române în secolul al XVIII-lea. Numărul bisericilor ridicate în acest veac, sursele iconografice, temele moralizatoare prezente în literatură, testamentele și grija pentru ceremonialul funerar, donațiile și destinatarii lor sunt tot atâția indicatori meniți a da samă despre importanța religiei. Abia când interesul pentru ceremonialul funerar scade, când mănăstirile, ca destinații predilecte pentru donații sunt înlocuite cu spitale, școli sau alte fundații de utilitate publică se poate vorbi nu numai de „o socializare a creștinismului, dar și de o laicizare a mentalității conducătorilor” (p. 297). Or, acest lucru are loc abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pătrunderea filosofiei franceze este, de fapt, un „pretext” pentru cercetarea societății românești la puntea dintre cele două secole, autorul

punând întotdeauna în balață o literatură franceză novatoare și un sistem social și politic atât de puțin permisiv. Autorul ajunge astfel la concluzia că „simpatia pentru ideile raționaliste indică mai degrabă reacții individuale decât un răspuns colectiv” și, mai ales, în rândul clasei burgheze doritoare să participe la guvernare (p. 316).

Salutăm, așadar, inițiativa editurii Honoré Champion de a edita o asemenea culegere de studii despre istoria țărilor române care oferă cercetărilor străni, dar și români, șansa de a face cunoștință cu importante subiecte atât de diverse, însă de actualitate, cu o manieră de lucru foarte riguroasă din punct de vedere științific.

Constanța Vintilă - Ghițulescu

Etnie și confesiune în Moldova medievală, vol. întocmit de Ion Toderașcu (coord.), Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Gheorghe Iuțiș, Liviu Pilat, Gerd Franck, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, 265 p.

Volumul *Etnie și confesiune în Moldova medievală* reunește șase contribuții datorate unor istorici consacrați sau în curs de afirmare pe tărâmul științei istorice, alcătuit în jurul unei probleme însemnate a lumii medievale: raportul etnie/confesiune.

În primul studiu, alcătuit de Alexandru-Florin Platon, cu titlul *Imagologie, identitate, alteritate: repere istoriografice*, autorul prezintă, sintetic, demersurile științifice legate de orizontul imagologiei și al raportului identitate/alteritate, disciplină și concepte concretizate în studii începând cu penultimul deceniu al secolului XX. Inaugurarea lor, a avut loc, potrivit autorului, în cadrul Congresului Internațional de Științe Istorice desfășurat la Stuttgart, în 1985. Imagini ale relației identitate/alteritate în viziunea antropologiei culturale și istorice, a sociologiei, a psihologiei individuale sau sociale, a literaturii comparate etc. sunt relevate prin intermediul imagologiei, disciplină ce „a contribuit atât la rafinarea unghiurilor tradiționale de analiză, cât și la deschiderea unor noi și deosebit de fecunde perspective de cercetare, greu, dacă nu imposibil de abordat pe căile și cu mijloacele tradiționale” (p. 13). Reiese limpede, după parcurgerea studiului lui Alexandru-Florin Platon, importanța cercetărilor de imagologie și în spațiul cultural românesc și explică, în același timp, motivele apropierii autorului de acest tip de discurs.

Studiul lui Bogdan-Petru Maleon intitulat *Clerul ortodox din Moldova medievală. Între credința populară și disciplina ecleziastică* se remarcă prin interesul autorului pentru a reliefa „rolul și locul pe care l-a ocupat clerul de mir în societatea medievală moldovenească”, axându-se, de astă dată, asupra statului clerului de mir din Moldova „în calitatea sa de instanță spirituală comunitară”

(p. 27), în cadrul raportului putere politică/autoritate religioasă. Autorul zăbovește asupra unor aspecte esențiale pentru întregirea imaginii preotului în societatea românească medievală: trăsăturile generale ale pietății populare, accesul la demnitatea clericală, nivelul de instruire al clericilor, starea materială, statului preoților din sate de îndrumători spirituali, proprietari și membri ai instanțelor sătești de judecată, valorificând informații desprinse din descrieri și rapoarte de călătorie ale străinilor, laici sau clerici, care au poposit, mai mult sau mai puțin, în Moldova și care au lăsat mărturii prețioase, cele mai multe din ele, cu privire la subiectul ales de autor. Pe de altă parte, autorul a reușit să valorifice informațiile întâlnite în literatura istorică românească și străină privitoare la chestiuni teoretice și practice de abordare a stării clerului de mir în Moldova secolelor XV-XVII din perspectiva raportului identitate/alteritate. Relevând statutul preotului de mir „în raport cu ansamblul de credințe și practici care au marcat spiritualitatea ortodocșilor de la est de Carpați” (p. 28), studiul lui Bogdan-Petru Maleon este un câștig istoriografic important, alăturându-se celorlalte contribuții ale autorului, concentrate asupra acestei probleme.

Contribuția lui Ion Toderașcu (autor și al *Cuvântului introductiv*) are ca subiect componenta etnică și cea confesională cuprinse în textele de lege manuscrise și tipărite în secolul XVII în Moldova și Țara Românească: *Pravila de la Govora* (1640), *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe* (Iași, 1646) și *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), o temă pe cât de captivantă, pe atât de sensibilă, având în vedere contextul politic și cultural al țărilor române în acest veac. Autorul înfățișează condițiile istorice și premisele apariției primelor legi în Moldova și Țara Românească, având permanent în atenție deslușirea raportului etnie-confesiune, așa cum apare el în cuprinsul acestora. Apelul la termeni ce definesc cele două componente ale raportului este nelipsit din analiza autorului. O cuprinzătoare introducere cu privire la motivele ce i-au îndemnat pe cărturarii vremii să încredințeze tiparului primele texte de legi în limba română, ne-a atras atenția, rațiuni pe care Ion Toderașcu le expune în mod explicit și cuprinzător. Autorul analizează diversele relații, raporturi ce reies din cuprinsul pravilelor din veacul XVII între: neam și limbă, cititor și textul editat, național și confesional; la capătul investigației sale, concluzia autorului reține atenția: „atitudinea legiuitorului nostru din secolul XVII, *persoană identitară*, față de *alteritate* (marginalizați, discriminați, excluși) (subl. aut.) nu este una particulară. Ea se înascrie în felul de a gândi și a acționa a omului medieval, chiar dacă este vorba de un Ev Mediu târziu” (p. 111).

Studiul lui Liviu Pilat, intitulat *Ortodoxie, catholicism și „Contrareformă” în Moldova la mijlocul secolului XVII*, readuce în discuție situația celor două Biserici – ortodoxă și catolică – în Moldova epocii lui Vasile Lupu, cu formele lor de manifestare și mijloacele de subzistență la mijlocul veacului. Trebuie remarcat de la bun început că investigația autorului constituie un important punct de plecare în reliefașarea aspectelor confesionale din Moldova în această perioadă.

Context internațional și situația celor două Biserici în Moldova, în prima jumătate a secolului XVII, Catehisme și precizări doctrinare, Învățămintul: proiecte și realizări, Predicația și bazele aculturației religioase, Consens politic, paralelism doctrinar și identități culturale sunt problemele atinse de autor în cercetarea sa. Câteva ilustrații reușite din punct de vedere grafic și care cuprind foi de titlu sau pagini de interior ale unora dintre tipărituri însoțesc în mod fericit textul: este vorba despre *Gramata* patriarhului Partenie (Iași, 1642), *Varlaam, Răspunsul împotriva catehismului calvinesc, Catehismul calvin* (1648), *Catehismul* lui Vito Pilutio (1677), *Cazania lui Varlaam* (1643). Totodată, remarcăm capacitatea autorului de a sintetiza un mare volum de informație, cu o reală dificultate de abordare. Reține atenția prezentarea concisă a contextului extern și a climatului mental al epocii lui Vasile Lupu, precum și ampla bibliografie străină și românească pe care a știut să o valorifice.

A cincea contribuție, în ordinea apariției în volum, supune atenției problema organizării ecleziastice a armenilor din Moldova în secolele XV-XVII. Împrejurările constituirii Episcopiei armenie, activitatea episcopilor armeni din Moldova de la 1401 până la sfârșitul secolului XVII, relațiile dintre Biserica armeană și Domnie între aceleași limite cronologice, sunt probleme ce l-au preocupat pe Gheorghe Iuțiș în alcătuirea studiului său. Sursele istorice și bibliografice sunt onest abordate de autor, care nu își propune epuizarea subiectului, întrucât, în finalul studiului, precizează: „Raporturile între majoritari și minoritari, atât de importante în contextul european de astăzi, reclamă continuarea unor astfel de cercetări. Iar istoria armenilor, neam mândru și vrednic, oferă încă un teren fertil de investigații istorico-sociologice” (p. 177).

Volumul de studii se încheie cu cercetarea întreprinsă de Gerd Frank asupra unei alte minorități din Moldova medievală, aceea a grecilor. „Dintre străinii așezați în masa preponderent românească, cei mai numeroși și mai activi în toate componentele societății au fost grecii (subl. aut.)” (p. 179) – afirmație corectă a autorului la începutul studiului cu titlul *Grecii din Moldova – între integrare și asimilare (sfârșitul secolului XVI – prima jumătate a secolului XVII). Modele de ascensiune socială*. „Modelele” propuse sunt: Zotu Tzigara, Cârstea Ghenovici, Ion Caraiman și Ianache Caragea, „cele mai reprezentative”, cum se specifică în introducere, pentru ilustrarea prezenței lor în viața politică după a doua jumătate a veacului XVI.

Temă complexă, relația majoritari-minoritari, analizată din perspectivă etnică și confesională în societatea românească medievală se bucură, odată cu apariția volumului prezentat, de interesul aparte al unor istorici recunoscuți sau în curs de afirmare. Cele cinci contribuții ce alcătuiesc volumul *Etnie și confesiune în Moldova medievală* constituie un aport istoriografic important și, în același timp, un reper pentru noi investigații.

Cătălina Chelcu

PIERROT FRISCH, *Auswanderung zwischen Rhein und Maas nach Siebenbürgen*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2005, 206 p.

Lucrarea domnului Pierrot Frisch este consacrată unei probleme de la începutul istoriei sașilor ardeleni, anume localizarea spațiului de unde au plecat coloniștii. Analiza se concentrează pe regiunea dintre Rin și Maas.

Lucrarea este structurată în trei părți. În prima parte autorul întreprinde o investigație istorică, în care prezintă cauzele emigrării din regiunea dintre Rin și Maas în Transilvania (războaiele, creșterea populației, cruciadele afirmarea orașelor și catastrofele naturale), protagoniștii acestui proces și etapele colonizării Transilvaniei până la 1300.

Partea a doua constă într-o analiză concentrată a contactelor existente între teritoriile de emigrare și Regatul ungar.

Ultima parte este dedicată analizei așezărilor. Sunt evidențiate denumirile așezărilor germane din Transilvania care se regăsesc și în Luxemburg și numele de familie săsești atestate în patria originală. Urmează o listă a localităților din Transilvania cu denumirile săsești înregistrate în documente; pentru fiecare dintre ele se încearcă stabilirea zonei de proveniență a locuitorilor.

Autorul constată că 143 de nume de localități din Transilvania se regăsesc în teritoriul dintre Rin și Maas. Urmează analiza geografică a originii coloniștilor în funcție de teritoriile din care proveneau.

Cercetarea lui Pierrot Frisch evidențiază, încă o dată, cât de mult datorează Transilvania civilizației occidentale, căreia i-a aparținut și prin prezența coloniștilor germani.

Alexandru Ciocîltan

DANIEL URSPRUNG, *Schollenbindung und Leibeigenschaft: Zur Agrarverfassung der Fürstentümer Walachei und Moldau in komparativer Perspektive (Mitte 16. – Mitte 18. Jahrhundert)*, în „Südost-Forschungen”, Bd. 63-64, 2004-2005, p.124-129.

Daniel Ursprung, cadru universitar la catedra de istorie a Sud-Estului european al Universității din Zürich, supune unei cercetări comparative, prin raportare la spațiul european central-răsăritean și la Imperiul Otoman, situația șerbiei și problema legării de glie în Țara Românească și Moldova. Tema a fost intens cercetată și dezbătută în istoriografia română în secolul al XIX-lea și al XX-lea, atât înainte cât și în timpul regimului comunist, dar pare a fi căzut în desuetudine după înlăturarea acestuia. Cu atât mai instructivă și binevenită e reactivarea discuției asupra acestui aspect central al istoriei societății românești în vremea consolidării dominației otomane.

Evoluția specifică a acestei realități fundamentale a societății medievale e raportată de autor la doi factori considerați decisivi : *demografia*, anume slaba densitate a populației și deci deficitul brațelor de muncă în sectorul agrar; *raporturile politice de putere* dintre boierime și domnie, raporturi care, spre deosebire de cazul Rusiei, Poloniei și Ungariei, au lăsat domniei suficientă influență asupra societății pentru a împiedica instaurarea unui control arbitrar al stăpânilor de domenii asupra țăranilor de pe moșiile lor. Studiu de istorie comparată, cercetarea se deschide cu o expunere sumară, dar lămuritoare, asupra cadrului internațional al problemei.

Demografia a înregistrat, potrivit autorului, un declin sensibil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în tot cursul secolului următor. Între alte argumente, autorul invocă în sprijinul tezei sale frecvența mențiunilor referitoare la „satele pustii” și la pustiirile provocate de invazii și de aspirarea fiscală, îndeosebi în funcție de aplicarea sistemului răspunderii colective a satelor față de vistierie și de abuzurile agenților fiscali.

Autorul constată cu dreptate că răspunderea principală pentru fuga țăranilor și pentru pustiirea satelor a revenit fiscalității și nu exploatarea domaniilor, așadar nu rentei agrare în muncă. Agravarea sarcinii fiscale și supunerea la dări a unor categorii anterior privilegiate au fost, în viziunea autorului, tendințele dominante ale fiscalității în secolele XVI-XVIII.

În ceea ce privește *factorii politici ai puterii*, autorul semnalează de o parte diminuarea forței militare a celor două țări și imixtiunea tot mai frecventă a Porții Otomane în raporturile dintre domnie și boierime. Înșiruirea influențelor interne și externe care s-au încrucișat în viața societății românești în intervalul cercetat se încheie cu constatarea centrală: „toate acestea duc la concluzia că, în cele din urmă, boierimea nu a fost capabilă să se impună eficace voievodului, ca factor de putere, pe termen lung”. Teza, justă în esența ei, e consolidată de observația potrivit căreia boierimea nu a reușit să se institue ca *stare*, corp politic privilegiat opus domniei căreia numai în această calitate i-ar fi putut impune decisiv interesele sale sociale. În general, privilegiile au avut caracter individual și nu au fost acordate boierimii ca *stare*. În același sens interpretează autorul absența imunității, cel puțin pentru domeniul boieresc, și menținerea retractului domnesc în cazurile de „hiclenie”. Restrângerea categoriei scutelnicilor în secolul al XVII-lea e considerată o altă dovadă a afirmării puterii centrale. Din înfruntarea neconcludentă dintre puterea domniei și cea a boierimii a rezultat o „balanță mobilă” a raporturilor de forțe, analizate pe rând de autor. Lipsește însă din analiza consacrată terenurilor de înfruntare cea esențială a confirmării stăpânirii moșiilor de către domnie și tendința inversă a boierimii de a-și apropia cu titlu definitiv daniile domniei, cu alte cuvinte raportul dintre domeniul patrimonial și daniile domnești condiționate.

În acest dublu context al evoluției demografice și al raporturilor dintre factorii de putere găsește autorul studiului explicația incapacității în care s-a aflat

boierimea Țării Românești și a Moldovei de a reduce efectiv și masiv țăranimea la condiția șerbiei și a eșecului încercării ei de a crea o adevărată stare de „dependență corporală” (*Leibeigenschaft*), după modelul celei din Rusia, Polonia și Ungaria. În consecință, potrivit autorului, reformele lui Constantin Mavrocordat în domeniul relațiilor agrare și îndeosebi desființarea *rumâniei*, respectiv a *veciniei*, nu au creat o situație absolut nouă ci doar au consacrat această o trăsătură fundamentală a evoluției societății românești în cele două secole anterioare, potrivnică în esență desăvârșirii dependenței personale a țăranimii față de stăpânii de domenii. Legătura lui Mihai Viteazul ar fi avut un aspect special, ea ar fi urmărit în primul rând să asigure stabilitatea forței de lucru pe vastul domeniu al domnului, constituit atât înainte cât și după preluarea domniei cu intenția de a face din el un instrument al puterii centrale.

În același sens au acționat alți factori, potrivit autorului, anume lipsa unei piețe de desfacere atractive pentru producția cerealiară și, în consecință, lipsa de interes a stăpânilor de moșii pentru extinderea propriei gospodării (ceea ce documentele vremii numeau „plugul casei”); avantajele mult mai mari oferite de creșterea animalelor; înclinația boierilor de a-și spori veniturile cu ajutorul dregătoriilor, inclusiv funcțiile de încasatori de dări; interesul domniei de a-și asigura baza fiscală, așadar de a limita exploatarea directă a țăranimii de pe domenii de către stăpânii acestora. Mai multă atenție ar fi meritat problema asalturilor în valuri ale boierimii asupra masei țăranimii libere stăpâne de moșii, *moșnenii* și *răzeșii*, a cărei remarcabilă continuitate până târziu e o caracteristică însemnată a societății românești și un alt indiciu al raporturilor dintre domnie și boierime.

Pagini substanțiale sunt dedicate discuției cu privire la obligațiile de lucru ale țăranilor în favoarea stăpânilor de moșii. Deși recunoaște că baza documentară pentru reconstituirea acestui aspect esențial al problemei este fragilă, autorul e în măsură să susțină cu drept cuvânt că nivelul exploatării prin clacă era relativ modest și că fenomenul frecvent al fugii țăranilor avea la origine mult mai mult exploatarea fiscală decât cea domnenială. În concurența dintre domnie și boierime pentru controlul și exploatarea țăranimii, reforma lui Constantin Mavrocordat a marcat un câștig însemnat pentru cea dintâi. „Reformele - afirmă categoric autorul - au constituit punctul culminant, provizoriu, al unei evoluții care începuse în secolul al XVI-lea: întărirea puterii centrale în detrimentul boierimii”.

Studiul istoricului elvețian este temeinic documentat și bine structurat. El va constitui un punct de referință obligatoriu pentru orice nouă cercetare asupra aspectului principal al istoriei sociale românești în arcul de timp luat în considerare de autor.

Șerban Papacostea

Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice, coord.: Susana Andea, Edit. Academiei Române, București, 2005, 360 p.

Volumul reunește contribuții ale istoricilor clujeni, unele cu caracter de instrument de lucru, cum sunt cele semnate de Susana Andea: *Itinerariile regilor în Transilvania medievală și în comitatele vestice și nordice* (p. 1-66) și *Voievozii Transilvaniei și itinerariile lor (sec. XIII-1437)* (p. 67-125).

Dintre celelalte studii din cuprinsul volumului semnalez pe cel intitulat *Aprecieri preliminare privind alegerea episcopului Transilvaniei în secolele XIII-XIV de Adinel Dincă* (p. 162-186) și, nu în ultimul rând, pe cel care are ca subiect *Relațiile Transilvaniei cu Țara Românească, reflectate în „Socotelile” Sibiului (anul 1507 și începutul lui 1508)* de Daniela Mitea (p. 220-247).

În ansamblu, studiile colegilor clujeni se înscriu în tradiția binecunoscută de seriozitate și meticulozitate a cercetării, imprimată de antecesorii.

Ștefan Andreescu

Arhiva Genealogică, an VI(XI), 1999, nr. 1-4, Iași, 2007. Revistă a Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”.

După o întârziere, revista „Arhiva Genealogică” reapare în peisajul istoriografic românesc sub un nou patronaj (dar cu aceeași echipă!), al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași. De această dată, publicația nu mai este editată în două fascicule pe an, ca până în 1998, ci într-un singur volum; acum, în 2007, nr. 1-4 din 1999, cu un cuvânt către cititor din 2005 semnat de Ștefan S. Gorovei, dar cu o notă din 2007 tocmai pentru a ilustra „speranțele de la data când au fost scrise”.

Volumul pe anul 1999 cuprinde actele celui de-al IX-lea Congres de Genealogie și Heraldică (Iași, 7-10 mai 1998) și este închinat celor 125 de ani de la nașterea lui Sever Zotta, publicându-se, pentru aceasta, în limba română, un studiu al genealogistului apărut în 1933 în limba germană despre *Obârșia familiei Flondor*. Așadar, prima secțiune a volumului de față include comunicările omagiale dedicate lui Dimitrie Cantemir (Ștefan S. Gorovei), banului Mihai Cantacuzino (Mihai Sorin Rădulescu), Constantin Tufescu (Mircea Ciubotaru), Constantin Turcu (Silviu Văcaru), Mihai Berza (Andrei Pippidi), Dan Pleșia (Ștefan Andreescu) și Alexandru I. Gonța (Petronel Zahariuc).

Secțiunea principală a revistei cuprinde comunicările propriu-zise ale congresului din 1998.

Genealogia familiei Volcinski, pe o întindere temporală de 16 generații, începând cu secolul al XVI-lea, este urmărită de Sergiu Groholschi-Miclescu, iar Mircea Halunga încearcă o scurtă reconstituire genealogică a neamului său din nordul Moldovei, după cum singur menționează. Date despre genealogia lui Nae Ionescu ne sunt prezentate de Doina Mezdrea; aflăm, astfel, că bunica acestuia, Ioana Vodă soția lui Stroe Ivașcu din satul Tătaru din câmpia Bărăganului, este cea de la care vine numele de Ionescu al tatălui filozofului.

Modul de alegere a numelui de botez în familia Năsturel ne este limpezit de un reprezentant al neamului, Petre Ș. Năsturel. În aceeași idee, găsim și conținutul următorului studiu, semnat de Radu G. Păun, care prezintă „câteva note despre „strategiile patrimoniale” ale familiilor domnitoare din Țare Românească” în secolele XVI-XVII, aplecându-se asupra numelui Mihnea/Mihail, în ideea că și acest nume, precum Mircea, Radu sau Pătrașcu a fost un „nume domnesc de mare prestigiu ca garant al continuității puterii” (p. 91). Tot legată de istoria Țării Românești este și problema ridicată de Ștefan Andreescu, deosebit de interesantă, referitoare la o sentință politică a lui Matei Basarab asupra unui boier muntean, la 1645, Pană vistierul din vremea lui Mihai Viteazul, căci acest Păun „până când a fost în viață, încă nici un bine n-a făcut țării”. Un studiu mai aplicat este cel despre neamul boieresc Zătreanu din Oltenia, în secolele XVII-XVIII, care aparține lui Gheorghe Lazăr.

Studiul lui Paul Cernovodeanu, *Un „homo novus” la curtea lui Brâncoveanu: Vergo marele clucer și familia sa*, relevă un caz notabil, singurul dregător al sfatului domnesc care nu aparținea mării boierimi, nici nu se înrudea cu Cantacuzinii, dar care era în grațiile lui Brâncoveanu. În cadrul excepțiilor, intră și textul lui Ion M. Cantacuzino, care descoperă câteva „surprize” genealogice în ascendența lui Mihai Cantacuzino Șeitanoglu.

O trecere în revistă a familiilor catolice de origine transilvăneană este avută în vedere de Anton Coșa, subiect care face parte din preocupările mai vechi ale autorului. Dacă, în ceea ce privește „cronica” familiei Perjul din Bucovina, cu primă atestare la 1609, ne vorbește Zoe Diaconescu, despre genealogia familiei Miclescu, precum și despre satele acesteia, scrie Andrei Pippidi, clarificând oarece confuzii create de cercetători mai vechi. Cu atestări încă din vremea lui Ștefan cel Mare, neamul Micleștilor este în declin în a doua parte a secolului al XVI-lea, ca majoritatea vechilor familii, numai că „Micleștii au cunoscut o nouă acensiune de la Vasile Lupu la Nicolae Mavrocordat” (p. 167). De asemenea, Paul Păltănea urmărește evoluția Cernăteștilor și crearea „domeniului lor familial” de la ținutul Covurlui, începând de la Cernat ploscarul (1443) sau Șteful Cernat (1463) vreme de șase secole. În aceeași manieră, Ion T. Sion pornește cercetarea genealogică de la un Ion tălmaci, „tulpina” neamului, atestat la 1503 la Rusenii de pe Tutova, pentru a dovedi cum în spița neamului de la 1820 apar 477 de nume (p. 241-242).

Câteva contribuții privind genealogia unor familii străine în epoca modernă integrate în societatea românească, aparțin lui Ștefan S. Gorovei (despre familiile Gheleme și Singurov) și Dan Russ (care vorbește despre descendenții chirurgului vienez Ludovic Russ-senior, stabilit pe la 1840 în Iași). Tot despre descendenți, dar despre ai preotului Ioachim din Transilvania venit în Țara Românească spre sfârșitul secolului XVIII, aduce limpeziri Radu Beldiman, iar despre neamul Cervenvodali din Basarabia scrie Silviu Andrieș-Tabac. Câteva contribuții genealogice și heraldice referitoare la Ion Ghica semnează Radu Sc. Greceanu.

Ultimul grupaj de texte este dedicat surselor genealogice. Astfel, Ion Scripcariuc prezintă izvoarele de gen din arhivele sucevene, Marcel Lutic vorbește despre preocupările de genealogie rurală la Eugen D. Neculau, asupra operei căruia autorul s-a aplecat mai pe îndelete cu alte ocazii, iar W. Kovács András se oprește asupra preocupărilor genealogice maghiare.

Lucian-Valeriu Lefter

Arhiva Genealogică, an I, 1912, Iași, 2005, VIII+208 p.; an II, 1913, Iași, 2007, 276 p. Ediție anastatică. Cu o prefață, *Istoria unei reviste*, de Ștefan S. Gorovei, Edit. Institutul Român de Genealogie și Heraldică "Sever Zotta".

Editarea unei publicații în ediție anastatică devine o necesitate atunci când aceasta este o raritate bibliografică, mai ales dacă constituie un instrument de lucru indispensabil. Este și cazul revistei „Arhiva Genealogică”, ale cărei numere din cei doi ani de apariție, 1912 și 1913, au fost grupate în două volume. Obligația de a restitui culturii românești această revistă și-a asumat-o Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași, obligație privită ca o datorie de onoare, fiind „un omagiu cu atât mai emoționant, cu cât este rodul integral al frumoasei solidarități care unește, de câțiva ani, pe membrii acestei societăți”, ne spune Ștefan S. Gorovei (p. III, 2005). Istoria apariției acestei reviste o avem scrisă de însuși fondatorul acesteia, Sever Zotta, în câteva însemnări, *Rezultatele activității mele publicistice*, rămase între hârtiile acestuia după moartea sa, în 1943, în urma deportării în Urali.

Inițiativa apariției revistei a venit în toamna anului 1910, când Sever Zotta s-a mutat la Iași. Însă, abia în primăvara anului 1912 apare primul număr, cu colaborarea lui Gh. Ghibănescu și Teodor Râșcanu. Pe parcurs, după cum arată Sever Zotta, a avut și alți colaboratori: C. Gane, C. Kogălniceanu, V. Grigorcea, D. Dan, Iulian Marinescu, „și chiar I. Tanoviceanu, părintele genealogiei științifice”(p. V). Revista a apărut pe fascicule, atât la Iași, cât și la București sau la Cernăuți; a încetat să apară în primăvara anului 1914, când a ieșit de sub tipar ultimul număr trimestrial, octombrie-decembrie 1913 (p. VI).

Peste foarte multă vreme, în 1989, d-l Ștefan S. Gorovei reia strădaniile lui Sever Zotta, publicând materiale cu profil genealogic sub formă de supliment al Anuarului Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, anii I-V, 1989-1993, serie nouă, ai revistei *Arhiva Genealogică*. Din 1994 revista a început să apară independent, an I (VI), 1994.

În primul număr al revistei (an. I, nr. 1, ianuarie 1912) Sever Zotta publică câteva rânduri programatice, *Ce voim*: „Scopul revistei de față este de a trezi și a mări în cercurile largi ale societății românești, dincoace și dincolo de hotarele ei politice, interesul pentru istoria, viața și viitorul familiilor, pentru ca din interesul acesta special să profite interesul general pentru istoria, viața și viitorul neamului românesc”.

Revista cuprinde texte interesante și utile: *Spița neamului Cuza* semnată de Gh. Ghibănescu, *Despre Nobilimea Basarabiei* de Sever Zotta, o listă a boierilor căftăniți sub domnia lui Ioan Sandu Sturdza o găsim împărțită în mai multe numere ale revistei, întocmită tot de neobositul Gh. Ghibănescu. Numerele 9 și 10 din 1912 sunt dedicate în întregime lui Eudoxiu Hurmuzachi și genealogiei neamului acestuia cu prilejul centenarului nașterii (1812-1912). Câteva studii semnate de Sever Zotta au același subiect, publicate în numerele revistei din 1913: *Cei 64 de strămoși ai A.S.R. Principelui Carol* (nr. 1-3), *Strămoșii greci, bulgari, sârbi și albanezi ai A.S.R. Principelui Carol al României* (nr. 4-6), *Principii României descendenți din Movilești* (nr. 7-9). Nu lipsit de interes, ba dimpotrivă, este textul semnat tot de Sever Zotta, *Știri noi despre Movilești* (nr. 10-12 din 1913).

Editarea acestei rarități bibliografice va trebui să fie urmată și de altele. Deja a apărut primul volum (1913-1914), în ediție anastatică, din revista, apărută la Bârlad, „Miron Costin” sub egida Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” și a Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Vaslui. Dar și alte instituții de cultură vor trebui să urmeze exemplul, și mă gândesc la revistele „Ion Neculce” și „Teodor Codrescu” apărute tot la Iași, instrumente de lucru indispensabile oricărui cercetător serios.

Lucian-Valeriu Lefter

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AG	= Arhiva Genealogică
AGR	= Arhiva Genealogică Română
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iași
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
AnB	= Analele Brăilei
AnD	= Analele Dobrogei
AnM	= Analele Moldovei
AO	= Arhivele Olteniei
AP	= Analele Putnei
APH	= Acta Poloniae Historica
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumain. Bulletin de la Section Historique
ASUI	= Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza", Iași
AUBI	= Analele Universității București. Seria Istorie
AUI	= Analele Universității Iași. Seria Istorică
BAIESEE	= Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BF	= Byzantinische Forschungen
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Română Veche
BS	= Byzantinoslovica

BSt	= Balkan Studies (Thesaloniki)
BSh. BSHAR	= ARBSH
BSGR	= Buletinul Societății Geografice Române
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CI	= Cercetări Istorice
CL	= Cercetări Literare
Cv. L	= Convorbiri Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică
DIR	= Documente privind Istoria României (seria <i>A</i> : Moldova; seria <i>B</i> : Țara Românească; seria <i>C</i> : Transilvania)
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica (seria <i>A</i> : Moldova; seria <i>B</i> : Țara Românească; seria <i>C</i> : Transilvania; seria <i>D</i> : Relații între țările române)
EB	= Etudes Balcaniques, Paris
EDr	= Ephemeris Daco-romana
EBPB	= Etudes Byzantines et Post Byzantines
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
Hurmuzaki (și colab.)	= Hurmuzaki, Eudoxiu de (și colaboratorii), <i>Documente privind istoria românilor</i>
HY	= Historical Yearbook
LAR	= Literatura și Arta Română
LL	= Limbă și Literatură
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MI	= Magazin Istoric
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NEH	= Nouvelles Études d'Histoire
OCP	= Orientalia Christiana Periodica
RA	= Revista Arhivelor
RC	= Revista Catolică
RCr.	= Revista Critică
REB	= Revue des Études Byzantines
REG	= Revue des Études Grecques
REI	= Revue des Études Islamiques
RER	= Revue des Études Roumaines
RES	= Revue des Études Slaves

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RH	= Revue Historique
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI	= Revista de Istorie
RI	= Revista Istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie
RIB	= Revista de Istorie Bisericească
RIM	= Revista de Istorie Militară
RIR	= Revista Istorică Română
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară
RM	= Revista Muzeelor
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire
RSL	= Romanoslavica
RT	= Revista Teologică
SAI	= Studii și Articole de Istorie
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SB	= Studia Balcanica
SCI	= Studii și Cercetări Istorice
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice. Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie
SOF	= Süd Ost Forschungen, München
ST	= Studii Teologice
Studii	= Studii. Revistă de Istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia
TV	= Teologie și Viață
UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen

Autorii sunt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în această listă.